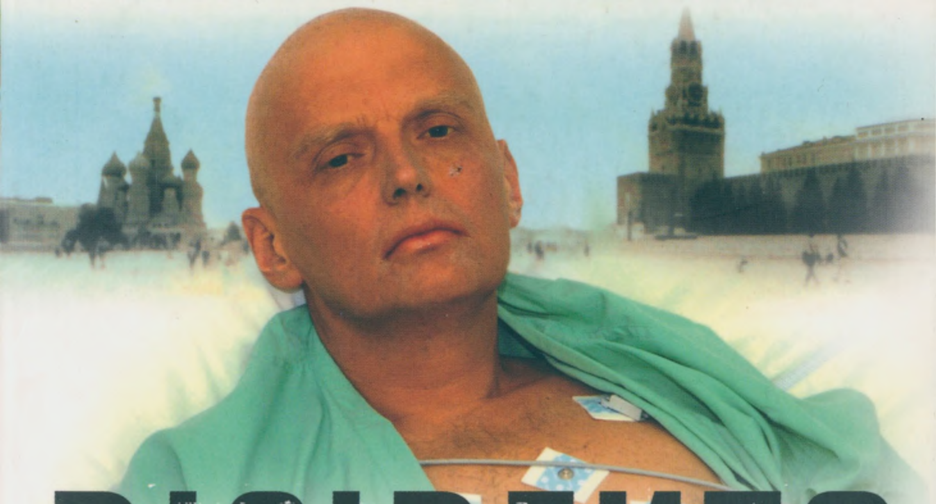
Alex Goldfarb kartu su Marina Litvinenko

Disidento mirtis

Aleksandro Litvinenkos nunuodijimas ir KGB sugrįžimas

Alex Goldfarb kartu su
Marina Litvinenko

Disidento mirtis

Aleksandro Litvinenkos nunuodijimas ir KGB sugrįžimas

Iš anglų kalbos vertė
RIMVYDAS KUZAS

OBUOLYS

UDK 323.2(470+571)
Go-137

Versta iš: Alex Goldfarb with Marina Litvinenko
Death of a Dissident: the Poisoning of Alexander Litvinenko and the Return of the KGB
Pocket Books, 2007

ISBN 978-609-403-052-9

Skiriama Sašai

Turinys

4 dalis. Kaip padaryti prezidentą [rusiškas scenarijus]

5 dalis. KGB sugrįžimas

VEIKĖJAI

ŠNIPAI

Michailas Ivanovičius Barsukovas, FSB direktorius (1995–1996);

Jevgenijus Grigorjevičius Chocholkovas, Operacijų prieš nusikaltėlių organizacijas FSB padalinio (URPO) vadovas;

Nikolajus Dmitrijevičius Kovaliovas, FSB direktorius (1996–1998);

Anatolijus Vasiljevičius Trofimovas, Maskvos FSB viršininkas (1994–1997), nužudytas 2005-aisiais;

Viačeslavas Ivanovičius Volochas, FSB antiteroristinio padalinio (ATC) vadovas (1993–1998).

TIESOS SKLEIDĖJAI

Aleksandras Ivanovičius Gusakas, Sašos viršininkas URPO padalinyje;

Aleksandras (Saša) Valterovičius Litvinenka, nunuodytas 2006-aisiais;
Andrejus Valerjevičius Ponkinas, Sašos pavaduotojas;
Viktoras Vasiljevičius Šebalinas, Sašos URPO būrio narys.

OLIGARCHAI

Romanas (Roma) Arkadjevičius Abramovičius, buvęs Berezovskio partneris, *Sibneft* bendrasavininkis;
Borisas Abramovičius Berezovskis, buvęs kontrolinis *ORT* televizijos partneris, *LogoVAZ* savininkas ir *Sibneft* bendrasavininkis, Nacionalinės saugumo tarybos sekretoriaus pavaduotojas (1996–1997);
Vladimiras Aleksandrovičius Gusinskis (Gusia, Volodia), buvęs *NTV* televizijos ir *Most-Banko* savininkas;
Vladimiras Olegovičius Potaninas, *Unexim* banko vadovas, vicepremjeras (1996).

REFORMATORIAI

Viktoras Stepanovičius Černomyrdinas, ministras pirmininkas (1992–1998);
Anatolijus Borisovičius Čiubaisas, vicepremjeras (1994–1996);
Jegoras Timurovičius Gaidaras, ministras pirmininkas (1991–1992);
Igoris Jevgenjevičius Malašenka, *NTV* įkūrėjas ir buvęs jos prezidentas;
Borisas Jefimovičius Nemcovas, vicepremjeras (1997–1998);
Ivanas Petrovičius Rybkinas, Dūmos pirmininkas (1994–1996), Nacionalinės saugumo tarybos sekretorius (1996–1998), kandidatas į prezidento postą (2004);
George'as Sorosas, amerikiečių filantropas;

Borisas Nikolajevičius Jelcinas, Rusijos Federacijos prezidentas (1991–1999);
Tatjana (Tania) Borisovna Jelcin, Boriso dukra;
Valentinas (Valia) Borisovičius Jumaševas, žurnalistas, Jelcino administracijos vadovas, vedęs Tatjaną Jelcin.

AUTOKRATAI

Aleksandras Ivanovičius Koržakovas, Jelcino saugumo (FSO) vadovas (1991–1996);
Anatolijus Sergejevičius Kulikovas, vidaus reikalų ministras (1995–1999);
Aleksandras Ivanovičius Lebedis, Jelcino Nacionalinės saugumo tarybos viršininkas;
Jevgenijus Maksimovičius Primakovas (Primas), užsienio reikalų ministras (1996–1998); ministras pirmininkas (1998–1999);
Jurijus Iljičius Skuratovas, generalinis prokuroras (1995–1999);
Aleksandras Stalievičius Vološinas, Putino administracijos vadovas (1999–2003);

SUKILĖLIAI

Džocharas Dudajevas, pirmasis Čečėnijos prezidentas (1991–1996), nužudytas;
Aslanas Maschadovas, trečiasis Čečėnijos prezidentas (1997–2005), žuvęs reido metu;
Movladi Udugovas, islamistų lyderis, Dudajevo ir Maschadovo vyriausybių narys, pabėgęs 1999-aisiais;
Zelimchanas Jandarbijevas, antrasis Čečėnijos prezidentas (1996–1997), nužudytas;
Achmedas Zakajevas, kultūros ministras, užsienio reikalų ministras, pabėgęs 2002-aisiais.

TERORISTAI

Arbi Barajevas, karo vadas, žuvęs 2001-aisiais;
Movsaras Basajevas, Maskvos teatro apgulties lyderis, žuvęs 2002-aisiais;
Šamilis Basajevas, karo vadas, žuvęs 2006-aisiais;
Achemezas Gočijajevas, įtariamas Maskvos gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimų organizavimu, neigiantis savo kaltę, šiuo metu slapstosi;
Amiras Chatabas, Jordanijoje gimęs karo vadas, *Wahhabi* gaujos lyderis, žuvęs 2002-aisiais;
Salmanas Radujevas, karo vadas, mirė rusų nelaisvėje 2002-aisiais.

TYRĖJAI

Jurijus Georgijevičius Felštinskis, Sašos knygos *Sprogdinant Rusiją* bendraautoris;
Sergejus Adamovičius Kovaliovas, žmogaus teisių aktyvistas, Dūmos narys;
Tatjana ir Aliona Morozovos, išgyvenusios Maskvos daugiabučių sprogdinimus;
Ana Stepanovna Politkovskaja, *Novaja Gazeta* žurnalistė, nužudyta 2006-aisiais;
Jurijus Petrovičius Ščekočichinas, Dūmos narys, žurnalistas, nunuodytas 2003-iaisiais;
Jelena Viktorovna Tregubova, žurnalistė ir *Kremliaus digerio pasakėlių* autorė;
Michailas Ivanovičius Trepaškinas, savarankiškų pažiūrų FSB pareigūnas, teisininkas, suimtas 2003-iaisiais;
Sergejus Nikolajevičius Jušenkovas, Dūmos narys, Liberaliosios Rusijos lyderis, nužudytas 2003-iaisiais.

ĮTARIAMIEJI

Andrejus Lugovojus, verslininkas, buvęs FSB pareigūnas;
Vladimiras (Volodia) Vladimirovičius Putinas, FSB direktorius (1998–1999), ministras pirmininkas (1999), prezidentas (2000–2008), partijos *Vieningoji Rusija* pirmininkas (nuo 2008-ųjų).

Šioje knygoje pristatoma itin asmeniška vieno žmogaus gyvenimo ir mirties istorija. Ta pati istorija atskleidžia ir istorinius įvykius, ir pasaulio viršūnių darbus bei nusikaltimus.

Šį pasakojimą parašiau remdamasis asmeninėmis žiniomis bei patirtimi. Tikiu, jog knygą parašiau taip, kad ji tinkamai atskleistų ir Sašos Litvinenkos, ir mano įsitikinimus bei išvadas. Net nemėginu prisistatyti nešališku stebėtoju, tačiau tvirtinu, jog viską pateikiu atvirai ir Marinos padedamas galiu geriausiai kalbėti už Sašą.

Visos pokalbiuose pateiktos citatos yra iš mano arba tiesioginių šių pokalbių dalyvių prisiminimų. Žinoma, kai kurie žmonės šiuos pokalbius prisimena skirtingai; kiti pateikia skirtingas knygoje pasakojamų istorinių įvykių interpretacijas. Neginčijamą tiesą gali pateikti tiktai istorija. Mano ir Sašos tiesa skelbiama šioje knygoje.

1 DALIS

PASKELBTAS DISIDENTU

1 skyrius

Politinio prieglobsčio paieškos

Niujorkas, 2000-ųjų spalio 25 d.

Prieš aušrą suskambo mano mobilusis.

– *Salut*, – pasigirdo balsas. – Kur esi?

Skambino Borisas Berezovskis, dar prieš keletą mėnesių buvęs vienas turtingiausių bei įtakingiausių Rusijos oligarchų. Dabar jis jau negyveno savo Tėvynėje, turėjo namus pietų Prancūzijoje, Cap d'Antibes. Jo santykiai su Rusijos prezidentu Vladimiru Putinu, kurį pats Borisas ir parengė šiam darbui, buvo gerokai atvėsę. Borisas paskelbė, jog nebegrįš iš atostogų Prancūzijoje. Putinas įnirtingai valė beveik visus Berezovskio žmones iš Rusijos valdžios struktūrų. Borisas baiminosi, kad pokalbio nebūtų klausomasi, todėl nieko nesakė iki tol, kol užtikrinau, jog nesu Rusijoje.

– Ar prisimeni Sašą Litvinenką? – paklausė jis.

Prisiminiau. Kovos su organizuotu nusikalstamumu padalinio Federaliniame saugumo biure (FSB) – KGB agentūros tęsėjų – narys, pulkininkas leitenantas Aleksandras (Saša) Litvinenka buvo vienas iš Boriso žmonių. Prieš dvejus metus jis tapo nacionaline žvaigžde, nes sušaukė spaudos konferenciją ir, apsuptas keturių jo teiginius patvirtinančių kaukėtų pareigūnų, pareiškė, jog kai kurie korumpuoti FSB generolai rengėsi nužudyti Berezovskį. Tai vyko netrukus, kai Borisas Jelcinas vietoje ankstesnio FSB direktoriaus, patyrusio trijų žvaigždučių generolo, paskyrė Putiną. Šis tuo metu buvo niekam nežinomas tamsusis Kremliaus arkliukas, anksčiau dirbęs šnipu.

Iššūkis *Kontorai* (Kompanijai) palankiausio eterio televizijoje metu nelabai patiko vaikinams iš būstinės Lubiankoje. Netrukus Litvinenka buvo areštuotas, pateikiant vidaus reikalų išgalvotus kaltinimus, neva jis prieš kelerius metus žiauriai elgėsi su įtariamuoju. Jam teko keletą mėnesių praleisti Lefortove, liūdnai pagarsėjusiame buvusio KGB tardymo izoliatoriuje. Tuo metu prašiau Boriso supažindinti mane su Saša, nes įgyvendinau George'o Soroso finansuojamą sveikatos projektą sustabdyti tuberkuliozės epidemiją Rusijos kalėjimuose. Norėjau paklausinėti Sašos apie medicinos priežiūrą Lefortove. Teisingumo ministerija suteikė man leidimus lankytis įprastuose kalėjimuose, tačiau Lefortovas – FSB teritorija – buvo uždraustas vaisius. Bet kokia proga susitikti su ten kalėjusiu suteikė šansų pasigilinti į šios paslaptingos vietos padėtį.

– Taip, prisimenu Litvinenką, – atsakiau.

– Na, jis dabar Turkijoje, – tarė Borisas.

– Ir tu man skambini penktą valandą ryto, kad tai praneštum?

– Jis pabėgo.

Saša slėpėsi viename Viduržemio jūros pakrantės viešbučių su žmona ir sūnumi. Jis rengėsi bėgti į Ameriką. Borisas pasiteiravo,

ar galėčiau šiek tiek padėti kaip „senas disidentas ir amerikietis? Mes įsitikinę, kad tik tu gali jam padėti“.

– Kodėl gi?

– Nes tu turi tinkamų ryšių.

Praėjus keletui valandų nuo Boriso skambučio ir tada, kai susiskambinau su Saša, jau riedėjau į senąjį valdybos pastatą Vašingtone. Turėjau susitikti su senu draugu – rusų specialistu, dirbusiu prezidento Klintono nacionalinio saugumo taryboje.

Policininkas atsainiai mestelėjo akį į mano dokumentus. Juk iki rugsėjo 11-osios dar buvo visi metai. Vos dvi savaitės likusios iki JAV prezidento rinkimų, todėl Vašingtone niekam pernelyg nerūpėjo Rusija. Į pastatą patekau vos per kelias sekundes.

– Duodu tau dešimt minučių, – įspėjo mano draugas. – Koks tas skubus reikalas, kurio negalėjome aptarti telefonu?

Pasakiau jam apie Litvinenką ir apie tai, jog rengiuosi vykti į Turkiją jį parsigabenti į mūsų ambasadą.

– Kaip JAV valdžios pareigūnas turiu tau pasakyti, kad neužsiimame rusų agentų vilionėmis dezertyruoti, – jis perspėjo. – Tačiau kaip tavo draugas pasakysiu: nesikišk į tai. Tokiais reikalais turi užsiimti profesionalai, o tu nesi toks. Patikėk manim, susidursi su nenumatytomis aplinkybėmis. Visa tai gali tapti pavojinga. Nusprendęs veltis, tu prarasi kontrolę. Nuo vieno prieisi prie kito, ir man turbūt nereikia sakyti, kuo viskas gali baigtis. Todėl mano patarimas toks: eik namo ir pamiršk visą šitą reikalą.

– O kas bus Litvinenkai? – susirūpinau prisiminęs neramų Sašos balsą telefone.

– Čia jau ne tavo problema, – atsakė jis. – Saša – didelis berniukas. Puikiai žinojo, ką daro.

– Kas būtų, jei jis į mūsų ambasadą ateitų pats?

– Pirmiausia niekas jo neįleistų. Čia sugriežtinta apsaugos sistema. Ankara nėra Kopenhaga. Beje, kokius dokumentus jis turi?

– Nežinau.

– Antra, net ir patekus į vidų, jam tektų šnektelėti su konsulu, kurio darbas, – jis šyptelėjo, – neįleisti žmonių į Ameriką.

– Bet juk jis nėra paprastas kandidatas turistinei vizai gauti.

– Na, jeigu jam pavyktų tai įrodyti, tuomet galbūt, – jis kiek sudelsė, rinkdamas žodžius, – *kiti žmonės* su juo šnektelės. Teoriškai jie galėtų jį užtarti, bet tai priklausytų...

– Nuo to, ką jis galėtų už tai pasiūlyti?

– Teisingai.

– Net nenutuokiu, ką jis galėtų jiems pasiūlyti.

– Matai, sakiau: tu nesi profesionalas. – Draugas nusišypsojo, kai pakilau išeiti.

Iš anksto buvau nusprendęs nepasinaudoti jo patarimu. Kartą jau buvau disidentas – žydų biologas Maskvoje, kuris agitavo prieš sovietų režimą. Išvykau iš ten 1975-aisiais. Mano tėvas, taip pat mokslininkas, buvo pagarsėjęs kurstytojas ir jam nebuvo suteiktas leidimas išvykti dar dešimtmetį. Man į kraują buvo įaugęs noras padėti žmonėms išsivaduoti iš Maskvos gniaužtų. Netrukus jau sėdėjau lėktuve į Turkiją.

Nepažįstantiems Litvinenkų šeimos, apsistojusios mažame pajūrio viešbutyje, ji atrodė kaip paprasta rusų turistų šeima, kurios užtvindo pietinę Turkijos pakrantę. Šeimos galva rytą bėgiojo paplūdimiu, graži žmona puikavosi savaitės įdegiu, o išdykęs šešiametis berniukas nekėlė jokių įtarimų vietiniams, kurių ekonomikos varikliui turistai iš šiauresnių šalių buvo pagrindinis kuras.

Tačiau atidžiau patyrinėjus buvo galima įžvelgti vieną pabėgėlių bruožą. Saša itin atidžiai nužiūrinėjo kiekvieną nepažįstamą asmenį, Marinos akys ašarojo, o mažasis Tolikas nuolat reikalavo tėvų dėmesio.

Turkija yra viena iš nedaugelio vietų, į kurią rusai gali patekti be vizų arba su tokia, kurią galima nusipirkti prie sienos už 30 dolerių. Marina ir Tolikas įvažiavo su įprastais rusiškais pasais iš Ispanijos, kur anksčiau poilsiavo. Sašos dokumentai buvo suklastoti; jis man parodė vienos buvusių Sovietų Sąjungos valstybių pasą su savo nuotrauka, tačiau kita pavarde.

– Iš kur jį gavai?

– Tu jau užmiršai, kur aš dirbau? Kaip jie pasakytų, neturėk šimto rublių, turėk šimtą draugų.

– Bet kaip mes įrodysime, kad tu esi tu?

Jis išsitraukė vairuotojo pažymėjimą ir FSB veterano, pulkininko leitenanto Litvinenkos kortelę.

– Sakyk, ar tavo prižiūrėtojai Maskvoje jau pastebėjo, kad esi dingęs?

– Taip, jie manęs ieško jau visą savaitę.

– Iš kur žinai?

– Skambinome mano pamotei.

– Jei skambinai iš čia, jie žino, kad esi Turkijoje.

– Aš naudojuosi šita, – atsakė jis, rodydamas ispanišką telefono kortelę. – Skambini per tarpinį numerį Ispanijoje, todėl skambučio neįmanoma atsekti. Jie mano, kad mes esame Ispanijoje.

– Tau nederėjo skambinti. Nenustebčiau, jeigu jie spėjo pranešti apie tave Interpolui, kad apvogei kokį banką.

– Klausyk, manau, mano tėvai turi teisę žinoti, kad mums viskas gerai. Jie net nežinojo, kad mes kur nors išskrendam, – šviesiai pilkose Sašos akyse sušmėžavo nepaklusnumas. – Prakeikti šunsnukiai! Jie persekioja mus kaip kiškius!

Susižvalgėme su Marina. Saša pirmą kartą nesuvaldė emocijų per kelias valandas trukusį pokalbį, nors ir anksčiau matėsi, kaip sunku jam valdytis.

Kitą dieną, išsinuomoję automobilį, nuvažiavome į Ankarą. Giedrą naktį lėkėme ištuštėjusiu greitkeliu, apsuptu uolingos dykumos. Saša daug pasakojo man apie FSB, kad neužmigčiau prie vairo.

Sheraton viešbutyje, Ankaroje, mus pasitiko Josephas – mažas, skrupulingas amerikietis teisininkas, pabėgėlių reikalų specialistas. Su juo buvau susisiekęs dar prieš atvykdamas į Turkiją. Borisas Berezovskis viską apmokėjo, todėl Josephas maloniai sutiko paaukoti kelias valandas skrydžiui iš Rytų Europos, kur turėjo savų reikalų.

Teisininkas paaiškino, jog, norint kreiptis dėl politinio prieglobsčio, Sašai pirmiausia reikėjo atsidurti Amerikoje. Už Amerikos ribų jis galėjo prašyti nebent pabėgėlio vizos, kurioms suteiktos metinės kvotos. Tektų laukti ištisus mėnesius ar net metus.

– Buvo laikai, kada sovietų pabėgėliams nekildavo kliūčių patekti į Ameriką, – prisiminiau.

– Na, tai buvo Šaltojo karo metu, – paaiškino Josephas. – Teoriškai yra būdas patekti, kurį vadiname *lygtiniu įsileidimu dėl viešųjų interesų*. Tam reikalingas aukščiausio lygio sprendimas.

– Bet kokiu atveju rekomenduočiau tavo draugams formaliai užsiregistruoti pabėgėlių vizai gauti, kad dokumentai patektų į sistemą, o tada palaukti Turkijoje, kol tu grįši į Vašingtoną ir pajudinsi reikiamas svirteles.

– Josephai, kad ir kaip būtų, Saša yra KGB agentas, o ne šiaip koks paprastas pabėgėlis.

– Galiu išduoti paslaptį, – dėstė teisininkas. – CŽV turi krūvelę tuščių žaliųjų kortų. Viskas, ką jie turi padaryti, tai įrašyti pavardę. Jei jiems reikalingas žmogus, jis atsiduria Vašingtone per

kelias valandas be jokių įprastų imigracijos procedūrų. Bet šitas reikalas guli ant tavo pečių. Tu tieki jiems prekes, jie užtikrina apsaugą. Turi apsispręsti: arba bėgti nuo tironijos, arba veiki slapčia. Suderinti šiuos du dalykus būtų sudėtinga.

Išverčiau mūsų pokalbį Sašai.

– Turiu peržiūrėti savo portfelį, – jo kalba padvelkė sarkazmu.

Prieš atsisveikindamas, Josephas paskutinįkart įspėjo Sašą:

– Bet kokiu atveju, visose derybose gali būti tikras: pirmiausia gauni vizą, o tuomet suteiki jiems viską, ko reikalauja.

Vėlyvą spalio 30-osios pavakarę kaip Amerikos pilietis vedžiau Litvinenkų šeimą prie civilių įėjimo į Amerikos ambasadą Ankaroje. Šalia rikiavosi nusivylusių žmonių eilė už ambasados tvoros, prižiūrimos dviejų policijos ekipažų.

Buvau prieš keletą valandų įspėjęs ambasadą, todėl mūsų laukė. Mus sutiko jaunas vyras sakydamas:

– Sveiki atvykę į Jungtinių Valstijų ambasadą. Aš esu konsulas. Prašau pateikti dokumentus, pone Litvinenka.

Kareivis paėmė mūsų mobiliuosius telefonus ir davė grandinėlėmis prikabintas svečių korteles.

Mus nuvedė per tuščią kiemą. Konsulas įvedė kodą į skaitmeninę spyną, atsidarė metalinės durys, ir kitas kareivis nusivedė į keistą patalpą be langų. Viduryje stovėjo stalas ir kėdės, viršuje sukosi ventiliatorius. Į mus buvo atgręžta vaizdo kamera su monitoriumi apačioje. Susižvalgėme su Saša. Tai buvo panašu į *burbulą* – garsui nepralaidų kambarį, kokie dažnai aprašomi daugybėje detektyvinių romanų. Mums atsisėdus, atsidarė durys ir į kambarį įėjo kitas amerikietis, maždaug keturiasdešimties, su tamsiais akiniais.

– Markas, mano kolega iš Politinio skyriaus, – pristatė konsulas.

Viskas kaip tik taip, kaip man sakė draugas iš Vašingtono: žmonės iš konsulato ir *kiti žmonės*.

– Taigi, pone Litvinenka, – prabilo konsulas. – Kuo galėtume jums padėti?

Viskas klostėsi pagal mūsų teisininko scenarijų. Saša apibūdino savo padėtį ir paprašė politinio prieglobsčio sau ir savo šeimai. Konsulas atsakė, jog supranta jo situaciją, ir pareiškė užuojautą, bet ambasados negali suteikinėti politinio prieglobsčio. O pabėgėlių vizos gavimas užima daug laiko. Konsulas paprašė užpildyti reikiamus blankus ir pažadėjo pagreitinti tą procesą, tačiau sprendimai priimami Vašingtone.

Prasitariau, jog Vašingtone bandysiu gauti jiems lygtinį įsileidimą.

– Skamba protingai, – sutiko konsulas.

Nors ventiliatorius buvo įjungtas, tačiau *burbule* buvo tvankoka, todėl visus labai troškino. Tolikas buvo stebėtinai ramus, nes suprato, kad ten vyko kažkas labai svarbaus. Marinos skruostais ritosi ašaros.

– Atsižvelgdamas į ponui Litvinenkai susiklosčiusias aplinkybes, – pradėjau dėstyti, – manyčiau, yra priežasčių nuogąstauti dėl saugumo. Gal būtų galima juos apgyvendinti kokioje saugioje vietoje, galbūt kur gyvena ambasados darbuotojai, kol nagrinėjamas šis atvejis?

– Deja, negalime jums nieko pasiūlyti.

– Kokiame viešbutyje esate apsistoję? – pirmą kartą prašneko Markas.

– *Sheraton*.

– Manau, perdedate dėl pavojaus. *Sheraton* apsistoja daug amerikiečių, o mes esame musulmonų šalyje. Dėl galimų terorizmo apraiškų šiame viešbutyje yra pakankama apsauga. Norėčiau

persimesti keliais žodžiais su ponu Litvinenka. – Man dar nespėjus prasižioti, jis pridūrė: – Vertėjo mums neprireiks.

Saša linktelėjo, ir mes išėjome. Konsulas palydėjo mus iki vartų, grąžino pasus ir palinkėjo sėkmės. Nuvežiau Mariną ir Toliką į viešbutį. Tylėdami ėjome palei turėklus, prie kurių spietėsi vizos prašytojai; tuo metu eilių jau nebebuvo. Gatvė vis dar buvo užblokuota. Jokio eismo, ramybė. Pažvelgiau į gatvėse iškilusius dangoraižius: už vieno iš šių langų veikiausiai lūkuriuoja rusų agentai, kurie mus stebi ir fotografuoja. Vyliausi, kad amerikiečiams pakaks proto atvežti Sašą atgal į viešbutį.

Maždaug po keturių valandų, kai jau buvo sutemę, paskambino Markas:

– Galite pasiimti savo draugą.

Viešbutis buvo visai netoli nuo ambasados, tačiau Saša dar nebuvo pasiruošęs susitikti su šeima.

– Pasivažinėkim šiek tiek, – jis paprašė, lipdamas į geltoną *žigulį*. – Man reikia truputį laiko susitvardyti.

– Ko taip ilgai užtrukot? – nekantriai paklausiau.

– Jiems prireikė laiko mane iškvosti, – paaiškino Saša.

– Kaip suprast *iškvosti?*

– Na, priversti mane kalbėti. Susisiekėme su Vašingtonu. Vienas vaikinas kitoje pusėje – beje, jis atrodė lyg tavo brolis dvynys – buvo savotiškas veikėjas. Kalbėjo rusiškai be akcento. Ir už jo stovėjo visa komanda. Iš pradžių jis mane tikrino. Ko nors klausė ir laukė, kol jo draugai nubėgs ir sutikrins mano informaciją su jų turima, o išsiaiškinę, ką galėčiau žinoti, tris valandas stengėsi iš manęs išpešti vienintelį vardą. Maždaug, „žinai, aš tikrai noriu tau padėti, bet tu turi pasiūlyti ką nors mainais. Negaliu eiti į viršų tuščiomis rankomis." Įprasti metodai.

– Ir ką darei?

– Na, galiausiai pasiūliau jiems kai ką. Sėdėjau tenai, sėdėjau ir pagalvojau: velniop. Neturiu ko prarasti. Jis netgi pašoko, lyg gavęs saldainį – tai buvo vienas vardas. „Taip, taip, man būtent to ir reikėjo. Labai jums ačiū. Ar galėtumėte parašyti vardą ant popieriaus lapo?“

– Ar jie išvis ką nors pažadėjo?

– Ne, nieko. Liepė grįžti į viešbutį ir laukti. Ką gi, kas bus, tas bus.

Jo abejingumas šiek tiek prislopino įtampą. Bandžiau įsivaizduoti, kaip jausčiausi jo vietoje, priklausomas nuo mano antrininko gailesčio, nežinantis, ką daryti toliau. Ar sakyti viską, ar laikyti paslaptį? Ir kokį vardą jis pasakė?

Mūsų vakarienė tą vakarą atrodė patetiškai. Tolikas ožiavosi, Saša tylėjo, kažką svarstydamas, o Marina ir aš stengėmės palaikyti pokalbį. Anksčiau ar vėliau man reikėjo ruoštis namo. Tiesą sakant, mano skrydis į Niujorką buvo užsakytas jau kitam rytui, bet nedrįsau apie tai prasižioti.

Staiga Saša tarė:

– Jie jau čia. Matot tą vaikiną su laikraščiu prie baro? Jis buvo mūsų aukšte koridoriuje, o dabar atėjo ir čia. Išsiaiškinkim.

Jis pakilo nuo stalo ir nuėjo į vyrų tualetą. Vyras pasisuko taip, kad matytų tualeto duris. Saša grįžo ir nuėjo į koridorių. Vyras vėlgi pasisuko taip, kad galėtų jį stebėti.

– Kvailiai. Jei būčiau taip dirbęs kaip jie, seniai būčiau atleistas, – pasakė Saša, duodamas man nemokamą anglišką laikraštį, kurį pasiėmė koridoriuje. – Kokios naujienos?

Pažvelgiau į titulinį *Turkish Times* puslapį. Antraštės pavadinimas buvo toks: „Semiam rusus“. Straipsnyje rašyta apie tai, kad Turkijoje gyvena du šimtai tūkstančių rusų nelegalų, susijusių su

prostitucija bei nelegaliais politinio prieglobsčio ieškančių žmonių pervežimais į Europą, turkų pareigūnai stengiasi juos sugaudyti ir deportuoti į Rusiją. Galbūt ne visai tinkama tema, kurią Sašai būtų reikėję išgirsti.

– Manai, jis vienas? – paklausiau, norėdamas pratęsti pokalbį apie mūsų uodegą.

– Taip. Kitaip nebūtų bėgiojęs paskui mane iš vieno aukšto į kitą. Daugiau ir nereikia – kur mes dingtume iš viešbučio nakties metu? Jie veikiausiai pradėjo sekti nuo ambasados. Reikia nešdintis iš čia.

Susižvalgėme ir tuo pačiu metu pasakėme: „Gerai, kad automobilio dar negrąžinome."

– Marina, paimk Alekso kambario raktus, tik kad niekas nepastebėtų, – paliepė Saša. – Eik viršun, surink daiktus, nunešk viską į Alekso kambarį ir ten jo lauk. Jei tas vaikinas vienas, jis liks stebėti manęs.

Marina nusižiovavo, sumurmėjo:

– Iki rytojaus, berniukai, – ir nusinešė miegantį Toliką link lifto. Po pusvalandžio mudu su Saša irgi atsistojome. Vyriškis prie baro liko savo vietoje.

Mūsų kambariai buvo skirtinguose aukštuose: jų – septintame, mano – aštuntame. Sustojus liftui, mūsų akys susitiko, įžvelgiau paniką: jam reikės nuo lifto iki savo kambario durų eiti vienam – ideali proga prisitaikyti medžiotojui. Saša išlipo iš lifto.

Įėjęs į savo kambarį radau Mariną, žiūrinčią televizorių, o jau aprengtas Tolikas miegojo mano lovoje.

Prireikė du kartus leistis į požeminį garažą, kol per ketvirtį valandos nutempėme visą bagažą ir miegantį Toliką į automobilį. Galiausiai paskambinau į Sašos kambarį:

– Viskas paruošta. Pirmyn.

Po trijų minučių jis jau buvo automobilyje, mes sprukome iš viešbučio. Laikrodis rodė pusę dviejų nakties. Vis žvilgčiojau į galinio vaizdo veidrodėlį, ar mūsų niekas neseka, tačiau Saša nuramino: seklių neįmanoma pastebėti, kai eismas mieste normalus. Juos iškart pamatytume nebent greitkelyje.

– Būtų gerai, jei žinočiau, kokiu keliu sukti, – tariau. Neturėjome Ankaros žemėlapio.

Už kampo stovėjo keletas geltonų taksi automobilių. Vairuotojų grupelė kažką įnirtingai aptarinėjo. Sustojau prie jų.

– Kuriuo keliu važiuoti į Stambulą? – paklausiau angliškai. – Stambulą, Stambulą!

Po to sekė ilgi turkiški aiškinimai. Gestais susirodžiau su vienu iš vairuotojų, kad važiuosiu jam iš paskos iki teisingo kelio. Po pusvalandžio važiavome norima kryptimi.

– Sustok, – po staigaus posūkio liepė Saša. – Palauk dešimt minučių.

Niekas nesekė, tad mes tylėdami pajudėjome toliau.

– Aš negyvensiu, – staiga jis tarė. – Jei turkai mane įduos, nusižudysiu.

Pažiūrėjau į galinio vaizdo veidrodėlį: Marina ir Tolikas miegojo.

Dar po kelių minučių Saša tarė:

– Pasiduosiu rusams pats. Pripažinsiu savo kaltę, kiek reikės atkalėsiu. Vis geriau nei pūti Turkijoje.

– Nebūk kvailas, – tarė Marina, net neatsimerkusi.

– O ką siūlai tu? – Saša paklausė manęs.

– Nuvykti į Stambulą, užsisakyti viešbutį ir išsimiegoti – šiandien ketvirta naktis, kai normaliai negaliu to padaryti, – atsakiau. – Paskui galvosim apie planą.

– Nori, kad vairuočiau?

– Ne, nenoriu. Jei netyčia sustabdytų, tavo vairuotojo pažymėjimas viena pavarde, o pasas – kita. Susemtų iš karto.

Naktiniai pasivėžinimai atpalaiduoja liežuvį. Ypač kada atsisveikini su praeitimi, tavo žmona su vaiku miega ant galinės sėdynės, o tavo pašnekovas – vienintelis patikimas žmogus svetimame pasaulyje. Per tris valandas sužinojau visą Sašos istoriją, išskyrus turbūt tą paslaptį, kuri sukėlė tokį triukšmą CŽV.

Auštant užėjo tirštas rūkas. Sprendžiant iš to, kiek kilometrų jau buvome nuvažiavę, turėjome netrukus privažiuoti Stambulą, tačiau viskas, ką matėme, buvo tiršta, ūkanota siena. Ar tik taksi vairuotojas nebus mūsų apgavęs ir nurodęs neteisingą kelią? Automobilio bakas tuštėjo. Vairavau toliau vis galvodamas, jog mano draugas iš Vašingtono buvo teisus: susidūriau su nenumatytų atvejų migla. Niekas nežino, kur atsidurtume, jei po valandos pasibaigtų degalai, ir liktume vieni tuščiame greitkelyje, o atvažiavusi policija patikrintų turimus dokumentus.

Staiga iš miglos išdygo žalias ženklas: *Kemal Ataturk* oro uostas – Stambulas. Dar už penkiasdešimties metrų privažiavome ilgai lauktą degalinę.

Pasinaudojome naująja navigacine sistema: pasisamdėme taksi, kad palydėtų mus į Stambulo *Hilton* viešbutį. Nepasikuklinome, naudojomės Berezovskio sąskaita ir užsisakėme karališkus apartamentus su Bosforo vaizdu pro langus. Uždėję ženklą *Netrukdyti*, visi nušliaužėme į lovas.

Pabudau ketvirtą popiet ir įsijungiau savo mobilųjį. Buvau jį išjungęs, kai išvažiavome iš Ankaros. Baiminausi, kad kažkokiu būdu mūsų nesektų. Ekranas rodė tuziną naujų žinučių. Markas iš JAV ambasados buvo skambinęs kas pusvalandį ir su kiekviena

žinute jo balsas darėsi vis neramesnis: kur mes buvome? Kodėl išnykome? Jis turėjo svarbių žinių.

– Nepyk, Markai, mes bandėme šiek tiek pamiegoti, – pasakiau jam.

– Ačiū Dievui, – atsakė jis. – Jūsų nebuvo viešbutyje, mes susirūpinome. Turiu gerų naujienų, drauguži, mes paimame juos. Pasirodysime už dvidešimties minučių.

– Bėda ta, kad mes Stambule.

– Stambule? Kokio galo jūs ten važiavote?

– Viešbutyje mus sekė, tad pabėgome.

– Aišku. Na, čia jau negerai. O dabar jus kas nors stebi?

– Nemanau.

– Gerai, neišjunk telefono. Aš dar paskambinsiu.

Sulaukus dar vieno skambučio, jo balsas skambėjo kitaip:

– Blogos naujienos, drauguži, jie persigalvojo. Mes jų neimame.

– Kaip *persigalvojo?*

Iš pradžių net nesuvokiau, kad visa tai svarbu. Katastrofiškas jausmas apėmė tik iš lėto, palaipsniui degindamas skylę toje supančioje ramybėje: jaukus viešbučio kambarys, balkone Bosforą apžiūrinėjantis Saša, animacinius filmukus stebintis Tolikas, daiktus išpakuojanti Marina. Ką man dabar su jais daryti?

– Nesupranti? Žmonės iš centro persigalvojo, – prislėgtu balsu pakartojo Markas. – Mes jums niekuo nebegalime padėti.

– Ar dėl to, kad pabėgome į Stambulą? – išrėžiau pirmą į galvą šovusį klausimą, kad nenutraukčiau pokalbio.

– Ne, tikrai ne dėl to. Negaliu sakyti, dėl ko... Man labai gaila. Sėkmės, – jis padėjo ragelį.

Niekad negalėjau dirbti valdžios struktūroms. Negalėčiau pranešinėti žinių tokiu būdu. Būdamas godus Johno le Carré skaitytojas, nepuoselėdavau gražių iliuzijų apie šnipų veiklą, tačiau

tai vis vien mane nustebino. Palikti žmogų, iš jo išpešus tai, ko norėjo! Negalėjau nepasakyti, ką apie juos galvojau.

Surinkau Marko numerį. Pasigirdo turkiškas įrašas, iš kurio suprantami buvo vos du žodžiai: *Türkish Telekom*. Veikiausiai šis numeris buvo nenaudojamas, kai operaciją nutraukė. Skambinti ambasados numeriu būtų beprasmiška. Aišku, kad joks Markas ten nedirbo.

Išėjęs į koridorių, kad Saša su Marina negirdėtų, paskambinau Borisui.

– Kur, po velnių, esi? Skambinau tau visą dieną, – piktinosi jis.

– Kilo komplikacijų. Papasakosiu vėliau. Trumpai kalbant, buvome ambasadoje, bet amerikiečiai neima Sašos šeimos.

Borisas niekada nepasiduoda. Kol važiavome per Turkiją, jis sugalvojo planą B: Graikijoje stovėjo išnuomota jachta, turėjusi mus paimti ir išplukdyti į neutralius vandenis.

– O kas tada? – susidomėjau. – Plaukioti amžiais kaip vaiduoklių laivui? Dideliame mieste gali užsimaskuoti, bet neįmanoma pasislėpti jachtoje. Anksčiau ar vėliau teks plaukti į krantą ir parodyti dokumentus.

– Tačiau taip bent jau laimėsime šiek tiek laiko viskam apgalvoti.

– Turiu kitokį pasiūlymą, – pasakiau, – bet negaliu apie jį kalbėti telefonu.

Norėdamas prašyti politinio prieglobsčio, Saša privalėjo būti šalyje. Tačiau jis negalėtų be vizos nuskirsti į jokią pasirinktą šalį, nes ją gauti su turimu pasu buvo neįmanoma. Mano planas buvo toks: nusipirkti bilietus į Maskvą per tarpinį oro uostą Vakarų Europoje. Jis galėtų prašyti politinio prieglobsčio sustojimo metu. Skrydžių kontrolė nereikalauja jokių vizų, kol lauki oro uosto tranzito zonoje. Nuėjau prie kompiuterio pažiūrėti skrydžių tvarkaraščių.

– Kur norėtumėte skristi? Į Prancūziją, Vokietiją, Angliją? – paklausiau.

– Man tas pats, – atsakė Saša, – svarbiausia ištrūkti iš čia kuo greičiau.

– Man irgi tas pats, – sušuko Tolikas.

– Aš norėčiau į Prancūziją, – tarė Marina.

– Manyčiau, Anglija bus geriau, – nusprendžiau. – Tenai bent jau sugebėsiu paaiškinti, kas tu esi.

Kitą rytą prie *Turkijos avialinijų* registratūros pasirodė keistoka grupelė: barzdotas, rusiškai kalbantis amerikietis be jokio bagažo, tačiau su beveik pilnu Rusijos muitinės spaudų pasu, žavi rusė su neramiu vaiku ir penkiais lagaminais bei atletiškas vyras tamsiais akiniais debesuotą dieną, teigiantis, jog yra tam tikros nereikšmingos šalies pilietis. Su šiais akiniais jis galėjo profesionaliai stebėti minią oro uoste. Pastebėjau, kaip mus nužiūrinėjo turkų policininkas. Veikiausiai jis manė, jog Saša – mano sargybinis.

Įsiregistravome skrydžiui į Londoną su persėdimu *Heathrow* oro uoste į Maskvą *Aeroflot* kompanijos lėktuvu. Registracija praėjo sklandžiai, tačiau pasienio sargybinis neįprastai susidomėjo Sašos pasu. Mes perėjome šį postą be jokių incidentų ir sustoję kelias minutes žiūrėjome, kol jis vartė Sašos pasą, atidžiai tyrinėdamas jį iš visų pusių ir netgi pakišęs po ultravioletine šviesa. Galiausiai pasą užantspaudavo ir pamojo eiti toliau. Man palengvėjo.

Buvo likę vos keletas minučių, todėl skuodėme per apytuštį oro uostą link vartų.

– Čia jau viskas? Jau viskas? – švytėdama klausė Marina.

Bet tada pastebėjau juos: du atitinkami turkai mus iš tolo sekė. Buvo neįmanoma jų nepastebėti: jie vieninteliai neatsiliko nuo mūsų, tarsi būtume viena komanda.

– Matai juos? – paklausiau.

Saša linktelėjo galvą.

– Jie prisikabino pasų kontrolės punkte.

– Taip, pastebėjau.

Nubėgome prie vartų. Lėktuvą jau bemaž uždarinėjo, nes buvome paskutiniai keleiviai. Mūsų palydovai prisėdo ir spoksojo į mus. Jauna *Turkijos avialinijų* uniformą vilkinti moteris paėmė mūsų bilietus bei pasus.

– Su jumis viskas gerai, – išgirdau. Sukdamasi į Mariną ir Sašą, ji pasakė: – Jūs neturite Didžiosios Britanijos vizos.

Moteris klausiamai žiūrėjo į juos.

– Mes skrendame į Maskvą, – pratariau. – Štai mūsų bilietai.

– O kur bilietai iš Londono į Maskvą?

– Perlipsime į kitos kompanijos lėktuvą ir gausime juos Londone.

– Keista, – nustebo ji. – Kodėl skrendate per Londoną, jeigu už valandos yra tiesioginis skrydis iš Stambulo į Maskvą?

– Mes visada skrendame per Londoną, nes norime apsipirkti *duty-free* parduotuvėse *Heathrow* oro uoste, – atsakiau patenkintas savo nuovoka.

– Turiu gauti leidimą, – ji vėl tarė. Tuomet pakalbėjo turkiškai į savo radiją. – Kolega paims jų dokumentus ir nuneš vadovui patikrinti. Nesijaudinkite, lėktuvą sulaikysime.

Saša išblyško kaip popierius. Vienas mūsų palydovų nuėjo paskui avialinijų darbuotoją, o kitas liko abejingai stebėti mus. Paėmęs Toliką už rankos, nusivedžiau prie artimiausio saldainių aparato. Praėjo apie dešimt minučių. Koridoriaus gale pasirodė du žmonės: jaunoji moteris ir mūsų turkas.

– Viskas tvarkoje, – ji nuramino grąžindama Sašai dokumentus. – Malonaus skrydžio!

Visi nubėgome prie įlaipinimo į lėktuvą. Prieš pakylant spėjau paskambinti draugui į Londoną ir paprašyti jo, kad surastų politinio prieglobsčio specialistą ir pasitiktų mus *Heathrow*.

– Supratai, kas čia buvo? – paklausė Saša.

– Taip, turkai palydėjo mus į lėktuvą ir įsitikino, kad įlipome.

– Jų kompiuteryje buvo mano suklastota pavardė. Vadinasi, amerikiečiai juos perspėjo. Niekas daugiau šios pavardės nežinojo, – paaiškino jis.

Visas penkias dienas, kurias praleidau Turkijoje, tikėjausi, kad likimas apsireikš kaip nuožmus turkų policininkas. Tačiau likimo pasiuntiniu tapo britų imigracijos pareigūnas, kurio perdėtas mandagumas nieko gero nežadėjo.

– Už jūsų poelgį, – pasakė jis man žiūrėdamas į suklastotą Sašos pasą, – Jungtinėje Karalystėje griežtai baudžiama. Ar suprantate, kad dabar galiu jus areštuoti už nelegaliai atgabentus pabėgėlius?

Žinojau, kad jie nieko negali padaryti Sašai, kurio atvykimo aikštelėje jau laukė naujasis advokatas su Vidaus reikalų ministerijai atsiųstos faksimilės kopija. Susisiekėme su juo dar prieš prisistatydami pasienio pareigūnams. O mano likimas buvo imigracijos pareigūno rankose. Ir akivaizdu, jog mano romantiška tų dienų nostalgija, kada herojiškai pralįsdavome pro Geležinę uždangą, jam buvo nė motais.

– Gerbiamas sere, – tariau, – šiuo atveju buvo išskirtinės aplinkybės. Ponas Litvinenka ir jo šeima buvo atsidūrę pavojuje. Tai buvo gyvybės ar mirties klausimas.

– Kiek man žinoma, Rusijoje veikia demokratinė valdžia, – atkirto jis. – Kodėl negabenote jo į savo šalį? Jūsų ambasada atsisakė jį priimti, tad nutarėte problemą išspręsti mūsų sąskaita, ar ne? Ar Litvinenka jums už tai sumokėjo?

– Ne, dariau viską vedamas humanitarinių paskatų ir žinodamas britišką tradiciją suteikti prieglobstį pabėgėliams iš tironijų.

– Vedamas humanitarinių paskatų, aš jūsų neareštuosiu, tačiau uždrausiu atvykti į Jungtinę Karalystę. Paleidžiame Litvinenką jo advokato globai, o jūs skrendate pirmuoju lėktuvu į Turkiją.

Jis uždėjo mano pase pasienio kontrolės antspaudą, tuomet pasigardžiuodamas jį perbraukė ir specialiai pažymėjo.

– Bet man nereikia į Turkiją, – užprotestavau. – Man reikia į Niujorką.

– Jūs deportuojamas į Turkiją! Ir naujas pasas nepadės, – iš anksto nuspėdamas mano mintį perspėjo jis. – Įvedu jus į sistemą kaip nelegalų gabentoją. Turėsite prašyti oficialaus mūsų ambasados leidimo, norėdamas vėl čia atvykti, bet abejoju, ar jį gausite.

Kai visa tai papasakojau Sašai ir Marinai, jie negalėjo patikėti. Turėjau pasinaudoti visais savo įtikinėjimo sugebėjimais, kad juos nuraminčiau. Nepaisydamas akivaizdaus pareigūno įsiūčio pasakiau, jog jie šiuo metu visiškai saugūs. Dabar jie stovėjo ant Didžiosios Britanijos žemės ir neturėjo ko bijoti.

Imigracijos pareigūnas laikėsi žodžio. Iš jo britiškojo kompiuterio pranešimas nukeliavo į Amerikos tinklą ir tikriausiai liks ten visam laikui. Nors britai panaikino draudimą po kelių mėnesių, tačiau JAV pasienio kontrolė kartais vis sustabdo mane prašydama pasiaiškinti apie tai, kas nutiko *Heathrow* oro uoste 2000-ųjų lapkričio 1 dieną. Tačiau tą naktį man absoliučiai nerūpėjo toji dėmė mano elektroninėje reputacijoje; man visiškai pakako pasitenkinti vaizdu, kaip Sašą, Mariną ir Toliką vedė du rimti policininkai į gerai apšviestą, saugų terminalą.

Grįžęs į Jungtines Valstijas sugaišau nemažai laiko stengdamasis išsiaiškinti, kas per tas kelias valandas įvyko, kad CŽV pakeitė

savo sprendimą. Niekas iš mano pažįstamų nenorėjo net girdėti apie tai. „Džiaukis, kas viskas baigėsi gerai, ir nebesivelk į rūpesčius“, – patarė kiekvienas. Galiausiai vienas iš buvusių šnipų, Šaltojo karo veteranas, žinantis apie tokius dalykus, pasakė, kas galėjo būti.

– Tokiose situacijose viskas vyksta labai greitai, – aiškino jis. – Vos tik sužinoma, kad kas nors gali pereiti į kitą pusę, susijungia visi formalūs ir neformalūs kanalai: „Mes žinome, kad mūsų žmogus Turkijoje, ir taip pat žinome, kad jis rengiasi bėgti pas jus. Jeigu jį priimsite, mes priminsime jums uodegą kitur: mes ką nors ištremsime, padarysime tą ar aną, todėl net negalvokite jo pasiimti.“ Tuomet amerikiečiai pradėjo abejoti, ar tas vaikinas vertas visų rūpesčių. Viena, kada dezertyravimas pastebimas žymiai vėliau arba niekada. Žmogus dingsta, ir viskas. Visai kas kita, kada prasideda derybos. Išvykdami į Stambulą, jūs praradote laiko. Per tas kelias valandas rusai išsiaiškino amerikiečių planus ir sukliudė šį reikalą. Rytą jūs vis dar turėjote šansą, bet Maskva patempė vadžias, ir tada jau pasidarė per vėlu.

– Kas, tavo manymu, mus sekė viešbutyje: rusai ar amerikiečiai?

– Aišku, kad rusai. Bet jie nebūtų bandę kaip nors pakenkti ten – per sudėtinga ir per daug triukšmo. Jie būtų išlaukę tinkamo momento ir atsiėmę juos iš turkų.

– O tie turkai oro uoste?

– Abejoju, kad jie būtų buvę įspėti amerikiečių. Jei rusai stebėjo jus ambasadoje, jiems užteko laiko pateikti turkams jo nuotrauką. O galbūt ir jo pasas nebuvo idealiai padirbtas. Jums tikrai pasisekė. Panašu, kad turkai nusprendė nesikišti ir jo nestabdė. Kitą kartą veikite greičiau.

Man kito karto nebebus. Kita vertus, Sašai net ir Londonas nebuvo pakankamai saugi vieta nuo išsikerojusių FSB gniaužtų.

2 skyrius

Keistasis majoras

Pakeliui į Stambulą, 2000-ųjų spalio 31 d.

Prieš visas oro uosto dramas, greičiausiai per tą laiko tarpelį, kada CŽV persigalvojo dėl politinio prieglobsčio suteikimo Sašai, pradėjau pažinti jo paslaptis. Ilgas naktinis kelias iš Ankaros į Stambulą atvėrė man akis ir atskleidė Sašos praeitį.

Mieganti moteris su vaiku ant galinės sėdynės buvo vieninteliai patikimi žmonės visose jo kančiose. Viską, apie ką man pasakojo automobilyje – banditus ir oligarchus, teroristus ir politikus – jis apibūdino kaip įvykius prieš Mariną ir po Marinos. Didysis atskaitos taškas jo gyvenime buvo ne gimimo ar universiteto baigimo diena, ne diena, kada jis pradėjo dirbti KGB, ir net ne išskridimas iš Rusijos. Tai buvo viena 1993-iųjų vasaros diena, kada jie pirmą kartą susitiko. Įvykiai iki tol jam nebuvo labai įdomūs. Susitikimas su šia moterimi buvo tarsi magiškas viską iš esmės pakeitęs įvykis. Marina nesikišo į jo reikalus, o jis vengė

pasakoti apie daugumą dalykų, kuriuos buvo pavojinga žinoti. Ji visuomet buvo jo kelrodė žvaigždė.

Iki sutinkant Mariną, Sašos asmeninis gyvenimas buvo sudėtingas. Studentiška tėvų santuoka truko neilgai. Nuo trejų metų jį Nalčike, mažame Šiaurės Kaukazo miestelyje, augino senelis iš tėvo pusės, o abu gimdytojai sukūrė naujas šeimas ir gyveno skirtinguose šalies vietose. Sekmadieniais senelis jį vesdavosi į zoologijos sodą ir kiną.

– Kai buvau penkerių, senelis nusivedė mane į regioninį istorijos muziejų Nalčike, parodė Raudonosios armijos pulko, kuriame jis kovojo su naciais, vėliavą ir pasakė, jog visa mūsų šeima gynė Rusiją, kaip ir aš darysiu, – pasakojo Saša. Jis mylėjo savo senelį ir buvo už viską jam dėkingas, tačiau vėliau norėjosi kažko daugiau. Paskutiniais metais mokykloje jis ėmė uoliai sportuoti, buvo penkiakovės apsėstas maniakas. Treneriai, komandos nariai ir varžybų jaudulys buvo visas jo gyvenimas. Visa tai netgi geriau už senelį skatino atsidavimo ir įsipareigojimo jausmus, kurių trūko, kai tėvai jį paliko.

Kai Sašai sukako septyniolika, jo tėvas grįžo iš armijos į Nalčiką su nauja žmona ir vaikais. Jie atsikraustė ir užpildė senelio namus, taip sugriaudami visą nusistovėjusią tvarką. Jis stengėsi įsilieti į tėvo šeimą, bet nesėkmingai. Mylėjo juos, bet jautėsi pašalinis, todėl pasistengė išeiti į armiją anksčiau negu šaukdavo visus aštuoniolikmečius. Metė vidurinę mokyklą ir pasekė tėvo bei senelio pėdomis.

Saša akimirksniu ten pritapo.

– Karinė tarnyba primena sportą, – sakė Saša, – tačiau tai – nebe žaidimas: tu tampi tikros komandos, kovojančios su bendru priešu, nariu ir manai, kad esi teisingoje pusėje. Kai man pasiūlė dirbti KGB, viskas atrodė puiku, tad entuziastingai sutikau, nors tau gali skambėti keistai.

Mano istorija buvo visiškai priešinga: buvau viskuo aprūpintas vaikas, turintis mylinčius tėvus. Gyvenome Maskvoje. KGB mums atrodė kaip blogio įsikūnijimas, o pats niekada nesportavau. Šaukimas į armiją, kai buvau jaunas, man būtų prilygęs katastrofai. „Jei stipriai nesimokysi, tave pagriebs į armiją“, – grasindavo tėvas, mikrobiologijos profesorius.

Paklausiau Sašos apie jo veiklą Kontoroje. Jis pastebėjo įtarumą mano klausime.

– Kai įsijungiau į KGB, buvau jaunas leitenantas, – jis pasakė. – Gyvenime nebuvau matęs nieko, išskyrus kariuomenę, todėl maniau, kad tokiu būdu apsaugosiu žmones. Apie tai, kad Agentūra turėjo juodą praeitį – Gulagas, milijonai aukų – nežinojau iki pat paskutinio dešimtmečio, kai pradėta apie ją rašyti.

Iš pradžių Saša tarnavo Ekonominio saugumo padalinyje, o vėliau – Antiteroristiniame centre (ATC), tačiau visuomet darbo pobūdis buvo tas pats: organizuoti nusikaltimai, žmogžudystės, pagrobimai bei kriminaliniai ryšiai milicijoje. Pakilęs karjeros laiptais, jis vedė mokyklos laikų meilę ir susilaukė dviejų vaikų. Deja, kaip ir trumpalaikis jo tėvų bandymas, tai nebuvo laiminga santuoka.

Saša buvo operatyvininkas. Jis vedė slaptas bylas apie nusikaltėlių pasaulio atstovus, studijavo jų asmeninius reikalus, ryšius su verslininkais bei politikais. Sašos informacija – ir tai, kaip ją rinko – teismuose būdavo retai atskleidžiama. Tačiau oficialiems tyrėjams jo medžiaga buvo neįkainojama. Jis išaiškindavo nusikaltimus dar iki kaltinimų pateikimo. Dirbo nematomai. Slapta klausydavosi pokalbių. Verbavo ir prižiūrėjo agentus.

– *KGB agentas* žmonėms skamba baisiai. Jie iš karto mąsto apie jų draugų skundikus arba Amerikoje dirbančius šnipus, – tęsė Saša. – Bet tai – netiesa. Nesąžininga. Dauguma mūsų

agentų užsislaptinę dirba gaujose. Jie – tikri herojai. Jie žino, kad susimovusių lauktų ne kas kita, kaip mirtis. Mano agentai buvo geriausi mano draugai ir, kol buvau įkalintas, jie nenustojo su manimi bendrauti, padėjo mano šeimai. Tad jie kartu ir agentai, ir draugai. Ar supranti, koks skirtumas tarp operatyvininko ir formalaus tyrėjo? – jam labai patiko man aiškinti žvalgybos subtilybes. Jis prisiminė ir kai kuriuos savo karjeros epizodus. Mėgo savo darbą ir, be abejonės, puikiai jį išmanė. – Tyrėjas seka nusikaltimo pėdsakais. Jų knygose yra aukos, įtariamieji, liudytojai ir t. t. Jis renka įrodymus, laikosi įstatymų juos forminant ir saugant. Operatyvininkas, toks kaip aš, dirba su tariamais nusikaltėliais – savo operacijų taikiniais – mes norime žinoti viską apie juos dar prieš nusikaltimą, kad sugebėtume laiku užkirsti tam kelią ar bent jau lengvai sučiupti. Mano medžiaga nėra *įrodymai*. Mano medžiaga – *operatyvinė informacija*, supranti?

Dauguma tos sferos, kurioje jam teko dirbti, žmonių – žmogžudžiai, bankų plėšikai, pagrobėjai, narkotikų prekeiviai – tikrai nemalonūs tipai, todėl darbe gailesčiui vietos nebūdavo. Tačiau buvo viena išimtis: vienu metu jo objektu tapo žmogaus teisių aktyvistas Sergejus Grigoriantsas, kurį aš taip pat pažinojau. Iki 1997-ųjų, kada Sašai buvo liepta sekti Borisą Berezovskį, tai buvo vienintelė politinė Sašos byla.

Tai vyko pirmojo Čečėnijos karo metu. Įžymiosios *Penktosios brigados*, Penktojo aukščiausiojo KGB ešelono, gaudžiusio sovietų eros disidentus, seniai nebebuvo. Tokie žmonės kaip Grigoriantsas atsidūrė ATC taikinyje. Puikus pavyzdys, kaip karas pastūmėjo Rusiją atgal prie senųjų SSRS triukų.

Grigoriantsas tyrė pranešimus apie civilių žmonių skerdynes, kurias 1995-ųjų balandžio 12 dieną federaliniai pulkai vykdė Čečėnijos miestelyje Samaški. Metų pabaigoje jis turėjo vykti į

užsienyje vykstančią žmogaus teisių konferenciją. Jis vežėsi vaizdajuostę su užfiksuotais kadrais, kaip rusų kareiviai šaudė civilius Samaški gyventojus. Sašos būriui teko neįprasta užduotis: įdėti keletą gilzių į Grigoriantso palydovo krepšį tarptautiniame Maskvos oro uoste, kad juos sustabdytų patikrinti. Surežisuotos patikros metu vaizdajuostės turėjo būti konfiskuotos ir *netyčia* pažeistos.

– Tai vienintelis atvejis, dėl kurio man gėda, – prisipažino Saša.

– Priimu tavo atgailą ir atleidžiu tau nuodėmes. Amen, – pajuokavau. – Beje, jei būtum dvidešimčia metų vyresnis, būčiau galėjęs tapti vienu tavo objektų.

Papasakojau jam, kaip aštuntajame dešimtmetyje Maskvoje, stebimas budrios KGB akies, sugebėjau persiųsti informaciją Vakarų korespondentams apie politinius kalinius. Saša paaiškino man visą esmę, kokio dėmesio būčiau susilaukęs iš operatyvininko. Ši paskaita būtų be galo naudinga prieš dvidešimt metų, bet ir tądien man pasirodė labai intriguojanti. Nors buvome skirtingos kilmės, su Saša atradome daug ką bendro.

Marina susipažino su Saša per savo trisdešimt pirmąjį gimtadienį, 1993-iųjų birželio 15 d. Ji buvo išsiskyrusi prieš ketverius metus, laisva ir savimi pasitikinti moteris, besimėgaujanti gyvenimu ir neieškanti rimtų santykių. Gyveno savo senajame kambaryje, bute pas tėvus – į pensiją išėjusius inžinierius – dideliame gyvenamajame rajone šiek tiek į pietus nuo Maskvos centro. Iki tol jai neteko sutikti nė vieno iš *tarnybų*. Kažkada, kai jos geriausia draugė Lena prasitarė, jog su vyru norėtų atsivesti vieną agentą į jos gimtadienio vakarėlį, Marinos akys iššoko ant kaktos:

– Keistoką dovanėlę nori man įteikti.

– Jis visai neatrodo kaip slaptasis agentas, – Lena ginčijosi. – Jis linksmas. Turi puikų humoro jausmą, tau tikrai patiks. Be to, jis išgelbėjo mus.

Ji papasakojo, kaip Saša padėjo jos vyrui kovoti su reketininkais, prievartavusiais pinigus iš jo verslo.

– Na, gerai jau, atsivesk tą KGB-istą, – nusileido Marina.

Lena jau iš anksto buvo sužadinusi Sašos susidomėjimą sakydama, kad Marina – šokėja. Savo darbe jis sutiko įvairiausių žmonių, tačiau profesionalios šokėjos – niekada. Marina pradėjo šokti dar institute, kur studijavo naftos inžineriją. Baigusi studijas nusprendė, kad naftos verslas ne jai, todėl tapo profesionalia šokėja ir netgi laimėjo keletą konkursų. 1993-iaisiais ji jau buvo šokių ir aerobikos mokytoja.

Tą naktį svečiai užsisėdėjo. Jie kalbėjo apie Lenos vyro problemas. Saša planavo suimti turto prievartautojus, nes pinigai jau buvo pervesti į kitas sąskaitas. Marinai nuo vaikystės patikdavo kriminalinės istorijos, todėl negalėjo patikėti savo akimis: ar tikrai šis „šviesus, kažkuo spinduliuojantis ir emocingas it vaikas“ vyrukas sugebėjo susitvarkyti su banditais, neseniai mušusiais Lenos vyrą ir grasinusiais sulaužyti jam kojas, jei nesusimokės?

Marinai pasirodė „keista, jog jis neužimtas“. Netyčia prakalbus skyrybų tema, Saša prisipažino, kad yra vedęs ir niekada nesiskirtų dėl vaikų. Marina nemėgo susitikinėti su vedusiais vyrais, tačiau Sašos sakinys privertė ją pajausti, kad ne viskas jo šeimoje buvo gerai.

Jie susitiko antrą kartą tą pačią savaitę. Saša rengėsi išvykti atostogų, kai buvo sėkmingai areštuota Marinos draugus terorizavusi gauja, o Lena pakvietė ją prisijungti atsisveikinimo vakarėlyje traukinių stotyje. Marinos nuostabai, Saša buvo vienas, be žmonos ir vaikų.

– Jo žmona išspyrė jį. Dėl mūsų, – pašnibždėjo Lena. – Jie turėjo išvykti praeitą savaitę, bet jis liko, kad užbaigtų mūsų bylą. Žmona iškėlė sceną, kai jis tą vakarą parėjo namo, rado visus savo daiktus už durų. Jis visą savaitę nebuvo namuose. Tai – ne pirmas kartas. Jei ne vaikai, jau seniausiai būtų ją palikęs.

– Ką gi, sudie, iki pasimatymo, – sušuko Saša pro nuvažiuojančio traukinio langą.

Lena šelmiškai pažvelgė į Mariną.

– Tik prisimink, kad su šiuo vaikinu turi būti rimta. Jis nelinkęs į trumpalaikius santykius, tad nė negalvok apie tai.

– Aš dar net nepradėjau nieko galvoti, – atsakė Marina.

Saša grįžo po trijų savaičių ir paprašė savo žmonos, Natašos, skyrybų.

Lėtai ir droviai jis pradėjo siekti Marinos.

– Staiga išdygdavo prie durų su gėlėmis ir dingdavo kelioms dienoms tam, kad netikėtai paskambintų ir pakviestų mane į kiną.

Ji nebuvo tikra, ar derėtų jį prisileisti, tačiau neturėjo ryžto atsisakyti. O ir jis neskubino įvykių eigos.

– Saša mokėjo laukti, tačiau niekad nesiliaudavo siekti to, ko troško.

Kartą, kai ją pakvietė į pasimatymą, Marina atsakė, kad jau suplanavusi su drauge eiti į koncertą. Prieš pat pertrauką, nutilus aplodismentams, ji pajuto lengvą patapšnojimą per petį: Saša sėdėjo už jos ir šypsodamasis rankose laikė plastikinį maišelį, pilną bananų.

– Trumpam turiu išvykti, tai norėjau tave aprūpinti, – paaiškino jis. Pirmojo pasimatymo metu ji buvo prasitarusi, kad dievina bananus.

Saša buvo perkeltas į Antiteroristinį centrą ir turėjo išvykti į pirmą darbo kelionę. Su viršininku jis važiavo į Šiaurės Kaukazą,

Adigėjos respubliką, medžioti stambaus nusikaltėlio, vietinio autoriteto, kurio gaujai buvo priskiriamos kelios žmogžudystės ir pagrobimai Maskvoje.

– Po koncerto jis palydėjo mane iki namų ir pasakė, jog nenori išvažiuoti. Žinojau, kad priežastis buvau aš, pasijaučiau labai gerai, nes taip pat nenorėjau, kad jis išvažiuotų. Iš lėto pripratau būti su juo. Saša tryško pasitikėjimu ir ramybe. Aš galbūt to neieškojau, tačiau jam išvykus pajutau, kad jo ilgėjausi.

Vos grįžęs, Saša paskambino iš oro uosto. Tą naktį praleido jos namuose ir niekad nebeišėjo. Buvo ankstyvas rugpjūtis. Jos tėvai buvo išvykę į vasarnamį kaime. Saša ir Marina mėgavosi visu butu. Sugrįžus tėvams, jis užsiminė, kad kraustysis į vieną iš FSB butų, tačiau Marinos motina pareikalavo, kad atsikraustytų pas juos; ji „iš karto priėmė jį kaip sūnų".

– Kai galvoju, kodėl mes buvome tokie laimingi, suprantu, jog dėl to, kad galėjome būti savimi. Jokios būtinybės apsimetinėti, jaudintis, ar atrodai patraukliai, nereikėjo nieko užkariauti ir nieko įrodinėti. Mums tai buvo aišku nuo pat pirmos dienos, ir viskas atrodė labai natūralu. Nė vienas iki tol nemanėme, kad taip galėtų kada nors būti, todėl stebėjomės tuo iki pat paskutinės kartu praleistos dienos.

Spalį Marina pranešė, jog laukiasi. Tai buvo dar vienas stebuklas, kurį sukūrė Saša: ji pirmą kartą pastojo. Pirmojoje santuokoje nepavyko, o medikai rekomendavo gydymą dėl vaisingumo. Sašą ši žinia pribloškė.

– Dabar galiu būti tikras, kad manęs nepaliksi, – pasakė jis.

– Paprastai moterys taip samprotauja, – šypsodamasi replikavo Marina.

Kaip ji vėliau paaiškino:

– Mūsų šeimoje tradiciniai vaidmenys dažnai susimainydavo: jis dažnai leido man vadovauti. Galbūt tai buvo savotiška kompensacija už pernelyg *vyrišką* jo darbą.

Tačiau ji visuomet jautė, kad vyras turi ir kitą pusę, labai sunkią, kurios stengėsi nerodyti ir kuri, pasak jos, „įsijungdavo neįprastose situacijose kaip papildoma visureigio pavara“. Jis visiškai pasitikėjo jos sprendimais dėl buto renovacijos, o kai planavo bėgti iš Rusijos, ji iki paskutinio momento net nenutuokė, kas vyksta. Jis viską tvarkė pats, kai pranešė jai, nebebuvo jokio tikslo ir laiko ginčams.

Pirmą kartą kitokį Sašą Marina pamatė, kada nuėjo į vairavimo mokyklą. Jie buvo neseniai pradėję kartu gyventi. Besibaigiant užsiėmimams, instruktorius pranešė, jog tie, kurie nenorėjo vargintis ir laikyti vairavimo egzamino, galėjo atsinešti 200 JAV dolerių, perduoti per jį *farams* ir netrukus užsukti į mokyklą pasiimti vairuotojo pažymėjimą. Marina buvo nebloga vairuotoja, todėl nusprendė laikyti egzaminą. Egzaminuotojas tyčia ją sukirto. Jis aiškiai parodė, kad reikėjo sumokėti, nes kitu atveju apie egzamino išlaikymą galima tik pasvajoti. Jo žodžiais tariant, „kitas egzaminas bus po savaitės, ponia. Atrodo, vėžinsimės kiekvieną savaitę“.

Supanikavusi Marina nubėgo į mokyklą. Purtydamas galvą instruktorius liūdnai pasakė:

– Jūs nebesate mūsų grupėje, tad kaina kyla iki 300 dolerių.

Saša įniršo.

– Ar tu tikrai manai, kad aš dieną naktį kovoju su korupcija tam, kad uždirbčiau kyšiui milicininkams?

Į kitą egzaminą jie ėjo kartu. Jis pasikvietė egzaminuotoją, tyliai tarė keletą žodžių, pamojavo FSB pažymėjimu ir nužvelgė tokiu žvilgsniu, kokio Marina dar niekad nebuvo mačiusi. Mili-

cininkas išbalo ir negalėjo sugalvoti nieko geresnio, kaip pasiūlyti praleisti ją be pravažiavimo. Saša dar labiau supyko ir iškošė:

– Aš liksiu automobilyje, ir mes ją egzaminuosime kartu. Jei ji išlaikys – išlaikys. Jei ne – bandys kitą kartą.

Po egzamino Saša atsileido ir šypsodamasis tapšnojo egzaminatoriui per nugarą. Marina niekad nepamiršo to žvilgsnio. Nebijojo jo; ji džiaugėsi, kad tokį turės, *dėl viso pikto*.

Pora susituokė 1994-ųjų spalį civilinės metrikacijos biure, kada jų sūnui Tolikui jau buvo keturi mėnesiai. Jie nenorėjo išpūsti šio reikalo; galų gale abiem tai buvo antroji santuoka. Be to, tikėjo, kad santuokos sudarinėjamos danguje, o ne niūriuose biurokratiniuose kabinetuose. Tačiau įėjus vidun su kasdieniais mėlynais džinsais, registratorius pasakė:

– Jūs turite sūnų, o kai jis užaugs, norės pamatyti jūsų vestuvinę nuotrauką. Pagalvokite, kaip norėtumėte joje atrodyti.

– Saša turėjo tik vieną šviesų kostiumą. Jis nuskuodė namo jį pasiimti ir davė man pinigų nusipirkti suknelę, bet, žinoma, negalėjau nieko rasti už tokius pinigus. Taigi net per vestuves mes susikeitėme vaidmenimis: jaunikis vilkėjo baltą kostiumą, o jaunoji – juodą suknelę, nes tai buvo vienintelis oficialus apdaras, kokį turėjau.

Netrukus ji susipažino ir su jo kolegomis. Iš pradžių jie pasirodė malonūs vyrukai, bet ji pastebėjo, kad Saša kažkuo iš jų išsiskyrė.

– Jis skyrėsi trim atžvilgiais. Pirma, jis negėrė, o kiti neįsivaizdavo kitokio atsipalaidavimo. Antra – pinigai. Saša nemokėjo tvarkytis su jais. Noriu pasakyti, kad mes jų visada turėjome pakankamai, bet nesimėgavome prabanga. Mes nusipirkome butą, bet visai nediduką, tik su vienu miegamuoju. Turėjome paprastą *žigulį*. Matant, kaip jo draugai vairuoja užsienietiškus automobi-

lius ir perka prabangius butus, pasirodė aišku, kad Saša nemokėjo to, ką darė kiti: kalti pinigų.

Saša jai paaiškino, kad praturtėti galima iš pašalinių darbų, kaip jis vadindavo – *stogo teikimo*. Tuo metu milicijos ir FSB pareigūnams buvo leidžiama sudarinėti pašalinius *konsultavimo* kontraktus ir taip kompensuoti valstybės nepajėgumą mokėti jiems tinkamus atlyginimus. „Man nelabai sekasi toje srityje", – paaiškino Saša.

Trečia, jis nesinaudodavo ta galia, kurią suteikdavo FSB ženkliukas. Mažas, raudonas pažymėjimas galėjo atidaryti visas duris: parduotuvėse, teatre ar bet kur kitur, nes žmonės vis dar bijojo KGB. Išskyrus Marinos vairavimo egzaminą, jis niekad tuo ženkliuku nesinaudojo. Jo draugai juokdavosi dėl to. Bet „dėl to jis jų nesmerkė, bent jau tada. Jie buvo gera komanda. Jis buvo komandos narys".

Bent jau iš pradžių.

Kaip Saša pats sakė, jis buvo komandos žaidėjas, kuris ne visuomet perduodavo kamuolį kitiems. Jis pradėjo domėtis kai kuriais komandos draugais pirmaisiais naujojo gyvenimo su Marina metais. Pagaliau sutiko žmogų, galintį pervilioti jo lojalumą iš komandos ir visos agentūros.

– Kai pirmą kartą susitikau su Berezovskiu, mūsų tarnyba nebebuvo vadinama KGB, bet ir ne FSB. Ji vadinosi FSK, Federalinė kontržvalgybos tarnyba. Tai buvo švariausias mūsų istorijos laikotarpis: represijos baigėsi, o korupcija dar tik mezgėsi. Buvau majoras, paskirtas į mūsų antiteroristinį ir organizuoto nusikalstamumo padalinį. Tą dieną kėsinosi į Boriso gyvybę. Jau tuo metu jis buvo svarbus šulas. Direktorius išsiuntinėjo raštus visiems padaliniams: bet kuris, turintis kokios informacijos, te-

pradeda tyrimą. Nusprendžiau pasikalbėti su Borisu, nes numaniau, kas galėjo tai padaryti.

Labai gerai prisimenu Berezovskio užpuolimą; tai buvo pirmas kartas, kai išgirdau jo vardą. Susprogdinto automobilio nuotrauka atsirado *The New York Times* viršelyje.

Nuotolinė bomba mėlyname *opelyje* sprogo 1994-aisiais vakare birželio 7 d. 17:20, kada pilkas Berezovskio *mersedesas* riedėjo pro jam priklausančio *Klubo* pastato Maskvos centre vartus. Vairuotojas žuvo akimirksniu, o Berezovskis ir jo apsauginis kažkokiu stebuklingu būdu vos apdegė. Nuo sprogimo išdužo aštuonių aukštų namo langai kitoje gatvės pusėje ir buvo sužeisti šeši praeiviai. Tai buvo viena pirmųjų užsakomųjų privatizavimo eros žmogžudysčių. Tais laikais komerciniai nesutarimai ir verslo konfliktai dažniausiai būdavo sprendžiami banditų, o ne teismuose. Įstatymų sergėtojai, kaip ir kitos valdžios šakos buvo bejėgiai, priblokšti Rusijos ekonominių reformų.

– Niekad taip ir neišsiaiškinome, kas rengė šią ataką, – Saša tęsė, – bet tai neabejotinai buvo susiję su automobilių verslu, nes Borisas praktiškai daugiau niekuo neužsiėmė 1994-aisiais: jis prekiavo *žiguliais* ir *mersedesais*.

Borisas pirmasis šalyje pradėjo automobilių verslą – *LogoVAZ* (pavadinimas kilęs nuo žodžio *logika*, nes praeityje jis dirbo matematiku, ir akronimo VAZ – Volgos automobilių gamykla). *LogoVAZ* buvo įsteigtas 1989-aisiais, tačiau tuomet Borisas dar nesiveržė į žiniasklaidą, avialinijas ar naftos pramonę. Pagal pirminę Sašos teoriją išpuolis buvo susijęs su karu dėl teritorijų; tuo metu *LogoVAZ* supirkinėjo parodų sales visame mieste, kurias kontroliavo gaujos, žinomos kaip Solntsevo reketininkai. Vėliau Saša pradėjo tikėti, jog prie to prikišo nagus kas nors iš VAZ, *žigulių,* gamintojų – milžiniškos sovietinės valstybinės įmonės,

gaminusios beveik pusę visų Rusijoje vairuojamų automobilių. Įmonė buvo klaikiai išsipūtusi ir neefektyvi, o Borisas stengėsi ją privatizuoti.

– Jis turėjo finansininką, Nikolajų Gluškovą, kuris stropiai tyrė VAZ veiklą, – aiškino Saša. – Gluškovas kaišiojo nosį į valdybos ryšius su tarpinėmis firmomis. Todėl kai kas iš VAZ užsigeidė pašalinti Borisą.

Saša apibūdino tipinį rusiško privatizavimo konfliktą. Investuotojai nuolat pastebėdavo, kad pelną nusigriebdavo trečiosios – pardavimų – kompanijos, o gaminančioji įmonė dirbdavo nuostolingai, išlaikoma valstybinių subsidijų. Paprastai pardavimų kompanijų savininkai būdavo tų įmonių direktoriai, jų šeimos nariai arba draugai, dauguma jų – sovietinės atgyvenos. Jie maustė savo valstybę. Privatizavimas reiškė šio žaidimo ir jų klestėjimo pabaigą, nes buvo sujaukta pardavimų struktūra.

– Susidoroti su Borisu VAZ pasamdė Kurganų vaikinus, o ne Solncevo, – pasakojo Saša. Tai buvo dvi populiariausios to meto organizuoto nusikalstamumo grupuotės. – Kurganai neturėjo nuosavo verslo, todėl užsiėmė užsakomosiomis žmogžudystėmis. Jie galėjo nudėti bet ką. Savų žmonių turėjo Maskvos milicijoje ir netgi Agentūroje.

Kai Saša susitiko su Borisu to aptarti, jie pasikeitė telefono numeriais ir susitarė palaikyti ryšį. Per kelis mėnesius susitiko kelis kartus, tačiau tyrimas toli nepasistūmėjo: gruodį prasidėjo karas Čečėnijoje, jis tapo svarbiausiu FSB prioritetu. Visi nusikaltimai, tarp jų ir gaujų puolimai, nebebuvo svarbūs.

1994 m. gruodžio 10 d. Trys rusų padaliniai įsibrovė į Čečėniją – kalnuotą, daugiausia musulmonišką Rusijos pietų provinciją. Apsupta Čečėnijos sostinė Groznas. Separatistų prezidento Džocha-

ro Dudajevo režimas apsuptyje. Rusų padaliniai, pasitikti masiniu pasipriešinimu, patiria skaudžių nuostolių – beveik du tūkstančiai žuvusių – nepavykus užimti Grozną Naujųjų metų išvakarėse.

1994-ųjų pabaigoje Borisas Berezovskis galutinai apleido automobilių verslą – kuris labai gerai sekėsi ir be jo priežiūros – ir užsibrėžė naujus siekius: užvaldyti žiniasklaidą, kuri buvo glaudžiai susijusi su pavojingu Rusijos politikos pasauliu.

Rusijos rinkos reformos vyko jau trečius metus. Ateidamas į valdžią 1991-aisiais, kada jis organizavo SSRS išformavimą, Borisas Jelcinas drąsiai ir ryžtingai ėmėsi reformų: atsikratė valstybinės kainų kontrolės, pašalino muitinių barjerus ir pradėjo intensyvią privatizavimo programą. Per ketverius *šoko terapijos* metus jo vyriausiasis patarėjas, Anatolijus Čiubaisas, trisdešimt aštuonerių Rusijos ekonomikos vunderkindas, padarė tai, kas neįmanoma: jis išpardavė iš varžytinių dešimtis tūkstančių įmonių, daugiau nei pusę darbo jėgos perkėlė į privatųjį sektorių ir kažkokiu būdu neleido ekonomikai nusiristi į nekontroliuojamą infliaciją.

Vis dėlto ši sėkmė brangiai kainavo paprastiems rusams. Nuskurdintos visuomenės perkamosios galios smukimas bei valstybinių subsidijų sumažinimas sustabdė ištisas ekonomikos šakas. Labiausiai kentėjo karo pramonės kompleksas bei vartojamųjų prekių gamintojai, kurie nepajėgė konkuruoti su vakarietiška produkcija, užplūdusia šalį su viskuo, ko reikėjo ir visą laiką taip troško paprastas rusas. Vakarietiški drabužiai, automobiliai ir elektronika buvo labai paklausūs. Jei žmogus galėjo sau leisti.

Deja, vis mažiau žmonių turėjo pakankamai pinigų. Milijonai atsidūrė žemiau skurdo ribos. Valstybės tarnautojai – mokytojai, gydytojai, pareigūnai, milicininkai – mėnesius negaudavo

algos. Kadangi mokesčių sistema buvo tik kuriama (sovietinėje sistemoje mokesčių visai nebuvo), nepavykdavo jų surinkti. Universitetų ir mokslinių laboratorijų darbuotojai prarado tikėjimą demokratija. Didėjo nusikalstamumas. Kariuomenė taip pat skundėsi. Kapitalizmas ir rinka prarado savo žavesį. Vis daugiau rusų nostalgiškai prisiminė senus gerus SSRS laikus.

Kita vertus, klestėjo laisvė. Po septyniasdešimties komunistinės diktatūros metų žurnalistai galėjo rašyti ką panorėję; nebuvo politinių kalinių; kiekvienas galėjo gauti pasą ir keliauti į užsienį; rinkėjai galėjo rinktis tarp tuzino politinių partijų; aštuoniasdešimt devyniems regionams bei etninėms Rusijos Federacijos respublikoms suteikta savivalda ir laisvė plėsti verslą be Kremliaus kišimosi.

Pagrindinė viso Jelcino valdymo metų dilema buvo tokia – kiek jis gali pažeisti demokratiją, kad ją išsaugotų. 1993-iųjų rudenį Aukščiausioji Taryba – parlamentas, vis dar pilnas buvusių sovietų veikėjų – blokavo jo reformas ir kvietė federalinius regionus maištauti. Jelcinas paleido įstatymų leidėjus ir nusiuntė tankus išvaikyti deputatų, užsibarikadavusių viduje; iš jų 140 žuvo grumtynėse. Tai buvo negailestingas sprendimas, tačiau priešingas atvejis būtų atrodęs prasčiau – visiškas ekonominis nuosmukis ir politinė suirutė.

Komunistai nenurimo. Jelcinui dar kartą priešinosi naujai išrinktas priešiškas parlamentas – Dūma – kur pirmuoju smuiku griežė komunistai ir neofašistinė Vladimiro Žirinovskio partija, atvirai ginanti autoritarinį valdymo modelį. Ateinantys prezidento rinkimai neišvengiamai buvo pasmerkti virsti katastrofa: Genadijus Ziuganovas, komunistų kandidatas, turėjo 30 procentų rinkėjų palankumą, o Jelcino populiarumas karo Čečėnijoje pradžioje sumažėjo iki vienaženklių rodiklių.

Berezovskiui pavyko gauti prieigą prie vidinio Kremliaus rato vos prieš kelis mėnesius. Tuo metu jam buvo keturiasdešimt šešeri. Žurnalistas Valentinas Jumaševas, kuris parašė prezidento memuarus ir vėliau vedė Jelcino dukterį Tatjaną, supažindino Berezovskį su dviem Jelcino palydovais: jo administracijos vadovu liberalu Viktoru Iljušinu ir generolu Aleksandru Koržakovu, Kremliaus apsaugos vadovu, vadovavusiu Federalinei apsaugos tarnybai (FSO) – agentūrai, suteikiančiai asmens sargybinius federaliniams biurokratams. Tačiau Koržakovo galios buvo žymiai didesnės; jis buvo faktinis visų slaptųjų tarnybų ir žvalgybos bendruomenės atstovas Kremliuje.

Visiems Jelcino žmonėms didžiausią susirūpinimą kėlė 1996-aisiais turėję vykti prezidento rinkimai. Kiekvieną savaitę Jelcino galimybės laimėti rinkimus antrai kadencijai vis prastėjo. Išanalizavęs situaciją, Berezovskis pateikė naują idėją: pasinaudoti senėjančia sovietine televizija – Pirmuoju kanalu, transliuojančiu 200 milijonų žmonių įvairiose laiko juostose – Jelcino rinkimų kampanijai. Taip gimė *ORT*; rusų kalba šie inicialai reiškia Viešąją Rusijos televiziją, dar žinomą kaip Berezovskio kanalas.

Iki Boriso atėjimo Pirmasis kanalas vadinosi *Ostankino* televizija – studijų ir programų rinkinys, kurį Dūmos komunistai bandė paimti į savo rankas reikalaudami, kad valstybinė televizija būtų pavaldi įstatymų leidėjams. Tuo metu vienintelis privatus – ir geriausiai valdomas – kanalas šalyje buvo *NTV*, jo savininkas Vladimiras Gusinskis. Šis kanalas užėmė beveik 15 procentų rinkos. Tačiau buvo aišku, jog Pirmojo kanalo valdytojas turės prieigą prie daugumos žiūrovų. Berezovskis įtikino Iljušiną ir Koržakovą, kad kaip tik jis sugebės pasitelkti eterio bangas reformų bei prezidento naudai.

Tačiau pasakyti buvo lengviau negu padaryti. *Ostankinas* buvo milžiniška, klampi struktūra, prikimšta nesuskaičiuojamų nereikalingų paslaugų bei poskyrių, išpūstu personalu ir kosminiu 170 milijonų dolerių metiniu deficitu. Įplaukos iš reklamos sudarė mažiau nei penktadalį tos sumos.

Ostankinas buvo juoda valstybės biudžeto skylė. Struktūra, kurios nebuvo galima išgelbėti. Lengviau būtų ją uždaryti ir pradėti viską nuo pradžių. Kaip tik tai Berezovskis ir pasiūlė Jelcino patarėjams: teises į Pirmąjį kanalą suteikti naujai korporacijai, kurioje 51 procentas priklausytų valstybei, o 49 – privatiems investuotojams, valdomiems Berezovskio. Jis žadėjo performuoti valdybos struktūrą, kuri priverstų kanalą nešti pelną arba bent jau sumažintų nuostolius iki kontroliuojamo lygio.

Prezidento dekretas, pagal kurį buvo išformuotas *Ostankinas* ir vietoje jo sukurta *ORT*, ankstyvą 1994-ųjų gruodį liko beveik nepastebėtas, nes visų dėmesys buvo nukreiptas į kylantį konfliktą su Čečėnijos separatistais. Tačiau po trijų mėnesių *ORT* garsiai prabilo apie save, skelbdama reklamos moratoriumą.

Berezovskis siekė nutraukti visus ryšius tarp *Ostankino* studijų ir šešėlinių struktūrų, parduodančių reklamos laiką. Privatizavimo dilemą Saša apibūdino taip: kanalas prarasdavo šimtus milijonų, kol tuo metu dideli pinigai buvo paskirstomi trečiosioms šalims, vykdžiusioms pardavimus. Panašu į tiesą. Net kukliais skaičiavimais, reklamos užsakovai mokėjo penkiskart daugiau negu tinklas iš jų sulaukdavo. Dauguma pinigų keliavo vokeliuose ir pasilikdavo prodiuserių, tarpininkų ir banditų kišenėse. Naujojo Boriso valdymo tikslas buvo per kelis mėnesius įsteigti pardavimų skyrių organizacijos viduje, kad galėtų atsisakyti visų tarpininkų.

Moratoriumas paskelbtas 1995 m. vasario 2 d. Kovo 1 d. Vladas Listjevas, naujasis generalinis *ORT* direktorius, buvo sušau-

dytas samdomo žudiko prie savo namų durų Maskvoje. Listjevas buvo Rusijos Larry Kingas – populiariausias laidų vedėjas, tautos numylėtinis. Rytą visi šalies televizijos kanalai išjungė eterį dvidešimt keturioms valandoms. Visa šalis patyrė šoką.

Rytą po žmogžudystės FSB direktoriaus pavaduotojo kabinete buvo sušauktas skubus susirinkimas. Majoras Saša buvo žemiausio rango pareigūnas tarp susirinkusiųjų. Susirinkusiems generolams pasakė, jog turėjo įtarimų, kad Listjevo nužudymas ir pasikėsinimas į Berezovskį prieš aštuonis mėnesius buvo tos pačios grupuotės – Kurganų gaujos – darbas, kuri įsisuko į Maskvos milicijos departamentą.

– Staiga į savo pranešimų gaviklį gavau Berezovskio žinutę, – žiūrėdamas į ūkanotą Turkijos naktį pasakojo Saša. – „Nedelsdamas paskambink". Informavau Trofimovą, ir jis liepė skambinti.

– Kas tas Trofimovas?

Saša pažvelgė į mane, tarsi būčiau mokinukas.

– Generolas Anatolijus Trofimovas, Maskvos regiono FSB vadovas. Jis sekė po Koržakovo, ir buvo manoma, kad turėjo tiesioginių ryšių su Kremliumi. Na, paskambinau Borisui, ir jis pasakė, kad jie atvyksta jo suimti. „Kas?" – paklausiau. Jis atsakė: „Maskvos milicija" ir paminėjo keletą vardų. Grįžau į kabinetą ir pasakiau: „Tie patys žmonės, apie kuriuos ką tik kalbėjau, atvyko jo pasiimti: Kurganų ryšininkai milicijoje." Trofimovas įsakė man nedelsiant ten važiuoti ir viską išsiaiškinti.

Nuo Lubiankos būstinės iki *LogoVAZ Klubo* buvo visai netoli. Ten Saša rado aštuonis ginkluotus milicininkus. Jie pasakė, jog gavo įsakymą pristatyti Berezovskį į nuovadą, kur jis turėjo būti apklaustas dėl Listjevo nužudymo. *NTV* operatoriai ruošė savo įrangą prieš įėjimą; kažkas jiems pranešė, kad Berezovskį ketinama suimti.

– Žinojau, kad negalima leisti šiems mentams jo vežtis, nes rytą sulauktume reportažų, kad jis patyrė širdies infarktą arba buvo nušautas bandydamas pabėgti. Ir niekas nieko negalėtų įrodyti, – tęsė Saša. – Išsitraukiau tarnybinį ginklą, FSB pažymėjimą ir surikau: „Atsitraukite! Tai – mūsų tyrimas, ir mes patys jį apklausime." – „Mums duotas įsakymas", – atkirto jie. Pasiginčiję jie iškvietė savo viršininkus, o aš paskambinau saviesiems. Trofimovas įsakė: „Neatiduok jo jokiomis sąlygomis. Tuoj atsiunčiu pastiprinimą. Kiek jų ten yra?"

Po penkiolikos minučių atvažiavo dvidešimt ginkluotų Trofimovo žmonių. Incidentas pasibaigė, kai pasirodė oficialus milicijos tardytojas ir apklausė Berezovskį. Saša stovėjo šalia ir jį saugojo.

Tuo metu girdėjau, jog *LogoVAZ* aklavietė buvo užsitęsusio Maskvos miesto valdžios ir Kremliaus priešiškumo dalis. Įtampa augo smarkiai, ir jau atrodė, kad nebus išvengta jėgos panaudojimo. Maskvos meras Jurijus Lužkovas kovojo su vicepremjeru Anatolijumi Čiubaisu dėl miesto turto privatizavimo. Be abejonės, miesto milicija dirbo miesto valdžiai, o FSB – Kremliui.

– Girdėjau, kad konfrontacija dėl *LogoVAZ* buvo politinių nesutarimų tarp miesto valdžios ir Kremliaus dalis ir meras stengėsi Listjevo nužudymą panaudoti kaip pretekstą atsikratyti Boriso. Argi ne taip? Kokia buvo Kurganų gaujos misija? – paklausiau.

– Gali būti, – atsakė Saša. – Tuo metu visiškai nesupratau politikos. Aš – operatyvininkas. Domėjausi įrodymais, o ne politika. Tačiau meras nežudė Listjevo. Ir meras nebuvo tas, kuris bandė susprogdinti Borisą 1994-aisiais. Tad negalima atsitraukti nuo mafijos. Farai yra žymiai artimesni mafijai negu savo viršininkams, patikėk manim. Tiksliai žinojau, jog farai, kurie atvyko Boriso 1995-aisiais, nieko gero nežadėjo. Bet tu teisus: tuo metu daug kas galvojo, kad kova vyko tarp mero ir Kremliaus.

Jis trumpam stabtelėjo, pažiūrėjo į mane ir pridūrė:

– Tu ir Borisas – jūs visada mąstote politiškai, bet jūs nematote žmonių – tai didžiausia judviejų problema. Mūsų darbui svarbiausias atskiras individas. Aklai pasitikėjau Borisu ir Trofimovu. Nepasitikėjau Lužkovu ir niekad nepasitikėjau Koržakovu, nors jis buvo Trofimovo draugas. Tą kartą *LogoVAZ* kieme gyniau Borisą ir jutau, kad Trofimovas remia mane – du žmonės, kuriais pasitikėjau. Man visiškai nerūpėjo Kremlius ar meras.

Listjevo žudikų niekas taip ir nesurado. Tai liko viena iš tuzino neatskleistų samdomų praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio žmogžudysčių greta liberalios Dūmos narės Galinos Starovoitovos, žurnalisto tyrėjo Dmitrijaus Cholodovo nužudymo, žymaus bankininko Ivano Kivelidi nunuodijimo.

Nepaisant to, *ORT*, kaip ir planuota, pradėjo transliuoti ir tris mėnesius tęsė reklamos moratoriumą. O tarp Sašos ir Boriso užsimezgė ryšys, būdingas tik žmonėms, kurie kartu išgyvena mirtiną pavojų, tai – ne draugystė ar prisirišimas, o ypatingas lojalumas, kurio nepranoksta niekas.

Pirmoji mintis Boriso galvoje buvo atsilyginti Sašai už išgelbėtą gyvybę pinigais – tipiškas tų laikų elgesys. Tačiau jau tada pakankamai gerai jį pažinojo, kad suprastų, jog Saša pinigų neimtų ir galbūt net įsižeistų. Todėl nusprendė pasiūlyti tai, apie ką dauguma buvusių sovietinių piliečių galėjo tiktai pasvajoti: pasiimti į užsienio kelionę, sujungti malonumą su nauda. Po pasikėsinimo ir Listjevo nužudymo reikėjo deramai pasirūpinti apsauga, o Saša buvo tas, kurį turėdamas šalia jis džiaugėsi.

Užteko vienintelio skambučio Koržakovui, kad būtų sutvarkyti reikiami reikalai. 1995-ųjų kovą nuosavu Berezovskio lėktuvu Saša su *saugiu dokumentu* kišenėje pirmą kartą skrido

iš gimtosios šalies. Jo diplomatiniame pase buvo įrašytas Aleksandro Volkovo, antrojo Rusijos ambasados Berne sekretoriaus, pavardė.

Jis paskambino Marinai iš Šveicarijos ir laimingas pasakojo:

– Tu nepatikėtum: viešbutyje čia niekas nerakina durų, o farai mandagūs, kaip jūsų akademikai!

– Tu turėjai progos susidurti su farais? – nustebusi paklausė Marina.

– Papasakosiu grįžęs, – atsakė Saša.

Grįžęs jai padovanojo prancūziškų kvepalų ir įvairių dydžių džinsinių drabužių Tolikui ateinantiems penkeriems metams – prabanga, kuri Maskvos standartais atrodė neįtikėtina. „Kas žino, kas gali atsitikti, tai bent jau viena problema bus mažiau“, – juokavo Saša.

Jis taip pat papasakojo nuotykį su šveicarų policija. Susidūrimas su jais Sašai paliko neišdildomą įspūdį. Borisas vairavo savo sportinį mersedesą. Jis su žmona Lena sėdėjo priekyje, o Saša – ant siauros galinės sėdynės. Kaip įpratęs Maskvoje, Borisas važiavo didžiuliu greičiu, kirsdamas ištisinę liniją keliose vietose. Juos sustabdė du nepaprastai mandagūs pareigūnai. Maskvoje toks atvejis *išsispręstų* prie vairuotojo pažymėjimo pridėjus 20 dolerių kupiūrą. Tačiau Šveicarijoje nekilo net klausimų: visa grupelė nuvyko į Alpių miestelio *Château d'Oex* nuovadą. Borisas, Lena ir Saša buvo užrakinti už plieninių kameros durų su akute, kol policininkai nagrinėjo jų dokumentus.

Saša nesusiprato, kad jų išgelbėjimas buvo jo suklastota tapatybė. Po dviejų valandų mandagusis policininkas grįžo. „Privalome jūsų atsiprašyti, – jis tarė. – Neturime teisės jūsų sulaikyti. Jūs turite diplomatinę neliečiamybę. Šiek tiek užtruko, kol jūsų ambasada atsiuntė patvirtinimą, bet dabar jau viskas gerai.“ Jie

grąžino Sašai padirbtą pasą, kažkodėl visiškai nesistebėdami, jog antrasis Rusijos ambasados sekretorius nekalbėjo jokia užsienio kalba.

Žvelgiant atgal, Sašos atvykimas į Šveicariją galėjo būti daugiau nei paviršutiniška Boriso atsargumo priemonė. Po daugelio metų rusų dezertyras Vakaruose, gerai susipažinęs su tuo, kas dėjosi SVR, Rusijos užsienio žvalgybos tarnyboje, man pasakė, kad Maskvoje kilo didelis sąmyšis dėl Berezovskio planų privatizuoti *Aeroflotą*, valstybines Rusijos oro linijas. *Aeroflotas* buvo tradicinė priedanga šimtams šnipų visame pasaulyje. Todėl 1995-ųjų pradžioje Ženevoje atsirado ryšių stebėti Berezovskio vizitą, kuris, kaip įtarė SVR, buvo susijęs su finansų ir pardavimų centro Lozanoje įkūrimu, idant kompanijos pinigų srautai liktų nekontroliuojami šnipų valdybos. Žvalgybos pranešimas apie tą vizitą buvo žymiosios *Aerofloto* bylos pradžia, ilgai persekiojusios Berezovskį.

1995 m. vasario 8 d. rusų pajėgos pagaliau užima Grozną. Mūšyje žūsta dvidešimt septyni tūkstančiai civilių, o miestas sulygintas su žeme gausiu oro bei artileriniu bombardavimu. Rusų pajėgos bombarduoja daugelį kitų miestų. Civiliai negali pasprukti. Pagalba neįmanoma. Čečėnų kovotojai atsitraukia į kalnus ir pradeda partizaninį karą.

Karas Čečėnijoje Sašai iš pradžių buvo iš esmės nereikšmingas dalykas, išblaškymas, kuris nukreipė Agentūros dėmesį ir išteklius nuo to, kas jam atrodė pagrindinė problema: korupcija ir milicijos nusikaltimai. Jis buvo įsitikinęs, kad karas greitai baigsis, kaip žadėjo prezidentas ir kariuomenės vadai. Beveik metus jis leido ilgas naktis prie virtuvės stalo, braižydamas mafijos ryšių

su FSB vadovybe ir Vidaus reikalų ministerija schemas. Jis netgi parašė apie tai Jelcinui adresuotą memorandumą, kurį Marina perspausdino tuziną kartų.

Tačiau po susitikimo su Berezovskiu jo taip ir neišsiuntė. Borisas pasiūlė geresnį kelią jo misijai: tiesioginį ryšį su Kremliumi. Majoras užvertė Borisą pasakojimais apie ryšius, kuriuos tam tikri generolai palaikė su Solncevo, Kurganų arba Podolsko gaujomis. Šį pasaulį jis puikiai pažinojo. Galiausiai Borisas suorganizavo jam susitikimus ne tik su Koržakovu, bet ir su Michailu Barsukovu, FSB direktoriumi, ir su vidaus reikalų viceministru Vladimiru Ovčinskiu, kad jie visi išgirstų iš Sašos apie tai, kas vyksta jų įstaigose.

Tačiau susitikimai nevyko sklandžiai. 2006 m. gruodžio 14 d. viename interviu laikraščiui *Komsomolskaja Pravda* Koržakovas pasakojo, kad jam nepatiko Saša ir tai, ką jis turėjo pasakyti: „Atėjo šis majoras, lieknas, nesiskutęs, susivėlęs, nuplyšusiais, nenublizgintais batais, apsivilkęs kinų gamybos kelnes, iki kelių kabančiu megztiniu. Akys lakstė aplink". Koržakovas klausėsi pusantros valandos, o tada pradėjo klausinėti pats. „Paaiškėjo, kad vienas mano draugas dirbo *blogame* padalinyje, kurį *išaiškino* Litvinenka. Su juo tarnavau Afganistane. Pasitikėjau tuo žmogumi, jis buvo absoliučiai normalus vaikinas, kovotojas. Pasikviečiau jį į svečius ir papasakojau apie Litvinenkos vizitą. Jis tepasakė: „Tu gi mane pažįsti, ar ne? Negali tikėti Litvinenka. Šis padlaižūnas išgalvoja faktus".

Ovčinskis, kuriam Saša išdėstė savo informaciją, taip pat buvo skeptiškas klausytojas.

„Jis buvo keistas, sunkiai suprantamas, – pasakojo Ovčinskis Latvijos laikraščiui *Chas* duotame interviu 2006 m. gruodžio 30 d. – Jis atėjo ir aiškino man apie mūsų žmones, dirbančius su

organizuotu nusikalstamumu. Bandė įrodyti korupcijos atvejus ministerijos vadovybėje. Iš pradžių pamaniau, kad Litvinenka buvo tarsi berniukas skautas, kuriam labai rūpėjo jo darbas... Jis kaltino daugybę žmonių, minėjo žymių profesionalų vardus. Bet, matote, iš to, ką jis sakė, niekas nebuvo patvirtinta“.

– Buvau toks naivus, – atviravo Saša, prisimindamas tuos susitikimus. – Maniau, dideli viršininkai viskuo pasirūpins ir sustabdys chaosą savo tarnybose. Nė iš tolo. Kaskart, kada siūlo galas vesdavo pakankamai aukštai, paaiškėdavo, kad tas asmuo buvo kažkieno bičiulis arba giminaitis, arba bendražygis. Vienintelis dalykas, kurį pavyko pasiekti, įgijau kaimo kvailio reputaciją. Tuomet supratau, kad aukštesnieji pareigūnai buvo netgi labiau įsipainioję į kriminalus negu vidutiniai valdininkai. Ir visiškai nieko stebėtina, kad jie pirko vilas ar prabangius *mersedesus,* dirbdami už vargingą algą. Visa sistema buvo iki pat šaknų supuvusi. Šia tema surinkau daug medžiagos.

Pakeliui į Stambulą Saša man tris valandas pasakojo apie Kontoros gyvenimą ir papročius maždaug 1995-aisiais. Kokia sistemiška buvo korupcija. Kaip, išdžiūvus senajai marksistinei ideologijai, išnyko misija. Kaip vakuumą užpildė pinigai.

– FSB nesiliovė rinkti informacijos, – aiškino jis. – O informacija yra prekė. Informacija yra didelė jėga. Ji gali būti naudojama rinkos problemoms išspręsti, daryti spaudimą konkurentams. FSB rado savo rinką.

Teismai, taip pat ir įstatymai, nedirbo savo darbo.

– Jei tave apsuko partneris, nesumokėjo kreditorius arba tiekėjas nepristatė – kam pasiskųsi? Aš net nekalbu apie paprasčiausią reketą, nuo kurio reikėjo apsaugos. Kai jėga tapo preke, atsirado paklausa. Atsirado *stogai* – žmonės, kurie globojo ir saugojo

tavo verslą. Pirmiausia jį suteikdavo mafija, paskui milicija, ir gan greitai mūsų vaikinai taip pat suvokė, kas yra kas, todėl prasidėjo banditų, farų ir Agentūros kova dėl vietos rinkoje. Kai milicija ir FSB tapo konkurencingesni, jie išstūmė gaujas iš rinkos. Tačiau daugeliu atvejų konkurencija atveria kelią bendradarbiavimui, todėl pačios tarnybos tapo banditais.

Nei Sašos draugai, nei jo priešai nesiginčijo dėl to, kad Saša turėjo fenomenalią atmintį. Galvoje jis laikė šimtus epizodų, adresų, telefono numerių ir pavardžių. Viskas susidėliojo į bauginantį paveikslą, vaizduojantį kriminalų bangą, palaipsniui užplūstančią įstatymų ir tvarkos agentūras naujojoje Rusijoje.

Tą 2000-ųjų *Helovino* naktį, kol pasiekėme Stambulą, mes tapome ne tik draugai ir Sašos skrydžio į laisvę partneriai. Savo gyvenime atradome panašumų, kuriuos siejo Borisas Berezovskis ir du labai skirtingi metodai, siekiant to paties tikslo – išlaikyti Rusiją atvirą ir laisvą.

Jam 1995-ieji buvo persilaužimo metai. Jis tvirtai įsitikino, jog kare, kuriame dalyvavo, lengva pergalė neįmanoma. Tačiau manė, kad Borisas Berezovskis ir žmonės iš Kremliaus jam padės. Man šie metai buvo įžengimas į neramų Kremliaus oligarchų pasaulį ir jo vidinių jėgų grumtynes.

2 DALIS

KOVA DĖL KREMLIAUS

3 skyrius
PLĖŠIKŲ BARONAS

1995-ųjų pavasaris, Maskva

Važiavome ištaigingu Rubliovkos rajonu, kuriame pilna žmonių iš Kremliaus vasarnamių dar nuo Stalino laikų. Buvau čia ir anksčiau, dar prieš emigraciją iš Rusijos, aštuntajame dešimtmetyje. Iš išorės viskas atrodė kaip ir senais sovietų laikais: tokios pat ochros spalva dažytos sienos su viršuje išraizgyta spygliuota viela, tokie pat masyvūs vartai su akutėmis apsauginiams, tokie pat sustoti draudžiantys ženklai palei kelią.

Pasukome į įvažą. Vairuotojas paspaudė signalą, iš būdelės atėjo apsaugos darbuotojas, vilkintis pusiau karinę uniformą. Jis šaltai pažvelgė į mus ir pamojo ranka. Atsidarė geležiniai vartai, įvažiavome į didžiulę pušų giraitę. Už medžių stovėjo mūrinis namas, pastatytas klasikiniu rusų valdininkų stiliumi: niūrūs raudonų plytų ir betono blokai. Atsivėręs vaizdas į Maskvos upę atrodė tikrai įspūdingai. Mano palydovas, Arkadijus Jevstafjevas,

vicepremjero Anatolijaus Čiubaiso atstovas spaudai, paaiškino, kad čia anksčiau gyveno paskutinysis SSRS ministras pirmininkas Nikolajus Ryžkovas.

Tos dienos pradžioje Arkadijus telefonu pasakė:

– Norėčiau, kad su kai kuo susitiktum, – bet neatskleidė su kuo. – Pamatysi. Negaliu minėti telefonu.

Dabar mus per namus lydėjo liokajus, kuris atrodė kaip apsaugos darbuotojas. Išėjome į galinį kiemelį ir atsidūrėme prie balta staltiese užtiesto ir prieš saulę pastatyto arbatos stalelio. Šeimininkas sąmojingai prisistatė:

– Sakyk, ar panašu į Soroso namus, ar mums vis dar reikia padirbėti?

Tai buvo Borisas Berezovskis.

Mus aptarnavo keturi jauni vyrukai marmuriniais veidais, vilkintys kone vakariniais drabužiais ir mūvintys baltomis pirštinėmis. Jie visiškai nepritapo prie pavasario žalumos bei, šiuo atveju, grubaus namo. Prie stalo sėdėjo ir daugiau žmonių, tačiau padėtį valdė Berezovskis. Jis vaizdžiai ir labai greitai kalbėjo apie Rusijos televizijos ateitį, tarsi žodžiai nespėtų vytis jo minčių.

Vilkintis džinsus ir megztuką, neatrodantis nei kaip *aparatčikas*, nei kaip kapitalistas, Berezovskis dar labiau nepritapo prie šios vietos. Jis labiau panėšėjo į apsėstą matematiką, kuris neatsikvėpdamas aiškino elegantišką teoremą, o jo klausytojai, atrodo, klaidžiojo kiekvienas savo mintyse. Gyvas jis atrodė simpatiškesnis negu televizijoje; jo praplikusi galva spindėjo prieš saulę, tačiau vis tiek neužgožė jaunatviško, ekspresyvaus veido. Aštrios tamsios akys ir pastovus gestikuliavimas perteikė gerokai daugiau energijos bendraujant akis į akį nei matėsi ekrane.

Sąmojis, su kuriuo mus pasitiko Berezovskis, buvo šis tas daugiau nei naujųjų turčių įžanga. Jis pasikvietė mane, nes dirbau

George'ui Sorosui. Borisas tikėjosi prisivilioti šį legendinį milijardierių tapti jo rėmėju didžiuosiuose privatizavimo sandėriuose, kuriuos buvo užsibrėžęs vykdyti ateityje. Daugiau ar mažiau galėjau atspėti, kodėl buvau pakviestas prie Berezovskio arbatos stalelio. Dar nesuvokiau to, kad tą kartą įžengiau į naują Saulės sistemos planetą, – Boriso pasaulį, – kurioje užsiliksiu artimiausią dešimtmetį.

Stengiausi kuo mandagiau atsakyti į Berezovskio sąmojį. El Mirador – Soroso vasarnamis – yra miela meksikietiško stiliaus hasjenda Sautamptone, Long Ailando valstijoje. Geriausia, ką galėjau išlementi, buvo:

– Yra keletas panašumų, nors pastatai ir skirtingų stilių.

– Na, baigę reikalus su rinkimais, mes imsimės nekilnojamojo turto, – dėstė Berezovskis. – Kai kitą kartą ponas Sorosas viešės Maskvoje, norėčiau pakviesti jį į savo dvarą. Mums reikėtų iš jo pasimokyti. Jis pasirodė kaip aukščiausios klasės vyrukas sumažindamas svaro kursą.

Berezovskis kalbėjo apie 1992-ųjų rugsėjo 16 d., dar žinomą Juodojo trečiadienio vardu, kada Sorosas sužaidė prieš Britanijos valdžią viso pasaulio valiutų rinkose, privertė britus devalvuoti svarą ir per dieną uždirbo milijardą dolerių. Po šių veiksmų jis užsitarnavo „žmogaus, palaužusio Anglijos banką“, pravardę.

Juodojo trečiadienio šlovė padarė Sorosą pavyzdžiu naujajai rusų kapitalistų rūšiai, tačiau pats George'as buvo susidaręs dvejopą nuomonę apie Rusijoje vykstančius reiškinius. Svarbiausias jo oponentas buvo Anatolijus Čiubaisas. Jo reakcijoje į Čiubaiso privatizavimų bumą susimaišė nuostaba bei nepalankumas. Pirmiausia jis negalėjo nesižavėti grandioziniais Čiubaiso žygiais:

šiek tiek daugiau nei per trejus metus jaunatviškas vicepremjeras iš esmės pakeitė bolševikų revoliuciją, kurie prieš septyniasdešimt metų liejo kraujo upes, nusavindami asmeninį turtą. Čiubaisas didelę dalį šio turto sugrąžino į privačias rankas beveik be kraujo aukų, neskaičiuojant susidorojimo su Aukščiausiąja Taryba 1993-iaisiais ar kelių šimtų *verslo nesutarimų* aukų visoje šalyje.

Tačiau, Soroso manymu, Čiubaisas nesielgė taip, kaip būtų daręs jis. Arogantiškas, įžūlus vicepremjeras nebuvo tik komunistų priešas. Jis buvo radikalus laisvosios rinkos šalininkas, manęs, kad įstatymų galia vienu ar kitu būdu saveima išners ekonominėje laisvėje. Atvėrus ekonomiką, socialiniai santykiai patys išsispręstų. Antra, Sorosą baugino nevaržomo kapitalizmo klestėjimas. Jų konfliktas 1995-ųjų sausį tapo atviras Pasaulio ekonomikos forume Davose, Šveicarijos slidinėjimo kurorte. Jame Čiubaisas pasauliui pranešė, kad privatizacija Rusijoje išugdė naują turto savininkų klasę – žmones, kurie taps naujos, laisvos Rusijos ašimi.

Čiubaisas į Davosą atvyko vietoj Jelcino, kurį Maskvoje įkalino kariaujančios šalies prezidento statusas. Veiksmai Grozne Naujųjų metų išvakarėse buvo pernelyg švieži. Tuo metu, kai delegatai rinkosi klausytis Čiubaiso kalbos, Čečėnijoje tęsėsi negailestingos kovos.

Vis dėlto Čiubaiso kalba buvo triumfuojanti. Jis buvo tik užbaigęs pirmąjį visuotinio privatizavimo etapą, pagal kurį kiekvienam Rusijos piliečiui išdalyti investiciniai čekiai galėjo būti iškeisti į valstybinių įmonių akcijas. Daugelį investicinių čekių, žinoma, supirko spekuliantai ir *raudonieji direktoriai* – buvusios sovietinių gamyklų „galvos", bet netgi tokiu atveju Čiubaisui pavyko keletą milijonų žmonių paversti akcininkais.

Dauguma stebėtojų prognozavo nevaldomą infliaciją ir chaosą, tačiau daliai pesimistų teko nutilti: infliacija buvo kontroliuo-

jama. Privatizacijos statistika iškalbinga. Jelcinas išliko valdžioje, nepaisant komunistų intrigų. „Mūsų reforma – nepakeičiama!" – skelbė Čiubaisas.

Duodamas atsaką, Sorosas, plačiai gerbiamas Davoso guru, naujuosius Rusijos kapitalistus pavadino *plėšikų baronais*. Be to, jis pridūrė, kad „tai gaivališka ir grubi, nors ir labai gyvybinga ir saviorganizacinė sistema. Ji gali susilaukti sėkmės, nes tenai šiuo metu netrūksta tam tikrų suinteresuotų asmenų, mokančių apsiginti". Tačiau didžiausia problema – „sistema kuria neaprėpiamą socialinės neteisybės ir civilizuotų vertybių neigimo jausmą. Nusivylimo ir dezorientacijos jausmą, kuris gali sukelti priešišką politinę reakciją ir ksenofobišką, nacionalistinę nuotaiką".

Bėgant metams, Sorosas ir Čiubaisas keliskart kalbėjosi dažnų George'o vizitų Maskvoje, susijusių su jo filantropine veikla, metu. Dažnai prisidėdavau, tačiau tai būdavo kurčiojo ir nebylio dialogai. Laisvosios rinkos garbintojas Čiubaisas vis kartojo, kad privati nuosavybė galiausiai išspręs visas socialines bei politines problemas, kad demokratija ir laisvė, socialinė dorovė, įstatymo galia ir liberali valdymo sistema iškils iš kapitalizmo taip, kaip efektyvios kainos iškilo iš nematomų Adamo Smito rankų.

Savo ruožtu Sorosas, balansavęs tarp Keyneso ekonomikos teorijos ir lengvo socializmo, tikėjo, kad krizės metu valstybės įsikišimas yra neišvengiamas. Jis patarė Čiubaisui atnaujinti muitų tarifus, kad apsaugotų pažeidžiamiausius Rusijos ekonomikos sektorius ir kartu paremtų Soroso kampaniją Vašingtone, kuria norėta sukurti socialinį apsauginį tinklą Rusijai, finansuojamą Vakarų ekonomikos pagalbinėmis priemonėmis, „socialinį Maršalo planą", kuris užvestų paklausos variklį suteikiant milijardus dolerių paprastiems Rusijos piliečiams. Čiubaisas siūlė pačiam Sorosui praminti kelius investuojant į Rusijos rinką, tačiau pasta-

rasis buvo pernelyg užsiėmęs daug milijonų dolerių apimančiais labdaros darbais ir nenorėjo painioti verslo su filantropine veikla. Be to, komunistams įgyjant vis daugiau galios, jis Rusiją laikė per daug pavojinga investuotojams.

Taigi, sėdint prie Berezovskio arbatos stalelio, artinosi jo eilė bandyti privilioti Sorosą verslo partnerystei. Borisas buvo tvirtai įsitikinęs, kad anksčiau ar vėliau jo 200 milijonų *ORT* auditorija pavirs milžiniška reklamos rinka, o jo investicijos keleriopai atsipirks. Kad ir kaip būtų, tuo metu jis dorojosi su 170 milijonų dolerių deficitu, o tai buvo per daug. Jis paaiškino, kad norėtų paprašyti Soroso suteikti jam apie 100 milijonų dolerių paskolą, už tai kaip garantiją gaunant *ORT* akcijų su galimybe išsipirkti dar daugiau. Toks paketas, pasak jo, buvo potencialiai vertas milijardo. Be to, paremdamas naują, progresyvią televiziją, Sorosas tikrai galėtų jaustis padėjęs plėtoti Rusijos demokratiją. Galų gale, pažymėjo Borisas, Sorosas davė 100 milijonų dolerių rusų mokslininkams nieko neprašydamas mainais.

– Beje, kodėl jis mus vadina plėšikų baronais? Ar jis mano, kad mes čia visi banditai, kaip Al Capone? – paklausė Borisas.

– Ne visai taip, – atsakiau. Papasakojau jam apie Aukso amžiaus Amerikos magnatus ir finansininkus. Papasakojau apie jų vilas Niuporte, kur vaikams rengiamos ekskursijos, lygiai taip pat, kaip sovietų vaikai būdavo vežami prie Lenino mauzoliejaus, ką mes abu puikiai prisiminėme. Šie žmonės minimi ne dėl to, kaip jie uždirbinėjo pinigus – jie tikrai nebuvo angeliukai – tačiau dėl to, kad statė Amerikos pramonę ir dėl jų filantropinės veiklos. Taip atsirado *Carnegie Hall*, *Rockefeller* fondas ir *Vanderbilt* universitetas. Štai kodėl Sorosas davė pinigų Rusijos mokslininkams. Jis nori, kad jį prisimintų ne kaip „žmogų, palaužusį

Anglijos banką", o kaip demokratijos rėmėją buvusioje Sovietų Sąjungoje.

Akimirkai Borisas susimąstė. Tačiau atsakas buvo greitas, kaip visuomet.

– Labai įdomu. Na, mes to irgi imsimės kuo greičiau. Ar teko girdėti apie mano Triumfo fondą? Jis suteikia premijas menininkams. Jeigu prisidėčiau prie jūsų mokslo fondo pervesdamas apie pusantro milijono, ar Sorosas sutiktų?

Nuo pat pirmos akimirkos, kai sutikau Berezovskį, negalėjau atsikratyti minties, kad jis visiškai netiko Rusijos ekonomikos sistemai. Jis buvo Didysis Rubliovkos Getsbis. Jo nenustygstantis temperamentas ir didžios vizijos nesuderinamos su letarginiu, bet žudikišku etosu, besisunkiančiu iš Kremliaus sienų.

LogoVAZ ir Soroso fondo remiamų Jaunųjų mokslininkų bendradarbiavimo inauguracija vyko 1995-ųjų vasarą Maskvoje, Švietimo ministerijos Didžiojoje salėje. Televizijos kameros užfiksavo, kaip Sorosas ir Borisas spaudė vienas kitam rankas. George'as savo kalboje pabrėžė, jog perduoda filantropinės estafetės lazdelę naujosios Rusijos kapitalistams.

„Rusijoje kapitalizmas tik leidžia šaknis; galų gale, norėdami duoti kam nors pinigų, pirmiausia turite juos uždirbti. Labai džiaugiuosi jūsų sėkme ir dėl to, kad abu vienodai suvokiame mokslo ir švietimo svarbą." Borisas švytėjo.

Tačiau važiuojant iš ceremonijos, George'o balsas skambėjo kitaip. Paminėjau Didžiojo Getsbio paralelę.

– Iš tikrųjų, – tarė George'as, – man jis patinka, bet bijau, kad ne viskas jam gerai baigsis. Jis kopia aukštyn ir nežino, kada sustoti. Kuo aukščiau užkopsi, tuo žemiau krisi.

Iki vasaros pabaigos Soroso prognozės Rusijai gerokai pablogėjo. Jelcinas, jo žodžiais tariant, atsidūrė tarp dviejų ugnių,

stengdamasis išspręsti socialinę krizę, kai jautė Tarptautinio valiutos fondo ir Pasaulio banko spaudimą. Jų lėšos sudarė didžiąją biudžeto dalį. Čečėnijoje, atrodo, prezidentas prarado armijos kontrolę, todėl karas įsismarkavo.

1995-ųjų pavasaris. Įsibėgėja čečėnų išpuoliai. Separatistai užminavę kelius visoje karo zonoje. Birželio 14 d. aštuoniasdešimt sukilėlių, vadovaujamų Šamilio Basajevo, užgrobė Rusijos miesto, Budionovsko, esančio už daugiau nei šimto kilometrų nuo Čečėnijos sienos, ligoninę ir paėmė įkaitais daugiau nei pusantro tūkstančio žmonių. Prieita aklavietė. Po kelių nevykusių rusų bandymų perimti ligoninę galiausiai nusprendžiama: dauguma įkaitų paleidžiami mainais už Jelcino sutikimą skelbti paliaubas ir pradėti derybas. Kovotojai į Čečėniją grįžo kaip didvyriai. Televizines derybas su Basajevu vedęs Rusijos ministras pirmininkas Viktoras Černomyrdinas tampa taikos balandžiu Kremliuje.

– Rusiją traukia juodoji skylė, į kurią ji nusitemps ir visą regioną, – niūriai prognozavo Sorosas vėlyvą vasarą. Jis manęs prašė pasirūpinti moksline programa, kad „pinigai nenueitų veltui“.

Jis vis dar spyriojosi svarstyti galimybę suteikti paskolą *ORT*.

– Borisui reikalingas strateginis partneris, o aš apie televiziją nieko nenusimanau, – teisinosi jis. – Aš galėčiau jį su kai kuo supažindinti.

Tačiau tas potencialusis partneris, vieno didelio kanalo Amerikoje investuotojas, taip pat nenorėjo suteikti paskolos. Jis paprasčiausiai pasisiūlė išpirkti didelę dalį *ORT* akcijų. Borisas suvokė, kad tai būtų neįmanoma, nes komunistai, sužinoję, jog Pirmąjį kanalą ketinama parduoti amerikiečiams, Dūmoje sukeltų neapsakomą triukšmą. Ką gi, jei tokie reikalai, kaip pasakė

strateginis partneris, tuomet net ir paskola sukeltų didelę politinę riziką. Sandėris neįvyko.

Vienintelė gera žinia buvo ta, kad rekonstruotas Pirmasis kanalas viršijo lūkesčius. Nauja liberalaus, pusilgių plaukų žurnalisto Konstantino Ernsto vedama komanda viską perprogramavo, pakeitė žinių formatą bei stilių ir kūrė pramogines laidas jaunimui. Kanalas stengėsi sukurti dinamiškos, turtingos, vakarietiškos Rusijos viziją. Šalies, kurioje žmonės norėtų gyventi, jei tik komunistai netemptų jos atgal į sovietinius laikus. Reitingai sparčiai kilo, palaipsniui aplenkdami *NTV*, tačiau pagrindinė problema liko neišspręsta: kompanija ir toliau dirbo nuostolingai. Borisas nuolat ieškojo pinigų, kad veikla nenutrūktų. Jis manė, kad privalo nupirkti tik metus laiko iki prezidento rinkimų.

Jis buvo tikras, kad, Jelcinui laimėjus rinkimus, užsienio investuotojai rikiuosis pas jį į eilę. Kartą, sėdint *Klubo* terasoje ir gurkšnojant nuostabų *Château Latour*, jo mėgstamą vyną, paklausiau, ką jis darytų, jei Jelcinas nelaimėtų rinkimų. Jis pažiūrėjo į mane kaip į kvailį.

– Ką turi omeny, *nelaimėtų?* Taip negali būti! Ar kada nors mušeisi vaikystėje?

– Ne, – prisipažinau.

– Tai va, negali pradėti muštynių manydamas, kad pralaimėsi. Nes būsi ne tik sumuštas, bet dar ir pakabintas ant gėdos stulpo! Todėl negalime net pagalvoti, kad pralaimėsim. Čia tau ne Sinsinačio savivaldos rinkimai. Čia – revoliucija, drauguži!

Nepaisant kalbos Davose, Čiubaisui vis dar reikėjo tvarkyti nemažai problemų. Jo investicinių čekių programa privatizavo daugiau nei pusę ekonomikos, tačiau tą dalį sudarė daug smulkaus arba vidutinio verslo įmonių. Programa vis dar nepasiekė

didžiausių kompanijų: naftos ir dujų, mineralų, telekomunikacijų ir karo pramonių. Šias įmones vis dar valdė buvę sovietiniai vadovai, kurių dauguma užsienyje plovė pinigus per trečiuosius asmenis, nuslėpdami mokesčius.

Šių stambių valstybinių įmonių valdytojai buvo bendrai vadinami *direktorių korpusu*. Tai buvo galingi lobistai, turėję ir savo advokatą Kremliuje – Olegą Soskovetsą, sovietų karo pramonės veteraną, kurio rankose buvo kitas vicepremjero portfelis. Jis buvo aršiausias Čiubaiso varžovas visame ministrų kabinete. Kartu su komunistine Dūma *direktorių korpusas* sudarė didžiausią kliūtį tolesnei privatizacijai, nes jo nariai troško iš naujo integruotis į planinę ekonomiką, jei komunistams pavyktų grįžti į valdžią. Čiubaisas, stengęsis privatizuoti Rusijos ekonomiką 100 procentų, jautė, kad jo laikas seko, todėl 1995-ųjų viduryje pristatė neįprastą strategiją: valstybė privalėjo vienu dideliu užmoju privatizuoti didžiąsias pramonės šakas. Leisti kapitalistams perimti šias kompanijas. Vietoje mokesčių vengiančių valdytojų turėti savininkus, mokančius nustatytus mokesčius. Jeigu pavyktų, naujieji savininkai galėtų padėti Jelcinui užgniaužti komunistų puldinėjimus. Komunistų pergalės atveju, jiems būtų keblu iš naujo nacionalizuoti privačią nuosavybę.

Tačiau tą kartą Čiubaisas negalėjo sau leisti dalyti investicinius čekius kiekvienam rusui. Jam reikėjo pinigų. Tuo metu valstybės biudžeto įplaukas sudarė tik 37 milijardai dolerių, o išlaidoms reikėjo 52 milijardų, susidarė bemaž 30 procentų deficitas. Naftos eksportas po 15 dolerių už barelį neatnešė pakankamai pelno. Mokesčių nepavyko surinkti, o biudžetinių įstaigų darbuotojams reikėjo mokėti algas. Karas Čečėnijoje kas mėnesį reikalavo vis didesnių išlaidų. Užsienio investicijos tekėjo minimaliai. Todėl jis kreipėsi į vienintelę vietą šalyje, kur buvo įmanoma rasti pini-

gų: į kylantį bankų sektorių, kuriame neegzistavo jokių sovietinių liekanų. Tai buvo visiškai nauja, privačiai valdoma sritis, kuri pradėjo veiklą nuo pat pradžių.

Vėliau Čiubaisas aiškino: „1996-aisiais turėjau pasirinkimą tarp komunistų grįžimo į valdžią ir plėšikų kapitalizmo. Pasirinkau antrąjį variantą."

Čiubaisas atsirinko tuziną aršiausiai prieš komunistus nusiteikusių bankininkų ir pasiūlė jiems keletą Rusijos lobių: dujų, mineralų ir infrastruktūros pramonės elementų, mainais už visus pinigus, kuriuos jie galėjo surinkti. Valdžia gavo paskolas iš bankų, suteikdama jiems įmonių akcijų. Paskolos negrąžinus laiku, bankas galėjo iš varžytinių parduoti akcijas – grynas formalumas, nes pats bankas ir kontroliavo visą procesą.

Paskolų už akcijas aukcione iš viso dalyvavo dvylika įmonių: šešios naftos kompanijos, trys gamyklos ir trys laivų kompanijos. Jos sukaupė 1,1 milijardą dolerių valstybei. Keletas plėšikų baronų tapo turtingiausiais žmonėmis Žemėje – turint omenyje tai, kad jie išlaikė savo turtą po rinkimų.

Pats Borisas iš pradžių neplanavo dalyvauti aukcione, nes nevaldė jokio banko ir neturėjo tokių pinigų. Jam po kaklu kabėjo nepasotinamas TV kanalas, kuris rijo visą automobilių kompanijos pelną. Tačiau iš visų oligarchų jis buvo arčiausiai Kremliaus, todėl rado būdą savo silpnybę paversti stiprybe: jis paaiškino Čiubaisui ir Koržakovui, kad, norint išlaikyti *ORT*, jam reikėjo kokiu nors būdu uždirbti pinigų. Galų gale valstybei priklausė 51 procentas akcijų paketo, todėl ir ji turėjo prisiimti dalį atsakomybės už nepelningą kanalą. Jam pavyko gauti leidimą. Skubomis buvo sušauktas papildomas *aukcionas* įsigyti kontrolinį *Sibneft* akcijų paketą – naftos kompanijos Sibire, kuri buvo septinta tarp didžiausių naftą išgaunančių kompanijų Rusijos Federacijoje.

Čiubaiso ekonomistai ją įvertino mažiausiai 100 milijonų dolerių.

Tačiau Borisas 100 milijonų neturėjo: jis galėjo sukrapštyti tik apie pusę tos sumos.

1995 m. spalio 6 d. bombos sprogimas pavojingai sužeidžia Anatolijų Romanovą, rusų vadą Čečėnijoje, vieną iš nedaugelio taikos balandžių visoje kariuomenėje. Jis buvo įpusėjęs taikos derybas su sukilėliais. Birželį paskelbtos paliaubos nutraukiamos. Sklando gandai, kad išpuolį prieš Romanovą surengė Karo partija, aukščiausių karo ir apsaugos pareigūnų grupuotė, nepatenkintų Jelcino bandymais derybomis nutraukti karo veiksmus. Gynybos ir vidaus reikalų ministrai neslepia noro pradėti atvirą karą.

Vieną ankstyvo rudenio dieną Borisas paskambino ir pakvietė mane į *Klubą* aptarti *skubų reikalą*.

Daugumai maskviečių *Klubas* buvo žymi ir paslaptinga vieta. Vien lankymasis jame bylojo apie žmogaus statusą. Vyno kokybė bei vyriausiojo virėjo meistriškumas buvo plačiai pagarsėję. Po pasikėsinimo į Boriso gyvybę 1994-aisiais apsauga čia atrodė įspūdingai: metalo detektoriai, televizijos vaizduokliai, asmens duomenų registravimas ir daugybė atidžių jaunų vyrų su senomis Kremliaus apsaugos iš KGB laikų manieromis bei įpročiais.

Virš baro, kuris kartu buvo ir laukiamasis, kabėjo pirmasis Maskvoje plačiaekranis televizorius. Ten taip pat stovėjo prabangus baltas pianinas, kuriuo kartkartėmis skambindavo senyvas žydas baltu kostiumu, vienas iš senųjų Boriso draugų. Kampe – niekas nežinojo kodėl – stovėjo krokodilo iškamša. Borisas visuomet vėluodavo, todėl svečiams paprastai tekdavo luktelėti. Ši atmosfera turėjo padėti jo nesibaigiančiai svečių virtinei maloniai praleisti laiką.

Bet kurią dieną *Klube* galėjai sutikti ministrus ir televizijos veikėjus, Dūmos deputatus ir žymiausius žurnalistus, provincijų valdininkus ir Vakarų fondų valdytojus. Ten taip pat lankėsi ir žmonės, kurių niekas nepažinojo, pavyzdžiui, niekuo neišsiskiriantis jaunas vyras, vilkintis džinsinį kostiumą, kuris dažniausiai sėdėdavo kampe – Saša Litvinenka. Saša ir aš keletą kartų pastebėjome vienas kitą *Klube* dar iki tol, kai mus supažindino.

Šįkart nuskubėjau tiesiai pro barą į Boriso biurą siauru foje, kurio viduryje burbuliavo mažas baroko stiliaus fontanas.

– Kaip manai, ar George'as susidomėtų projektu investuoti apie 50 milijonų dolerių? – man dar net neįėjus pro duris pradėjo Borisas.

Po fiasko dėl paskolos *ORT* atrodė visiškai beprasmiška kreiptis į Sorosą su kitu panašiu pasiūlymu, bet, man dar nespėjus prasižioti, Borisas bėrė informaciją:

– Šį kartą aš turiu ne nuostolingą televizijos kanalą, o tikrą pelną nešančią naftos kompaniją, didelį kompleksą su naftos telkiniu, rafinavimo fabriku bei eksporto terminalu – vieną iš sovietų energetikos pasididžiavimų. Mes ketiname dalyvauti aukcione, tačiau mums trūksta šiek tiek pinigų. Tad norėčiau pasiūlyti George'ui šiame reikale dalyvauti lygiomis teisėmis su manimi.

– Minutėlę, – nutraukiau jį. – Juk užsieniečiams neleidžiama dalyvauti aukcione.

– Jokių problemų, – sušuko Borisas. – Bus įteisintas juridinis asmuo Rusijoje, kur George'as valdys be vienos akcijos penkiasdešimt procentų kontrolinio paketo. Pasauliniais standartais, tenykščiai naftos rezervai vertinami maždaug 5 milijardais dolerių. Žinoma, atėmus politinę riziką. Pasakyk George'ui, kad jis privalo sutikti. Štai visi dokumentai. Viskas labai skubu. Galiu skristi pas jį į Niujorką bet kurią minutę.

Pateikiau pasiūlymą Sorosui ir likau nustebęs, kai jis rengėsi jį svarstyti. George'as mąstė dvi savaites. Stebėjau jį viduje besilažindamas: peržengs jis liniją ir įsijungs į plėšikų kapitalizmo aukso karštinę ar ne?

George'as Sorosas neslepia, jog jį sudaro dvi asmenybės: apsukrus fondų valdytojas, uždirbinėjantis iš savo akcininkų palūkanų, ir visuomeninių reformų iniciatorius, mėginantis pakreipti pasaulį geresne linkme. Kad išvengtų interesų konflikto, jis stengiasi neužsiimti verslu tose šalyse, kuriose vykdo filantropinę veiklą. Tačiau šįkart tai buvo galbūt geriausia galimybė gyvenime.

Galiausiai jis atsisakė.

– Šis paketas – nieko vertas, – jis išrėžė. – Statau šimtą prieš vieną, kad komunistai laimės ir atšauks visus aukcionus. Mano patarimas Borisui būtų toks: tegul jis irgi to nedaro. Sukiš į tai viską, ką turi, ir viską praras.

Ne vien Sorosas buvo taip nusistatęs. Borisas kreipėsi į visus partnerius Vakaruose bei Rytuose, nuo *Mercedes* vadovų Vokietijoje iki *Daewoo* savininkų Korėjoje, tačiau nė vienas nenorėjo investuoti į *Sibneft*. Visi manė, jog Čiubaiso žingsnis su įtartinais aukcionais bus nutrauktas nepraėjus nė mėnesiui po Jelcino pasitraukimo, kas atrodė labai realu.

Galiausiai Borisas surado partnerį – nepasižymėjusį naftos prekiautoją, vardu Romanas (Roma) Abramovičius. Roma buvo drovus, rausvaskruostis dvidešimt devynerių metų vyrukas, šiek tiek rubuilis, dėvintis džinsus ir megztuką. Į *Klubą* jis atvažiavo motociklu. Iš kur jis gavo 50 milijonų dolerių – niekas nežinojo.

– Leiskite jus supažindinti, – tarė Borisas tą dieną *Klube*, kai grįžau su neigiamu Soroso atsakymu. – Tai – Roma, mano naujasis partneris. Jis labai susidomėjęs filantropija, todėl, manau, turime jį priimti į naują laivą.

Borisas kalbėjo apie mano naujausią projektą, Rusijos mokslo ir švietimo bendruomenę, kurį bandžiau organizuoti iš įvairių pradedančių oligarchų lėšų.

Pradėjau gražbyliauti apie amerikiečių filantropijos pamatus. Roma mandagiai klausėsi nuleisdamas žvilgsnį ir droviai šypsodamasis po Boriso burkavimo, kad jis yra vienas tų jaunų žmonių, kurių reikia norint paversti Rusiją *normalia valstybe*.

– Na, ką manai? Nuostabus vaikis, mums reikia daugiau tokių! – entuziastingai kalbėjo Borisas, kai Roma išėjo taip ir neprataręs nė žodžio.

Borisui teks skaudžiai gailėtis dėl tos dienos, kai atsivedė Romą į savo ratą: po penkerių metų perėmęs *Sibneft* ir *ORT* kontrolę drovusis jaunuolis taps didžiule nematoma jėga Kremliuje ir turtingiausiu Rusijos žmogumi.

4 skyrius

DAVOSO PAKTAS

1996 m. sausio 9–18 d. čečėnų sukilėliai, vedami karo vado Salmano Rudajevo, užpuola Dagestano miestelį Kizliarą, esantį Rusijos teritorijoje. Jie paima 160 įkaitų, tačiau lieka apsupti rusų pulkų pasienio kaime Pervomaiskoje. Saša Litvinenka kartu su kitais FSB agentais taip pat stovėjo apkasuose su kitais kariais. Po savaitę trukusios apgulties ir keleto nesėkmingų bandymų perimti kaimą, rusų vadai patvirtina, jog „įkaitų nebėra", todėl pradedamas galingas bombardavimas, kurio metu žūsta dauguma įkaitų ir keli sukilėliai. Kitą rytą Radujevas ir dauguma sukilėlių, pasiimdami 20 įkaitų, pabėga pro Rusijos sienas į Čečėniją. Litvinenka jautėsi pritrenktas armijos negailestingumo.

1996 m. vasario 3 d. Davosas, Šveicarija

Vladimiras Gusinskis, pravarde *Gusia* (liet. žąsis), atsiliepė į telefono skambutį viešbutyje, Davose. Išgirdęs skambinančiojo

balsą, jis neteko amo. Tai buvo didžiausias jo priešas – Borisas Berezovskis.

Jie abu dalyvavo Pasaulio ekonomikos forume 1996-aisiais.

– Volodia, nemanai, kad mums derėtų pamiršti praeitį ir susėsti pašnekėti? – paklausė Borisas.

Buvęs teatro direktorius ir Maskvos žydų bendruomenės lyderis, keturiasdešimt trejų Gusinskis vienu metu buvo laikomas turtingiausiu žmogumi Rusijoje. Tai buvo anksčiau, kai paskolų už akcijas schemos sudarė sąlygas atsirasti naujai, turtingesnei oligarchų rūšiai. Už sėkmę jis buvo dėkingas merui Jurijui Lužkovui. Gusios *Most-Bank* buvo sukaupęs nemažai savivaldybės fondų. Jo nekilnojamojo turto kompanija išgraibstė geriausią dalį miesto rengtose privatizacijose. Jam taip pat priklausė laikraštis, savaitinis naujienų žurnalas, radijo stotis ir *NTV*. Kanalas su pasimėgavimu kėlė galvos skausmą Kremliui. Dieną naktį populiarioje satyrinėje laidoje *Kukly* (Marionetės) buvo kritikuojama jo politika bei šaipomasi iš tarnautojų. Akiniuoto intelektualo Gusios politinės pažiūros buvo artimos Grigorijui Javlinskiui, centro kairiųjų demokratui ir George'o Soroso draugui. Gusinskiui nepatiko Jelcinas. Jis prisibijojo karinių ir apsaugos tipų grupuotės, supančios prezidentą.

Gusios ir Berezovskio varžytuvių ypatumai keletą mėnesių buvo aktuali pokalbių tema Maskvoje. Vienu metu Gusiai netgi teko bėgti į Londoną penkiems mėnesiams. Taip atsitiko tada, kai Boriso draugas iš Kremliaus, generolas Koržakovas, pasiuntė kelis chuliganus jį užpulti. Vėliau tai tapo žinoma kaip *Most-Banko* reidas.

Tą įsimintiną 1994-ųjų gruodžio dieną Gusios automobilių kortežas kaip įprasta išvažiavo iš jo dvaro. Priekyje važiavo greitasis automobilis, kuriame abi kelio puses stebėjo budrūs sargy-

biniai. Po jo sekė šarvuotas Gusios *mersedesas*, o jam iš paskos važiavo visureigis, vingiuojantis nuo vienos kelio pusės iki kitos, kad niekas neaplenktų. Pačiame gale riedėjo belangis autobusiukas, vežantis buvusių desantininkų būrį, vadovaujamą pikto, stačiakampio veido gorilos, pravarde Ciklopas.

Staiga apsauginių ausinėse pasigirdo žodžiai: „Mus seka". Kažkas sekė palydą. Gusinskio vairuotojas iki galo nuspaudė greičio pedalą, ir jie nulėkė iki *Most-Banko* būstinės viename aukščiausių miesto pastatų, kuriame taip pat buvo įsikūrusi ir miesto savivaldybė. Anksčiau ten buvo *Comecon* – sovietų bloko ekonominės savitarpio pagalbos būstinė. Lydimas gyvo apsauginių skydo, Gusia staigiai nėrė į vidų ir nuskubėjo tiesiai į saugų mero kabinetą.

Po kelių akimirkų pasirodė persekiotojai. Jų buvo maždaug trisdešimt: stiprūs, vilkintys neperšaunamas liemenes, kaukėti, apsiginklavę automatais ir granatsvaidžiais. Dvi valandas išsigandęs ir negalėdamas patikėti tuo, kas dedasi, Gusia stebėjo viską per mero langą. Užpuolikai akivaizdžiai priklausė slaptosioms tarnyboms. Nuginklavę jo vyrus, paguldė juos veidais į sniegą ir taip laikė beveik dvi valandas prieš minią žiūrovų ir TV kameras. Į įvykio vietą atvykę milicininkai trumpai šnektelėjo su užpuolikais ir ramiai išvažiavo. Taip pat elgėsi ir FSB būrys, kuris gavo aliarmo signalą iš *Most-Banko* darbuotojų, maniusių, jog įvyks apiplėšimas.

Galiausiai užpuolikai išvažiavo lygiai taip pat mįslingai kaip ir atvažiavo, niekam nenurodę, nei kas jie, nei priežasčių, dėl ko surengtas šis reidas. Kitą rytą Gusia su savo šeima išskrido į Londoną ir kelis mėnesius saugiai gyveno *Park Lane* viešbutyje. Jo didžiulės verslo imperijos valdytojai nepaliaujamai skraidė iš Maskvos į Londoną.

Most-Banko reido paslaptis atsiskleidė po kelių dienų, kada prabilo Koržakovas. Jo žmonės aplamdė šonus Gusios vyrams tariamai ieškodami nelegaliai laikomų ginklų. Koržakovas teigė, jog taip pasielgė tik dėl saugumo. Gusios kortežas važiavo tuo pačiu maršrutu, kuriuo į Kremlių vyksta prezidentas, todėl buvo privalu imtis visų saugumo priemonių. Tačiau generolas prasitarė ir apie tai, jog reidas iš dalies buvo atliktas ir dėl asmeninio malonumo. „Žąsų medžioklė yra vienas mano didžiausių pomėgių“, – piktdžiugiškai kalbėjo Koržakovas 1995-ųjų sausio 18 d. atsakinėdamas į savaitraščio *Argumenty i Fakti* klausimus. Daug kam pasirodė, jog tai buvo jo kerštas už *NTV* kritiką dėl gruodį pradėto karo Čečėnijoje ir už šaipymąsi iš jo kaip iš beviltiškai buko laidoje *Kukly*.

Tuo metu daugelis manė, kad *Most-Banko* reidą paskatino Berezovskis: jis juk labai gerai sutarė su Koržakovu. Po keturių mėnesių, kada Berezovskio vos nesuėmė Maskvos milicija dėl Listjevo nužudymo, 1995-ųjų kovo 1 d., Saša jį išgelbėjo – pagal tą pačią logiką buvo galima manyti, jog tai buvo mero kerštas už *Most-Banko* reidą. Dabar, 1996-ųjų vasarį, Berezovskis ir Gusia tiesiogiai konkuravo su savo televizijomis. Bet Berezovskiui užteko drąsos paskambinti ir pakviesti Gusią išgerti. Gusia manė, jog žino, kur čia šuo pakastas. Sprendžiant iš to, kaip visi įvykiai klostėsi, jis būtų sutikęs išgerti su pačiu velniu, jei tik šis pamokytų, kaip išvengti katastrofos artėjančiuose Rusijos prezidento rinkimuose.

Vos prieš keletą mėnesių privatizavimo svajonių mašina pristojo. Prireikė mėnesių, kol laimingieji bankininkai suvokė, kad tapo pramoninkais. Tačiau gruodį be jokio paaiškinimo valdžia atšaukė tris paskolų už akcijas aukcionus aviacijos pramonės sek-

toriuje, tarp jų ir sandėrius dėl *KB Suchoj*, žymių karo lėktuvų gamintojo. Sklandė gandai, jog šis sustabdymas buvo gynybos ministro Pavelo Gračiovo, vieno lyderiaujančių Kremliaus „vanagų", darbas.

Čiubaiso autoritetas slopo. Kadangi artėjo rinkimai, jis neabejotinai tapo didžiuliu balastu Jelcinui. Komunistų propaganda jį padarė didžiausiu Tautos priešu. Skanduotė „Šalin Jelciną, Čiubaisą – į kalėjimą!" buvo labai populiari įvairiuose susibūrimuose. Priešai negailestingai tyčiojosi iš jo nerusiškos pavardės ir specifinės išvaizdos, ypač iš raudonų plaukų. Pagal rusų tradicijas raudonplaukių reikia vengti. Tokius žmones jie laiko suktais ir įtartinais. Šį požiūrį įtvirtino iškapstytas caro Petro Didžiojo įsakas, draudęs raudonplaukiams duoti parodymus teisme.

Sausio pradžioje Jelcino ratas ėmė skilti. Koržakovo vadovaujama prieš Čiubaisą nusiteikusi frakcija pradėjo kišti prezidentui mintį, jog būtų pats laikas paaukoti *privatizuotoją* ir bent šiek tiek padidinti populiarumą tarp rinkėjų.

Koržakovo grupuotei priklausė pagrindinis Sašos viršininkas, FSB direktorius Michailas Barsukovas ir vicepremjeras Olegas Soskovecas, žmogus, kuris, kaip tikėjosi Koržakovas, įsitaisys prezidento kėdėje. Tarp Čiubaisą palaikančių liberalų buvo užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas, administracijos vadovas Sergejus Filatovas ir žurnalistas Valentinas Jumaševas, kurio draugystė su Jelcino dukterimi vėliau virs santuoka, ir jis savarankiškai taps didžiausiu Kremliaus jėgos brokeriu. Ministras pirmininkas Viktoras Černomyrdinas, buvęs sovietų dujų ir naftos išteklių vadovas, tvirtai laikėsi neutralios pozicijos kaip ir Borisas Berezovskis. Svarbus koziris Čiubaiso labui buvo jo santykiai su Vakarais, pradedant Klintono administracija, baigiant Pasaulio banku ir Tarptautiniu valiutos fondu bei grupe Harvardo universiteto pa-

tarėjų, padėjusių jam įsteigti tokias kapitalistines institucijas kaip akcijų birža ir mokesčių sistema. Tačiau ši korta, bent jau žmonių akyse, atrodė kaip kliūtis.

1996-ųjų sausio 17 d. Jelcinas sensacingai pradėjo savo rinkimų kampaniją: jis atleido Čiubaisą ir keletą kitų liberalų iš savo kabineto teigdamas, jog „dėl visko kaltas Čiubaisas". Ši frazė nuaidėjo per visą Rusiją. Tai buvo triuškinantis smūgis reformos šalininkams. Ekonomikos portfelį ir Čiubaiso pareigas Jelcinas patikėjo Vladimirui Kadanikovui, VAZ direktoriui. Gamyklos, kurią Borisas bandė privatizuoti prieš pasikėsinimą į jo gyvybę. Vakarietiškų pažiūrų užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas buvo pakeistas patikimesniu užsienio žvalgybos vadovu Jevgenijumi Primakovu. Administracijos vadovas, liberalas Filatovas, atsistatydino, o į jo vietą stojo kitas patikimas narys – Nikolajus Jegorovas.

Netrukus Jelcinas paskyrė vicepremjerą Olegą Soskovecą pirmininkauti jo perrinkimo komitetui. Pavaduotojais tapo Koržakovas iš FSO ir Barsukovas iš FSB. To laikotarpio viešosios nuomonės apklausų duomenimis, komunistų kandidatas, Genadijus Ziuganovas, pirmavo rinkdamas 24 procentus potencialių rinkėjų balsų; Grigorijus Javlinskis, socialdemokratas ir Soroso draugas, pelnė 11 procentų rinkėjų simpatijas; fašistas Vladimiras Žirinovskis galėjo tikėtis 7 procentų; savarankiškai išsikėlęs desantininkas generolas Aleksandras Lebedis turėjo 6 procentus; Jelcinas tenkinosi varganais 5 procentais, vos peržengdamas ribą, kad galėtų dalyvauti rinkimuose. Pusė apklaustųjų nebuvo apsisprendę.

Vasario 1 d., atvykęs į Davosą, Berezovskis pamatė, jog Genadijus Ziuganovas, galimas komunistų kandidatas į Rusijos pre-

zidentus, buvo vienas populiariausių narių. Jo žodžiais tariant, kompanijų vadovai iš Vakarų „lėkė prie jo kaip musės prie medaus". Tuo tarpu bedarbiu tapęs Čiubaisas Šveicarijos slidinėjimo kurorte „vaikštinėjo it žemes pardavęs". Jis niekam nebuvo įdomus.

Augalotas, pliktelėjęs penkiasdešimt vienerių *aparatčikas* Ziuganovas stengėsi pateikti save kaip vakarietišką socialdemokratą. „Mes norime mišrios ekonomikos, – skelbė jis Williamo Safire'o rašomoje skiltyje *The New York Times* laikraštyje. – Komunizmas reiškia kolegiškumą, nenutrūkstamą vystymąsi, dvasines vertybes – svarbiausius dalykus žmogui."

– Man buvo koktu žiūrėti, kaip Ziuganovas meilikaudamas į savo pusę traukė visus vakariečius, tarp jų ir Sorosą, – prisiminimais dalijosi Borisas. – Jie nesuprato, kad Ziuganovas buvo ne kas kitas, o senojo Centrinio komiteto atstovas! Jie būtų nedelsiant pradėję kalinti visus iš eilės. Kaip Vakarai galėjo to nesuprasti?

O Vakarai iš tiesų jau buvo *nurašę* Jelciną. Į spaudą nutekėjusi CŽV informacija skelbė, kad rusų prezidentas buvo alkoholikas, pergyvenęs keturis širdies infarktus, ir neabejotinai pralaimėtų rinkimus, jei tik pavyks iki jų išgyventi. Pasirinkimas Rusijoje buvo tarp komunistų ir karinių bei saugos tarnybų koalicijos.

– Jums žaidimas baigėsi, – pusryčiaudamas su Borisu tėškė Sorosas. – Patarčiau pasiimti savo šeimą, parduoti viską, ką dar gali, ir nešdintis iš Rusijos, kol ne per vėlu.

Tačiau Borisas buvo užsispyręs ir linkęs rizikuoti. Pokalbis su George'u sukėlė priešingą efektą negu norėta: jis dar labiau užsidegė laimėti bet kokia kaina. Jis paskambino Gusiai.

Gusia buvo pagrindinis Jelcino sąjungininkas dviem atžvilgiais. Pirmiausia jo bičiulis meras Lužkovas, kresnas, pliktelėjęs

vyras su proletaro kepure ir Musolinio manieromis, valdė Maskvą, kurioje gyveno 10 procentų elektorato. Be Lužkovo pagalbos nebuvo įmanoma tikėtis jokių pergalių balsavimo metu. Antra, Gusinskio *NTV* buvo ypač populiari tarp išsilavinusių Rusijos žmonių, kurie sudarė apie 15 procentų rinkėjų.

Susėdęs su Gusia išgerti, Borisas iš karto ėjo prie reikalo:

– Volodia, žinai, ką komunistai darys atėję į valdžią? Įgrūs tave į kalėjimą už tai, kad esi turtingas žydas.

Gusia neprieštaravo. Tada Borisas pradėjo savo giesmelę. Išgelbėti situaciją buvo įmanoma tiktai suvienijus jėgas. Gusia turėjo išmesti Javlinskį ir privilioti merą Lužkovą remti Jelcino kandidatūrą. Borisui netgi norėjosi į žaidimą grąžinti Čiubaisą. Jis niekad nesustodavo pusiaukelėje.

Gusinskis turėjo savų priežasčių atmesti šį pasiūlymą. Jis ilgą laiką griežė dantį ant Kremliaus šutvės pradedant Koržakovu už tai, kad parklupdė jo vyrus veidu į sniegą, baigiant Čiubaisu, kuris atkirto jo banką nuo paskolų už akcijas karštinės. Pačiam merui prireiktų papildomų pastangų, kad galėtų dirbti su Čiubaisu: jie nuolat ginčijosi dėl Maskvos įmonių privatizavimo nesutardami, ar jos buvo municipalinės, ar federalinės.

– Jei komunistai ateis į valdžią... – tęsė Borisas, tačiau Gusia nutraukė jį, cituodamas jo paties argumentus: komunistams tikrai nerūpės, ar privatizacijos buvo naudingesnės Maskvai, ar Kremliui – jie anuliuos visas. Javlinskis iš karto buvo pasmerktas, kaip žydas jis negalėjo jokiu būdu tikėtis daugiau nei 12 procentų rinkėjų balsų. Iš visų blogių Jelcinas atrodė geriausias. Gusia jau buvo pasiruošęs atsakyti teigiamai.

Tačiau Jelcino saugos ir karo tarnybos Gusiai atrodė ne mažiau bauginančios negu komunistai. Karą Čečėnijoje bet kokia kaina reikėjo sustabdyti. Borisas negalėjo tikėtis nieko geresnio. Jie paspaudė vienas kitam rankas. Bendri priešai sujungia ir keis-

čiausius partnerius, tačiau Maskvoje niekas nesitikėjo tokios sąjungos.

Borisas pradėjo skambinti artimiems oligarchams, susirinkusiems Davose, kurie buvo daugiau ar mažiau prislėgti, ir kviesti juos į strateginį susirinkimą. Čiubaisas taip pat buvo pakviestas. Matant amžinus priešus – Berezovskį ir Gusinskį – kalbančius lyg senus draugus, įsižiebė kibirkštis, sukūrusi *Davoso grupę*. Borisui buvo patikėta organizuoti grupės susitikimą su prezidentu.

Norėdamas patekti pas prezidentą be Koržakovo žinios, Borisas pasinaudojo ryšiais su Tania-Valia. Tokiu vardu buvo vadinamas neišskiriamas prezidento dukters ir žurnalisto Valentino Jumaševo duetas. Jis neabejojo, kad visagaliui FSO direktoriui sužinojus apie tai, jų ryšiai iš karto nutrūktų. Koržakovo juodajame sąraše atsidurdavo kiekvienas, kuris susitikdavo su prezidentu be jo žinios kad ir visiškai nekaltu reikalu. O tai nebuvo nekaltas reikalas: Borisas planavo nutraukti Koržakovo kopimą aukštyn.

Vėlyvą vasarį Jelcinas Kremliuje susitiko su Davoso grupe. Tai buvo pirmas rimtas Boriso susitikimas su prezidentu. Jis nebuvo tikras dėl to, kaip turėtų elgtis su šiuo mįslingu žmogumi, kuris pasižymėjo itin nesuderinamomis savybėmis: ryžtingas krizių metu ir neveiklus kasdieniniuose darbuose, laisvą kalbą ir žmonių laisves ginantis autokratas, buvęs komunistų partijos lyderis, kuris nekentė komunistų, atsidavęs sovietas ir žmogus, kuris vienas išformavo SSRS.

Jelcinas neatrodė gerai. Prieš pat Naujuosius jis patyrė dar vieną infarktą. Jo pavaldiniai sugebėjo nuslėpti tai nuo spaudos. Išblyškęs veidas ir alkoholio bei širdies nepakankamumo nukamuotas kūnas atrodė išvargęs. Berezovkis žinojo, kad Jelcino žmona stengėsi atkalbėti savo vyrą nuo antros kadencijos. Jis taip pat žinojo, kad artimiausias prezidento patikėtinis Koržakovas stengėsi jį įkalbėti pakeisti nuosaikųjį ministrą pirmininką Čer-

nomyrdiną vanagu Olegu Soskovecu. Visa tai padarytų jį prezidento pareigų perėmėju tuo atveju, jei šis išeitų iš rikiuotės (galbūt po paskutinio infarkto).

– Borisai Nikolajevičiau, norėtume pakalbėti apie ateinančius rinkimus, – kreipėsi Berezovskis. – Nujaučiame, kad jums gresia katastrofa.

– Man sako, jog situacija gerėja, kad apklausų rezultatai iškreipti, o didžioji dalis žmonių balsuos už mane, – susiraukęs atsakė prezidentas.

Iš abejingo Jelcino tono Borisas negalėjo suprasti, ar jis visiškai nesiorientavo situacijoje, ar tik erzino juos.

– Borisai Nikolajevičiau, kažkas jus klaidina! – atkirto Berezovskis. Įsiterpė ir kiti grupės nariai: – Tai, kas vyksta aplink jus, yra visiška nesėkmė. Žmonės tai mato. Daugybė verslo bendruomenės žmonių bando nutraukti sandėrius su komunistais, o likusieji renkasi daiktus sprukti į užsienį. Jei nepakeisime situacijos dabar, po mėnesio gali būti jau per vėlu. Kalbėkim atvirai: jei jūs pralaimite, komunistai pakars mus gatvėse ant stulpų.

– O ką jūs siūlote? – tokiu pačiu abejingu tonu pasiteiravo Jelcinas, neparodydamas nei pritarimo, nei prieštaravimo.

– Suteikite mums galimybę prisidėti prie jūsų kampanijos, – paprašė Borisas. – Mes galime pasiūlyti žiniasklaidą, pinigų, žmonių, kontaktų regionuose ir pagrindinį dalyką – ryžtą. Mums tereikia jūsų pritarimo.

– Aš jau turiu komandą, – tarė Jelcinas. – Siūlote man atleisti Soskovecą ir pastatyti jus į jo vietą?

– Ne, žinoma, ne. Sukurkite kitą padalinį, tarkim, analitinę grupę. Leiskite jai dirbti išvien su jūsų komanda. Mes siūlome Anatolijų Borisovičių Čiubaisą kaip jos lyderį.

– Čiubaisą? Čiubaisą... dėl visko kaltas Čiubaisas, – prezidentas pacitavo savo žodžius. Jis stabtelėjo, vis dar nieko neišduoda-

mas pro savo abejingumo kaukę. Paskui suspindo maža šypsenėlė jo lūpose: – Na, gerai. Kadangi jis dėl visko kaltas, leiskime jam viską ir sutvarkyti. Gerai, pabandom.

Po susitikimo Borisas dar penkiolikai minučių pasiliko aptarti smulkmenų. Jis jaudinosi, kad prezidentas neliktų nesupratęs viso plano. Jis paminėjo girdėjęs Koržakovo mintį suspenduoti rinkimus.

– Mes laimėsime demokratiškai, Borisai Nikolajevičiau. Bet koks kitas būdas sukeltų kraujo praliejimą, – tvirtino Berezovskis. Tačiau išėjęs jis vis dar nebuvo tikras, ar viskas praėjo sėkmingai. Savo kortas Jelcinas laikė užverstas.

Jau kitą dieną visi energingai pradėjo dirbti *Šešėlinėje būstinėje*. Ji veikė slapta nuo žiniasklaidos ir visuomenės dėmesio. Per kelias dienas Borisas ir Gusia sugebėjo suvienyti geriausių savo sričių atstovų Maskvoje komandą, pradedant viešosios nuomonės tyrėjais, baigiant kalbų rašytojais. Jie kūrė strategijas, kaip pasiekti jaunimą, pensininkus ir kariuomenę; jie planavo sambūrius ir koncertus; į sąrašus įtraukinėjo atlikėjus ir popmuzikos žvaigždes; lankėsi pas vietinės reikšmės lyderius; trumpai tariant, pasinaudojo kiekvienu vakarietiškų kampanijų metodu, iki tol svetimu Rusijoje. Vangūs oponentai nesiėmė jokio atsako ir tikėjosi laimėti sakydami kalbas archajišku sovietinio politbiuro stiliumi.

Darbas *Šešėlinėje būstinėje* tęsėsi be sustojimo ištisas paras, visas savaitės dienas. Čiubaisas vadovavo finansams ir logistikai, Borisas sprendė bendrą strategiją, o Gusia pasitelkė savo populiarųjį genijų, *NTV* prezidentą Igorį Malašenką, koordinuoti kampaniją žiniasklaidoje. Viešosios nuomonės tyrimuose Jelcino reitingas iš karto pradėjo kilti.

Po kelerių metų, būdamas tremtinys Amerikoje, Malašenka prisiminė visus šiuos įvykius ir tų dienų ironiją.

– Pirmiausia kovo 6 d. mane nuvežė visiškai slaptai susitikti su Jelcinu. Be užuolankų jam pasakiau, jog padarysiu taip, kad jis laimėtų. Neatrodė, kad manimi tikėtų. Man susidarė įspūdis, kad jis sutiko su mumis dirbti vien dėl to, kad galėtų sau pasakyti: panaudojau visas įmanomas priemones. Paaiškinau, kad man reikėjo, jog jis kasdien padarytų kažką patraukiančio dėmesį. „Ką turit omeny?“ – nesuprato jis. Papasakojau jam, kaip Ronaldas Reiganas važinėdavo į automobilių gamyklas ir rėždavo kalbas apie ekonomiką arba vyko į vėliavų fabriką, kad suformuotų patriotinį įvaizdį. Jį pralinksmino vėliavų gamyklos idėja. Mano žmonės iš karto pradėjo ieškoti vėliavų gamyklos Maskvoje. Tačiau tokią radus atsisakiau šios idėjos: fabrikas buvo visiška skylė, pilna suirzusių, alkanų ir apdriskusių darbuotojų, ištisus mėnesius negaunančių atlyginimų. Tais laikais didelio Rusijos vėliavų poreikio nebuvo.

Sužinojęs apie *Šešėlinę būstinę* Koržakovas nežmoniškai įsiuto. Paskolų už akcijas oligarchų remiamas Čiubaiso-Boriso-Gusios triumviratas jam kėlė ne mažiau susirūpinimo negu komunistai. Jis norėjo, kad prezidentu išrinktų Jelciną, tačiau su sąlyga, kad bus garantuotas slaptųjų tarnybų dominavimas. Sužinojęs, kokį įspūdį Jelcinui paliko Berezovskis, atvirai atskleisdamas jo menkas galimybes pagal apklausų duomenis, jis pakeitė taktiką: visa komanda pradėjo šnibždėti prezidentui, jog padėtis tokia bloga, kad net ir pati išradingiausia kampanija negalėtų išgelbėti nuo žeminančio pralaimėjimo. Jis netgi pakvietė amerikiečių konsultantų grupelę ir paprašė jų pateikti nepriklausomą vertinimą, įrodantį, kad rinkimų laimėti neįmanoma.

Vienintelis sprendimas, jo nuomone ir tvirtu įsitikinimu, buvo atidėti rinkimus ir paskelbti nepaprastąją padėtį. Iki kovo vidurio apie prezidentą susiformavo dvi nesutaikomos politinės grupuotės: viena stengėsi išspręsti komunistų problemą pasitelkiant pinigus, kita – tankus.

1996 m. kovo 6 d. šimtai čečėnų kovotojų prasiskverbia į Grozną, perima rusų objektus ir laiko užėmę miestą tris dienas, paskui pabėga atgal į kalnus prisigrobę ginklų ir amunicijos. Netikėtas išpuolis – pirmas sukilėlių bandymas susigrąžinti Grozną nuo 1995-ųjų vasario, kada jį užėmė rusai.

1996-ųjų kovo 15 d. Georgea's Sorosas atvyko į Maskvą susitikti su ministru pirmininku Černomyrdinu. Jis norėjo gauti palaiminimą savo naujam projektui: prijungti Rusiją prie interneto. Tuo metu Rusijoje buvo vos keletas iš viso kada nors girdėjusių apie pasaulinį tinklą, bet George'ui viskas atrodė aišku: norint ištempti šią šalį iš gūdžios provincijos lygio, reikėjo integruoti ją į pasaulinį informacijos tinklą. Planui įgyvendinti reikėjo trisdešimties stočių pagrindiniuose universitetuose visoje šalyje, prie jų jungiant aplinkinių miestų bendruomenes. Taip būtų sujungiami žmonės visoje šalyje: žurnalistai, nevyriausybinės organizacijos, liberalūs vietiniai politikai ir bendrai visa išsilavinusių žmonių klasė.

Kai pasiūliau šią idėją George'ui, nebuvau per daug optimistiškai nusiteikęs, kad ją parems. Galų gale jis vis dar spėjo, kad Rusijoje netrukus įvyks „kosminio masto katastrofa". Tačiau, mano nuostabai, jis sutiko sakydamas:

– Bet kokiu atveju, po mirties visada atsiranda nauja gyvybė.

Jis skyrė 100 milijonų dolerių penkeriems metams, įspėdamas Rusijos valdžią, kad panaudoti fondus įmanoma tik suteikiant

laisvus telekomunikacijų kanalus, sujungiančius stotis tarpusavyje ir su visu pasauliniu tinklu. Tam reikalui mes turėjome susitikti su ministru pirmininku.

Visgi problema buvo ta, jog Černomyrdinas nenorėjo susitikti su George'u. Kažkas jam leptelėjo, kad Sorosas Davose susibičiuliavo su Ziuganovu ir padėjo jam susikurti nuosaikaus socialdemokrato įvaizdį. Turėjau operatyviai veikti, suderinti viską su Berezovskiu, o jis – su ministru pirmininku, kad susitikimas įvyktų.

Susitikimo dieną komunistai Dūmoje parėmė rezoliuciją, smerkiančią Beloveža susitarimą. Tai buvo žymusis paktas, kurį 1991-aisiais Jelcinas pasirašė su Ukrainos ir Baltarusijos prezidentais, taip oficialiai užbaigdamas SSRS erą. Naujienos apie Dūmos manevrą akimirksniu paplito visoje buvusios imperijos teritorijoje, nuo Baltijos šalių iki centrinės Azijos, sukeldamos buvusių Sovietų Sąjungos narių paniką. Jelcinas tai pavadino rinkimų poza. Netgi buvęs SSRS vadovas Michailas Gorbačiovas, savo darbą praradęs po Beloveža susitarimo, *Reuters* naujienų agentūrai sakė: „Iš manęs dabar tikimasi pritarimo, nes tokiu būdu vėl patekčiau į prezidento postą. Tačiau dabar kalbėti apie Sovietų Sąjungos atgimimą... vadinasi, nepaisyti dabartinės tikrovės."

Černomyrdinas mus priėmė Baltuosiuose rūmuose, vyriausybės patalpose ant Maskvos upės kranto. Neskaitant Jelcino ir Primakovo, jis buvo paskutinė iš didžiųjų sovietų eros liekanų Rusijos valdžioje. Stambus sudėjimas, didelė galva, kvadratinis žandikaulis, gilios akys ir žemas, nurodymus duodančio žmogaus balsas priminė senus nomenklatūrininkus, tačiau viskas tuo ir apsiribojo, nes jis mus priėmė su labai nesovietiška, pikta kalba apie komunistų lyderį Ziuganovą, vadindamas jį *vilku ėriuko kailyje*.

– Kai kurie Vakarų veikėjai, kaip girdėjome Davose, – kalbėjo Černomyrdinas, neatitraukdamas akių nuo Soroso, – įžvelgia nuosaikų kairįjį. Čia tik Vakarų naivumas, pone Sorosai, ką geriausiai suprato draugas Leninas sakydamas, jog kapitalistai parduos jam virvę, ant kurios jis juos pakars. Aš gerai pažįstu šituos žmones, pone Sorosai, nes buvau su jais susietas trisdešimt metų. Permatau juos kiaurai. Girdėjote, ką jie dabar sumąstė? Jie nori atgaivinti Sovietų Sąjungą! Ir jiems pavyks, jeigu duosime kelią. Tad neapgaudinėkite savęs, pone Sorosai, iš jų negalime tikėtis nieko gero, ir mes bet kokia kaina užkirsime jiems kelią atgal į valdžią.

Išklausęs dešimties minučių paskaitą apie komunistinį siaubą, Sorosas pagaliau ištaikė progą užtikrinti ministrą pirmininką, kad jis nė nesirengė remti Ziuganovo, ypač po rezoliucijos Dūmoje. Jis išreiškė visuotinį Vakarų susirūpinimą dėl prezidento rinkimų padarinių.

– Taip, – atsiduso Černomyrdinas. – Galiu jus užtikrinti, pone Sorosai, mums jie taip pat kelia didžiausią susirūpinimą.

Pokalbiui besibaigiant atrodė, kad ministro pirmininko nusistatymas Vakarų atžvilgiu vis gerėjo. Bet kokiu atveju, interneto centrai universitetuose suteiktų nemokamą susisiekimą valdžios atstovams.

Sorosas džiaugėsi nauja pažintimi.

– Ar žinai, kad šis žmogus valdo *Gazpromą?* – paklausė manęs išvažiavus iš Baltųjų rūmų. – Jis gal netgi turtingesnis už mane!

Akimirką stebėjau nebe filantropo, o investuotojo veidą. Veikiausiai labai alkano investuotojo.

– Spėk, kiek žmonių skaito jūsų pokalbio nuorašą? – po kelerių metų manęs paklausė Saša Litvinenka, kai jam papasakojau apie susitikimą su Černomyrdinu.

Jis paaiškino, kad 1996-ųjų pradžioje vienas jo agentų susekė, kad kažkas pardavinėjo pokalbių įrašus iš Černomyrdino kabineto. Ten buvo įtaisyta blakė. Taip pat buvo pardavinėjami ir pokalbių nuorašai iš jo personalo vadovo kabineto. Tarp pirkėjų atsirado keletas Maskvoje gyvenančių čečėnų, kurie persiuntė įrašus separatistams kalnuose. Kilo dvigubas skandalas: pirmiausia dėl to, kad ministro pirmininko kabinete įtaisyta blakė, o antra, kad informacija pasiekė priešus.

– Pradėjome sekti, kur tai veda, ir išsiaiškinome, kad blakę valdė Koržakovo žmonės. Vadinasi, buvo įsigauta į Koržakovo biurą. Vos spėjau pateikti ataskaitą, atėjo pats Koržakovas, susirinko visą medžiagą ir pasakė, kad asmeniškai imsis šio tyrimo.

Nuo tada Sašai tapo vis sudėtingiau susigaudyti paslaptinguose viršininkų ryšiuose. Sašos vadovas, generolas Anatolijus Trofimovas, Maskvos FSB viršininkas, buvo arti Koržakovo. Jei Koržakovas sekė Černomyrdiną, Saša nebuvo tikras, apie ką reikėtų duoti ataskaitas. Ir kam.

Tuo pat metu kai kurie žmonės iš Agentūros pradėjo domėtis Saša. Niekam nebuvo paslaptis, kad jis turėjo ryšių su Berezovskiu. Bet ar jis buvo Berezovskio žmogus? Ar priešingai, Agentūros šnipas Berezovskio rate?

Netrukus po įrašinėjimų tyrimo vienas direktoriaus padėjėjų pasikvietė Sašą į savo kabinetą. Jis ėjo tiesiai prie reikalo.

– Klausyk, Gusinskis vėl draugiškai bendrauja su Berezovskiu ir perėjo į Černomyrdino pusę. Jis paliko merą. Direktoriui labai įdomus šis ryšys: Gusia, Berezovskis ir Černomyrdinas. Turime pradėti dirbti šia kryptimi ir viską per mane pranešinėti direktoriui.

Saša naiviai paklausė:

– Argi Berezovskio ir Gusinskio susitaikymas kenkia? Mano manymu, viskas tik į naudą. Be to, galbūt Maskvoje pavyks atkurti šiek tiek tvarkos, jei meras nors truputį pritils.

Padėjėjas, kuris pats gerai nežinojo, kas dedasi, pasiūlė savo interpretaciją:

– Nori, kad šie du žydai veiktų bendrai? Iš to negalima tikėtis nieko gero. Mums parankiau, kada žydai tarpusavyje pjaunasi. Taigi supratai užduotį? Tuomet gali eiti.

Dėl oficialių ir neoficialių priežasčių Saša jautėsi pamalonintas, kai vasario vidury jam paskambino Borisas ir pasiūlė susitikti. Jis atlikinėjo viršininkų pavestas užduotis, o dirbdamas tikėjosi išsiaiškinti, kodėl jam paskirtas toks uždavinys.

Susitikęs su Borisu, Saša plepėjo apie Čečėniją ir savo įspūdžius apkasuose Pervomaiskoje apgulties metu. Jis vis dar negalėjo atsigauti nuo patirto šoko. Borisas kaip įprasta nerado laiko klausytis ir turėjo savo darbotvarkę.

– Pažadu, kad po rinkimų imsimės Čečėnijos ir išspręsime šią netvarką, – kalbėjo Berezovskis. – O dabar tau reikia kai ką žinoti. Dar visai neseniai visai neblogai sutariau su tavo bosais, Koržakovu ir Barsukovu. Bet dabar atitrūkome. Noriu tave įspėti, kad gali susilaukti nemalonumų, jei palaikysi ryšius su manimi.

Borisas papasakojo apie ginčą su Koržakovu: šis norėjo atšaukti rinkimus. Borisas tikėjo, kad taip atsitikus komunistai sukviestų žmones į gatves. Federaliniams pulkams, žinoma, FSB, galbūt būtų įsakyta šaudyti į minią.

– Nenoriu daryti spaudimo, Saša, – tarė Borisas. – Tik noriu, kad suprastum, jog labai greitai tau teks apsispręsti, kurioje pusėje nori būti.

Iki to momento Saša neturėjo jokių abejonių dėl savo ryšio su Borisu. Jis nebuvo linkęs nė į vieną politinę kryptį ir pasikliovė bendru įsitikinimu, jog dirbo prezidento vadovaujamai valdžiai. Pasaulį jis dalijo į *mes* ir *jie*, todėl Borisas šiame paveiksle, būdamas Jelcino patarėju, buvo *mūsų* dalis. Žmogus, kuriam tarnybos turėtų tarnauti. Be to, jo bosai – Koržakovas, Barsukovas ir Trofimovas – visuomet skatino jų ryšius. Tik dabar Borisą jie pradėjo apibūdinti kaip *tiriamąjį objektą*.

Jį sukrėtė tai, ką pasakė Borisas. Pirmą kartą gyvenime įsitikinimai galėjo prieštarauti oficialioms pareigoms. Žinoma, Koržakovas ir Barsukovas jam įsakinėjo, o Borisas tebuvo pašalinis. Tačiau Boriso įsitikinimai jam atrodė artimi.

Borisas nereikalavo atsakymo iš karto. Jis sakė suprasiąs, jei Saša atsiribos. Kad ir kaip būtų, norėjo dar vienos, galbūt paskutinės paslaugos: suorganizuoti jam susitikimą su generolu Trofimovu, Maskvos FSB vadu, žmogumi, kuris apsaugojo nuo miesto farų po Listjevo nužudymo.

Žemas, lieknas buhalterio manierų Trofimovas tarnybose buvo pagarsėjęs kaip asmuo, kurio neįmanoma papirkti. Netgi buvę sovietiniai disidentai, kurių bylas jis tvarkė devintajame dešimtmetyje, jam reiškė didelę pagarbą. Kai kas sakė, jog jis buvo artimas Koržakovui, tačiau Borisas tuo abejojo; jis buvo įsitikinęs, kad Trofimovas buvo ištikimas tiktai Jelcinui. Trofimovas buvo tas, kuris suėmė parlamentinio pučo lyderius po neramumų Baltuosiuose rūmuose 1993-iaisiais. Borisas tvirtai tikėjo, jog Trofimovas neturėjo jokių politinių ambicijų, ir norėjo sužinoti iš anksto apie galimus neramumus: Maskvos FSB vado pozicija didele dalimi nulemtų padarinius, jei rusų politikai savo nesutarimus iškeltų į susirėmimus gatvėse.

Kitą rytą Borisas lankėsi Trofimovo kabinete. Saša laukė už durų.

– Nežinau, apie ką jie kalbėjo, bet kai išlydėjau jį po susitikimo, gatvėje pastebėjau seklius, – prisiminė Saša. – Du vaikinus kitoje gatvės pusėje su atašė lagaminėliu.

Saša puikiai žinojo, koks tas lagaminėlis: ten buvo standartinė slapta kamera. Agentai stovėjo kaip pagal vadovėlį vienas prieš kitą. Vienas laikė atašė lagaminėlį statmenai į FSB pastato duris, nukreipęs kamerą į Sašą ir Borisą. Kitas pridenginėjo apsimesdamas, jog kalba.

– Parodžiau juos Berezovskiui. Jis šoko į savo *mersedesą* ir nurūko, o aš nuskubėjau link jų, bet neberadau. Nuėjau atgal pas savo bosą ir pasakiau apie seklius.

Trofimovas nusišypsojo ir nuramino, jog ten buvo ne FSB agentai. Jis pasiūlė Sašai pasiteirauti FSO, Koržakovo agentūroje.

– Paskambinau generolui Rogozinui, antrajam Koržakovo pavaduotojui, ir paklausiau: „Georgijus Georgijevičius? Anatolijus Vasiljevičius norėtų sužinoti, ar ne jūs sekėte mūsų pastatą." Rogozinas tiktai nusikvatojo ir atsakė: „Mes savo dėmesį skiriame oligarchams, Saša."

Jis tikėjosi bent jau užuominos iš Trofimovo apie tai, ką derėtų toliau daryti. Tačiau generolas tylėjo. Pirmą kartą gyvenime Saša nusprendė nestoti į nė vieną pusę, „nes niekaip negalėjo apsispręsti".

– Jam tai buvo labai sudėtingas periodas, – vėliau prisiminė Marina. – Jis neteko svorio ir neužmigdavo naktimis.

Tuo tarpu panaši dilema kankino ir patį prezidentą. Jis rinkosi iš tų pačių dviejų stovyklų: Berezovskio su *Šešėline būstine* ir Koržakovo su slaptosiomis tarnybomis. Jelcinas taip pat išgyveno bemieges naktis, tačiau, skirtingai nei Saša, jis negalėjo sau leisti

delsti. Memuaruose *Vidurnakčio dienoraščiai* prezidentas aprašo neryžtingumo kančią ir sąžinės perkratą 1996-aisiais: kuo jis galėjo būti tikras, kad rinkimų tikrai nepralaimės? Ar komunizmo stabdymas pateisina visas priemones, tarp jų ir Rusijos Konstitucijos suspendavimą? Ar būtų priimtina panaudoti jėgą ir pralieti kraują, norint išvengti skerdynių, kurias neabejotinai sukeltų grįžę į valdžią komunistai?

1996-ųjų kovo 17 d. jis apsisprendė.

Tos dienos 6 valandą ryto Berezovskį pažadino Valentino Jumaševo telefono skambutis.

– Viskas baigta, – jis panikavo. – Borisas Nikolajevičius ką tik uždegė žalią šviesą rinkimų atšaukimui.

Po ilgos nakties su Koržakovu ir jo bendrais prezidentas pasirašė tris dekretus. Jis rengėsi paleisti Dūmą, uždrausti komunistų partiją ir dvejiems metams atidėti prezidento rinkimus.

Borisas turėjo du būdus priversti prezidentą apsigalvoti: per Čiubaisą arba per ministrą pirmininką Černomyrdiną. Kol Jelcinas sušaukė slaptą svarbiausių ministrų susirinkimą, kad paskelbtų savo dekretus, Borisas iš visų jėgų patempė abejas vadžias.

Susirinkimą Jelcinas pradėjo žinia, jog ketina imtis kelių drastiškų veiksmų kaip atsako į paskutinį Dūmos nutarimą atkurti SSRS. Pridėjo ir tai, kad šis nutarimas buvo tik pretekstas. Jis puikiai žinojo, kad tokiu būdu bus pažeidžiama Konstitucija, tačiau tai buvo būtinas žingsnis, norint kartą ir visiems laikams atsikratyti komunizmo šmėklos Rusijoje, o visą atsakomybę rengėsi prisiimti sau.

Patalpoje įsivyravo mirtina tyla. Tuomet, po ilgos pauzės, ministras pirmininkas Černomyrdinas prabilo prieš tokį sprendimą, tvirtindamas, jog nebuvo jokio reikalo imtis tokių drastiškų priemonių, nes prezidento reitingai pastebimai augo. Po

jo gan netikėtai prašneko vidaus reikalų ministras Anatolijus Kulikovas. Jis įspėjo, kad negalėtų garantuoti dėl prezidento pajėgų ištikimybės, jei komunistai priverstų žmones išeiti į gatves. Jis iš karto prabilo apie atsistatydinimą. Toks teiginys skambėjo įtikinamai.

Tačiau vien jis nesugebėjo pakeisti Jelcino apsisprendimo. Visi kiti – FSB, kariuomenė, žvalgyba ir užsienio tarnybos, du vicepremjerai, Soskovecas ir Kadanikovas – rėmė dekretus.

– Mes kontroliuojame padėtį, – sakė jie. – Galų gale, nepanaikinsite Konstitucijos, tiktai suspenduosite ją dvejiems metams dėl visų gerovės, pone prezidente.

Koržakovas triumfavo. Savo rankose jis laikė odinį aplanką, užantspauduotą prezidento ženklu, kuriame gulėjo trys dekretai. Apie Maskvą išdėstyti smogiamieji FSB būriai budriai laukė, pasiruošę judėti į miestą užtikrinti žiniasklaidos ir komunikacinių centrų saugumo. Pasisakydamas prieš šį planą Černomyrdinas praktiškai atsistatydintų ir atvertų kelią Koržakovo planui į ministro pirmininko vietą pastatyti Olegą Soskovecą. Čiubaisas, Gusia ir Borisas ilgai tokiame režime netvertų.

Tačiau Kulikovo ir Černomyrdino atsakas privertė Jelciną sudvejoti. Jis paniro į gilius apmąstymus. Slogi tyla Kremliuje nugulė ant jo pečių. Jelcinas stovėjo vienas žymiajame kambaryje, kuriame kažkada dirbo Ivanas Rūstusis, Petras Didysis, Stalinas ir Chruščiovas. Kaip Jelcinas prisimena šį momentą, jis grūmėsi su siaubinga dilema: ar įrašys savo vardą istorijoje kaip valdovas, turėjęs šansą išlaisvinti Rusiją pirmą kartą per tūkstantį metų ir juo nepasinaudojęs?

Tuomet pasigirdo triukšmas. Į kambarį įsiveržė jo dukra Tatjana.

– Tėte, tu privalai išgirsti dar vieną nuomonę.

Kol Jelcinas aptarinėjo būsimą manevrą su savo generolais, ji ir Valentinas Jumaševas – Tania-Valia komanda – į Kremlių atvežė vienintelį žmogų, turėjusį išminties, galios ir įžūlumo priversti Jelciną persigalvoti – Anatolijų Čiubaisą.

Čiubaisui įžengus į kambarį, Jelcinas išraudo. Paprastai jis išrausta labai susijaudinęs. Čiubaisas negaišo laiko su gražbyliavimais. Jelcino idėją pavadino „beprotybe". Jis užsiminė apie pilietinį karą, kurį sukeltų toks ėjimas, ir apie KGB tipus, Koržakovą su kompanija, kurių tikrasis tikslas buvo valdyti prezidentūrą. Jis neleido suabejoti tuo, kad *Šešėlinė būstinė* atvestų Jelciną į pergalę, jeigu rinkimams bus leista įvykti.

Galiausiai, apšaukęs Jelciną, ko niekad iki tol nebuvo daręs, Čiubaisas privertė prezidentą persigalvoti.

Jelcinas grįžo į susirinkimą, atšaukė dekretus ir liepė Koržakovui nesikišti į rinkimų kampaniją. Čiubaisui buvo uždegta žalia šviesa daryti tai, kas jam atrodė tinkama.

Šešėlinės būstinės veikla atsinaujino visu pajėgumu. Veikdamos išvien *ORT* ir *NTV* stengėsi atsverti Ziuganovo propagandą daugelyje regioninių televizijų, kurias valdė komunistai. Kambariuose, ant transparantų ir skelbimų lentų – visur mirgėjo Jelcino kampanijos šūkiai: „Balsuokite širdimi!" ir „Rinkitės, kad nepralaimėtumėte!" Gusia pritraukė Lužkovo paramą ir išklijavo Maskvą nuotraukomis, kuriose prezidentas kartu su meru. Berezovskis susitiko su generolu Lebedžiu ir susitarė slapčia finansuoti jo kampaniją, kad atimtų balsus iš komunistų.

1996 m. balandžio 21d: čečėnų prezidentą Džokarą Dudajevą nužudo paleistos dvi raketos, jo buvimo vietą susekus pagal palydovinį telefoną. Tuo metu jis kalbėjosi su liberaliu Dūmos deputatu

Maskvoje ir aptarinėjo paliaubas. Dudajevą pakeitė Zelimchanas Jandarbijevas.

Gegužės 27, 1996. Prezidentas Jelcinas ir ministras pirmininkas Černomyrdinas Kremliuje susitinka su Jandarbijevu pasirašyti paliaubų septyniolika mėnesių trunkančiame kare, kuriame, spėjama, žuvo apie keturiasdešimt tūkstančių žmonių.

Birželio 16 d. po įnirtingos kampanijos, per kurią važinėjo po visą šalį, Jelcinui pavyko išsiversti su 35 procentais rinkėjų balsų, aplenkiant 32 procentus surinkusį komunistų statytinį Ziuganovą. Pagal naują Rusijos rinkimų sistemą, jie abu turėjo varžytis antrame rinkimų ture liepos 4 d. Pasiteisino Berezovskio strategija sumenkinti socialdemokrato Javlinskio autoritetą ir slapčia padėti Lebedžiui – buvęs desantininkas Lebedis užtikrintai įsitvirtino trečioje vietoje su 15 procentų, priversdamas stipriai susvyruoti komunistų bazę, o Javlinskis liko ketvirtas su vos 7 procentais rinkėjų balsų. Vladimiras Žirinovskis surinko tik 6 procentus balsų.

Prezidentas net neabejojo, kad už pirmojo rinkimų rato sėkmę turėjo dėkoti Čiubaisui, Gusiai ir Berezovskiui. Birželio 17-os rytą jis surinko komandą į Kremlių pradėti kurti antrojo rinkimų rato planus. Vyravo džiugi nuotaika. Reformatorių ir oligarchų koalicija veikė užtikrinai.

Be to, jau kitą dieną Jelcinas sugebėjo žengti dar vieną gudrų žingsnį. Jis patraukė Lebedį į savo pusę mainais už jo paskelbimą Nacionalinės saugumo tarybos sekretoriumi, suteikiant jam įgaliojimus rasti greitą konflikto su Čečėnija sprendimą. Visa tai pranašavo Jelcino pergalę antrajame rinkimų rate.

Kitą dieną Koržakovas taip pat pateikė savo ėjimą.

◆

Birželio 18-os popietę Saša Litvinenka jautė kažką vykstant. Jo artimas operatyvininkas skundėsi, kad jį, jau besirengiantį eiti namo, užvertė krūva papildomų darbų: direktorius Barsukovas skubiai užsimanė visos įmanomos informacijos apie Čiubaisą, Berezovskį ir Gusinskį.

– Man į galvą atėjo tik viena mintis: rengiamasi juos suimti, – prisiminė Saša.

– Ar galvojai įspėti Borisą? – paklausiau.

– Ne, – jis atsakė. – Tai jau būtų išdavystė, visiškai to nenorėjau. Žinoma, nebuvau patenkintas. Borisą laikiau savo draugu ir žinojau, kad visa tai turėjo politinį atspalvį. Bet, žinai, tuo ir ypatinga darbo, kada dėvi uniformą, specifika: neabejoji savo viršininkais.

– Ar būtum jį suėmęs, jei būtum gavęs tokį įsakymą?

– Tuo metu būčiau. Buvau ištikimas pareigūnas. Buvau išmokytas paklusti įsakymams. Tik nebūčiau patyręs jokio malonumo.

– Ar būtum pagal įsakymą šaudęs į minias žmonių?

– Nežinau. Man pasisekė, kad niekad negavau tokio įsakymo.

Tą popietę Saša stebėjosi, kodėl nebuvo įtrauktas į jokius vykdomus pasirengimus. Galų gale, juk jis buvo Agentūros „ryšys su Berezovskiu". Ar kažkas suabejojo jo lojalumu? Ar jis vis dar buvo taupomas specialiai užduočiai? Jau beveik pakeliui namo suskambo ir jo telefonas. Skambino generolas Rogozinas, Koržakovo pavaduotojas.

– Saša, ar galėtum rytoj, ketvirtą valandą, užbėgti pas mane? – jis paklausė.

– Štai ir viskas, – pagalvojo Saša. – Jie nori mane panaudoti prieš Borisą. Viskas, kaip buvo įspėjęs Borisas. Tepadeda mums abiem Dievas.

Tačiau jis taip ir nesusitiko su Rogozinu. Sašai įeinant į pavaduotojo laukiamąjį, Rogozinas kažkur išbėgo.

– Georgijau Georgijevičiau, ar man jūsų laukti? – pasiteiravo Saša.

– Nelauk, turiu sutvarkyti vieną reikalą. Pasikalbėsim rytoj, – bėgdamas koridoriumi šaukė generolas.

Pokalbis taip ir neįvyko.

Ankstyvą 1996-ųjų birželio 19 d. vakarą į *Klubą* užsuko Igoris Malašenka – dešinioji Gusios ranka ir kūrybinis *NTV* genijus. *Klubo* verandoje jis rado sėdinčius Berezovskį ir Čiubaisą. Berezovskis buvo šventiškai nusiteikęs ir gurkšnojo savo mėgstamą *Château Latour*, o Čiubaiso veide žaižaravo susirūpinimas.

Jau keturias valandas jam niekaip nepavyko rasti savo artimiausio leitenanto, Arkadijaus Jevstafjevo. Arkadijui nebuvo būdinga dingti be žinios. Čiubaisas kaip apsėstas skambinėjo po visą miestą, visiems liepdamas pasidairyti Arkadijaus.

Netrukus pasiekė žinia, kad leitenantą kartu su talentų agentūros *Media International* savininku Sergejumi Lisovskiu, išeinančius iš vyriausybės pastato ir besinešančius dėžutę su puse milijono dolerių grynųjų, sulaikė Koržakovo žmonės.

Kaip sakė Malašenka, „terasoje visi priblokšti tylėjo". Niekas nesistebėjo dėl grynųjų: Lisovskio agentūra koordinavo pasirodymus Jelcino kampanijos metu, o roko žvaigždės ir popmuzikos atlikėjai dainavo tik už grynus. Tačiau tai, kad Koržakovas nusprendė veikti prieš Čiubaiso žmones, atrodė grėsmingai. Be abejonės, reikėjo laukti atoveiksmio.

– Geriau eime vidun, – kažkuris pasiūlė susirūpinęs visų terasoje buvusiųjų saugumu.

Atvyko ir daugiau žmonių: apsaugos apsuptas ir grėsmingojo Ciklopo, nešino dideliu ginklu, dengiamas Gusinskis; kylanti

liberalų judėjimo žvaigždė garbanotasis Borisas Nemcovas; Alfredas Kochas, finansų ministras.

Vėliau Malašenka pasakojo apie tos nakties įvykius:

– Šaltakraujiškiausi, kaip ir visada, buvo Borisas ir Gusia. Jie susėdo su Čiubaisu peržvelgti mūsų turtų: du TV kanalai, tiesioginis ryšys su prezidentu per Tania-Valia asmenis ir tikriausiai draugiški santykiai su ministru pirmininku bei [galbūt] su generolu Lebedžiu.

Tania-Valia komandai tais metais trečią kartą patikėta gelbėti demokratiją Rusijoje. Į *Klubą* jie atvyko šiek tiek po vidurnakčio. Ankstyvą rytą ant stogų išsidėstė snaiperiai, o pastatas buvo apsuptas. Tačiau niekas nebūtų drįsęs pradėti atakos, kol prezidento dukra buvo viduje.

Kadangi *Klubo* apsaugą garantavo ten esanti Tatjana, visų mintys pakrypo spėliojant dviejų suimtųjų – Jevstafjevo ir Lisovskio – likimą. Tuo metu Čiubaisas pasiėmė telefoną ir pradėjo rėkti ant Barsukovo, FSB direktoriaus:

– Jei nuo jų galvų nukris bent vienas plaukas, tau galas!

Žinoma, niekas nesirikiavo eilėje paremti šio grasinimo, tačiau vaizdas, kaip Čiubaisas rėkia ant Barsukovo, visus įkvėpė.

Vos atvykusi, Tatjana paskambino savo tėvui ir liepė jam keltis iš patalo.

– Tėte, turi įsijungti žinias, – ji tarė, – vyksta kai kas svarbaus.

Kaip tik tuo metu *NTV* pranešėjas Jevgenijus Kiseliovas buvo pakeliui į žinių studiją. Berezovskis paskambino generolui Lebedžiui ir nusiuntė žmogų, kad nuvežtų į studiją ir jį.

– Tai buvo bene svarbiausia žinių transliacija *NTV* istorijoje, – prisiminė Malašenka. – Ironiška, tačiau transliacija buvo skirta praktiškai vienam žmogui – prezidentui. Ir jei ne Tatjanos skambutis, viskas būtų nuėję veltui.

◆

Kaip ir įprasta Maskvoje, miegoti nuėjau vėlai ir gulėdamas dar žiūrėjau televizorių. Apie pirmą valandą nakties *NTV* išgirdau pranešimą apie netrukus pasirodysiantį specialų reportažą. Po valandos ekrane pasirodė niūrus Jevgenijaus Kiseliovo veidas. Jis pranešė apie vykstantį valstybės perversmą: slaptosios tarnybos areštavo du Jelcino kampanijos darbuotojus. Perversmo tikslas buvo išderinti valdžią ir paskelbti nepaprastąją padėtį. Tuomet ekrane pasirodė generolas Lebedis ir savo žemu balsu pareiškė, jog su bet kokiu bandymu organizuoti perversmą „bus be gailesčio susidorota“. Po penkiolikos minučių pranešimą pakartojo ir *ORT*.

Negalėjau patikėti savo akimis. Pakėliau ragelį ir paskambinau Borisui į *Klubą*. Jis buvo ekstazėje.

– Tu tik pažiūrėk, – netvėrė džiaugsmu Borisas. – Tie idiotai pralaimėjo. Jie nesuvokė žiniasklaidos galios.

Prezidentas pažiūrėjo programą, vieną kartą paskambino ir grįžo į lovą. Ketvirtą valandą ryto Arkadijus ir jo kolega buvo paleisti.

Vėliau tą patį rytą Čiubaisas sulaukė kvietimo iš prezidentūros.

– Reikalausiu, kad jis atleistų Koržakovą ir Soskovecą, – išvažiuodamas į Kremlių jis prasitarė Borisui.

– Barsukovo irgi negali likti, – pridėjo Borisas. – Jei bent vienas jų liks, anksčiau ar vėliau viskas prasidės iš naujo. Pasirūpinsiu, kad televizijos reporteriai lauktų lauke.

Tuo metu Borisas jau buvo supratęs, kad geriausias būdas garantuoti, jog nepastovus prezidentas nebepersigalvotų, buvo iš karto perduoti jo sprendimą į eterį.

Devintą valandą ryto, transliuojant nacionalinei televizijai, Jelcinas atleido Koržakovą, Barsukovą ir Soskovecą.

Kitą rytą, kai Saša Litvinenka atėjo į darbą, Agentūros vadovybė „atrodė pritrenkta".

Tačiau Barsukovo padėjėjas, pasikvietęs Sašą į savo biurą, tarė:

– Pasakyk Borisui, jei Koržakovą ar Barsukovą areštuos, jam galas.

Saša pareigingai perdavė žinutę.

1996 m. liepos 8 d., praėjus keturioms dienoms po Jelcino pergalės antrajame rinkimų rate, Čečėnijoje atsinaujino karo veiksmai. Abi pusės kaltina viena kitą dėl paliaubų sulaužymo.

3 DALIS

KARO MARŠAS

5 skyrius
SUKILĖLIAI

1996 m. rugpjūčio 6 d. tūkstančiai Aslano Maschadovo vadovaujamų čečėnų sukilėlių užplūsta Grozną ir apsupa tūkstantines federalines pajėgas. Po dviejų savaičių įtemptos kovos rusų armija palieka sostinę. Nepaisydamas generolų prieštaravimų, kurie norėjo subombarduoti Grozną iki pamatų, prezidentas Jelcinas paskiria Nacionalinio saugumo patarėją Aleksandrą Lebedį pradėti taikos derybas. Rugpjūčio 31 d. Lebedis ir Maschadovas pasirašo Chasavjurto sutartį, užtikrinančią sukilėliams faktinę respublikos kontrolę, pasižadant skubiai atšaukti armijos pulkus iš jų teritorijos bei suteikiant laisvę rinkimams. Formalios Čečėnijos nepriklausomybės klausimas atidėliojamas iki 2001-ųjų.

1996-ųjų rugsėjis, Groznas

Achmedas Zakajevas, laikinojo Čečėnijos prezidento patarėjas saugumo klausimais, įsikūrė savo naujame biure viename iš-

likusių Grozno pastatų. Per paskutinius dvejus metus jis perėjo tikrą pragarą.

Prieš Sovietų Sąjungos sugriuvimą Zakajevas buvo vienas geriausių Grozno dramos teatro aktorių. Vaidino Šekspyro ir rusų klasikų dramas ir svajojo apie kultūrinį Čečėnijos renesansą, kuris žymėtų komunizmo pabaigą. Iširus SSRS ir Čečėnijai paskelbus nepriklausomybę, tapo Čečėnijos nacionalinės aktorių gildijos vadovu, „būsimuoju Čečėnijos Ronaldu Reiganu", juokaudavo jis. Tada prasidėjo karas. Savo sceninius kostiumus jis iškeitė į partizano drabužius, žalią raištį ant kaktos su islamiškais užrašais bei *Kalašnikovą* pašonėje. Rugpjūtį jis vadovavo Grozno atakoms iš pietų prieš rusų pajėgas, kurios kelis kartus viršijo jo karių skaičių. Dabar jis džiaugėsi grįžimu į civilio gyvenimą ir nauju postu laikinojo prezidento Zalimchano Jandarbijevo vyriausybėje.

Tą patį mėnesį, kai sukilėlių vyriausybei sunkiai sekėsi suvaldyti nepaklusnų partizaninį judėjimą, Saša Litvinenka išvyko į reidą Maskvoje. Keistas likimo vingis, tačiau šis reidas kėlė grėsmę gležnai Čečėnijos taikos sutarčiai.

Taikos trapumas buvo glaudžiai susijęs su vienu žmogumi. Trūko Džocharo Dudajevo – vienintelio lyderio, Zakajevo nuomone, galėjusio suvienyti kariaujančias grupes ir Čečėnijos rezistencijos vadovus.

Pirmą kartą Zakajevas su juo susitiko 1990-ųjų pradžioje, kuomet Dudajevas buvo oro pajėgų generolas Tartu, Estijoje. Jis buvo vienintelis čečėnų tautos atstovas, turėjęs tokios svarbos rangą sovietų karinėse struktūrose. Zakajevas iš pradžių nebuvo linkęs pasitikėti ramiu keturiasdešimt šešerių metų pareigūnu nepriekaištingai prižiūrėtais, nusmailintais ūsais ir apgailėtina sovietų armijos kepure. Norėdamas tapti generolu, bet kuris tu-

rėjo būti visiškai ištikimas komunistų partijai. Ne rusų tautybės asmuo, be to, turėjo būti visiškai lojalus ir vedęs rusaitę. Dudajevas atitiko reikalavimus. Jis sunkiai kalbėjo čečėniškai. Bet kai Zakajevas išklausė jo kalbą konferencijoje apie čečėnų tautos atgimimą, liko sužavėtas. Jo akimis, tai buvo žmogus, galintis atvesti jų žmones į laisvę. Kaip aktorius Zakajevas vertino Dudajevo charizmą. Galbūt tam įtakos turėjo Estija – viena labiausiai maištaujančių sąjungos respublikų. Estai garbino Dudajevą už Maskvos įsakymų nevykdymą uždaryti Estijos televiziją masinių antisovietinių neramumų metu.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo Dudajevas grįžo į Čečėniją, aktyviai įsitraukė į politinę veiklą ir greitai buvo išrinktas prezidentu. 1991-ųjų lapkritį jis paskelbė šalies nepriklausomybę. Zakajevas į viską žiūrėjo iš šalies, kol vieną dieną 1994-ųjų lapkritį jam paskambino Dudajevas ir pasiūlė kultūros ministro portfelį.

Po mėnesio prasidėjo pirmasis Čečėnijos karas.

Kaip dažnai nutinka, viskas prasidėjo dėl klaidingų abiejų pusių vertinimų. Žlugus Sovietų Sąjungai, čečėnai puoselėjo iliuziją, jog kaip ir visos sovietų respublikos jie taps laisvi. Tokius lūkesčius sustiprino Kremliaus sprendimas paskirstyti valstybės turtą. Raudonoji armija, besitraukdama iš Čečėnijos, visą nuosavybę perleido Dudajevo vyriausybei: tankus, ginklus, lėktuvus ir amuniciją. Tokio sprendimo armija vėliau gailėsis.

Tačiau Čečėnija nebuvo SSRS respublika kaip Estija ar Gruzija. Ji buvo viena iš aštuoniasdešimt devynių Rusijos Federacijos provincijų ir turėjo autonominio etninio regiono statusą. Maskva nemanė, kad jai reikia suteikti visišką suverenitetą. Čečėnai protestuodami vienašališkai paskelbė nepriklausomybę. Tą patį padarė ir Tatarstanas, dar vienas musulmoniškas regionas Rusijos

viduryje. 1994-ųjų spalį prezidentas Jelcinas nuvyko į Tatarstaną ir pasirašė sutartį dėl abipusių valdžios įgaliojimų su stipriuoju šio regiono prezidentu Mintimeru Šaimijevu. Šaimijevui buvo patikėta spręsti 3,7 milijonus turinčios tautos vidaus reikalus, paliekant Maskvai reguliuoti gynybą, valiutą, federalinius įstatymus ir federalinių mokesčių rinkimą.

Čečėnai tikėjosi panašių sąlygų ir greičiausiai būtų sutikę atsisakyti formaliosios nepriklausomybės, jeigu jiems būtų palikta galimybė patiems tvarkytis vidaus reikalus. Tačiau Maskva jokių derybų nepasiūlė. Palyginti su Tatarstanu, 1,1 milijono gyventojų kalnų tautelė atrodė visai nesvarbi. Derybos buvo vis atidedamos. Apie 1994-ųjų vidurį Maskvos nuotaika žaibiškai keitėsi, todėl Jelcinas negalėjo leisti dar vienam regionui suteikti net ir simbolinį suverenitetą. Jis nusprendė nušalinti Dudajevą ir įsteigti Maskvai lojalią administraciją.

1994-ųjų vasarą jis pritarė slaptai operacijai paremti Dudajevui priešiškas pajėgas, kurias daugiausia sudarė Maskvoje gyvenantys Čečėnijos išeiviai.

Dudajevas numalšino sukilimą ir įkalino nemažai rusų karių, apsimetusių čečėnų disidentais. Jis išrikiavo juos prieš televizijos kameras, o Jelciną viešai pavadino melagiu. Jelcinas įsiuto. 1994-ųjų gruodį jis paleido pagrindines rusų pajėgas, tvirtai pasikliaudamas gynybos ministro Pavelo Gračiovo užtikrinimu, jog „desantininkų pulkas paims Grozną per dvi valandas“. Saša Litvinenka su grupele draugų iš FSB žiūrėjo transliaciją, kaip rusų kolonos artėja prie Grozno, ir buvo užlietas patriotinės šilumos. Jie plojo ir skelbė tostus už greitą pergalę.

– Ko taip džiaugiesi, kvailuti? – tuo metu klausė Marina. – Juk žus žmonės. Tai karas mūsų valstybėje, argi ne taip?

Tačiau tuo metu jis net nebūtų to pavadinęs karu. Jis pakartojo gynybos ministro pagyrūnišką frazę, jog desantininkų būrys

užtruks porą valandų. Jis neįvertino čečėnų, tų pirmykščių piemenų, kurie veikiausiai net negalėjo pasipriešinti Rusijos armijai.

Po kelių savaičių karo, kai *NTV* parodė keletą siaubą keliančių nuotraukų iš Grozno naikinimo operacijos, Sašos komentarai nebuvo tokie lengvabūdiški, tačiau ir čečėnams gailesčio jis nejautė. Banditai bandė priešintis ir kovojo dėl kiekvieno namo, kaip jis sakė. Bombardavimas buvo pigiausias būdas jiems išvaikyti; taip prarasta mažiau rusų gyvybių negu atviruose susirėmimuose. Čečėnai buvo priešai. Jis buvo pareigūnas. Karas nėra malonus dalykas, tačiau jam reikėjo palaikyti Rusijos principingumą.

Tiesa paaiškėjo 1996-ųjų sausį Pervomaiskoje apgulties metu. Jis netikėtai paskambino Marinai iš darbo norėdamas pasakyti, kad ruošėsi važiuoti į Dagestaną, ir liepė įsijungti televizorių. Dvi savaites Marina buvo prilipusi prie ekrano, tikėdamasi pamatyti jo veidą tarp rusų pulkų, kurie apsupo varganą miestelį, kuriame grupė sukilėlių laikė apie 120 įkaitų. Marinai buvo aišku, kad vyksta kažkas labai negero, o tai, kad Saša neskambino – jam tai buvo visiškai nebūdinga – susirūpinimą tik sustiprino.

Vykstant įkaitų dramai, moteris matė, kokie bejėgiai atrodė federaliniai vadai. Jie negalėjo paaiškinti, kaip mažiau nei trys šimtai sukilėlių sugebėjo atsilaikyti prieš tūkstantinius federalų pulkus, kuriems nepavyko užimti miestelio per keturias dienas jį malant į miltus artilerija ir oro pajėgomis. Negalėjo paaiškinti ir to, kodėl buvo duotas leidimas bombarduoti miestelį, nors dauguma įkaitų buvo vis dar gyvi. Ir kaip sukilėlių vadas, Salmanas Radujevas, su *Vienišo vilko* kovotojų grupe sugebėjo prasibrauti iš apsuptos teritorijos. Po dviejų dienų, kada viskas pasibaigė, suskambo durų skambutis. Tai buvo Saša.

– Iš pradžių negalėjau jo atpažinti, – prisiminė Marina. – Tai buvo kitas žmogus: išsekęs, tuščiu žvilgsniu, vos paėjo, pėdos buvo nušalusios.

Jam prireikė keleto dienų atsigauti, o tada jis padarė kai ką, ko niekada nebuvo daręs: jis papasakojo jai apie tai, kas vyko.

Marina pakraupo nuo Sašos pasakojimo. Jo būrys, grupelė svarbių miesto operatyvininkų iš FSB, buvo iš karto įmestas į karinę operaciją be jokios įrangos, apsaugos priemonių ar bent jau pakankamo kiekio maisto ir vandens. Jiems buvo įsakyta pulti kaimelį pėsčiomis per atvirą lauką ir spėti atsitraukti, kai jų bombonešiai leido raketas. Jie miegojo nešildomame autobuse, spaudžiant nežmoniškam šalčiui. Jie turėjo keletą skardinių maisto, tačiau niekas nedavė šaukštų, šakučių ar net peilių joms atidaryti. Jie buvo dviem dienoms palikti tame autobuse be jokių nurodymų ir galimybių su kuo nors susisiekti. Galiausiai Saša sugebėjo per stingdantį rūką rasti šiltą vadų palapinę, kurioje rado grupelę visiškai girtų generolų.

Trečią apgulties dieną iš miglos staiga išniro specialiosios paskirties būrys. Saša pažino jų vadovą, seną draugą iš pareigūnų mokyklos. Naujieji atvykėliai buvo lygiai taip pat pasimetę, tačiau bent jau turėjo padorią įrangą, aprangą ir buvo tinkamai apmokyti. Vadovas priglobė nelaimėlių iš FSB grupę, kurią Saša išgelbėjo nuo mirtino sušalimo.

– Pervomaiskoje nebuvo nei komandos, nei kontrolės, nei koordinavimo, – vėliau pasakojo Saša. – Mes buvome palikti visiškai vieni kovoti ne tiek su čečėnais, kiek už išlikimą. Tai mane privertė susimąstyti, kas, po velnių, buvo mūsų vadai.

Paskutinę operacijos dieną jie sulaikė maždaug septyniolikos metų čečėnų vaikinuką. Jie pagaliau užėmė miestelį, kai dauguma teroristų buvo iš ten išstumti. Būrys pamatė klaikų vaizdą: bombardavimo palikti krateriai, sudegę namai ir žemė, nusėta sukilėlių, kaimiečių, įkaitų ir rusų kareivių kūnais. Greičiausiai vaikinukas pasimetė nuo savo draugų ir pateko tiesiai jiems į rankas.

– Jis buvo persigandęs ir tikėjosi, kad pradėsime jį mušti, – prisiminė Saša, – nuvedžiau jį nuošaliau pasikalbėti. Man jis pasirodė protingas Grozno vaikis. Kalbėjo aiškia, taisyklinga rusų kalba. Man norėjosi sužinoti, kaip jis atsidūrė teroristų gretose. Ar ne geriau būtų lankyti mokyklą? O jis man pasakė įsimintiną dalyką: „Nekenčiu karo, tačiau jame turi kažkas dalyvauti. Kai jis prasidėjo, visa mūsų klasė ėjome į mūšį." Prisiminiau senelio pasakojimus, kaip visa jo klasė savanoriais išėjo į frontą Didžiojo karo su vokiečiais metu. Nors jie puolė civilius žmones, nelaikiau jų teroristais. Ištisos moksleivių klasės neįsitraukia į teroristines organizacijas. Tai buvo žmonių karas.

Jis taip pat rado mūšio žurnalą ant negyvo čečėnų vado. Koks kontrastas su apsileidusiais rusų pareigūnais! Kiekvienos dienos pabaigoje čečėnai organizuotai ir nesikarščiuodami susirinkdavo savo žmonių inventorių, amuniciją ir atsargas.

– Kaip tik Pervomaiskoje suvokiau, jog karą laimėti nebus lengva, tačiau vis dar maniau, kad Rusija turi jį tęsti. Tuo metu dar neatėjo į galvą, kad galbūt geriausia būtų palikti čečėnus ramybėje, – sakė jis.

Čečėnų užrašinėje Saša aptiko keletą arabiškų vardų, tuomet pradėjo suprasti, kad kare dalyvauja ir užsieniečių. Tai buvo svarbus atradimas. Užrašinę perdavė savo vadui. Kitą dieną FSB direktorius pateikė sąrašą žurnalistams kaip įrodymą apie kariaujančius samdinius. Netgi pats Jelcinas paminėjo rastąjį dienoraštį transliacijoje iš Kremliaus.

1996-ųjų sausio 20 d. Saša dalyvavo FSB direktoriaus Michailo Barsukovo spaudos konferencijoje iš Dagestano, kurią transliavo *ORT*. Jis girdėjo savo bosą sakant: „Mes naudojome *Grad* [raketų] bombonešius daugiausia dėl to, kad sukeltume psichologinį spaudimą <...> kad vietos gyventojai, tarp jų ir čečėnai, matytų mūsų galią. <...> Turėjome tris *Grad* bombonešius, tačiau nau-

dojome tik vieną. Juo leidome raketas 1,5 kilometro atstumu nuo gyvenvietės ir kitoje Tereko [upės] pusėje, Čečėnijos teritorijoje, kur galėjo telktis banditams padedantys sukilėliai."

Saša tik nebyliai nusikeikė. Kai jis bėgo purvinu lauku link gyvenvietės, tie *Grad* bombonešiai sprogdino viską aplink jį ir užmušė du jo draugus. Kaip Barsukovas galėjo šitaip meluoti visam pasauliui? Netgi Jelcinas pakartojo tą patį melą transliacijoje iš Kremliaus. Pervomaiskoje jis apibūdino kaip „Dudajevo tvirtovę, pilną požeminių slėptuvių, bunkerių, požeminių tunelių, jungiančių namus, pilną specialių statinių ir karinės įrangos. Kai dar būdamas Kremliuje sakiau, kad pagal planą operacija turėjo trukti vieną dieną, mes nenutuokėme, jog Dudajevo tvirtovė slypi po žeme. Ji buvo jau seniai įrengta ir prižiūrėta."

Visur tvyrojo melas. Ši patirtis sukrėtė Sašos pasitikėjimą sistema, tačiau jis vis dar nepalaužiamai tikėjo, kad karą privalo laimėti. Jis nejautė neapykantos čečėnams, bet buvo savo šalies patriotas. Jis nebūtų susitaikęs su pralaimėjimu.

Prireikė dvejų metų ir keturiasdešimties tūkstančių gyvybių, kol Rusija iš tikrųjų pralaimėjo. Čečėnija patyrė milžiniškus nuostolius, ypač 1996-ųjų balandžio 21 d. Tą dieną Zakajevas turėjo būti su prezidentu Dudajevu, tačiau grįžo namo į tėvo laidotuves. Tos laidotuvės tikriausiai jam išsaugojo gyvybę.

Dudajevas, jo žmona, poetė Ala, su keturiais padėjėjais važiavo į kalnus furgonu ir visureigiu. Apie 6 valandą saulė nusileido, tačiau ant to šlaito, kur jie sustojo, vis dar buvo pakankamai šviesu. Ala rengėsi tiesioginei *Laisvės* radijo transliacijai, kurioje norėjo kreiptis į Rusijos moteris dėl taikos ir paskaityti vieną savo eilėraščių. Anksčiau Dudajevas norėjo paskambinti Dūmos deputatui Konstantinui Borovojui į Maskvą, kuris buvo vienas didžiau-

sių taikos šalininkų. Prezidentas naudojosi palydoviniu telefonu, kurį jam davė aukšti Turkijos pareigūnai. Zakajevas vengė šio aparato baimindamasis, jog bombonešiai gali susekti sklindantį signalą. Dudajevas jį užtikrino: telefonas sukurtas pagal amerikiečių technologijas, kurių rusai nepažįsta. Dudajevas visuomet žinojo, ką sako. Galų gale, jis buvo oro pajėgų generolas.

Kaip sakė Dudajevas, su amerikiečiais bendraujanti turkų valdžia neleido jam suabejoti, kad JAV tikrai nepadėjo rusų kariams. Amerikiečių *Laisvės* radijas Prahoje buvo bene pagrindinis sukilėlių informacijos skelbėjas. Dudajevas taip pat minėjo, jog Jelcinas po truputį linko į paliaubas su juo. Žinoma, po karo amerikiečiai būtų norėję su juo bendradarbiauti, nes jis vienintelis galėjo užtikrinti šio daug naftos turinčio regiono stabilumą ir suvaldyti *pamišėlius* – radikaliuosius islamistus. Kodėl JAV norėtų jam kenkti?

Kol prezidentas su padėjėjais dėliojo palydovinį telefoną ant visureigio kapoto, nukreipinėjo anteną ir skambino į Maskvą, Ala su savo apsauginiu, Musa, paėjo tolėliau iki tarpeklio krašto.

Kai Ala išgirdo lėktuvus, Musa ją nuramino: jie buvo pernelyg aukštai, kad keltų jiems pavojų. Tačiau staiga du bombonešiai nusileido žemiau, vienas paskui kitą, keldami šaižų švilpesį. Oro banga nubloškė ją link tarpeklio krašto; ji sugebėjo užsikabinti už kelių šakelių. Pakilusi išvydo susprogdintą visureigį. Bombonešiai pataikė tiksliai: Musa laikė mirštantį prezidentą ant rankų.

Maskva džiūgaudama trimitavo apie nužudymą kaip naujųjų technologijų, sukurtų slaptose FSB ginklų laboratorijose, triumfą. Tačiau Zakajevas netikėjo nė vienu žodeliu. Toks tikslumas rusams nebuvo įmanomas. Pats prezidentas tvirtino, kad tai buvo amerikiečių technologijos. Zakajevas buvo įsitikinęs, jog nelemtas telefonas turėjo specialų sekimo įtaisą Turkijoje, ir amerikie-

čiai, naudodamiesi savo palydovais, nurodė taikinį rusų bombonešiams.

Pirmojo Čečėnijos karo metu Saša Litvinenka buvo vienas iš Zakajevo priešų. Draugais jie taps tik gerokai vėliau Londone. Tačiau Zakajevas žinojo apie Sašą dar net nežinodamas jo vardo.

– Turėjome informacijos apie žvalgybos pareigūną, kuris dažnai atvykdavo iš Maskvos beveik nuo pat pirmos karo dienos. Jis veikė iš FSB būstinės Nalčike, – vėliau pasakojo Zakajevas. Nalčikas buvo Sašos gimtinė ir Kabardino Balkarijos – dar vienos Rusijos musulmonų provincijos Šiaurės Kaukaze – sostinė.

– Toje pačioje FSB būstinėje, Nalčike, turėjome ir savo agentą, – tęsė Zakajevas. – Jis pranešė, kad buvo vietinis pareigūnas, vardu Aleksandras Volkovas. Mes be vargo išsiaiškinome, kad tikroji pavardė buvo Litvinenka, nes daug žmonių pažinojo jo tėvo šeimą.

Karo metu Saša daugiausiai dirbo Nalčike. Vienintele išimtimi tapo jo dalyvavimas Pervomaiskoje šturme, Dagestane.

– Jis buvo kietas riešutėlis, – atviravo Zakajevas. – Sugebėjo mums įkišti savų agentų. Žinote, rasti čečėną, kuris sutiktų dirbti rusams, buvo beprotiškai sunku. O jam pavyko prikalbinti net ne vieną, o tris. Savo žmogaus Nalčike dėka galiausiai mes juos susekėme. Kad ir kaip būtų, tai įrodo, koks talentingas operatyvininkas buvo Saša.

Saša organizavo ir dar vieną sėkmingą operaciją, apie kurią Zakajevas sužinojo tik po daugelio metų. Karo pradžioje FSB sulaikė Chamadą Kurbanovą, Dudajevo vyriausybės atstovą Maskvoje. Sašos siūlymu, jį paleido ir davė leidimą įsikurti Nalčike, kur Saša jį toliau sekė. Tokiu būdu Kurbanovas nuvedė FSB prie svarbių čečėnų veikėjų, bendravusių su separatistais Rusijoje ir Europoje.

– Jei žinojote apie Sašą, kodėl jo nepašalinote? – kartą vakarieniaudamas jo namuose Londone paklausiau Zakajevo.

– Galima sakyti dėl to, kad nenorėjome, jog susikompromituotų mūsų žmogus. Tačiau dabar pasakyčiau, kad tai buvo Alacho valia, nes kitu atveju nebūčiau turėjęs progos su juo bendrauti Londone.

Ala Dudajeva, prezidento našlė, taip pat susipažino su Saša karo metu. Sukilėlių vadovybė nusprendė, kad po vyro mirties Alai reikėtų vykti į Turkiją. Ją ir jos apsauginį, Musą, gegužės 27 d. su padirbtais pasais pastebėjo Nalčiko oro uoste, besirengiančius sėsti į lėktuvą. Pulkininkas leitenantas *Volkovas* atskubėjo iš Maskvos jos apklausti.

– Nors su Ala niekas blogai nesielgė, ji labai bijojo, – pasakojo Zakajevas. – Ją sulaikę žmonės išties atrodė grėsmingi. Kai iš Maskvos atvyko netikėtai malonus pareigūnas, jis iš karto įgijo jos palankumą. Jos žodžiais tariant, „Saša demonstravo KGB nebūdingą jautrumą bei supratingumą“.

Saša papasakojo, kas ten vyko. Jie laikė Alą buvusiame Stalino dvare, Kislovodsko kalnų SPA komplekse. Ją saugojo FSB pareigūnai, įpratę suimtiems kovotojams gerai aplamdyti šonus, o su sielvartaujančia moterimi dar nebuvo susidūrę. Jiems buvo įsakyta su ja elgtis diplomatiškai.

Saša turėjo užduotį išsiaiškinti du dalykus: pirma, ar jos vyras iš tikrųjų žuvo, ar jam pavyko išsigelbėti po atakos ir sveikti kuriame nors kalnų kaimelyje. Antra, jei jis iš tiesų mirė, kur jį palaidojo? Rusai nenorėjo, kad kovotojai jo kapą paverstų savo šventykla.

Saša atvyko kaip tik tuo metu, kai Ala ir jos sargybiniai keistai tylėdami sėdo prie pietų stalo prabangiame Stalino valgomajame. Keturiasdešimt devynerių Ala, trapi šviesiaplaukė, apsirengusi juodai, ryškių slaviškų bruožų, buvo „labai įsitempusi ir nerami“,

prisiminė Saša. Jis turėjo velniškai pasistengti, kad nors kiek ją nuramintų. Jis pradėjo sakydamas, kad gerbė jos jausmus. Pareiškė užuojautą. Nors ir įtardama, kad tai buvo tik dalis operatyvininko darbo, vis tiek jautėsi pamaloninta. Po pietų jie pratęsė pokalbį, kuris buvo įrašinėjamas slapta kamera. Moteris papasakojo apie savo gyvenimą nuo vaikystės, kaip Sovietų Sąjungos šiaurėje įsikūrusios karinės bazės pareigūno dukra tapo generolo žmona, paskui kalnų tautos pirmąja ledi, o vėliau atsidavė į draugiškas partizanų lyderio rankas.

Po valandos pokalbio Saša tvirtai tikėjo, kad Dudajevas tikrai žuvo. Sužinojęs, kad prezidentas Jelcinas suteikė malonę ir Ala buvo laisva, jis tik norėjo įvykdyti antrąją savo užduoties dalį – išsiaiškinti, kur yra kapas.

Kai karas baigėsi, sudarant Chasavjurto sutartį, Saša su kitais FSB pareigūnais ir kariuomenės vadovybe bendrai nusprendė, jog tai buvo pažeminimas. Visos kančios, nesantaika ir jo draugų mirtys buvo bergždžios. Kadangi derybas dėl sutarties vedė generolas Lebedis, Saša ir jam pritariantys pareigūnai pradėjo Lebedį laikyti išdaviku, žmogumi, kuris dėl politikos išdavė kovojusius ir gyvybę paaukojusius karius. O didžioji žmonių dalis, priešingai, Chasavjurto sutartį priėmė labai palankiai, padidėjo Lebedžio galimybės tapti Jelcino įpėdiniu kituose rinkimuose po ketverių metų.

1996-ųjų rugsėjį, Achmedui Zakajevui įsikūrus naujame darbe, stabilumo palaikymo perspektyva atrodė labai trapi. Beveik pusė milijono žmonių, o tai sudarė 40 procentų prieškario Čečėnijos populiacijos, buvo priversti palikti savo namus ir dabar susigrūdę gyveno kaimuose arba kamavosi pabėgėlių stovyklose. Groznas, dar prieš dvejus metus klestėjęs miestas su keturiais

šimtais tūkstančių gyventojų, virto griuvėsių krūva. Ekonomika buvo visiškai sugriauta. Tūkstančiai jaunuolių gatvėse mosavo *kalašnikovais*.

Karo vadeivos Šamilis Basajevas ir Salmanas Radujevas, kurie rengė įspūdingus žygius prieš rusus, visiškai nesirengė išformuoti savo būrių ir paklusti centrinei valdžiai. Be to, dvi rusų brigados vis dar delsė Čečėnijoje ir nerodė jokių pasitraukimo ženklų, nepaisant generolo Lebedžio pažadų Chasavjurte. Maskvoje veikė Lebedžiui priešiška karo partija. Sudaryta taika labiausiai priklausė ne nuo Zakajevo, o nuo Lebedžio įtakos ir to, kiek jam pavyks išsilaikyti darbe.

Vieną rugsėjo naktį Saša Litvinenka vadovavo operatyvininkų būrio reidui į didelę privačią apsaugos kompaniją, įtariamą grobimais ir plėšimais. Kompaniją valdė buvę pareigūnai iš GRU, Gynybos ministerijos atšakos žvalgyboje, seni FSB konkurentai. Atidaręs didelį seifą, Saša nustebo jame radęs generolo uniformą ir krūvelę segtuvų, pažymėtų kaip *Ypač slapta*.

– Jūs neturite teisės matyti šių dokumentų, – išbalęs pasakė kompanijos direktorius.

– Kaip tik tai ir ruošiuosi daryti, – atkirto Saša. – O jums visiškai nederėtų jų laikyti savo seife. Iš to, ką žinau, jūs veikiausiai esate juos pavogęs. Kaip jie čia atsidūrė?

– Jie priklauso generolui Lebedžiui, NSC sekretoriui. Jis mano, kad jo kabinetas nesaugus.

Saša užsidarė duris ir pradėjo vartyti segtuvus.

Dokumentai tikrai Lebedžio. Tarp jų buvo jo tarnybinis pažymėjimas ir krūvelė asmeninių nuotraukų. Ten taip pat buvo byla su smulkmenomis apie korupciją Vidaus reikalų ministerijoje, įtraukiančią kelis aukščiausio rango pareigūnus į gausybę nusikaltimų. Kai kurias pavardes Saša žinojo.

Kitame segtuve gulėjo GRU ataskaita apie Čečėniją, tarp jų ir Dudajevo nužudymo detalės. Saša sužinojo, kad, skirtingai nei visi iki tol manė, GRU atliko tik antraeilį vaidmenį šiame nužudyme, duodama lėktuvus, kurie paleido raketas. Ataskaitoje buvo rašoma, kad operacijai dirigavo jo kolega iš FSB, generolas Jevgenijus Chocholkovas. Ataskaitoje taip pat tvirtinta, jog Chocholkovas vykdė ir atskirą slaptą operaciją įsigyti amerikietiškai bombonešiuose naudotai sekimo aparatūrai. Jos metu dingo didžiulės pinigų sumos.

Trečiasis dokumentas buvo išankstinis Lebedžio dekretas, pagal kurį norėta sukurti *Rusų legioną*, specialiąsias elitines pajėgas iš penkiasdešimties tūkstančių vyrų, pavaldžių Nacionalinei saugumo tarybai. Jo misija būtų vykdyti specialias operacijas prieš „keliančiuosius grėsmę nacionaliniam saugumui“.

Trumpai tariant, Saša peržiūrinėjo pačias didžiausias Lebedžio paslaptis: du dokumentai, suteikiantys jam galios prieš FSB ir Vidaus reikalų ministeriją, kurie būtų leidę jam grasinti tų institucijų direktoriams, paviešinant du didelius skandalus; dar vienas, kuriuo būtų sukurta Lebedžio vadovaujama armija. Iš jų buvo galima spręsti, kaip Lebedis planavo kovoti su karo partija.

Kol Saša susipažino su slaptų dokumentų turiniu, atvyko oficialus tyrėjas.

– Negaliu jų įforminti, – tarė jis pamatęs segtuvus.

– Kaip negali? Čia juk tavo pareiga, – atkirto Saša.

– Šie dokumentai neturi nieko bendra su byla, kurią tiriu.

– Pagal įstatymą, visa slepiama medžiaga turi būti konfiskuota. Akivaizdu, jog šie dokumentai yra slepiami nuo viešo platinimo.

Tačiau tyrėjas kategoriškai atsisakė. Saša paskambino generolui Viačislavui Volochui, savo bosui ATC. Volochas išklausė, pažadėjo po minutės paskambinti, tačiau to nepadarė. Tyrėjas

pasiūlė, kad, jam atlikus savo oficialias pareigas, Saša galėtų pats inicijuoti naują bylą.

Tačiau Saša geriau žinojo. Jis paskambino Anatolijui Kulikovui, vidaus reikalų ministrui. Jis pažinojo Kulikovą asmeniškai, draugavo su jaunu pareigūnu, kuris buvo ministro įsūnis – mirusio draugo sūnus. Šiuo ryšiu jis niekada nebuvo naudojęsis, tačiau dabar buvo svarbus reikalas. Jis žinojo, kad Kulikovas ir Lebedis buvo aršūs priešai.

Po dešimties minučių Kulikovas perskambino.

– Anatolijau Sergejevičiau, radome šiokios tokios Lebedžio medžiagos, pažymėtos kaip *ypač slapta*, – tarė Saša.

– Kodėl skambini man? Juk turi savo viršininkus.

– Mano viršininkai neapsisprendžia, ką daryti.

– Supratau, – Kulikovo tonas pasikeitė. – Yra kas nors verta dėmesio?

– Keletas slaptų raštų ir Vidaus reikalų ministeriją kompromituojančių įrašų, – raportavo Saša.

– Taip pat ir mane? – susidomėjo Kulikovas.

– Ne, tik jūsų pavaduotojus.

– Gerai, – atsiduso jis. – Atsiųsiu ką nors, kad viską įformintų oficialiai.

Generolas Aleksandras Lebedis žinojo, jog vidaus reikalų ministras Anatolijus Kulikovas rengė prieš jį sąmokslą. Jie nuolat kirsdavosi, todėl atrodė neišvengiama, kad kažkuris galiausiai turės palikti savo postą. Jis netgi juokaudavo, kad „du paukščiai negali gyventi vienoje skylėje". Žinoma, tai buvo sąmojis apie jų pavardes: *Lebed* rusų kalba reiškia gulbė, o *Kulikov* – perkūno oželis. Labiausiai jį neramino tai, kad Kulikovas atrodė užmezgąs gerus santykius su Anatolijumi Čiubaisu, Kremliaus administracijos vadovu, kuris tuo metu efektyviai dirigavo prezidentūrai.

Jelcinas kasdien atrodė vis silpniau. Jam buvo paskirta širdies operacija ankstyvą lapkritį, ir niekas nežinojo, ar senolis ją ištvers. Pagal Konstituciją pirmas eilėje stovėjo ministras pirmininkas Černomyrdinas, tačiau dauguma manė, kad postą užimtų Lebedis, pirmajame rinkimų rate atsidūręs trečioje vietoje. Išskyrus Karo partiją, Lebedis užsitikrino daugumos paramą, sustabdydamas karą Čečėnijoje. Jei senolis mirtų ir iki rinkimų kam nors tektų užimti jo postą, tai jis lengvai nukonkuruotų Černomyrdiną. Čiubaisui mažiausiai reikėjo, kad prie vairo stotų vieną po kitos cigaretę pešantis kitokių pažiūrų generolas, kuris į Kremlių atvykdavo mūvėdamas baltomis kojinėmis, juodais bateliais ir šviesiu kostiumu.

Spalio 13 d. Lebedis padarė lemtingą klaidą. Norėdamas sustiprinti savo pozicijas prieš Čiubaisą, jis prisijungė prie generolo Koržakovo pajėgų. Atleistasis Jelcino saugos vadovas vis dar turėjo didelę įtaką saugos tarnybose. Jie kartu pasirodė sambūryje Tuloje, pramoniniame mieste pusantro šimto kilometrų į pietus nuo Maskvos. Tai buvo ankstesnės Lebedžio rinkimų apygardos centras ir ta sritis, iš kurios Koržakovas planavo patekti į Dūmą.

– Radau deramą pakaitą, – žemu bosu pranešė Lebedis. Vos prieš tris mėnesius tuo pačiu balsu jis maldavo malšinti galimą perversmą, kuriam vadovavo Koržakovas. Paskui kalbėjo ir Koržakovas. Jis kaltino Čiubaisą dėl „antikonstitucinės regentystės“ Kremliuje.

Pasirodydamas su slaptu, liberalų smerkiamu milicijos generolu, Lebedis pats sau pasirašė nuosprendį. Reformuotojai nedelsiant prisijungė prie Karo partijos, kad sustabdytų Lebedį. Borisas Berezovskis nuskrido į Niujorką parodyti George'ui Sorosui Rusijos legiono įsteigimo raštą, kurį Saša rado reido metu rugsėjį.

– Jūs neturėtumėte būti klaidinami Lebedžio vaidmens įvedant taiką Čečėnijoje, – Borisas aiškino George'ui. – Vakarai kažkodėl lygina jį su de Goliu, tačiau geriausiu atveju jis – Pinočetas, blogiausiu – Frankas. Ar galėtumėte šiuo raštu pasidalyti su kuo nors Vašingtone, galbūt tai ką nors sudomintų?

Vėliau, tą pačią dieną, raštą faksu nusiunčiau vienam savo pažįstamų Valstybės departamente.

Ginčų sprendimas Maskvoje atėjo greitai. Spalio 15 d., po ilgų diskusijų su Dūmos deputatais, Lebedis į prezidentūrą pristatė Kulikovą diskredituojančią medžiagą.

Kitą dieną *perkūno ożelis* davė atkirtį *gulbei*. Kulikovas, apsivilkęs medaliais nusagstytą generolo uniformą, tiesioginiame televizijos eteryje apkaltino Lebedį sąmokslo rengimu užimti valdžią jėga ir dėl Konstitucijai prieštaraujančio Rusijos legiono kūrimo planų, kurio (kaip jis aiškino skaitydamas raštą) užduotis būtų „nustatyti, psichologiškai veikti, izoliuoti, suimti, diskredituoti arba likviduoti politinius ir karinius ekstremistinių, teroristinių ir separatistinių judėjimų lyderius, taip pat kitas organizacijas, kurių veiksmai pavojingi nacionaliniam saugumui".

Kitą rytą ministras pirmininkas Černomyrdinas sušaukė aukščiausių saugumo pareigūnų susirinkimą, kuriame Lebedis ir Kulikovas pratrūko ir ėmė šaukti vienas ant kito. Galiausiai Černomyrdinas atmetė kaltinimus dėl perversmo, tačiau Lebedis prisipažino dėl planų įkurti Rusijos legioną. To užteko, kad Černomyrdinas apkaltintų jį *bonapartizmu*.

Kol Lebedis stengėsi susitarti dėl susitikimo su Jelcinu, jo sargybiniai suėmė keturis slaptus milicininkus, sekusius Kulikovo nurodymu. To sergančiam prezidentui buvo gana per vieną popietę. Jis sukvietė *ORT* televizijos komandą į savo rezidenciją ir tiesioginiame eteryje pasirašė dekretą, kuriuo atleido savo patarėją nacionalinio saugumo klausimais. Jelcinas fizinį ir emoci-

nį nuovargį vos sugebančiu nuslėpti balsu perspėjo Lebedį dėl nesantaikos sėjimo: „Atrodo, kad artėtų rinkimų karštinė. Rinkimų iki 2000-ųjų niekas nerengs. <...> Mums reikia vieningos komandos; komanda turi veikti išvien kaip kumštis. Tačiau <...> Lebedis tą komandą priešina. <...> Tai visiškai nepriimtina. Koržakovas buvo atleistas, tačiau Lebedis vežėsi jį į Tulą, kad prisistatytų kaip jo sekėjas. Na, jis galėjo rasti ir geresnį. Meška su lokiu abu labu tokiu."

Kaip Jelcinas rašė savo prisiminimuose, jam jau pakako generolų. Nuo šiol jis norėjo dirbti su civiliais. Per savaitę darbą pradėjo nauja nacionalinio saugumo komanda, kurioje Jelcinui ištikimas Ivanas Rybkinas, buvęs Dūmos pirmininkas, užėmė NSC sekretoriaus postą, o Borisas Berezovskis tapo jo pavaduotoju, atsakingu už Čečėniją.

– Kam tau tai, Borisai? – išgirdęs naujienas paklausiau jo. – Neturi geresnių užsiėmimų nei žaisti su čečėnais? Visa tai atrodo kaip komedija.

– Na, tai ir yra komedija, tik, deja, jie naudoja tikrą amuniciją. Matai, Karo partija padėjo mums atsikratyti Lebedžio, tačiau negalime jiems leisti vėl užgriūti Čečėnijos. Jei karas atsinaujins, šalis bus pasmerkta. Paprasčiausiai nėra kito žmogaus, galinčio padaryti tą darbą. Nori tikėk, nori – ne.

1996 m. lapkričio 15 d. šešiasdešimt penkerių prezidentui Jelcinui atlikta širdies operacija Maskvos kardiologiniame centre. Po septynių su puse valandos ir penkių šuntų paskelbta, kad operacija pavyko. Chirurgai prognozavo visišką pasveikimą.

Achmedas Zakajevas su dideliu palengvėjimu atsiduso, sužinojęs, kad Rybkinas pakeitė Lebedį. Buvęs Dūmos pirmininkas

buvo pagarsėjęs taikos šalininkas. Tačiau didžiausia mįslė Zakajevui buvo Berezovskis. Po kelių dienų, kai Rusijos valdžios lėktuvas su abiem vyrais nusileido kariniame aerodrome netoli Grozno, Zakajevas liko maloniai nustebintas. Borisas buvo blaiviai mąstantis, kone ciniškai visuomet siekiantis tikslo ir, svarbiausia, nebuvo apsėstas to įprasto įžeistos tautos demono, kuris kamavo visus rusus, su kuriais jam teko iki tol bendrauti. Prarastos imperijos nostalgija juos veikė kaip lėto poveikio nuodai: Zakajevui atrodė, kad visi rusai dėl savo istorinių nesėkmių kaltino čečėnus, pradedant Berlyno sienos griuvimu, baigiant JAV, kaip vienintelės supervalstybės, iškilimu ir netgi naftos kainų kritimu. Šis nelogiškas nusistatymas buvo pagrindinė kliūtis Zakajevui siekiant būtiniausių tikslų: išvesti paskutines dvi rusų brigadas iš Čečėnijos teritorijos ir pasirašyti nuolatinę taikos sutartį, išsprendžiančią suvereniteto klausimą.

– Ar manai, kad Borisas stokojo to sentimentalumo dėl to, kad buvo žydas? – paklausiau Zakajevo jau vėliau, po daugelio metų.

– Galbūt, – atsakė Zakajevas. – Tačiau mes nebuvome tie, kurie pradėjo kelti šį klausimą.

Nuo pat pirmos Boriso paskyrimo į NSC dienos komunistai pradėjo nuožmią kampaniją prieš jį teigdami, jog jis turėjo Izraelio pilietybę, todėl jam jokiu būdu negalima patikėti darbo nacionaliniame saugume.

– Nebuvome nusistatę prieš žydus, – aiškino Zakajevas. – Mūsų jie nežudė. Tai darė rusai. Ir mūsų, ir jų žmonės buvo genocido aukos. Ryšys su Izraeliu, jeigu toks buvo, niekam nepakenktų. Žinai, Dudajevas vienu metu man prasitarė apie Čečėnijos, Gruzijos, Turkijos ir Izraelio aljanso viziją, kurį remtų Jungtinės Amerikos Valstijos.

– Prieš ką? – pasiteiravau.

– Žinoma, Rusiją. Ir islamo radikalus. Tačiau amerikiečiai nusprendė išduoti mus rusams. Na, kas buvo – pražuvo.

– Pirmas dalykas, kurį man pasakė Borisas, – jis tęsė, – buvo toks: „Jūs manotės esanti nepriklausoma valstybė. Mes – Rusijos valdžia – manome, kad jūs esate Rusijos Federacijos dalis. Turint tai omeny, geriau atidėkime tuos klausimus, dėl kurių negalime sutarti, ir imkimės žingsnis po žingsnio dirbti su tais, dėl kurių galime." Man buvo akivaizdu, jog mums pradėjus aptarinėti variantus, kaip atšaukti rusų pulkus, jo visai neerzino Raudonosios armijos išėjimo iš Rytų Europos vizija.

Zakajevą iš karto sužavėjo tai, kad Borisas ir Rybkinas elgėsi labai profesionaliai.

– Jie nebijojo imtis keblių klausimų ir kai kuriuos sprendimus priiminėjo čia pat vietoje, pavyzdžiui, kalinių apsikeitimo ir amnestijos klausimais. Kai sprendimo negalėjo priimti vietoje, jie paprasčiausiai sakė: „Mums dar reiks pasitikslinti" arba „Mes sutinkame, bet prireiks ir kitus įtikinti". Jie buvo atviri, todėl jais ir pasitikėjome.

Zakajevas apibūdino pastebimą darbo pasidalijimą tarp Berezovskio ir Rybkino.

– Borisas užsiėmė kūrybiniais dalykais, siūlė variantus, kūrė sprendimus, o Rybkinas svarstė galimybes; jis sakydavo: *Šitą galima padaryti, bet anas niekad neišdegs.* Borisas buvo brokeris, o Rybkinas – atstovas. Jie turėjo milžinišką privalumą – *ORT* TV. Borisas visuomet su savimi vežėsi televizijos grupę. Kaskart, turėdamas žinių ar problemų, Rybkinas pasirodydavo televizijos eteryje ir viską iš karto pranešdavo Jelcinui – jis visuomet žiūrėdavo naktines žinias – ir taip perduodavo jam faktus mūsų oponentams net nespėjus sureaguoti.

Kad ir kaip būtų, Karo partija ir brutalūs karo vadeivos Čečėnijos kalnuose rengė savus sąmokslus, kaip pakreipti derybas.

– Atvykęs į Maskvą lapkričio pabaigoje pradėjau suvokti, kaip savo tikslus įgyvendindavo kolegos Kremliuje, – prisiminimais dalijosi Zakajevas.

Pirmasis sutarčių paketas buvo parengtas; teliko sudėti parašus. Jis apibrėžė teisines Čečėnijos saviadministracijos gaires iki rinkimų. Tačiau niekaip nepavyko išspręsti dviejų Čečėnijoje likusių rusų brigadų klausimo. Čečėnai reikalavo jų pasitraukimo, kaip ir buvo sutarta Chasavjurte.

Ketvirtadienį, lapkričio 21-ąją, Zakajevas nuvyko susitikti su Borisu Saugumo tarybos būstinėje, Kremliaus administraciniuose pastatuose. Ten jam teko nusivilti išgirdus, kad brigadų atšaukimą užblokavo vidaus reikalų ministras Kulikovas, aukščiausias viršininkas Čečėnijos klausimu, kuris televizijos eteryje pranešė, jog abi brigados liks ateinančius penkerius metus.

– Eik pats pasikalbėti su Kulikovu ir pamatysi, į ką mums tenka atsimušti, – pasiūlė Borisas.

Ministras pažvelgė į Zakajevą „kaip kareivis blusą“ – populiarus niekinantis posakis rusų kariuomenėje.

– Abi brigados lieka ten, taškas. Jos ten nusiųstos specialiu prezidento dekretu.

– Tada mes nieko nepasirašinėsime, – Zakajevas pratrūko. – Kol Čečėnijoje bus bent vienas rusų karys, nebus jokių derybų!

– Tebūnie! – šaltai atsakė Kulikovas.

Tačiau šeštadienio rytą Borisas paskambino Zakajevui į viešbutį.

– Turime. Prezidentas pasirašė brigadų atšaukimo aktą. – Borisas taip pat nustebino Zakajevą su žinia, kad jo paties ministras pirmininkas, Aslanas Maschadovas, buvo Maskvoje, pakeliui į Baltuosius rūmus, kur turėjo dalyvauti bendroje spaudos konferencijoje su Černomyrdinu.

Zakajevas įsijungė televizorių ir išgirdo apie prezidento dekretą, kuriuo įsakyta nedelsiant atšaukti visas rusų pajėgas.

– Kaip jums pavyko? – Zakajevas paklausė Boriso, spausdamas jam ranką ceremonijos Baltuosiuose rūmuose metu.

– Na, kai ketvirtadienį liepiau eiti pačiam pasikalbėti su Kulikovu, jau žinojau, kad prezidentas tą naktį pasirašys dekretą, – paaiškino Borisas. – Tačiau norėjau užsitikrinti, kad Kulikovas nieko neįtartų. Iš karto po susitikimo su tavimi jis išvyko į Varšuvą susitikti su Rytų Europos vidaus reikalų ministrais. Mes pasinaudojome masalu, suprantat? Atrodėt nusivylęs. Geriausias apsidraudimas, kad Kulikovas vyktų į Varšuvą, buvo leisti jam pamatyti tokį veidą. Kitu atveju jis tikriausiai būtų atšaukęs kelionę, nuskubėjęs į Kremlių, iškėlęs sceną, ir kas žino, kas būtų paskui. Atleisk už klastą, drauge.

Praėjus daug metų Ivanas Rybkinas, kalbėdamas iš savo vasarnamio už Maskvos, papasakojo man, kas iš tikrųjų vyko užkulisiuose.

Vėlyvą ketvirtadienio naktį, imantis slapčiausių priemonių, į Čečėniją pakilo du NSC lėktuvai su Borisu ir Rybkinu. Svarbiausia buvo nuslėpti tai kuo ilgiau nuo Kulikovo žmonių. Jie nepasitikėjo telefono linijomis, todėl nusprendė leistis į kelionę, kad asmeniškai informuotų Maschadovą apie tai, jog Jelcinas lieps atšaukti rusų brigadas. Artėjant prie Grozno, pilotas jam pranešė, kad kareiviai užblokavo oro uostą.

– O kaip Nalčikas? Machačkala? Sleptsovskas? – klausinėjo Rybkinas.

– Joks Šiaurės Kaukazo oro uostas neleis mums nusileisti.

Kaltas buvo ne oras. Tai karinės struktūros jiems trukdė, galvojo Rybkinas.

– Ar turime pakankamai degalų?

– Maždaug valandai, – atsakė pilotas.

Jie apsisuko ir nusileido Volgograde (ankstesniame Stalingrade), beveik už tūkstančio kilometrų į šiaurę. Buvo 4 valanda ryto.

Oro uosto viešbutyje ištaikė tris valandas numigti, o rytą Rybkino patikėtiniai parūpino teisę jiems leistis Ingušijos oro uoste, Sleptsovske. Maschadovas su savo žmonėmis taip pat nuvažiavo ten iš Grozno. Jie negalėjo patikėti Rybkinu ir Borisu, kai šie pasakė, jog ketina juos pasiimti į Maskvą, nes Jelcinas atšaukė brigadas.

– Kodėl apie tai niekas nepranešė? – domėjosi čečėnai.

– Pasitikėkite mumis, – atsakė rusai.

Vėlyvą penktadienio popietę jie nepastebėti nusileido Maskvoje.

Šeštadienio rytą abu ministrai pirmininkai susirinko Rybkino dvare laukdami, kol Jelcinas paskelbs savo karinių dalinių atšaukimą per televiziją.

Tuomet jie pagaliau pasirašė sutartį. Maschadovas negalėjo tuo patikėti iki pat paskutinės minutės.

1996 m. gruodžio 14 d., siena tarp Čečėnijos ir Dagestano. Salmanas Radujevas, čečėnų karo vadas, sustabdomas muitinės poste pakeliui į Dagestane gyvenančių čečėnų kongresą. Rusų milicijai bandant jį sulaikyti, pasirodo Radujevo milicijos pastiprinimas, nuginkluoja rusus ir paima dvidešimt vieną įkaitą. Nepaklusdamas čečėnų valdžios įsakymui paleisti įkaitus, Radujevas grasina juos nužudyti, jei rusų vadovybė neatsiprašys už kliudymą pereiti sieną.

Borisas Berezovskis pasirodė Radujevo tvirtovėje Novyje Gordali gruodžio 18-osios rytą, ketvirtą įkaitų dramos dieną. Jis rengėsi dėti visas įmanomas pastangas, kad šis incidentas nevirstų atvirais susirėmimais. Vidaus reikalų ministerijos pajėgos su kiekviena valanda, kurią jų draugai leido pagrobti, vis labiau irzo.

Savarankiškas karo vadas Radujevas, mūšio metu sužalotą veidą slėpęs po ilga barzda, tamsiais akiniais ir beisbolo kepuraite, ignoravo visus separatistų valdžios prašymus ir spaudimą paleisti įkaitus. Radujevas nepripažino Chasavjurto sutarties, nes ji nesuteikė Čečėnijai visiškos nepriklausomybės. Dabar jis mažų mažiausiai norėjo, kad rusai jo atsiprašytų už kliudymą patekti į Dagestaną.

– Aš atsiprašau, Salmanai, – pasakė Borisas.

– Baik, Borisai, noriu ne tavo atsiprašymo, – šypsojosi Radujevas.

Staiga jie išgirdo didelį triukšmą lauke. Du ginkluoti sraigtasparniai išdygo iš niekur ir, automatais apšaudę Radujevo stovyklą, lyg niekur nieko dingo. Sužeistų nebuvo.

– Štai, Borisai, – tarė Radujevas. – Jie žino, kad esi čia, ar ne? Aš noriu *jų* atsiprašymo.

Po trijų valandų derybų jie buvo beveik sutarę iškeisti įkaitus į vienuolika Radujevo žmonių, prieš metus sulaikytų Pervomaiskoje. Tai turėjo būti slaptas susitarimas. Tačiau Radujevas vis tiek reikalavo rusų atsiprašymo.

Borisas žvilgtelėjo į laikrodį, demonstruodamas nekantrumą.

– Gražus laikrodis, – pastebėjo Radujevas. – Čia *Rolex?*

– Ne, *Patek Philippe.*

– Neteko tokio girdėti. Geresnis už *Rolex?* Kiek jis tau kainavo?

– Penkiasdešimt tūkstančių dolerių, – atsakė Borisas.

– Gražus laikrodis.

– Jis tavo, – tarė Borisas nusiimdamas laikrodį nuo riešo.

Radujevas kelias minutes su juo žaidė.

– Gerai, galite pasiimti savo farus. Galite pasiimti juos šiandien, patikėsiu jūsų pažadu paleisti mano vyrus.

Tą pačią dieną, kada Borisas derėjosi su Radujevu, prieš aušrą į Čečėnijos kaimelio Novyje Atagi Raudonojo kryžiaus stovyklą

įsiveržė kaukėti vyrai ir tyliai iššaudė šešis miegančius užsienio pagalbos darbuotojus, tarp jų penkias moteris. Kitą naktį taip pat buvo nužudyti penki Grozne gyvenantys rusų tautybės žmonės.

– Mums tai nacionalinė katastrofa, – sakė čečėnų valdžios vadovas Aslanas Maschadovas.

Vėliau Zakajevas aiškino:

– Tokių žmogžudysčių negalėjo įvykdyti net patys išdavikiškiausi čečėnai. Tai ne mūsų stilius. Niekas neprisiėmė atsakomybės. Niekas nepateikė politinių reikalavimų. Niekas nieko neapiplėšė. Mums tai atrodė rusų slaptųjų tarnybų pastangos sutrukdyti brigadų atšaukimui ir rinkimams.

1997 m. sausio 27 d. Groznas. Rinkėjai plūsta į rinkimų apylinkes visoje Čečėnijoje, Europos Sąjungos stebėtojai tai vadina „teisėtais, demokratiniais ir laisvais" prezidento rinkimais. Penkiasdešimt penkerių buvęs sovietų armijos pareigūnas Aslanas Maschadovas, koordinavęs čečėnų karines operacijas karo su Rusija metu, laimi postą, surinkdamas stebėtiną daugumą balsų: 69 procentus. Partizanų lyderis Šamilis Basajevas, kuris vadovavo teroristinei atakai Budionovske, liko antroje vietoje su 16 procentų rinkėjų balsų. Laikinasis prezidentas Zelimchanas Jandarbijevas atsiduria trečioje su 15 procentų balsų.

Vieną vėlyvo 1997-ųjų balandžio dieną Borisas Berezovskis pasikvietė mane į *Klubą*.

– Ar galėtum apsimesti CŽV agentu?

– Pirmiausia apsimesti federaliniu pareigūnu būtų kriminalinis nusikaltimas, – šypsodamasis pasakiau jam. – Antra, pažindamas tave, tikiuosi, bus apsieita be šaudymosi.

– Tu esi Soroso atstovas, ar ne? – švytėjo Borisas ir pridėjo: – Turi vizitinę kortelę? Tai gan įspūdinga. Rusijoje visi mano, kad

Soroso fondas yra CŽV statytinis. Važiuojam į mano dvarą. Reikia, kad apsaugotum amerikiečių valdžios organą. Tavo darbas bus tik ten dalyvauti.

Dvare pietavome keturiese: Borisas, aš, NSC sekretorius Rybkinas ir Movladi Udugovas, Čečėnijos vicepremjeras, islamistų sparno lyderis Maschadovo vyriausybėje. Susitikimo tikslas buvo suformuluoti taikos sutartį, formaliai turėjusią nutraukti karą Čečėnijoje, kurią buvo planuojama pasirašyti ateinantį mėnesį.

Viskas atrodė gan keistai: Rybkino veide švietė buvusio sovietų *aparatčiko* ramybė. Borisas gurkšnojo *Château Latour*. Udugovas diskusiją pertraukė vakarine malda. Aš paprasčiausiai bandžiau atrodyti svarbus, įkūnydamas Jungtinių Valstijų įtaką.

Sutartis iš esmės buvo baigta. Jos pradžioje ėjo pusė puslapio didingų frazių, skelbiančių dviejų tautų susitaikymą, užbaigiantį „amžius trukusią“ nesantaiką. Trūko teisinių niuansų. Rybkinas ir Borisas norėjo sutartyje atvirai remtis Rusijos Konstitucija. Udugovas norėjo remtis tarptautiniais įstatymais.

Jie ginčijosi beveik tris valandas. Galiausiai priėjo kompromisą, ir kiekviena šalis rėmėsi pasirinktais įstatymais. Galutiniame variante tų sakinių buvo atsisakyta, tad vakaro darbas liko bergždžias. Tačiau iš šio proceso supratau kai ką vertingo: abiem pusėms labiau trukdė pačių, o ne kitos pusės užsispyrimas.

1997-ųjų balandžio 28 d., apie 7 valandą ryto, pietų Rusijos kurorto Piatigorsko traukinių stotyje susprogdinta bomba. Žuvo du, sužeista daugiau nei keturiasdešimt žmonių. Taika su Čečėnija vėl pakibo ant plauko. Beveik tris šimtus kilometrų toliau, prie Juodosios jūros poilsiavęs Jelcinas nedelsdamas sugriežtino saugumą pietiniame Rusijos regione.

Vidaus reikalų ministras Anatolijus Kulikovas apkaltino čečėnų teroristus. Jis paskelbė, jog dvi čečėnės moterys suimtos

Piatigorske, ir jos prisipažino dėl bombos sprogdinimo. Jis teigė, kad abi moterys buvo žinomos teroristės, 1996-ųjų sausį dalyvavusios Pervomaiskoje įkaitų dramoje. Jis taip pat paskelbė, jog čečėnai praėjusią naktį užpuolė rusų milicijos postą prie sienos su Dagestanu.

– Dabar visi galime matyti, jog Karo partija buvo ne Maskvoje, o Grozne, – televizijos eteryje piktinosi Kulikovas.

Tačiau po dviejų dienų, kai Borisas ir Rybkinas nuskrido į Grozną, čečėnai pareiškė, jog viena Kulikovo įvardyta moteris gyva ir sveika gyveno šiame mieste. Kita buvo nužudyta prieš metus. Žurnalistai iššniukštinėjo, kad jų antrininkės buvo suimtos dar prieš sprogimą, o ne po jo. Vėliau Zakajevas sakė:

– Mes buvome tikri, kad tai buvo tam tikra provokacija.

Čečėnai skubiai pateikė turimus įrodymus Rybkinui ir Borisui vos tik jie nusileido. Rybkinas iš karto pasirodė eteryje ir užsipuolė Kulikovą per visuomet pasiruošusį *ORT* kanalą, kurio grupelę su savimi visur vežiojosi Borisas.

– Daugelis žmonių tiek Čečėnijoje, tiek Rusijoje nori sunaikinti ir taip trapią taiką, tačiau mes užkirsime kelią šiems bandymams <...> nepaisydami, kad ir kokį postą jie užimtų ar kiek žvaigždučių segėtų antpečiuose, – jis kalbėjo tiesioginiame interviu nuo lėktuvo laiptų. – O tada atsitiko kai kas labai negera, – prisiminė Zakajevas, vis dar piktindamasis praeities įvykiais. – Tas idiotas, Salmanas Radujevas, prisiėmė atsakomybę už sprogdinimus traukinių stotyje.

Radujevas buvo partizanų lyderis ir vis dar vadovavo milicijai. Vis ieškojo būdų įrodyti savo vertę. Jis paskelbė, kad taip pažymėjo prezidento Dudajevo nužudymo metines.

– Mes žinojome, kad jis neturėjo nieko bendra su tuo, – pasakojo Zakajevas. – Maschadovas įsiuto. Jis įsakė suimti Radujevą

už neteisingus pasisakymus. Dėl to mūsų pačių Karo partija kiršino rusus. Tada pirmą kartą supratau, jog rusai buvo pasiruošę rengti teroristinius išpuolius prieš savus žmones, kad vėliau galėtų apkaltinti mūsiškius.

Iki Maskvos gyvenamųjų namų sprogdinimų buvo likę tik dveji metai.

1997 m. gegužės 12 d. Kremlius

Taikos sutartis bei tarpusavio santykių principai tarp Rusijos Federacijos ir Čečėnijos Respublikos

Abi sutarties šalys, trokštančios užbaigti amžius trunkantį priešiškumą ir sukurti tvirtus, lygiateisius ir abipusiai naudingus santykius, šiuo dokumentu sutinka:

1. Visiems laikams atsisakyti jėgos panaudojimo ar grasinimų naudoti jėgą bet kokiose ginčytinose situacijose.
2. Tarpusavio santykius remti visuotinai pripažintais principais ir tarptautinių įstatymų normomis. Tai darydamos šalys privalo bendrauti, remdamosis specifiniais, konkrečiais susitarimais.
3. Šios sutarties privaloma laikytis užbaigiant tolesnius susitarimus dėl bet kokių ryšių.
4. Ši sutartis pasirašoma dviem kopijomis, kurių abi turi vienodą teisinę galią.
5. Ši sutartis įsigalioja nuo jos pasirašymo dienos.

Borisas Jelcinas
Aslanas Maschadovas

6 skyrius

INTRIGANTAI

1997 m. birželio 6 d. Čečėnijos-Dagestano siena. Keturi pagrobėjų laikyti žurnalistai paleidžiami ir parskraidinami į Maskvą Boriso Berezovskio lėktuvu. Čečėnijos prezidentas Aslanas Maschadovas labai džiaugiasi dėl šio įvykio. Neseniai jo pasirašytas dekretas įveda mirties bausmę už grobimus ir išleidžia specialias milicijos pajėgas išlaisvinti visus karo vadų dėl išpirkos įkalintus belaisvius. „Maschadovo sėkmė sustiprins jo įtaką, – teigia Ivanas Rybkinas, Rusijos nacionalinio saugumo tarybos vadovas. – Tačiau niekas Grozne ar Maskvoje dėl to neploja rankomis.“

1997-ųjų vasara, Maskva

Du karai su Čečėnija iš tikrųjų buvo tas pats konfliktas su dvejų metų pertrauka. Šios pauzės metu įvykiai Maskvoje nepateko Sašos kontrolėn, nes jis buvo įveltas į grumtynes tarp FSB vadovybės ir Boriso aplinkos Kremliuje. Tuo tarpu kilo vaidų

tarp Davoso pakto narių. Tai kėlė grėsmę Jelcino valdžios stabilumui. Mano ir George'o Soroso nuomonės išsiskyrė, nes pritarėme priešingų barikados pusių varžovams. Turėjau numatyti pasidalijimą dar birželį, kada Borisas pasakė, jog ketino paimti *Gazpromo*, didžiausio pasaulyje gamtinių dujų gamintojo, kontrolę į savo rankas, o tam vėl reikėjo Soroso pagalbos.

Gazpromo valdybos susirinkimas buvo suplanuotas birželio 28 dieną. Borisas paaiškino, kad jeigu George'as paremtų jį didžiąja investicijų dalimi, tai suteiktų didelį pranašumą tapti *Gazpromo* valdybos pirmininku. Jis jau buvo užsitikrinęs ministro pirmininko Černomyrdino paramą. Tapęs pirmininku, Borisas planavo išvalyti *Gazpromo* operacijas, modernizuoti valdymą ir padaryti skaidrią, vakarietišką kompaniją. Buvo tikimasi, kad dujų paklausa Europoje turėtų staigiai kilti, kas paverstų *Gazpromą* viena įtakingiausių kompanijų visame pasaulyje.

George'as tuo metu lankėsi Budapešte, Europos fondo būstinėje. Telefonu sakė, kad pasiūlymas jį domina, todėl norėjo susitikti su Borisu.

Šeštadienį, birželio 7-osios rytą, mes skridome į Budapeštą Boriso lėktuvu, kuris jam tapo lyg antri namai. Dažnai stebėdavausi, kaip jis sugebėjo atlikti valdžios pareigas ir tęsti verslo sandėrius be jokių nuovargio ženklų. Prieš kelionę į Budapeštą jis skrido į Hagą, kur dalyvavo apskritojo stalo posėdyje dėl Rusijos ir Čečėnijos santykių; į Kijevą, kur derėjosi dėl sovietų Juodosios jūros laivyno paskirstymo su Ukrainos prezidentu Leonidu Kučma; į Baku, kur aptarinėjo naftotiekio klausimus, kuris turėtų sujungti Kaspijos naftą su Juodojoje jūroje stovinčiais rusų eksporto terminalais; į Dagestaną, iš kur pasiėmė išlaisvintus rusų žurnalistus.

Privačiajame sektoriuje jo investicinis fondas pasirašė sutartį su *General Motors*, pagal kurią susitarta gaminti *Opel* markės au-

tomobilius šiaurės vakarų Rusijoje; *Aerofloto* valdytojų komanda ruošė privatizuoti nacionalines oro linijas; jis atrėmė Vladimiro Potanino, vieno savo artimų oligarchų iš Davoso pakto, bandymą pasiūlyti didesnę kainą galutiniame aukcione dėl 51 procento *Sibneft* akcijų. Tai buvo naftos kompanija, kurios Borisas siekė jau nuo paskolų už akcijas schemos sudarymo dienų.

Borisas visiškai nesitikėjo Potanino siūlomos kainos. Nors tai buvo tik formalūs dalykai, tačiau įspėjo apie galimą audrą koalicijoje, kuri prieš metus veikė bendrai, kad Jelcinas išliktų valdžioje. 1995-aisiais, kada Čiubaisas, sukurdamas paskolų už akcijas politiką, valstybės turtą išskirstė nedidelei bankininkų grupelei, jie tarpusavyje susitarė, kad sandėriai nebus keičiami. Tiesą sakant, paskolų už akcijas politika buvo Potanino proto vaisius, ir jis iš to daugiausiai pasipelnė: jo *Unexim* bankas pasigriebė *Norilsk Nikel*, didžiausią spalvotųjų metalų gamintoją Rusijoje, ir *Sidanko*, netgi didesnę už Boriso *Sibneft* naftos kompaniją.

– Potaninas ir Čiubaisas renčia pagrindą Čiubaiso prezidentinei rinkimų kampanijai 2000-aisiais, – skrisdamas pas Sorosą man prasitarė Borisas.

Potaninas buvo artimiausias Čiubaiso oligarchas. Po rinkimų 1996-aisiais jis tapo pirmuoju ministro patarėju ekonomikos klausimais. Jo *Unexim* bankas susišlavė visus pelningiausius valstybinius kontraktus, tarp jų ir Federalinę muitų tarnybą. 1997-ųjų kovą Jelcinas performavo savo administraciją, kas davė pradžią vadinamajai *jaunųjų reformuotojų* valdžiai. Čiubaisas užėmė Potanino vietą kaip ekonomikos viršininkas kabinete. Jį sustiprinti atsirado dar vienas naujas veidas, nesusijęs su privatizavimo skandalais – trisdešimt šešerių Borisas Nemcovas. Ankstesnis Čiubaiso darbas Kremliaus administracijos vadovo poste atiteko žurnalistui Valentinui Jumaševui, Jelcino dukters draugui.

Po performavimo Potaninas grįžo į banką, tačiau jo ryšiai su Čiubaisu tik stiprėjo. *Unexim* žmonėms buvo dalijami svarbiausi ekonominiai postai, pradedant Federalinių vertybinių popierių komisija, baigiant Finansų ministerija, Federaline bankrotų komisija ir kt. Dabar, prasidėjus mūšiui dėl *Gazpromo*, Potaninas ir Čiubaisas stojo į skirtingas barikadų puses su Černomyrdinu ir Berezovskiu. Pasitelkęs Sorosą, Borisas galėjo vienu mostu užbaigti šias varžybas.

Gazpromas buvo toks geidžiamas laimikis, kad George'as negalėjo atsispirti. Jis sudarė partnerystę su Borisu ir išskrido planuotų atostogų prie Adrijos jūros. Plaukiodamas savo jachta, jis diktavo šiltą laišką Borisui: pažadėjo nedelsdamas investuoti vieną milijardą dolerių, kuriais tuo metu galėjo išpirkti 3 procentus kompanijos. Jis taip pat pasiliko galimybę išpirkti *Gazpromo* akcijų dar už du milijardus dolerių per dvejus metus, numatant, kad Borisas taptų dujų milžino pirmininku. Laiške jis taip pat ragino *Gazpromo* valdybą sumažinti draudimus įsigyti jos akcijų ne Rusijos piliečiams. Tai, kaip rašė Sorosas, padidintų Vakarų pasitikėjimą nauja Rusijos rinka, jau nekalbant apie tai, kad vietiniai akcininkai sulauktų netikėtos sėkmės pradėjus kilti akcijų kainoms.

Telefonu ėmiausi organizuoti sraigtasparnį, galintį nugabenti George'ą iš Adrijos pakrančių į artimiausią Balkanų oro uostą. Iš ten jis rengėsi skristi į Sočį prie Juodosios jūros, kur ilsėjosi ministras pirmininkas Černomyrdinas. Jie susitarė susitikti šeštadienį, birželio 14 d.

Mane pažadino Boriso skambutis ankstyvą ketvirtadienio, birželio 12-osios, rytą bute, Maskvoje.

– Už penkiolikos minučių tavęs atvažiuos automobilis. Turiu padaryti pavedimą pakeliui į Sočį. Mes vykstame į Grozną.

Didžiulis karinis lėktuvas šildė variklius ant oro uosto asfalto už Maskvos. Tai buvo Rusijos nacionalinio saugumo tarybos būstinė ore.

– Jie paraudonuotų iš pykčio sužinoję, kad čia atsivedžiau amerikietį, – tarė Borisas sėdėdamas salone. – Niekas, išskyrus Ivaną Petrovičių [Rybkiną] ir Sergejų, mano sargybinį, nežino, kas tu esi. Todėl, prašau, atrodyk kuo paprastesnis. Kai mes pradėsime kalbėti apie valstybės paslaptis, turėsi sėdėti su Sergejumi.

Kai pakilome, sargybinis nusivedė mane į lėktuvo galą. Ten buvo ką pamatyti. Komunikacijų sekcijoje tuzinas armijos pareigūnų, užsidėję ausines, stebėjo vaizduoklius, veikiausiai palaikydami kontaktą su likusia Rusijos gynybos komanda. Toliau buvo kita sekcija su dviem tuzinais grėsmingai atrodančių *Specnaz* desantininkų pilna ginkluote ir karine apranga, o jų ***kalašnikovai*** stovėjo surikiuoti kampe. Galiausiai atsidūriau ankštoje patalpoje su anksčiau *Klube* matytu Sergejumi.

– Kai nusileisime, laikykis prie manęs ir klausk, jei ko nors reikės, – perspėjo jis. – Jei tie čečėnai sužinotų, kas esi, iš karto pasidarytum svarbiausiu pagrobimo taikiniu.

Nusileidome. Pro langą stebėjau, kaip desantininkai užsiėmė pozicijas aplink lėktuvą. Link mūsų važiavo furgonas, paskui jį sekė pilnas ginkluotų čečėnų džipas. Rybkinas, Borisas, du kiti NSC pareigūnai, Sergejus ir aš įlipome į furgoną – šeši civiliai čečėnų karių jūroje. Jie mus nusivežė palikdami mūsų *Specnaz* palydą toliau.

– Nėra reikalo jų su savimi imti, – aiškino Sergejus. – Jie net neprilygsta čečėnams, o mes nenorime, kad jie atsidurtų akis į akį su jų kovotojais. Tradicinis čečėnų svetingumas, kad ir kiek jis būtų vertas, yra geriausia mūsų apsauga.

Apie penkiolika minučių važiavome per karo nuniokotą kaimo vietovę, pravažiuodami susprogdintus namus, medžių nuodėgulius, sudegusį rusų tanką.

Atvykome į turbūt per stebuklą nepaliestą pastatą. Visureigių karavanas atvežė čečėnų delegaciją: prezidentas Maschadovas, vilkintis karo uniformą, civiliu kostiumu pasipuošęs Achmedas Zakajevas – tada pamačiau jį pirmą kartą – ir Udugovas su tradicine čečėnų kailine kepure. Sergejus ir aš likome koridoriuje. Su mumis buvo pusė tuzino nuožmių partizanų. Visi jie vilkėjo juodus drabužius ir buvo apsiginklavę visokių rūšių automatiniais šautuvais. Sėdėjome visiškoje tyloje ir spoksojome vieni į kitus.

Po valandos derybos baigėsi.

– Vežamės Maschadovą į Sočį susitikti su Černomyrdinu, – paaiškino Borisas, kai grįžome į lėktuvą.

Kaip supratau vėliau, šie susitikimai buvo pirmieji ėjimai didžiajame žaidime dėl Šiaurės Kaspijos naftos valdymo.

Pusantro šimto kilometrų jau pastatyto naftotiekio iš Azerbaidžiano sostinės Baku į rusų Juodosios jūros uostą Novorosijską driekėsi per Čečėnijos teritoriją. Čečėnai reikalavo, kad sutartyje dėl atnaujinto naftotiekio prijungimo jie būtų lygiateisiai suverenūs partneriai su Rusija ir Azerbaidžianu. Kietakakčiai Maskvoje nesutiko suteikti čečėnams lygių teisių teisindamiesi, jog tai būtų dar vienas Rusijos pažeminimas: argi naftotiekis nebuvo viena pagrindinių priežasčių, dėl ko kilo karas? Tačiau Borisui ir Rybkinui tai mažai rūpėjo; jie stengėsi atidaryti naftotiekį, kad pritrauktų amerikiečius prisidėti prie naujo naftotiekio projekto, kuris jungtų Baku su turkų Ceihano uostu Viduržemio jūroje.

Birželio 13 d. gyvai stebėjau, kaip Maschadovas ir Černomyrdinas kartu darė pranešimą prieš visuomet šalia esančias *ORT* kameras iš Rusijos valdžios dvaro Sočyje, kur kadaise vasaras pra-

leisdavo Stalinas. Lauke vešėjo sodai ir driekėsi terasos. Ten buvo galima grožėtis nuostabiais kiparisais ir egzotinėmis gėlėmis. Buvome mažiau nei už trijų šimtų kilometrų nuo Čečėnijos, tačiau jautėmės kaip kitame pasaulyje. Maschadovas ir Černomyrdinas pranešė, kad visos kliūtys dėl naftotiekio atnaujinimo buvo panaikintos. Jie pasirašė bankinius susitarimus ir padėjo pamatus muitų sutarčiai tarp Rusijos ir Čečėnijos. Maskvos vanagai tuo nesidžiaugė, tačiau bent jau tuo metu nieko negalėjo padaryti.

Kitą rytą atvyko ir šviežiu įdegiu besipuikuojantis Sorosas. Kaip ir man, jam didelį įspūdį padarė Stalino rezidencija prie Juodosios jūros. Su Černomyrdinu jie susitiko kaip seni draugai; Černomyrdinas juokaudamas prisiminė savo antikomunistinį pamokslą, kurį skaitė Sorosui praėjusio susitikimo metu. Šį kartą buvo George'o eilė pamokslauti. Pietų metu jis išgyrė atviros rinkos ir visuotinio skaidrumo privalumus. Jis neabejojo, kad, investuodamas tris milijardus dolerių, pakeis ir kitų požiūrį Vakaruose, kurie Rusiją laikė nesaugia vieta savo pinigams.

Borisas švytėjo. Visi trys sukirto rankomis dėl šio sandėrio. Tuomet Borisas su George'u išėjo pasivaikščioti paplūdimiu ir aptarti smulkmenų. Vėliau George'as nusivedė mane nuošaliau.

– Ar tau Borisas moka už šį organizavimą? – paklausė jis.

– Žinoma, ne, – atsakiau. – Maniau, dirbu jums.

– Gerai. Ar tu vis dar Rusijos pilietis?

– Ne, praradau pilietybę, kai išvykau iš SSRS, ir paskui prieš dešimt metų buvau natūralizuotas kaip JAV pilietis.

– Negerai, – nusiminė George'as. – Supranti, mes su Borisu sutarėme šiame reikale veikti *fifty-fifty*, lygiomis teisėmis, aš viską valdysiu, tačiau įstatymas reikalauja, kad daugiau nei pusė nuosavybės liktų vidaus rankose. Mums reikalingas Rusijos pilietis, kuriuo galėčiau pasitikėti.

– Turiu dukrą iš pirmos santuokos. Ji gyvena Maskvoje ir turi Rusijos pilietybę, nors dabar planuoja išvykti į Jungtines Valstijas.

– Tinka, – nusprendė George'as. – Parūpink jos asmens dokumento kopiją mano žmonėms, kai tik nusigausime į Maskvą. Mes duosime jai ketvirtį procento.

Staiga pajutau tą godumo prieskonį, kuris vedė visus šio pasaulio borisus ir george'us. Tinkamu metu atsidūręs tinkamoje vietoje, pretendavau į milijonus.

Tuomet viskas iširo. Planas perimti *Gazpromą* netruko nė dvidešimt keturių valandų nuo Soroso atvykimo į Maskvą. Ten jis susitiko su Borisu Nemcovu. Šis paaiškino George'ui, jog kovo mėnesį, kada prisijungė prie valdžios, buvo nuspręsta, jog nuo šiol viskas vyks griežtai pagal taisykles. Jis primygtinai atkalbinėjo George'ą nuo *Gazpromo* sandorio, nes tas buvo rengiamas pagal senus plėšikų baronų principus. Tai stipriai pakenktų valdžios pastangoms skaidrinti rinką.

George'as akimirksniu persigalvojo ir iš investuotojo atsivertė į nesavanaudišką pagalbininką – taip bent jau pasirodė. Jis sutiko paskolinti milijardą dolerių Rusijos biudžetui ir pasitraukė iš lenktynių dėl *Gazpromo*.

George'as atrodė prislėgtas pakeliui į *Klubą*, kur turėjo pranešti naujienas Borisui. Burną jis pravėrė tik kartą:

– Žinai, pavydžiu tau. Turi bilietą pirmoje eilėje – už mano pinigus – ir gali mėgautis reginiu. Sau to leisti negaliu. Elgdamasis kitaip, įsitraukčiau į žaidimą.

Klube jis pasakė Borisui, kad *Gazpromo* sandoris atšaukiamas. Borisas vos valdėsi. Tik išėjus George'ui, jis pratrūko:

– Kaip jis galėjo taip pasielgti? Mes juk sukirtome rankomis! Jis tikrai patikėjo tais klounais? Negi nežino, kad vienintelis Nemcovo vaidmuo yra vaidinti „Čiubaisą su žmonišku veidu“

užsienio vartotojams? Pats jam paskyriau šitą vaidmenį kovo mėnesį, kai dar buvome viena komanda. Buvau atviras su George'u – pakviečiau jį į Sočį, kad pamatytų, kaip veikia sistema. Potaninas tik miglą į akis pučia. George'as turi ir pats tai suprasti!

Nežinojau, ką pasakyti. Žinoma, buvau nusivylęs, jau vien dėl to, kad išgaravo šansas man pačiam tapti milijonieriumi. Ar iš tikrųjų George'as buvo toks naivus? O gal žinojo kažką, ko nežinojome mes? George'as buvo mano bosas, tačiau buvau bepradedąs manyti, kad Borisas žymiai geriau išmanė apie Kremlių negu jis.

Tiesą sakant, viskas apsivertė taip, kad George'as vis dar dalyvavo žaidime. Borisas Jordanas, Amerikos Rusijos investicijų bankininkas, greitai įkalbėjo jį milijardu dolerių artėjančiame aukcione dėl 25 procentų *Sviazinvest*, telekomo monopolisto, akcijų paremti ne ką kitą, o Vladimirą Potaniną. Šiame konkurse Sorosas ir Potaninas stotų prieš Vladimirą Gusinskį, kurį rėmė strateginis Ispanijos partneris, *Telefonica de Espana*. Aukcioną valdė privatizavimo ministras Alfredas Kochas.

Liepos 26 d. buvo paskelbti didžiausią sumą pasiūlę asmenys: Sorosas ir Potaninas nupirko ketvirtį kompanijos už 1,88 milijardo dolerių. Įsiplieskė nevaržomas skandalas. Gusinskis, siūlęs 1,71 milijardo dolerių, žarstė kaltinimus dėl neskaidrumo. Jis teigė, kad aukcionas buvo papirktas ir, prieštaraudamas sau, kad Čiubaisas buvo asmeniškai pažadėjęs, jog statymo niekas neviršys pagal Davoso pakto taisykles. Berezovskis stojo į Gusinskio pusę. Čiubaisas atkirto, kad viskas vyko sąžiningai, nes tokia naujos skaidraus kapitalizmo eros pradžia.

Davoso paktas žlugo. Vėliau tris mėnesius pralaimėtojai, pasitelkę visas savo žiniasklaidos imperijų pajėgas, kaltino nugalėtojus naudojimusi pažintimis. Jie piešė paveikslą, kuriame valstybė gulėjo Potanino kišenėje, kuris savo ruožtu buvo priklausomas

nuo liūdnai pagarsėjusio *Volstryto* spekulianto – George'o Soroso – globos. Ši kova tapo valstybės problema, skaldančia Jelcino administraciją ir paralyžiuojančia vyriausybę. Viešosios nuomonės rezultatai rodė staigų pasitikėjimo *jaunaisiais reformuotojais* sumažėjimą.

Prisimenu tų laikų pokalbį su Borisu. Jis buvo susirūpinęs, kad konfliktas gali paskandinti vyriausybę ir atgaivinti komunistus bei nacionalistus. Kam Gusinskiui reikėjo tokio triukšmo dėl telefonų kompanijos?

Jis piktai pažiūrėjo į mane:

– Esmė ne tokia. Man nerūpi, ar Gusia jį gaus, ar ne. Svarbiausia, kad bet kokiu atveju išeitis būtų papirkta. Noriu žinoti, ar Tolia [Čiubaisas] viską padarys savaip, nusprendęs, kad jis yra valstybė. Sumautas bolševikas.

Įsigilinus tapo aišku, kad kova vyko ne tarp Gusinskio ir Potanino. Jie buvo tik dviejų svarbiausių Jelcino viešpatavimo veikėjų – Čiubaiso ir Berezovskio, nepralenkiamo technokrato ir supermagnato, – surogatai. Tai buvo politinis nuomonių susidūrimas, sprendžiant oligarchų vaidmenį naujojoje Rusijoje.

Anot Boriso, Davoso pakto oligarchai turėjo artimiausius metus likti pagrindiniais Rusijos politinio gyvenimo veikėjais. Tai buvo jų istorinė misija. Jo žodžiais tariant, jie yra natūralūs komunizmo ir slaptųjų tarnybų priešai. Jie patys yra demokratiški ir gali viską sutvarkyti. Jie – geriausias laisvės garantas. Kitais žodžiais tariant, kas gerai *LogoVAZui*, gerai ir Rusijos demokratijai.

Čiubaisas buvo įsitikinęs priešingai: verslas turi likti verslu. Per valstybės dosnumą iškilę oligarchai privalo būti griežtai kontroliuojami ar netgi pavaldūs valstybei. Panašu, kad per mažiau nei dvejus metus Čiubaiso pažiūros pasisuko 180 laipsnių, nuo *laissez-faire* (laisvosios rinkos) kapitalizmo iki valstybės kontrolės garbinimo.

Žvelgiant atgal, tai ir buvo tas taškas, nuo kurio išsikerojo mano nesutarimai su George'u Sorosu. Visiškai palaikiau Boriso pusę; George'as ėjo išvien su *naujuoju* Čiubaisu.

Stengiausi išaiškinti George'ui, kad Rusijoje nėra laisvės tradicijos. Jos demokratinės įstaigos vis dar buvo labai silpnos. Ten neegzistavo vidurinioji klasė ar civilių visuomenė. Ištisus amžius Rusijos problemos kilo dėl nevaržomos Kremliaus galios. Tokiame kontekste bet koks naujas jėgos centras, galintis atsverti valstybės jėgą, net jeigu tai būtų naudos sau tesiekiantys oligarchai, buvo kelias į progresą. Jie atstojo valstybės kontrolierius.

Tačiau George'ui Borisas atrodė nevaldomo kapitalizmo įsikūnijimas, blogio, kurį jam įskiepijo Vakarų kompanijos. Į Rusiją jis žvelgė pro savo straipsnio *Kapitalizmo šmėkla*, tais metais išleisto *Atlantic Monthly* žurnale, prizmę. Jis teigė, jog „didžiausias atviros visuomenės priešas yra nebe komunizmo, o kapitalizmo šmėkla".

Rugpjūčio 19 d. Maskva. NTV prezidentas Igoris Malašenka praneša apie tai, kad jo televizija sumokėjo per milijono dolerių išpirką už penkis žurnalistus, pagrobtus Čečėnijoje prieš tris mėnesius. NSC sekretoriaus Berezovskio atstovas patvirtina, kad išpirkos buvo mokamos ir už kitus įkaitus. Čečėnijos taikai ir toliau kenkia karo vadų gaujų veiksmai grobiant įkaitus.

Kol Kremliaus bičiulių kapitalizmo karuselė vis sukosi, specialiosios tarnybos rengė dar daugiau pragaištingų planų. Vėlų 1997-ųjų rugpjūtį Sašos Litvinenkos karjera netikėtai pasisuko, nes jį pervedė į paslaptingą itin slaptą padalinį, žinomą kaip URPO – Operacijų prieš nusikaltėlių organizacijas padalinį. Taip jis buvo priverstas vykdyti žmogaus, prieš kurį kažkada rinko medžiagą, nurodymus.

Tai vyko po ginčo su bosu ATC, generolu Volochu. Saša buvo ką tik grįžęs iš operacijos, kai Volochas jį pasikvietė.

– Turiu raportą, kad tavo žmonės šovė ir sužeidė įtariamąjį. Papasakok, kas nutiko.

Saša paaiškino, kad jo grupė areštavo bandžiusį pasprukti pavojingą nusikaltėlį, narkotikų prekeivį, savo sąskaitoje turintį ir keletą žmogžudysčių. Vienas pareigūnas paleido tris įspėjamuosius šūvius, kaip nurodoma FSB reikalavimuose, o tada pataikė jam į koją. Įtariamasis buvo sulaikytas ir nugabentas į ligoninę.

Volochas atrodė įsiutęs. Jis rėkė, kad naujas atvejis, kada FSB agentai šaudo žmones Maskvos centre, buvo mažiausiai reikalingas. Jis liepė Sašai nušalinti šovusį pareigūną. Tačiau Saša taip pat šaukė, trenkė durimis ir nuėjo tiesiai į FSB direktoriaus biurą pas Nikolajų Kovaliovą.

Kovaliovas seniai pažinojo Sašą. Jis turėjo įprotį tiesiogiai bendrauti su reikiamais pareigūnais, apeidamas hierarchinę sistemą. Saša buvo iš tų, kuriems nereikėjo išankstinio susitarimo, kad galėtų su juo susitikti.

Saša papasakojo Kovaliovui apie paskutinį atvejį. Iš kaltintojų nesulaukta jokių skundų. Viskas atlikta tarsi pagal vadovėlį. Nebuvo jokios priežasties pradėti tyrimą. Jis tikrai nesirengė leisti savo pareigūnams atsidurti už grotų. Galiausiai Saša pagrasino išeiti iš darbo.

Kovaliovas išklausė jį neprieštaraudamas. Jis tylėjo, kol Saša gyrė savo komandą, sutikdamas, jog jie buvo „geri žmonės, stipri komanda“, ir tuomet numetė „bombą“:

– Perkeliu tave į URPO. Atsiskaitysi pulkininkui Gusakui. Aš jau kalbėjau su juo. Jis tave priims.

Aleksandras Gusakas anksčiau buvo Sašos kolega ATC.

Saša liko priblokštas. Kaip jis galės dirbti URPO, kai prieš kelis mėnesius Kovaliovui buvo atnešęs bylas, kuriose įsivėlęs padalinio vadovas, generolas Jevgenijus Chocholkovas?

◆

Prasidėjus karui, 1994-ųjų rugsėjį, Chocholkovas, stambaus sudėjimo vyras didelėmis rankomis, kurį vadino *buliumi*, vadovavo vienam ATC Operacijų padalinio skyriui. Tai prilygo Sašos užimtoms pareigoms. Tačiau po karo jį netikėtai paaukštino į generolus ir paskyrė vadovauti visiškai naujam URPO.

Staigus Chocholkovo paaukštinimas nepatiko ATC operacijų direktoriui generolui Viačislavui Volochui – Sašos, o anksčiau ir Chocholkovo, viršininkui. Jis manė, kad naujas Chocholkovo padalinys varžysis su jo.

Stovėdamas už vynmedžio, Saša nugirdo Volocho ir Chocholkovo ginčą, susijusį su pastarojo staigiu praturtėjimu, mat Chocholkovas įsigijo prabangų restoraną ir sodybą. Chocholkovas atsisakė pasiaiškinti Volochui ir liepė nekišti nosies į jo asmeninius reikalus. 1996-ųjų vidurvasarį Volochas pasikvietė Sašą ir liepė „iškapstyti viską, kas įmanoma apie Chocholkovą".

Saša pradėjo kapstyti. Jis buvo įsitikinęs, kad panorėjęs atkas įrodymų apie Chocholkovo galimus ryšius su Uzbekijos organizuoto nusikalstamumo veikėjais, nes ten jis buvo paskirtas prieš Sovietų Sąjungos išformavimą.

Tuomet ir šaltinis iš Vidaus reikalų ministerijos prašneko apie tai, kad organizuoto nusikalstamumo grupė iš Maskvos milicijos turėjo Chocholkovą kompromituojančios medžiagos, surinktos prieš kelerius metus. Jie teigė turintys vaizdo juostą, kurioje jis užfiksuotas su svarbiais nusikaltėlių pasaulio veikėjais. Sašai nuostabos nekėlė tai, kad tokią medžiagą turinti organizacija nepanaudojo jos prieš Chocholkovą. Maskvos milicija buvo pagarsėjusi kaip ypač korumpuota. Jei juosta iš tikrųjų egzistavo, milicija ją galėjo pasilaikyti apsidrausdama, kad URPO nesumanytų priminti jai uodegos.

Tuomet sekė Sašos reidas Maskvoje 1996-aisiais, kada buvo rasti slapti Lebedžio dokumentai. Viename tų segtuvų gulėjo GRU medžiaga apie Čečėniją, kurioje buvo daug kalbama apie Chocholkovą. Vienu metu prieš karą Chocholkovas keletą mėnesių slapta praleido Vokietijoje, apsimesdamas amerikiečių verslininku. Jis dalyvavo operacijoje, kuriai asmeniškai vadovavo pats buvęs FSB direktorius Michailas Barsukovas. Operacijos užsienyje nepriklausė FSB kompetencijai; ji turėjo užsiimti tik vidaus saugumu, o darbą užsienyje paprastai atlikdavo Užsienio žvalgybos tarnyba (SVR) arba karinė žvalgyba (GRU). Tačiau ši operacija buvo susijusi su vidaus reikalais, buvo perkama apsaugos įranga Kremliaus biurams. Šios operacijos metu Chocholkovas užmezgė glaudžius ryšius su Aleksandru Koržakovu, tuometiniu Kremliaus administracijos vadovu. Operacija buvo ypač slepiama, nes norėta išvengti Amerikos eksporto suvaržymų toms technologijoms, kurias siekė įsigyti Koržakovas. Šios operacijos slaptumas galėjo būti susijęs ir su vengimu atkreipti dėmesį į antrąjį Chocholkovo pirkinį – amerikietišką sistemą, kuri galėjo nuvesti bombonešį prie taikinio ant žemės, sekant iš jo sklindančiu tam tikru signalu, tarkim, palydovinio telefono. Tai buvo sistema, kuri buvo panaudota Džocharui Dudajevui, Čečėnijos prezidentui, nužudyti.

Pati informacija Sašai neatrodė kažkuo nusikalstama. Galų gale, Kremliaus apsauga ir karinio oponento nužudymas jo nepapiktino. Tačiau ataskaitoje tvirtinta ir tai, kad šios operacijos metu buvo neteisėtai pasisavinti milijonai dolerių. Nesvarbu, ar tai buvo tiesa, ar ne, tačiau ši žinia, be abejo, buvo kaip tik tai, ko Sašai reikėjo, kad imtųsi giliau „kapstyti viską, kas įmanoma“ apie Chocholkovą.

Kartu su savo viršininkais, generolais Volochu ir Trofimovu, Saša pristatė surinktą medžiagą FSB direktoriui Nikolajui Ko-

valiovui. Kovaliovas už ją padėkojo ir pasakė, kad pasiims ją su savimi. Tačiau niekas neįvyko. Chocholkovas tęsė URPO, savo naujo slapto padalinio, kūrimą, o Saša ir vėl liko nieko nepešęs.

Dabar Kovaliovas jam įsakė dirbti pagal Chocholkovo nurodymus!

– Nesijaudink dėl Chocholkovo, – ramino direktorius, akivaizdžiai pralinksmėjęs nuo suglumusio Sašos žvilgsnio. – Noriu savo žmogaus tame padalinyje. Jeigu pastebėsi kažką įtartina, ateisi ir papasakosi man. Tai – įsakymas.

Neperžengdamas FSB ribų, URPO turėjo žymią autonomiją. Jame dirbo apie keturiasdešimt operatyvininkų ir buvo skirtas automobilių parkas, techninės priežiūros paslaugos, smogikų būrys ir agentai. Jo būstinė įsikūrė neišsiskiriančiame name toliau nuo Lubiankos pastatų. Netrukus Saša suvokė, kad viena URPO misijų buvo neteisminių veiksmų taikymas įtariamiems nusikaltėliams.

Dauguma URPO narių buvo Čečėnijos karo veteranai. Iš tikrųjų pati URPO koncepcija kilo iš Čečėnijos patirties: ypatingomis sąlygomis įstatymų gynėjai turi mokėti veikti peržengdami įstatymus. Sašai tai nepatiko. Galbūt karo metu tokie perviršiai būtų nurašyti kaip žala, tačiau Rusija nevykdė karinės misijos Čečėnijoje. Armijos panaudojimas ten buvo laikomas teisėsaugos operacija.

Kai teisėsaugos agentūroms buvo leista nebaudžiamai žudyti ir kankinti čečėnus, nebuvo sudėtinga tokį pat modelį taikyti organizuoto nusikalstamumo veikėjams vietoje.

Saša pasakojo, kad atsirinkdami žmones URPO ieškojo operatyvininkų su kruvinais įrašais. Pavyzdžiui, vienas pareigūnas buvo sugrąžintas į tarnybą iš kalėjimo už susidorojimą su prievartautoju žudiku, kurį turėjo paleisti dėl nepakankamų įrodymų.

Viršesni URPO pareigūnai pribaigė keturis Dagestano banditus, kurie, savo nelaimei, bandė apiplėšti parduotuvę, priklausiusią buvusio KGB boso sūnui.

Kai Saša pasakojo man apie URPO, jis žinojo, jog tokie atradimai kelia kitų įtarimų. Jis man paaiškino:

– Nesakau, kad esu angelas, tačiau mano rankos nesuteptos krauju. Atsiradau URPO todėl, kad mane ten įkišo Kovaliovas. Chocholkovas niekad nebūtų manęs pasirinkęs.

– Tačiau aišku buvo tai, kad anksčiau ar vėliau visi iš URPO susiteps krauju. Tokia buvo politika.

Jis neneigė, kad iki tol jam buvo liepta daryti kažką nelegalaus, tačiau URPO buvo visiškai skirtingas pasaulis. Visi įsakymai buvo žodiniai, nevedami jokie įrašai. Svarbiausia buvo daryti savo darbą.

Iš pradžių jis tik jautėsi nepatogiai. Jo pirmosios užduotys buvo susijusios su tais pačiais *objektais*, kokius sekė dirbdamas ATC: gaujos, korumpuoti milicininkai, pagrobėjai. Lūžio momentu tapo Trepaškino byla. Vieną vėlyvo spalio dieną Sašai buvo pasakyta: „Yra toks Michailas Trepaškinas. Jis tavo naujasis objektas. Pasiimk jo bylą ir susipažink su ja."

Saša peržvelgė bylą. Paaiškėjo, kad pulkininkas leitenantas Trepaškinas, KGB veteranas, susipyko su savo viršininkais, buvo išspirtas iš tarnybos ir padavė FSB į teismą dėl kompensacijos. Atvirame laiške Jelcinui jis teigė, kad Agentūra skendėjo korupcijos liūne. Tuo metu Trepaškinas dirbo vyresniuoju tyrėju mokesčių inspekcijoje. Sašai viršininkas pasakė, kad „mes turime juo pasirūpinti". Tas apsimetė kvaileliu:

– Kaip suprast, *pasirūpinti?*

– Na, tai gan subtili situacija. Žinai, jis padavė direktorių į teismą ir dalija daug interviu. Turėtume jį užčiaupti, kaip pageidauja direktorius.

– Kaip mes jį užčiaupsime?

– Pakiškim jam ginklą.

– Jokiu būdu. Jis juk operatyvininkas, žino visas gudrybes. Į teismą jo taip lengvai nenutempsi.

– Tuomet paprasčiausiai nudėkim jį. – Sašos viršininkas neteko kantrybės. – Pasakysime, kad norėjome iš jo paimti FSB pažymėjimą, jis pasipriešino, todėl teko panaudoti ginklus. Nevaidink kvailelio, Saša. Argi nežinai, ką turime daryti? Esame specialiųjų užduočių padalinys. Mes sprendžiame problemas, neuždavinėjame klausimų.

– Gerai, man reikės šiek tiek laiko susipažinti su byla ir išsiaiškinti mūsų galimybes, – tarė Saša.

Jis nenorėjo to daryti, todėl delsė, tikėdamasis tyliai sabotuoti užduotį, vilkindamas ją mėnesį ar du.

1997 m. lapkričio 4 d. Kol ministras pirmininkas Černomyrdinas atostogauja, Anatolijus Čiubaisas ir Borisas Nemcovas susitinka su prezidentu Jelcinu jo vasarnamyje. Jie pristato parengtą dekretą, kuriuo atleidžiamas Borisas Berezovskis, motyvuojant tuo, kad NSC sekretoriaus pavaduotojas pasižymėjo kaip „dėmė Kremliui" ir kenkė prezidentūros įvaizdžiui. Jelcinas, kuriam jau iki gyvo kaulo įgriso „oligarchų karai", sutinka. Po savaitės laikraščiai pradeda rašyti, kad „Unexim Bank" kuruojama kompanija sumokėjo Čiubaisui ir keturiems bendrininkams po 90 000 dolerių „Sviazinvest" aukciono išvakarėse ir vadino tai „išankstiniu papirkimu". Įsiutęs Jelcinas atsikrato jaunųjų reformuotojų, tarp jų ir Alfredo Kocho, ir pažemina Čiubaisą. Čečėnijos situacija pavedama naujai nacionalinio saugumo komandai.

Tą rudenį Saša buvo pakviestas į operatyvininkų susibūrimą. Jo viršininkai aptarinėjo planą pagrobti Umarą Džabrailovą, ge-

rai žinomą čečėnų veikėją Maskvoje, priversti jo šeimą sumokėti išpirką, o vėliau ją panaudoti išperkant kelis savo Čečėnijoje laikytus draugus. Saša buvo pakviestas į šį susirinkimą, nes turėjo patirties dirbant su įkaitais.

– Sėdėjau ten ir aptarinėjau, kaip žmogų paimti įkaitu, – prisiminė Saša, – dalydamasis ankstesne įkaitų išlaisvinimo patirtimi. Tai buvo tarsi absurdo teatras. Tačiau mūsų vyrai neįžvelgė nieko blogo. Jiems tai buvo tiesiog karo su Čečėnija tąsa. Čečėnų grobimas ir išpirkos reikalavimas jiems atrodė visiškai normalus dalykas.

Gruodį Džabrailovo pagrobimo planas jau buvo pažengęs: URPO operatyvininkai stebėjo kiekvieną jo žingsnį, įrašinėjo pokalbius, kruopščiai išnagrinėjo įpročius ir tikrino kontaktus. Buvo nustatyta operacijos data, laikas ir vieta: jie ketino pagrobti jį, kada atvažiuos į Machmudo Esambajevo, žymaus čečėnų šokėjo, pasirodymą.

Žiniasklaidai buvo pateikta klaidinanti informacija. Džabrailovas buvo *Radisson* viešbučio Maskvoje bendrasavininkis. Jo partnerį, amerikietį Paulą Tatumą, samdomas žudikas nušovė prie jo paties viešbučio, 1996-ųjų lapkričio 3 d. *FSB šaltinis* ketino pateikti versiją, jog, tyrėjų manymu, Džabrailovo pagrobimas buvo susijęs su Tatumo nužudymu.

Su kiekviena pasirengimo diena Saša jautėsi vis prislėgtesnis. Jis žinojo, kad po šios operacijos bus amžiams surištas su URPO gauja. Jis netgi kreipėsi į savo ankstesnius viršininkus iš ATC, kad pasiimtų jį atgal. Tačiau niekas nenorėjo prasidėti su Chocholkovu. Bet paskutinio strateginio susirinkimo metu smogikų būrys, kuris turėjo pagrobti taikinį, kategoriškai atsisakė dalyvauti operacijoje, jei nebus iš anksto sumokėta. Jie sakė, kad jau anksčiau

atliko specialų pagrobimą ir dar nesulaukė savo dalies už atliktą darbą. Dabar norėjo tos dalies iš anksto.

Operaciją teko atidėti.

Gruodžio 27 d. kapitonas Aleksandras Kamišnikovas, Chocholkovo pavaduotojas, pasikvietė Sašos skyrių į savo kabinetą ir liepė užbaigti dabartinę bylą – gaujų skverbimąsi į Maskvos miliciją.

– Čia ne tokia byla, kokios mums reikia imtis, – jis paskelbė. – Mes esame *Specialiųjų užduočių* departamentas. Skaitėte?

Jis parodė *Specialiųjų užduočių* kopiją, neseniai išleistus Pavelo Sudaplatovo memuarus. Pastarasis buvo NKVD specialiųjų užduočių vadas Stalino laikais. Tarp visų kitų darbų, jis vadovavo ir Leono Trockio nužudymui.

– Šis žmogus – mūsų pavyzdys! – Sušuko iškėlęs knygą. – Kiekvienam įsakau ją perskaityti. Mūsų laukia naujos užduotys. Yra žmonių, nusikaltėlių, kurių normaliais būdais neįmanoma sučiupti. Jie neapsakomai turtingi ir visada gali išsipirkti iš teismo. Tokie žmonės mirtinai pavojingi mūsų šaliai. Litvinenka, tu juk pažįsti Berezovskį, tiesa? Tu ir turėsi jį pašalinti.

Saša nieko neatsakė, tačiau mintyse kilo chaosas. Berezovskis dar visai neseniai buvo vyresnysis saugumo pareigūnas ir vis dar buvo Kremliaus patarėjas. Vien aptarinėti tokios personos žmogžudystę buvo kvailystė. Be to, iš pradžių buvo būtina atlikti tyrimą pagal antiteroristinius įstatus. Kiek Saša žinojo, niekas iš URPO nejautė asmeninės pagiežos Borisui. Įsakymas turėjo būti iš viršaus arba visai pašalinių asmenų. Gal tai buvo provokacija išbandyti Sašą?

Jo dar kartą paklausė:

– Tu juk nudėtum Berezovskį, ar ne?

Saša purtė galvą ir sukiojo smiliumi ties smilkiniu, kas reiškė: „Nesu toks kvailas, kad apie tai kalbėčiau. Pokalbis gali būti įrašinėjamas."

Vėliau Sašos komanda susirinko jo kabinete pabandyti suvokti, kas ką tik vyko. Jie nusprendė eiti pas savo viršininką, Aleksandrą Gusaką, kuris turėjo biuletenį.

– Ko jūs stebitės? – išklausęs juos pasitikslino Gusakas. – Chocholkovas jau kalbėjo su manimi apie Berezovskio pašalinimą.

Atostogos 1998-ųjų sausį Sašai neteikė jokio džiaugsmo. Jis nieko nesakė Marinai, tačiau ši jautė, kad kažkas vyko labai negero. Jis vengė pobūvių. Atsisakė eiti į koncertą, tad Marinai teko grąžinti bilietus. Kai ji bandė praskaidrinti nuotaiką, jis tik atsiduso:

– Kad tu žinotum, mieloji, kaip nenoriu linksmintis.

Jam grįžus į darbą po atostogų, viršininkai nekalbėjo apie Berezovskį. Nepaisant to, jo komanda suprato, kad anksčiau ar vėliau jų padaliniui teks politinio pobūdžio užduotys. Kelių karštų diskusijų metu Sašos komandos nariai svarstė savo galimybes: daryti viską, ko jie pareikalaus ir tikėtis geriausio, ar pranešti apie viską Kovaliovui, kaip iš pradžių siūlė Saša? Antrasis pagal rangą Sašos komandos narys, majoras Andrejus Ponkinas, stambus, visuomet besišypsantis vyrukas, prieštaravo: Kovaliovas neabejotinai žinojo, kokie buvo URPO tikslai. Žinoma, jis būtų rėmęs Chocholkovą, o ne juos.

Kaip tik Ponkinas pirmasis pasiūlė eiti pas Berezovskį. Borisui jau pavyko atsikratyti Koržakovo ir Barsukovo. Ponkinas tikėjo, kad su Boriso pagalba jie turėtų daugiau šansų. Visi sutiko su šia mintimi, o Sašai teko visų vardu kreiptis į Borisą. Jo viršininkai, Gusakas ir Šebalinas, džiaugėsi jo sutikimu imtis lyderio vaidmens.

◆

Prireikė mėnesio susitarti dėl susitikimo su Borisu. Po rinkimų 1996-aisiais jie truputį atitolo ir nesimatė beveik metus. Saša pradėjo skambinti į Boriso biurą nuo vasario vidurio, tačiau sužinojo, kad Šveicarijos klinikoje jam buvo atlikta nugaros operacija ir jis sveiksta po sniegomobilio avarijos. Saša su juo susisiekė tik kovo vidury – kaip tik tuo metu, kai Borisas buvo užsiėmęs Kremliaus intrigomis.

Nors jis nepriklausė Nacionalinio saugumo tarybai, bet ėjo specialaus Kremliaus administracijos vadovo Valentino Jumaševo patarėo pareigas. Tai suteikė jam milžinišką įtaką prezidento personalijų pasirinkimui. Jelcinas jau rengėsi paleisti visą ministrų kabinetą, vienu ypu pašalinant ir Čiubaisą, ir vidaus reikalų ministrą Anatolijų Kulikovą.

Sašai pavyko susitikti su Borisu visos šios sumaišties pabaigoje, kovo 20 d. Jis kalbėjo be užuolankų:

– Borisai Abramovičiau, mano viršininkai liepė tave nudėti.

Iš pradžių Borisas nepatikėjo. Jau anksčiau prisiklausė panašių įspėjimų. Tačiau Sašai prabilus apie Chocholkovą, Borisas susidomėjo. Jam tai pasirodė ir kaip grėsmė, ir kaip proga suduoti lemiamą smūgį priešams iš slaptųjų tarnybų.

Jis pasakė, kad norėtų pasikalbėti ir su kitais žmonėmis iš Sašos skyriaus.

Pasikalbėjęs su Šebalinu ir Ponkinu, Borisas susirūpino dar labiau. Jis susitiko su Kovaliovu, FSB direktoriumi.

Paskui užvirė tikras pragaras.

Rytojaus dieną Kovaliovas susikvietė visą Sašos skyrių į savo kabinetą. Jie pakartojo savo spėjimus. Kovaliovas pagalvojo, kad galbūt visos tos šnekos apie Berezovskį buvo juokas. Tačiau visi sutartinai atmetė tokią galimybę, nes URPO niekada nejuokauja. Direktorius pasižadėjo pradėti vidinį tyrimą, prisaikdino visus laikyti paslaptį, o tada paleido.

Po kelių valandų Gusakas atskubėjo į Sašos kabinetą.

– Kalbėjau su Chocholkovu, – jis tarė. – Jis nori draugiškai nutraukti tą reikalą dėl Berezovskio. Nori pasikalbėti su tavimi.

– Kokio galo pas jį ėjai? – susinervino Saša. – Juk direktorius liepė mums laikyti liežuvius už dantų, argi ne taip?

– Nebūk kvailas! Direktorius pats jam pasakė.

Jam išėjus, Saša saugia linija paskambino Kovaliovui:

– Nikolajau Dmitrijevičiau, sakėte, kad bus slaptas tyrimas, bet aš turiu informacijos, kad Chocholkovas viską žino.

Direktorius trumpai patylėjo, tada tarė:

– Tai Gusakas viską pasakė Chocholkovui. Nueik pas jį.

Saša grįžo pas Gusaką ir atkartojo direktoriaus žodžius. Gusakas išblyško.

– Tu matai, ką jie daro? Direktorius siunčia mane kalbėtis su Chocholkovu ir pasako, kad pats viską padariau. Jei visko nesutvarkysime, jie padarys mane atpirkimo ožiu. Žinai, ką man sakė Chocholkovas? „Blogiausiu atveju, tu turėtum pridengti direktorių." Jie knaisiojasi visose mano bylose. Eik pas Borisą ir pasakyk, kad viskas buvo juokai. Gusakas aiškiai panikavo.

– Ne, per vėlu, – tarė Saša. – Jie nori mus pričiupti.

Jis išvažiavo namo ir paskambino atvira linija Borisui. Buvo balandžio 14 d.

– Borisai Abramovičiau, jie viską nuslėps. Direktorius kalbėjosi su Chocholkovu.

– To ir tikėjausi, – tarė Borisas. – Rytoj, dešimtą valandą, tau Kremliuje paskirtas susitikimas su Jevgenijumi Savostjanovu, administracijos vadovo pavaduotoju saugumo tarnyboms. Atsivesk visus.

Savostjanovas juos išklausė, suprato, kad jie kalbėjo rimtai, ir pažadėjo, jog administracija suorganizuos, kad galėtų duoti raštiškus parodymus federaliniam prokurorui.

7 skyrius

TIESOS SKLEIDĖJAI

1998-ųjų balandžio 19 dieną Marina ir Saša važiavo į draugų namus švęsti Velykų – vienintelės tradicinės šventės, kurios nepalaužė 70 komunizmo metų. Vakarykščiai Marina dažė kiaušinius ir kepė *kulichus*, gilius, apvalius pyragaičius, kurie paprastai patiekiami su saldžiu razinų ir varškės desertu, vadinamu *pascha*. Ypač malonus būdas užbaigti gavėnią, kurios, tiesą sakant, jie nesilaikė.

Diena pasitaikė graži. Sniegas pagaliau buvo ištirpęs, saulė neįprastai šildė, todėl jie pirmą kartą po kelių mėnesių nusimetė paltus. Atrodė, kad prasta Sašos nuotaika, kurią Marina stebėjo jau nuo Naujųjų metų, išsisklaidė. Jis buvo linksmas ir ramus, moteris vylėsi, jog vyrą kamavusios problemos pagaliau baigėsi.

Tą popietę jiems baigus valgyti suskambo mobilusis. Po jo Saša susimąstė ir pasakė, kad jiems laikas važiuoti.

– Kur? – paklausė ji.

– Pamatysi. – Jis visą kelią tylėjo, paskendęs mintyse.

– Galbūt iš jo tono ar veido išraiškos, – vėliau prisiminė Marina, – tada staiga supratau, kad priartėjau prie slenksčio į kitą pasaulį, nuo kurio mane taip saugojo visus metus.

Galima neabejoti, kad tas Velykų sekmadienis jai pavirto „didelių staigmenų" diena ir naktimi.

Jie nuvyko į Sašos kolegos Viktoro Šebalino namus. Ten buvo ir kitas vyriškis, kurio Marina neatpažino. Marinai beplepant su Šebalino žmona, visi trys vyrai maždaug valandai užsirakino. Paskui nepažįstamasis išėjo, o Šebalinas ir Saša Marinos vairuojamu automobiliu nuvažiavo į Aleksandro Gusako namus, kur jų jau laukė dar vienas Sašos kolega. Tada ji pirmą kartą sutiko Andrejų Ponkiną, apie kurį tiek daug buvo girdėjusi.

Vyrai atrodė suirzę. Gusakas vaikščiojo pirmyn atgal ir be perstojo rūkė. Marina jau norėjo eiti iš to kambario, tačiau Saša ranka pamojo likti. Tuomet prakalbo Šebalinas. Tai buvo pirmasis tą vakarą patirtas Marinos šokas.

– Pirmadienį jie rengiasi mus areštuoti. Visus.

Žmogus, kurį matė Šebalino namuose, buvo šaltinis iš Federalinės vyriausybinių ryšių žvalgybos (FAPSI), kas prilygo Jungtinių Valstijų nacionalinei saugumo žvalgybai. Jis slapta nugirdo telefoninį FSB pokalbį, iš kurio suprato, jog grupelė įtariamųjų bus sulaikyta rytoj Lubiankos būstinėje.

– Viskas sutampa, – tarė Saša. – Kovaliovas man skambino vakar ir prašė visus pasirodyti jo biure dešimtą ryto.

Marina aiškiai atsiminė šį pokalbį. Šebalinas atrodė ramus, tačiau kartu visiems kėlė spaudimą. Jis reikalavo įsitikinti, ar patikimas šaltinis iš FAPSI. Be to, jų suėmimas šiuo metu būtų labai protingas Kovaliovo žingsnis, nes per savaitę jie turėjo pristatyti savo parodymus.

Gusakas ir Saša karštai ginčijosi. Ponkinas sukiojo savo didelę galvą tai į vieno, tai į kito pusę, su abiem sutikdamas.

Išblyškęs ir sunerimęs, Gusakas stengėsi įpiršti, kad dar ne vėlu viską atšaukti. Jis kaltino Sašą tuo, kad „įvėlė mus į visą šį mėšlą". Rėkė, kad eiti pas Berezovskį buvo „kvailiausia iš visų kvailų idėjų". Jei tik būtų viską iš anksto žinojęs, niekada nebūtų to leidęs. Saša šaukė, kad jei viskas būtų daryta pagal Gusaką, jie „žudytų kiekvieną, kurio galvos užsigeis Chocholkovas", o tai juos įklampintų dar giliau į mėšlą. Jei Šebalinas ir Ponkinas nebūtų įsikišę, jie būtų netgi susimušę.

Visiškai sumišusi Marina klausėsi toliau. Nors po kiekvienos išgirstos frazės jai vis aiškesnė darėsi problemos esmė, tačiau bandė raminti save, viską neigdama. Gal jie paprasčiausiai diskutavo apie kokius nors mokymus.

Galiausiai Saša privertė visus suklusti. Jis dėstė, kad prasitarę Kremliaus administracijai jie pasiekė tašką, kada kelio atgal nebėra. Šiuo atveju veikė dvi stovyklos: Kremliaus administracija prieš FSB.

– Jei bandysime sukti atgal, – nusprendė jis, – abi pusės mūsų išsižadės, mes žlugsime.

Jiems neliko nieko kita, kaip laikytis išvien su Berezovskiu. Be to, jis tikėjo Borisu, kuris, kad ir kaip būtų, sugebėjo pašalinti Koržakovą ir Barsukovą iš kelio. Todėl manė, kad Borisas gali tai pakartoti.

Tokie žodžiai skambėjo įtikinamai. Tačiau viena problema išliko neišspręsta: jeigu juos suims pirmadienį, jie negalės duoti parodymų prokurorui trečiadienį. Gavęs visų sutikimą, Saša paskambino Borisui.

– Važiuokit pas mane, į vasarnamį, – paliepė Borisas.

Tuo metu jau buvo be penkių minučių vidurnaktis.

Kol jie – Gusakas, Ponkinas, Saša ir Marina, tik be Šebalino – atvyko į vasarnamį, Borisas pasikvietė Sergejų Dorenką, populiarųjį *ORT* žinių vedėją, su filmavimo komanda.

Po devynerių metų, kai žiūrėjau šiuos įrašus Niujorke, vis įsivaizdavau save Marinos vietoje, kuri tą kartą išgirdo siaubą keliusias išpažintis. Taip pirmą kartą ji susipažino su Sašos pasauliu. Borisas dingo jau po pusvalandžio. Jis iš anksto viską žinojo, todėl nusprendė pamiegoti.

Saša jau nuo pat pirmos dienos įtarinėjo, kad Šebalinas galėjo būti šnipas jų grupėje. Tą naktį jis nevyko su visais pas Borisą ir sakė, kad turėjo kitų reikalų. Galbūt tie „kiti reikalai" buvo nurodymai iš FSB vadovų? Gal visa jo rami kalba apie „artėjantį suėmimą pirmadienį" tebuvo gudrybė, kad įbaugintų juos ir priverstų atsitraukti. Jeigu taip, tai visas šis planas suveikė priešingai, nes jie nusprendė pasitelkti televiziją ir tokiu būdu galiausiai išsaugojo sveiką kailį.

Vėliau Saša pastebėjo, jog Šebalinas niekada nedalyvavo jokiuose spontaniškuose veiksmuose prieš FSB. Jis dalyvavo tik tuose, kurie buvo iš anksto suplanuoti, tačiau pats niekada nesiėmė iniciatoriaus vaidmens.

O štai Gusakas neapsimetinėjo. Tą įrodė jo nesugebėjimas apsispręsti. Jis desperatiškai bandė nuspėti, kuri pusė laimės, ir pagal tai atitinkamai blaškėsi. Jis nebuvo vienas tų tiesos skleidėjų ir su jais į Kremlių nėjo. Jis dalyvavo kaip tarpininkas tarp Chocholkovo ir Sašos. Tačiau tą vakarą Boriso vasarnamyje jis ryžtingai dalyvavo filmavimuose ir atskleidė tiesą prieš kameras. Visgi po šešių mėnesių, 1998-ųjų lapkritį, kada Saša su savo draugais dalyvavo įžymiojoje spaudos konferencijoje, Gusakas pasitraukė ir netgi išvyko iš miesto į saugią vietelę.

Kiti trys tiesos skleidėjai – Ponkinas, Germanas Šeglovas ir Konstantinas Latyšenokas – liko ištikimi Sašos komandos nariai. Galiausiai jie darė viską, ką ir Saša, ir jie garmėjo kartu su juo.

Visų nuostabai, po devynerių metų, kada Saša jau buvo miręs, Gusakas staiga išlindo ir davė interviu *BBC* kaip teisininkas Maskvoje. Jis patvirtino faktą, jog Chocholkovas liepė susidoroti su Berezovskiu. Tačiau sakė, kad įsakymo rimtai nepriėmė. Tik tuo atveju, „jeigu įsakymą būtų pateikęs FSB direktorius Kovaliovas, būčiau jį įvykdęs".

Velykų sekmadienį Boriso sodyboje jie visi buvo iškalbingi – panašiai kaip nusidėjėlis būna per išpažintį. Praėjus valandai nuo filmavimo pradžios, Marina negalėjo paneigti tiesos: Saša ir jo draugai pasikeisdami kalbėjo su apstulbusiu Dorenka ir žengė mirtiną ėjimą prieš savo agentūrą. Ji sužinojo apie Trepaškiną, kuriuo turėta „pasirūpinti", numatomą Džabrailovo pagrobimą, kalbas apie Boriso nužudymą ir kitus dalykus, kuriuos Saša vadino „nelegalia ir nusikalstama veikla". Marina žinojo, kad Saša buvo linkęs pasaulį matyti tik juodą arba baltą, todėl manė, jog šiuo atžvilgiu visi jo profesijos žmonės buvo panašūs. Dabar, kai jis stojo į opoziciją prieš FSB – Kontorą – ji baiminosi, kad vyras netaptų Agentūros priešu ir taikiniu.

Nors iš pradžių tiesos skleidėjai ketino nedelsdami paleisti filmuotą medžiagą į eterį, tačiau rytą nusprendė priešingai.

Borisas pritarė.

– Tokie filmai kaip šis turi daugiausiai galios tada, kada jų niekas nepamato, – pasakė jis visiems besiskirstant namo. – Galbūt galėtume padaryti išimtį ir parodyti Kremliuje, tačiau kol kas tai nėra būtina. O jūsų viršininkai, įtariu, ir taip žino, ką veikėte šią naktį. Darysite tai, ką ir planavote: eisite pas prokurorus. Tada ir pamatysime, kas bus toliau.

Jis atrodė labai patenkintas savimi.

Kitą rytą atvykus į Lubianką, jų niekas neareštavo. Kovaliovas bandė su jais derėtis, tačiau diskusija buvi bevaisė.

Dar po dviejų dienų jie ėjo pas prokurorus. Netrukus Chocholkovas, Saša ir jo draugai buvo nušalinti nuo darbo ir laukė tyrimo išvadų.

Gegužės 25 d. *Novaja Gazeta*, liberalus Maskvos savaitraštis, išspausdino žurnalisto Jurijaus Ščekočichino straipsnį. Autorius buvo Dūmos deputatas bei Antikorupcijos komiteto narys. Ščekočichinas atvirai pateikė klausimus FSB direktoriui Kovaliovui:

> Ar tiesa, kad kariuomenės prokurorai tiria URPO padalinį iš FSB?
> Ar tiesa, kad URPO vadas asmeniškai pavaldus FSB direktoriui?
> Ar tiesa, kad renkant URPO darbuotojus buvo reikalaujama atlikti „bet kokią užduotį"?
> Ar tiesa, kad kai kurie URPO operatyvininkai ėmėsi prievartos ir žmogžudysčių? Ar tiesa, kad tam tikri FSB vidaus reikalų pareigūnai pranešė apie įtariamus URPO piktnaudžiavimus Kremliui?

Ščekočichino pasakojimas tapo tikra sensacija. Praėjus daug metų, Londone klausiau ir Sašos, ir Boriso, ar kuris nors iš jų ar jų žmonių perdavė informaciją šiam įstatymų leidėjui. Abu kategoriškai tą paneigė. Ščekočichinas, socialdemokratinės *Jabloko* partijos aktyvistas, pasižymėjo nemeile oligarchams ir ypač nekentė Berezovskio.

Kaip sakė Borisas ir Saša, Ščekočichino klausimai Kovaliovui rodė, kad jis turėjo savo šaltinį FSB sluoksniuose arba Kremliuje.

Akivaizdu, kad Ščekočichinas nežinojo apie Džabrailovo pagrobimo planą ir Trepaškino užpuolimą, nes tokiu atveju jis, be abejonės, būtų tai paminėjęs.

Deja, iš paties Ščekočichino to niekad nesužinosime: jis buvo nunuodytas 2003-iųjų liepos 3 d., kai užsiėmė kito FSB skandalo tyrimu.

•

1998-ųjų vasara, Čečėnija. Ekonomikos chaosas ir užsienio musulmonų samdiniai įkaitų grobimą paverčia pelningu atskirų grupuočių verslu. Maschadovo vyriausybė spėja, kad šešiasdešimt penki žmonės, tarp jų du britai, laikomi įkaitais. Valentinas Vlasovas, pakeitęs Rybkiną, kaip specialusis Rusijos atstovas Čečėnijoje, pagrobiamas įrėmus į galvą ginklą pakeliui į Grozną. Maschadovas įsako ekstremistams paleisti įkaitus, tačiau tai sukelia ginkluotus susirėmimus, kurių metu žūsta devyni žmonės. Liepos 23 d. Maschadovas pats vos per plauką išvengia žūties, kada susprogdinamas pro šalį važiavęs automobilis. Žūsta vienas jo sargybinių.

Birželio viduryje Valentinas Jumaševas, kuris dažnai aptarinėdavo valstybinius reikalus su Borisu, paklausė magnato nuomonės apie vieną iš savo patarėjų – žmogų, vardu Vladimiras Putinas.

Borisas visai neblogai pažinojo Putiną. Su juo susitiko, kai Putinas buvo Sankt Peterburgo, antro pagal dydį Rusijos miesto, vicemeras. Tuo metu Borisas buvo įsitraukęs į automobilių verslą. Tada Putinas turėjo nekorumpuoto valdininko reputaciją, kas buvo itin retas reiškinys. Gan neseniai jis vadovavo Kremliaus administracijos audito grupei.

– O ką? – pasiteiravo Borisas.

– Mes svarstome skirti jį FSB direktoriumi.

Jumaševas paaiškino, kad svarbiausia savybė, kurios ieškojo prezidentas rinkdamas naują šnipų vadą, buvo lojalumas, tačiau jis nepasitikėjo nė vienu iš dabartinių FSB generolų. Jie visi buvo glaudžiai susiję tarpusavyje. Putinas pasižymėjo išskirtiniu bruožu – ištikimybe. Kai jo ankstesnysis viršininkas, griežtas antikomunistas Sankt Peterburgo meras Anatolijus Sobčiakas, prarado šansus antrai kadencijai, Putinas verčiau neteko darbo, bet neišdavė savo viršininko. Naujasis meras pasiūlė Putinui tas pačias pareigas – vicemeras žinojo daugelį Sobčiako paslapčių. Tačiau Putinas atsisakė. Jis persikėlė į Maskvą ir susirado žemesnio lygio darbą Kremliuje.

Įsimintiniausias epizodas apie Putiną, kuris labiausiai žavėjo prezidentą, buvo *Sobčiako gelbėjimas*, kurį Putinas organizavo 1997-ųjų lapkritį, pats nemenkai rizikuodamas. Tuo metu naujasis Sankt Peterburgo meras, slapta susitaręs su prokuroru generolu Jurijumi Skuratovu, – abu buvo komunistinių pažiūrų, – pagaliau sėkmingai pradėjo tyrimą prieš Sobčiaką. Tai buvo aiškus atvejis, kada ketinta suvesti sąskaitas su vienu pagrindinių 1991-ųjų Jelcino revoliucijos dalyvių. Maskvos liberalai bėgo pagalbos pas Jelciną. Tačiau Jelcinas spyriojosi spausti valstybės prokurorus, kad išgelbėtų seną draugą.

Tuo tarpu Sobčiakas apklausos metu patyrė infarktą. Greitoji jį išvežė į ligoninę. Tą pačią dieną Maskvoje Skuratovas pasirašė arešto orderį. Tačiau po dviejų dienų Putinas nuvyko į Sankt Peterburgą ir suorganizavo neįtikėtiną pabėgimą. Išvengę milicijos persekiojimo, Sobčiako lojalistai išsigabeno buvusį merą ant neštuvų ir iš ligoninės nuvežė į oro uostą, kur jau laukė privatus lėktuvas. Kitą dieną jis pasirodė Paryžiaus kardiologijos klinikoje su žmona.

Dabar, kalbėdamas su Borisu apie Putino kandidatūrą į FSB, Jumaševas paskaitė KGB įrašus. Putinas tarnavo žvalgybai ir

veikė Rytų Vokietijoje. Po sienos nugriovimo jis vadovavo KGB stočiai Sankt Peterburgo universitete. Iširus Sovietų Sąjungai, jis atsistatydino turėdamas pulkininko leitenanto laipsnį. Borisui patiko mintis iškelti pulkininką leitenantą virš žymiųjų generolų galvų; naujokėlis nebūtų senųjų vyrukų tinklo dalis, ir iš tiesų senoji vadovybė netgi būtų priešiškai nusiteikusi jo atžvilgiu, o tai tik sustiprintų jo lojalumą Kremliui.

– Aš visiškai jį palaikau, – tarė Borisas. Taip Sašos URPO tiesos skleidėjų inicijuotas ir užkulisiuose Boriso vairuojamas procesas truktelėjo jų būsimą baudėją iš tamsos į vienos galingiausių pasaulio šnipų tarnybų vadovo kėdę.

– Gyveno kartą du broliai: vienas protingas, kitas – kvailas, – kartą man ėmė pasakoti Saša. – Na, kai apsaugojau jį nuo Maskvos farų, Borisas sakė, kad nuo tol būsime kaip broliai. Iš mūsų dviejų, aš, žinoma, esu tas kvailelis. Tačiau dėl kažkokių priežasčių atsitiko taip, kad kvailelis liko teisus. Nuo pat pirmų dienų sakiau jam, kad Putinas buvo tikra gyvatė. O jis manimi netikėjo.

Kai 1998-ųjų liepos 25 d. įsikūrė naujasis direktorius, Borisas Sašai pasakė:

– Nueik pas Putiną. Susipažink su juo. Pažiūrėk, kokį šaunų vyruką su tavo pagalba ten patupdėme.

Jie nieko nesureikšmino. Putinas buvo šaltas ir formalus, tylomis išklausė aistringą Sašos pasakojimą apie korupciją Agentūroje, tačiau susitikti su kitais tiesos skleidėjais nepanoro.

– Žmogų perprantu iš to, kaip jis paspaudžia ranką, – po susitikimo Saša pasakojo Marinai. – Jo paspaudimas buvo šaltas ir klampus. Mačiau jo akyse neapykantą man.

Po dvejų metų, kada kartu važinėjome po Turkiją, Saša daug pasakojo man apie tą žmogų, kuris anksčiau buvo draugiškas pul-

kininkas leitenantas, bet vėliau tapo tuo persekiotoju, nuo kurio jis spruko. Kaip sakė Saša, Putinas niekada neišsižadėjo tarnybos. Jis visą laiką liko ištikimas KGB. Galbūt jis laikinai *paskolino* savo ištikimybę Sobčiakui ar Jelcinui, tačiau vos grįžęs į Agentūrą nedelsdamas ir labai noriai grįžo į senas vėžes.

Pagal Sašos pasakojimą, kai Putinas staiga stojo prie Kontoros vairo, generolai nupūtė dulkes nuo jo bylos ir priėmė jį kaip savišką, „kaip sūnų palaidūną, galima sakyti. Jie netgi padarė nedidelę sugrįžtuvių ceremoniją. Kai kas man viską papasakojo, kol rengiausi su juo susitikti."

Prieš tris savaites iki oficialiai paskelbiant apie Putino paskyrimą šioms pareigoms, prasidėjus gandams, kad jo pirmtakas Kovaliovas bus greitai pakeistas, įvyko žmogžudystė. Saša manė, jog tai buvo Kontoros darbas – savotiška sutikimo dovanėlė. Ankstų birželio 2 d. rytą į tarnybą baigusį generolą Levą Rochliną, Dūmos deputatą, buvo paleistas mirtinas šūvis, jam tebemiegant savo vasarnamyje. Milicija iš karto paskelbė, kad jo žmona, Tamara, prisipažino įvykdžiusi žmogžudystę „dėl asmeninių priežasčių".

Rochlinas buvo judėjimo *Parama armijai ir karo pramonei* steigėjas. Jis vadovavo 1995-aisiais Grozną užėmusiems pulkams ir atvirai kritikavo prezidentą Jelciną. Jis buvo vienas pirmaujančių komunistinėje parlamento opozicijoje. Iš tiesų generolas atvirai ragino nuversti „nekenčiamą režimą", buvo itin populiarus kariuomenėje ir veikiausiai būtų tapęs lyderiu, jei armijos vadovybė būtų nusprendusi sukelti perversmą. Kremliui užteko priežasčių juo atsikratyti.

Kone akimirksniu žiniasklaida ir opozicijos lyderiai Dūmoje nusprendė, jog tai buvo politinė žmogžudystė, kurią suorganizavo FSB. Liepos 7 d. Rochlino dukra ir žentas pasirodė televizijoje ir

teigė, kad tikrieji žudikai įslinko į namus, nužudė generolą, o tada privertė jo žmoną prisipažinti grasindami išžudyti visą šeimą. Vėliau Tamara Rochlina paneigė įvykdžiusi šią žmogžudystę.

Kai dešimt tūkstančių žmonių dalyvavo Rochlino laidotuvėse, FSB jautėsi priversta pareikšti, kad neturėjo nieko bendra su žmogžudyste. Po kelių dienų trys apdegę kūnai buvo rasti netoli Rochlino namų, kas įpylė dar daugiau žibalo į šią sąmokslo teoriją. Ar trys nusikaltėliai buvo nedelsiant nužudyti, norint viską užglaistyti?

Prieš susitikdamas su Putinu, Saša nuėjo aplankyti generolą Anatolijų Trofimovą, savo senąjį vadovą, kuris tuo metu jau buvo išėjęs į pensiją. Jie šnekučiavosi vaikščiodami siauromis Maskvos gatvelėmis. Saša papasakojo jam viską apie URPO skandalą: apie prokurorus, Dorenkos filmuotą medžiagą ir didelius Boriso lūkesčius dėl naujojo direktoriaus.

Trofimovas atrodė skeptiškas.

– Bijau, kad tu susipainiojai, Saša.

– Kodėl?

– Argi nematai? Jie nužudė Rochliną; aišku, tai buvo Kontoros darbas. Dabar atėjęs vyrukas turės viską užglaistyti. Jis negali sau leisti išspręsti šio atvejo. Čia tarsi apsidraudimas.

Saša patiko Trofimovui. Jie slapta susitikinėdavo ir jis dalydavo savo patarimus tol, kol Saša išvyko iš Rusijos. 2005-ųjų balandžio 10 d. apsaugos konsultantu dirbęs Trofimovas su jauna žmona buvo nušauti Maskvos gatvėje jų keturmetės dukters akivaizdoje.

Nėra tvirtų Trofimovo teorijos dėl Rochlino nužudymo įrodymų. Tamara Rochlina 2000-ųjų lapkritį buvo nuteista kalėti aštuonerius metus už savo vyro nužudymą, tačiau 2001-ųjų vasarą Rusijos Aukščiausiasis Teismas panaikino verdiktą dėl jos kaltės

ir nusiuntė bylą pakartotiniam tyrimui. Vėliau Europos žmogaus teisių teismas Strasbūre nusprendė, jog Rusijos valdžia jai buvo skolinga 8000 eurų nuostoliams dėl nepagrįsto įkalinimo padengti. Persvarstant blyą Maskvoje ji vėl pripažinta kalta, tačiau vietoj įkalinimo buvo paleista lygtinai. Ji nusprendė nebeapskųsti šio sprendimo. Iki šiol ji vis dar tvirtina, kad jos vyrą nužudė trys kaukėti įsibrovėliai.

Nepaisant to, ar Trofimovas buvo teisus, ar ne, Saša neabejojo, kad į FSB direktoriaus postą atėjo jų šutvės narys.

– Putinas yra Kontoros žmogus, kūnas ir siela. Jo akyse aš esu išdavikas, – po kelerių metų pasakojo man. – Nesvarbu, kad jis ten atsidūrė mano dėka. Jis turėjo visiems įrodyti, kad neturi man jokių įsipareigojimų, todėl galiausiai mane areštavo. Tą patį padarė ir Borisui, kai šis jį nuvedė į prezidento postą.

1998 m. liepos 28 d. Rusijos pareigūnų būrys, tarp jų Černomyrdinas, Lebedis ir Berezovskis, kartu žinomų Taikos partijos vardu, reikalauja taikos su Čečėnija, teigdami, jog „visos klaidos ir tyla mums per brangiai kainuoja, todėl Rusija neturi grįžti į šio amžiaus vidurį". Sergejus Kirijenka, naujasis Rusijos ministras pirmininkas, paskelbia, jog jis pasirengęs susitikti su Čečėnijos prezidentu Maschadovu ir aptarti ekonomines sąlygas.

1998-ųjų rugpjūtį virš Rusijos ekonomikos susitelkė tamsūs debesys. Keletas žmonių audrą išpranašavo netgi tiksliau už George'ą Sorosą. Slysti į finansinę krizę šalis pradėjo dėl sumaišties Azijoje. Pasaulio investuotojai pradėjo trauktis iš besiformuojančių rinkų, taip pat ir Rusijos. Prie to prisidėjo ir didžiulis naftos kainų kritimas – didžiausio Rusijos pajamų šaltinio. 1998-aisiais kaina nukrito iki 15 dolerių už barelį – žemiausia

kaina nuo 1994-ųjų. Jau rugpjūtį kaina nesiekė 13 dolerių. Rusijos vyriausybė surinko labai mažas įplaukas iš mokesčių; didžioji dalis ekonomikos buvo šešėlinė. Gegužę Dūmos komunistai pakirto investuotojų pasitikėjimą šalies rinka suvaržydami užsienio akcininkus didžiausioje elektros pramonės įmonėje, *UES*. Paskui sekė kitas smūgis – niekas nesivaržė aukcione dėl *Rosneft*, paskutinės didžiosios naftos kompanijos, kuri vis dar buvo valstybės rankose. Vyriausybę paralyžiavo darbuotojams neišmokėtos algos, o angliakasiai ėmėsi protesto akcijų, užblokuodami pagrindinius geležinkelius.

Kad pagyvintų biudžeto įplaukas, vyriausybė pasikliovė trumpalaikėmis, daugiausia rublinėmis, obligacijomis. Tačiau žmonės suvokė riziką, pirkėjai reikalavo vis didesnių palūkanų, kurios kartais siekė net 150 procentų. Norėdama išmokėti palūkanas, vyriausybė turėjo leisti vis daugiau obligacijų, taip dar labiau verždama kilpą sau ant kaklo.

Rusijos ekonomikos rykliai buvo įtikinti, jog blogiausiu atveju Vakarai juos išgelbės, kaip 1994-aisiais išgelbėjo Meksiką. Jie manė, kad Rusija buvo „pernelyg stipri branduoliniu atžvilgiu, kad jai būtų leidžiama žlugti".

Todėl jie tęsė obligacijų spausdinimą ir zyzė vis daugiau paskolų iš Tarptautinio valiutos fondo. Anatolijus Čiubaisas, kuris išliko užkulisinėmis Jelcino ekonominės komandos smegenimis, visa tai įvardijo taip: „Paskolomis išviliojome 20 milijardų dolerių iš tarptautinės bendruomenės, nes neturėjome kito kelio".

Tačiau George'as Sorosas puikiai žinojo, kas ten dedasi, nes pats skolino pinigus Rusijai, kad į ją nenustotų plūsti pinigai iš Vakarų. Ankstyvą rugpjūtį, kada mokumo sumažėjimas trumpam paralyžiavo Rusijos tarpbankinę rinką, jis nusprendė, jog metas skelbti aliarmą.

Rugpjūčio 13 d. *Financial Times* buvo išspausdintas jo laiškas, kuris prasidėjo taip: „Rusijos rinkų žlugimas pasiekė galutinę stadiją." Kad išvengtų katastrofos, jis ragino Rusijos vyriausybę „šiek tiek" devalvuoti rublį (15–25 procentus) ir įsteigti „valiutos tarybą", kuri iš esmės reiškė naujos valiutos atsiradimą, surištos su doleriu ir paremtos 50 milijardų dolerių injekcija iš Vakarų į Rusijos iždą.

George'as paprasčiausiai norėjo patarti rusams ir atskleisti problemą Vakarams. Bet jo laiškas suveikė kaip degtukas benzino bake: akcijų kainos Maskvos biržoje staiga krito, dolerių kaina sklandė nežinioje, o bankai nesugebėjo mokėti vieni kitiems. Rugpjūčio 17 d. Centrinis bankas negalėjo apginti rublio, todėl paleido akcijų kursą. Kainos šoko iki neregėtų aukštumų. Žmonės skubėjo į gatves ieškodami dolerių. Vietiniai valdžios atstovai kalbėjo apie finansavimo stygių dėl išsiskirsčiusių atsargų. Rugpjūčio 23 d. Jelcinas paleido Kirijenkos vyriausybę. Rusai rikiavosi eilėse išsigryninti pinigus. Bankai vienas po kito žlugo. Vyriausybė nebeišsimokėjo už trumpalaikes obligacijas.

Po visos sumaišties keletas didžiųjų bankų buvo nušluoti, pradanginant milijonų indėlininkų santaupas, kurios siekė iki 33 milijardų JAV dolerių. Du milijardai jų priklausė George'ui Sorosui.

Boriso Berezovskio ekonomiškai krizė taip baisiai nenuskriaudė; jis nevaldė jokio banko, jo naftos kompanijoje visos įplaukos atėjo doleriais, o sąskaitas jis apmokėdavo rubliais. Devalvavimas jam išėjo tik į naudą.

Tačiau politiškai tai buvo katastrofa. Po dviejų nesėkmingų bandymų Dūmoje Viktorą Černomyrdiną sugrąžinti į ministro pirmininko kėdę, Jelcinas pasidavė komunistų spaudimui ir priėmė kompromisą: į šį postą buvo paskirtas Jevgenijus Primakovas,

užsienio reikalų ministras ir ankstesnis Užsienio žvalgybos tarnybos (SVR) vadovas. Jis buvo nesutaikomas Boriso priešas.

Pirmą kartą nuo Sovietų Sąjungos iširimo vyriausybei vadovauti pradėjo asmuo, kuris nebuvo nei demokratas, nei reformininkas. Šešiasdešimt aštuonerių KGB užsienio žvalgybos veteranas Primakovas, kurį už nugaros pašaipiai vadindavo *Primu*, tvirtai laikėsi Rusijos imperijos ideologijos, o Vakarus vaizdavo kaip ilgalaikę geopolitinę grėsmę. Dar dirbdamas KGB jis draugavo su daugeliu antiamerikietiškų diktatorių: ir Sadamu Huseinu, ir Slobodanu Miloševičiumi.

Jis buvo linkęs į valstybės reguliuojamą ekonomikos modelį. Politinių reformų akivaizdoje pirmenybę teikė įstatymui ir tvarkai, o ne teisėms ir laisvėms. Išreikšdamas savo požiūrį į Rusijos kapitalizmą, jis paskelbė amnestiją 100 000 rusų kalinių sakydamas:

– Mes bandome padaryti daugiau vietos tiems, kurie greitai turėtų būti patupdyti už grotų – žmonėms, vykdžiusiems ekonominius nusikaltimus.

Primakovui didžiausias kapitalizmo šmėklos įsikūnijimas buvo Borisas Berezovskis. Jiems reikėjo išspręsti įsisenėjusį vaidą dėl nacionalinių Rusijos oro linijų, *Aerofloto*.

Pirmą kartą *Aeroflotu* Borisas susidomėjo dar 1995-ųjų pradžioje, kada pertvarkė *ORT*. Jis greitai suprato, kad tarp visų buvusios Sovietų Sąjungos ekonomikos milžinų *Aeroflotas* buvo sodriai persunktas šnipų. Jis žinojo, kad, norint užimti šį vertingą turtą, jam tektų susidurti su labai galingais ir sumaniais interesantais.

Tai jo neatbaidė. Proga pasitaikė 1995-ųjų vasarą, kai Jelcinas nacionalinių avialinijų vairą iš komunistų perleido maršalui Jevgenijui Šapošnikovui, Gorbačiovo gynybos ministrui, kuris

stojo į Jelcino pusę paskutinėmis SSRS dienomis. Šapošnikovas dar neturėjo verslo patirties. Jis prašė Boriso pagalbos restruktūrizuojant kompaniją, nes ši praradinėjo pinigus. Tais metais savo 110 lėktuvų ji pergabeno 3,5 milijonų keleivių į 102 pasaulio šalis. Tikėdamasis artimiausiu metu privatizuoti kompaniją, Borisas sutelkė savo geriausią vadybos komandą. Jai vadovavo Nikolajus Gluškovas, keturiasdešimt penkerių fizikos mokslų daktaras, tapęs finansų ekspertu. Jis buvo pagrindinis Boriso bendrininkas automobilių versle. Atvykęs į savo naują darbovietę 1996-ųjų vasarį, Gluškovas liko priblokštas, nes *šnipų problema* buvo gerokai didesnė negu buvo galima įsivaizduoti.

1991–1993 m., *šoko terapijos* metu, mažai prižiūrimos ir nepakankamai finansuojamos šnipų agentūros buvo paliktos savieigai. Gluškovas išsiaiškino, jog šnipų agentūros valstybines oro linijas pavertė pinigų šaltiniu tarptautinėms šnipinėjimo operacijoms paremti bei tūkstančių operatyvininkų visame pasaulyje pragyvenimui.

– Tai, kas ten vyko, atrodė neįtikėtina, – po dešimties metų Londone pasakojo Gluškovas. – *Aerofloto* finansus užsienyje tvarkė paslaptingos pašalinės kompanijos; mes negalėjome atsekti už to slypinčių žmonių.

Įplaukos iš bilietų pardavimų išsiskirstydavo po 352 užsienio bankų sąskaitas, tačiau nebuvo įmanoma išsiaiškinti, kas jas valdė. Visi *Aerofloto* poskyrių užsienyje vadovai buvo SVR arba GRU operatyvininkai; jie neprivalėjo atsiskaityti kompanijos valdybai.

– Problemą apsunkino ir tai, kad kompanijos personale dirbo slaptųjų tarnybų žmonės: 3000 iš 14 000 darbuotojų! Personalo vadovas buvo FSB pareigūnas. Apsaugos vadovas buvo FSB pareigūnas. Mes negalėjome jų judinti. Bet žinai, ką aš padariau, –

nusišypsojo Nikolajus. – Nusiunčiau jiems sąskaitą. Parašiau laišką SVR vadovui p. Primakovui ir FSB direktoriui generolui Barsukovui, prašydamas jų sumokėti atlyginimus jų žmonėms.

Tai vyko 1996-ųjų vasarą.

Iš karto po šių veiksmų jis sulaukė Koržakovo skambučio. Pastarasis niršo ir šaukė žadėdamas „sunaikinti“ Gluškovą, jei šis „ir toliau pažeidinės slaptųjų tarnybų teises“.

– Tačiau tai tebuvo pradžia, – tęsė Gluškovas. – Didįjį smūgį jie patyrė tada, kai susekėme pinigų plovimo srautus. Mes paprasčiausiai uždarėme visas 352 sąskaitas ir nukreipėme visas užsienio įplaukas į vieną finansų ir apskaitos centrą Šveicarijoje, kurį patys valdėme. Kompanija vadinosi *Andava*. Tai juos be galo įsiutino.

Po daugelio metų, rengdamas šią knygą, kalbėjau su vienu rusų perbėgėliu, kuris suklastota pavarde gyvena ramiame Europos mieste. Jis man papasakojo, kad nuo 1995-ųjų SVR biuras Ženevoje pradėjo stebėti Borisą jo vizitų metu. Jie sekė jo verslą Šveicarijoje, o ypač *Andavos* kompaniją. SVR rinktą informaciją siuntė Maskvos prokurorams, kas vėliau tapo vadinamosios *Aerofloto* bylos pagrindu.

Mano šaltinis papasakojo apie vieną SVR biuro vadovą, kuris be jokių apribojimų naudodavo *Aerofloto* pinigus SVR reikalais. Taip buvo iki Gluškovui perimant kompanijos finansus. Vieną dieną tam tikras *Aerofloto* darbuotojas – taip pat SVR pareigūnas – pranešė vadovui, kad neteko prieigos prie pinigų. Mano informatoriaus teigimu, daugiau nei 30 procentų stoties operacinių fondų – šimtai tūkstančių dolerių – dingo iš jų sąskaitų po *Aerofloto* pertvarkymo.

– Viršininkas nenustodamas keikė Borisą ir sakė, kad jei kuris nors vyras jį pašalintų, jis padarytų didžiulę paslaugą Tėvynei, – pasakojo mano šaltinis. Jis pasakojo ir apie tai, kad apsilankius

Koržakovui didžiąją laiko dalį – kada kalbėjo ir gėrė – jie skyrė *Aerofloto* problemai ir Borisui.

Atsikračius šnipų, kompanijos našumas pastebimai šoktelėjo. Gluškovas įgijo draudimo polisus lėktuvams iš Vakarų; seną Rusijos lėktuvų parką pakeitė išnuomotais *Boeingais*; samdė patrauklius, dvikalbius personalo darbuotojus; pagerino maisto kokybę. Per trejus metus kompanija tapo pelninga; jos akcijų kaina šoktelėjo nuo 7 dolerių iki 150 dolerių.

Tačiau 1998-ųjų pradžioje 51 procentas *Aeroflot* kompanijos vis dar priklausė valstybei. Likusi dalis priklausė privatiems investuotojams, daugiausia – kompanijos nariams. Boriso partneris, Roma Abramovičius, iš smulkių akcininkų pradėjo tylomis išpirkinėti dalį *Aerofloto*, nuspėdamas valstybinės didžiosios akcijų dalies privatizavimą.

1998-ųjų pavasarį taip pat įsivėliau į *Aerofloto* dramą. Supažindinau Borisą su strateginiu investuotoju iš JAV. Jis buvo vienas didžiųjų avialinijų finansininkų, išpirkimų specialistas, pasižymėjęs kaip besiimantis rizikingų projektų ir sugebantis reformuoti kompanijas. Tai buvo mano antras bandymas įsilieti į Rusijos aukso karštinę.

Atidžiai išstudijavęs kompaniją ir rinką, investuotojas pasiūlė prisijungti Borisui privatizuojant *Aeroflotą* ir suteikė didžiulę piniginę injekciją bei savo talentą. Prasiveržus finansų krizei, jis vis dar neprarado entuziazmo ir buvo pasiruošęs tęsti šį ėjimą, nes, kaip pats sakė, viskas buvo apgalvota toli į priekį.

Po kelių savaičių investuotojas visiškai suglumo, kai Borisas atšaukė sandėrį. Jis įvardijo labai paprastą priežastį, kuri glumino amerikietį: *Primakovo faktorius*. Naujam ministrui pirmininkui įsitvirtinus Baltuosiuose rūmuose, Borisas buvo įsitikinęs ne tik tuo, kad galima pamiršti *Aerofloto* privatizavimą, tačiau nebega-

lėjo garantuoti, kiek laiko Gluškovo komanda laikysis kompanijoje ar kiek jis pats galės suktis netoliese.

Amerikietis liko nusivylęs. O man ir vėl nepavyko tinkamu metu atsidurti tinkamoje vietoje.

1998 m. rugpjūčio 19 d. Ginkluoti islamo fundamentalistai iš radikalios vahabitų sektos užima du kaimus pietinėje Rusijos provincijoje, Dagestane, paskelbia ją atskira islamo teritorija ir įveda šariato įstatymus. Maschadovo vyriausybė tikisi, kad Rusija imsis griežtų priemonių prieš sukilėlius. Tačiau Rusijos vidaus reikalų ministras Sergejus Stepašinas derasi dėl formulės, leidžiančios vahabitams neribotam laikui likti kaimuose. Tuo metu Čečėnijoje įkaitų situacija tampa nebevaldoma. Daugiau nei šimtas žmonių laikomi nelaisvėje. Rusijos vidaus reikalų viceministras Vladimiras Rušaila, padedamas Boriso Berezovskio, pradeda tiesiogines derybas su pagrobėjais, apeidamas Maschadovo pareigūnus. Jam pavyksta išsiderėti daugiau nei penkiasdešimties įkaitų paleidimą. Rugsėjo 20 d. Berezovskis į laisvę išskraidina du britus, Joną Jamesą ir Camillą Carr, praleidusius keturiolika mėnesių nelaisvėje. Berezovskis neigia mokėjęs išpirką.

Primakovo iškilimas nubloškė Borisą nuo užsibrėžtų tikslų dėl *Aerofloto*. Likę du pagrindiniai jo įtakos šaltiniai liko administracijos vadovas Valentinas Jumaševas ir Jelcino dukra Tatjana, tačiau jų galia taip pat buvo sumažėjusi. Pats Jelcinas paniro į akivaizdžią depresiją, kai buvo priverstas dirbti su jam nepatikusia vyriausybe. Prieš krizę Kremlius valdė kabinetą, skirdamas ar atleisdamas ministrus. Tačiau naujai įsitvirtinęs ministras pirmininkas už savo poziciją nebuvo skolingas prezidentui, todėl Jelcinas negalėjo taip paprastai jo paleisti, bent jau kol kas. Jei ir buvo

kažkas, sugebąs spausti prezidentą dėl aukštų postų paskyrimo, tai buvo ministras pirmininkas.

– Dėl stabilumo atkūrimo, – kalbėjo Primas, – būtų žymiai geriau, jei Kremliuje dirbtų žmonės, su kuriais Baltieji rūmai eitų vienodu žingsniu.

Boriso įtaka akivaizdžiai smuko. *Klube* nebeliko minių. Jo baras su krokodilo iškamša kampe buvo visai tuščias. Dar blogiau, lapkričio pradžioje Borisas atsidūrė aršių debatų apie žydus ir jų atsakomybę dėl ekonominių Rusijos nelaimių taikinyje. Juos pradėjo komunistas, Dūmos narys generolas Albertas Makašovas. Jis sakė kalbą mitinge, vykusiame pietinėje šalies dalyje, pramoniniame Samaros mieste. Oratorius teigė, kad apie Jelciną susitelkę žydai yra atsakingi už netvarką šalyje. Minia jį palaikė plojimais. „Jie siurbia vietinių žmonių kraują; jie griauna pramonę ir žemės ūkį", – skelbė Makašovas. Žurnalistai nedelsdami provokavo Borisą komentarams. Borisas Berezovskis ir jo draugai Kremliuje didžiajai visuomenės daliai įkūnijo *žydų sąmokslą*.

Kol Borisas nepasidavė naujajam ministrui pirmininkui, Saša ir jo draugai artėjo link susidūrimo su naujuoju FSB direktoriumi.

Po susitikimo su Putinu liepą Saša įsitikino, kad jo tiesos skleidėjų komanda buvo akylai sekama. Jis net neabejojo, kad jų telefoniniai pokalbiai buvo įrašinėjami. Nušalinti jie turėjo laikinai atsisveikinti su savo tarnybiniais ginklais ir ženkliukais. Vidaus reikalų tarnyba nuodugniai tyrinėjo jų praeitį. Kažkas į žiniasklaidą paleido sufabrikuotą istoriją, neva Saša kartu su keliais pareigūnais buvo įtariami dėl įsibrovimo į vieno Maskvos verslininko namus ir apvalios pinigų sumos pagrobimo.

Putinas, gavęs tiesioginį įsakymą iš Kremliaus, išformavo URPO. Chocholkovas buvo paskirtas į šiltą vietelę mokesčių

tarnyboje. Kamišnikovas buvo pervestas į ATC. Visi ankstesnieji URPO operatyvininkai gavo kitas pareigas, išskyrus penkis tiesos skleidėjus. Visi iš Agentūros šnekėjo, kad jų dienos suskaičiuotos.

Rugsėjo 30 d. prokurorai netikėtai nutraukė URPO bylą nesiėmę jokių veiksmų. Paskutinio apsilankymo prokuratūroje metu Saša pastebėjo Trepaškiną, kurį anksčiau buvo matęs nuotraukoje vienoje iš bylų.

– Ei, Miša, aš turėjau būti tavo žudikas, – prisistatė jis.

– O aš turėjau būti auka. Malonu susipažinti.

Po savaitės Borisas sulaukė oficialaus laiško. Jame buvo rašoma, kad tyrimas labiausiai telkėsi ties dviem dalykais. Pirma, buvo patvirtinta, jog „1997-ųjų gruodžio 27 d. [kpt.] A. P. Kamišnikovas, dalyvaujant Litvinenkai, Šebalinui, Ponkinui ir Latišenokui, pareiškė keletą su jumis susijusių neapgalvotų teiginių. Tačiau šie teiginiai, nors ir diskredituoja jį [Kamišnikovą] kaip komandos lyderį, nereiškė ketinimo įvykdyti žmogžudystę."

Antra, tyrėjai išsiaiškino, kad atskirame pokalbyje su pulkininku Gusaku 1997-ųjų lapkritį generolas „Chocholkovas klausė, ar jis [Gusakas] sutiktų jus nužudyti". Tačiau laiške buvo rašoma, kad „pokalbyje nedalyvavo joks liudininkas". Be to, „Chocholkovui paklausus, ar jis *nudėtų* jus, [tai buvo] su jumis netiesiogiai susijusių reikalų kontekste, todėl jis [Gusakas] nepriėmė to kaip tiesioginio įsakymo įvykdyti žmogžudystę".

Kitos dvi potencialios aukos – Trepaškinas ir Džabrailovas – sulaukė panašių laiškų.

Kažko panašaus Borisas ir tikėjosi. Iki tol jis jau buvo išsiaiškinęs, kad prokuroras generolas Skuratovas slapta bendradarbiavo su Primakovu, ruošdamiesi įvesti savų statytinių į vidinį Kremliaus ratą. URPO tyrimų objektu buvo tapęs ir Kremlius. Nieko nuostabaus, kad Skuratovas juos nutraukė.

Spalio vidury tiesos skleidėjai *Klube* susitiko su Borisu aptarti tolesnių veiksmų. Tuomet Saša užtikrintai tvirtino, jog privalo nepasiduoti. Tai buvo nusikaltimų slėpimas, teigė jis. Visi faktai buvo pagrįsti. Kalbos apie Boriso *nudėjimą* buvo prieš įstatymą, nesvarbu, ką nuspręstų teismas. Jie privalo nesustoti ir šį reikalą iškelti į viešumą. Kilpa ant jų kaklų vis labiau veržėsi; viešumas buvo vienintelė likusi gynyba.

Prie jų prisijungęs Trepaškinas pritarė Sašai. Šebalinas, kaip ir įprasta, tylėjo. Ponkinas, Šeglovas ir Latišenokas linko į Sašos pusę. Gusakas nustojo su jais bendrauti jau prieš kelias savaites. Jis žinojo, kurion pusėn pūtė vėjas.

Pirmoji Boriso mintis buvo pasikalbėti su Putinu, bet vėliau atsisakė jos, nes šis asmuo vis dar buvo mįslė. Paskirtas į FSB, jis kaip vėžlys pasislėpė savo kiaute. Galbūt atėjo laikas priversti jį išlįsti. Jeigu jis buvo nusiteikęs reformuoti FSB, reikėjo jį tam pastūmėti. Borisas paprašė savaitės, kad galėtų apgalvoti geriausią išeitį. Spalio pabaigoje jis sutiko: jie turi viską iškelti į viešumą.

Lapkričio 13 d. laikraščiai išspausdino atvirą Boriso laišką Putinui, raginantį gvildenti URPO neaiškumus. Jis rašė, jog tiesos skleidėjai, atskleidę jam informaciją, savo viršininkų buvo apkaltinti „trukdymu patriotams nužudyti žydą, apvogusį pusę Rusijos". Šis kaltinimas sustiprino neseniai vykusį skandalą dėl generolo Makašovo antisemitinių pasisakymų.

Po keturių dienų Saša ir jo draugai surengė spaudos konferenciją. Saša ir Trepaškinas vilkėjo įprastai; kiti keturi veidus slėpė po slidininko kaukėmis. Šis įvykis tapo sensacija, tačiau ne tokio pobūdžio, kokio jie tikėjosi. Žiniasklaida susitelkė į vieną kaltinimą, pareikštą tarp daugelio kitų – Berezovskio nužudymo planą. Boriso reputacija užgožė tai, ką jie iš tikrųjų norėjo perduoti. Atrodė, kad niekam nerūpėjo FSB nusikalstamumas.

◆

Iškėlimas į viešumą taip pat nepadėjo Boriso bandymui išsiaiškinti Putino pažiūras. Naujasis FSB vadovas reagavo piktai, bet apdairiai. Jis pasmerkė tiesos skleidėjus dėl nepakankamai rimtų įrodymų ir įvardijo juos kaip galimai sukčiaujančius agentus. Nepasakė nė žodžio apie jų išvardytus faktus.

Kaip pasakė generolas Trofimovas, jiems susitikus peržiūrėti, kas padaryta ne taip, didžiausia Sašos nesėkmė buvo prastas laiko pasirinkimas: tam tikra prasme tiesos skleidėjai taip pat tapo finansų krizės aukomis. Pagrindinis jų sąjungininkas, Borisas, sunkiai įveikiama jėga 1998-ųjų pradžioje, metų pabaigoje prarado nemažą įtakos dalį. Primakovui atėjus į Baltuosius rūmus jis atsidūrė besiginančiojo padėtyje.

1998-ųjų gruodžio 7 d. Jelcinas nutraukė savo gydymąsi ligoninėje, kad atleistų administracijos vadovą Valentiną Jumaševą. Jį pakeitė generolas Nikolajus Bordiuža, Nacionalinės saugumo tarybos sekretorius, anksčiau buvęs muitinės viršininkas. Panašu, kad prezidentui jau įgriso civiliai ir jis nutarė vėl pasikliauti generolais.

– Dabar jie arba nužudys mane, arba patupdys už grotų, – savo ateitį Marinai pranašavo Saša.

4 DALIS

KAIP PADARYTI PREZIDENTĄ [RUSIŠKAS SCENARIJUS]

8 skyrius

LOJALISTAS

1998 m. gruodžio 8 d. Čečėnija. Čečėnų pareigūnai randa nukirstas keturių įkaitų galvas, trijų britų ir naujazelandiečio, sudėtas į maišą ir paliktas už kaimo, esančio šešiasdešimt kilometrų nuo Grozno. Jų nužudymą greičiausiai paskatino prezidento Maschadovo antiteroristinio būrio bandymas surengti išlaisvinimo operaciją. Čečėnų pareigūnai pagrobimu ir nužudymu apkaltina radikaliosios vahabitų grupuotės lyderį Arbi Barajevą. Barajevas grasina teroro bangos plūstelėjimu Rusijoje, jei Maschadovo pajėgos puls jo tvirtovę Urus Martane. Islamistų opozicijos lyderiai Šamilis Basajevas ir Movladi Udugovas reikalauja Maschadovo atsistatydinimo.

Sašos atsisveikinimas su FSB sutapo su galutiniu Rusijos–Čečėnijos susitarimų, kuriuos Borisas padėjo sudaryti, iširimu. Zakajevo teigimu, kaltininkė buvo Rusija.

– Nuo to momento, kada Rybkinas ir Berezovskis buvo pašalinti iš derybų, viskas pradėjo eiti blogyn, – vėliau aiškino jis.

Jis buvo įsitikinęs, kad nuo 1998-ųjų vasaros rusų slaptosios tarnybos pradėjo sistemiškai kenkti Maschadovo vyriausybei, tylomis remdami radikaliuosius islamistus.

– Mūsų tikslas buvo sukurti pasaulietinę, demokratišką, vakarietišką musulmonų valstybę, kažką panašaus į Turkiją, ir galiausiai įstoti į NATO, – pasakojo Zakajevas, – tačiau tuomet visai netikėtai atsirado šitie vahabitai su krūvomis pinigų ir atnešė visiškai svetimą islamo pakraipą. Kaip, jūsų manymu, jie ten atsirado? Per Maskvą: visi turėjo rusiškas vizas!

1998-ųjų liepą pradėjusi imtis griežtų priemonių prieš aktyvistus Maschadovo valdžia kelis jų sugavo ir išsiuntė į Jordaniją.

– Visi jie buvo patyrę kovotojai, – prisiminė Zakajevas, – tačiau nebuvo susiję su *afganais*, amerikiečių parengtais džihadistais, kovojusiais su sovietais Afganistane. Visi jie buvo rusiškai kalbantys arabai, buvę KGB kadrai iš Vidurinių Rytų. Mes žinojome, kad pinigus jiems moka ne Saudo Arabija, o Maskva.

Jis atkreipė dėmesį į tai, kad Chalidas Šeichas Mohamedas, vienas galimų rugsėjo 11-osios išpuolių organizatorių, mėgino patekti į Čečėniją 1997-aisiais, dar prieš pradėdamas dirbti su Osama bin Ladenu. Jam nebuvo leista pravažiuoti Azerbaidžiano. Tas pats nutiko ir kitiems, mažiausiai keturiems, galimiems rugsėjo 11-osios teroristams, tarp jų Mohamedui Atta. Visi jie, prieš vykdami į Afganistaną, bandė patekti į Čečėniją, tačiau negalėjo: ši valstybė buvo akylai saugoma nuo pašalinių.

– Prašau paaiškinti man, kaip šie vaikinai, kuriuos sugavome, su Jordanijos pasais, jau nekalbu arabišką išvaizdą, pateko į Rusijos ambasadą, gavo vizą, nuskrido į Maskvą, tada – į Šiaurės Kaukazą, o tam buvo būtinas specialus leidimas, nepranešę apie

tai FSB? Neįmanoma! O tie trys Dagestano kaimai, kuriuose vis lankėsi Stepašinas! Tai buvo gudrus ėjimas. Mes stengėmės išvaikyti vahabitus iš Čečėnijos, bet jiems buvo suteikta Rusijos FSB apsauga!

Zakajevas ypač piktinosi įkaitų verslu. Tai, kad rusai mokėjo išpirkas, tik skatino išdavikiškas karo vadeivas ir kaupė jų kišenėse nemenkas sumas, o Čečėnijos vyriausybė buvo priversta veržtis diržus. Jis teigė, kad vien už Valentiną Vlasovą, Jelcino įgaliotinį, kuris buvo pagrobtas 1998-ųjų gegužę, o paleistas lapkritį, rusai sumokėjo 7 milijonus dolerių. Rusų slaptosios tarnybos turėjo savo tinklą derėtis su pagrobėjais. Pulkininkas leitenantas Daudas Korigovas, kaimyninio Ingušijos regiono reikalų ministras, buvo pagrindinis rusų tarpininkas. Vyriausias sandėrių koordinatorius buvo Rusijos vidaus reikalų viceministras Vladimiras Rušaila.

– Mums buvo neįmanoma nutraukti šių grandinių, – guodėsi Zakajevas. – Ten buvo tikras darbo pasidalijimas: viena nusikaltėlių grupuotė grobdavo įkaitus, kita juos laikydavo nelaisvėje, trečia derėdavosi su rusais. Jie rišo žmones prie šių grandinių kaip kokius galvijus.

Zakajevas skundėsi, kad buvo rengiami dideli sąmokslai, tačiau niekas garsiai nekalbėjo apie išpirkas, mokamas už įkaitus:

– Britai tai patvirtino, kaip ir prancūzai, kai buvo paliesti ir jų žmonės. Apie tai visi žinojo. Tačiau viešai jie tai neigė.

Iš pradžių Čečėnijos vyriausybė tylomis prašė rusų liautis. Paskui Maschadovas viešai apkaltino Rusijos vyriausybę pagrobėjų kurstymu. Jis netgi kaltino Rusijos slaptąsias tarnybas veikimu išvien su įkaitų grobėjais. Tačiau tai nesustabdė šio verslo.

Borisas aiškino, kad jam būnant NSC sekretoriaus pavaduotoju jų politika buvo įtraukti radikalus paties Maschadovo raginimu. Kartą 1997-aisiais Borisas asmeniškai pristatė du milijonus dolerių iš valstybės biudžeto Basajevui, buvusiam Čečėnijos vice-

premjerui, atsakingam už pertvarkymus. Pinigai buvo pristatyti grynaisiais, nes Čečėnijoje neliko nė vieno banko.

– Vėliau, kada man teko palikti NSC, viceministras Rušaila prašė manęs tęsti su juo darbus dėl įkaitų, nes buvau pagarsėjęs kaip vienas tų, kuriais čečėnai galėjo pasitikėti. Visiškai dėl to nesigailiu. Mes išgelbėjome mažiausiai penkiasdešimt žmonių, kuriuos kitu atveju būtų nužudę. Dauguma jų buvo paprasčiausi kareiviai. Ir, patikėkite manimi, visa tai vyko oficialiai. Kremlius puikiai apie viską žinojo.

Borisas nepatvirtino to, kad sumokėjo už dviejų britų, Jono Jameso ir Camillos Carr, paleidimą 1998-ųjų rugsėjį. Jis pasakė tik tiek:

– Seras Andrew Woodas, Britanijos ambasadorius, paprašė mano pagalbos. Aš pasikonsultavau su Borisu Nikolajevičiumi [Jelcinu], ir jis liepė daryti „viską, kad juos ištraukčiau". Aš taip ir padariau.

Borisas ir Zakajevas sutarė dėl vieno dalyko: pirmieji kontaktai tarp FSB, įkaitus grobiančių karo vadeivų ir vahabitų radikalų vėliau peraugo į stipresnius ryšius. Galiausiai slaptosios rusų tarnybos pradėjo vadovauti išdavikiškoms čečėnų grupuotėms. Kai FSB norėjo išprovokuoti antrąjį karą Čečėnijoje, jie žinojo, kur kreiptis. Tačiau noras viską atlikti be priekaištų reikalavo meistriško FSB direktoriaus, tapusio ministru pirmininku, Vladimiro Putino manevro.

Putino pakilimą iš Lubiankos į Baltuosius rūmus galima lengvai įsiminti pagal Lenos Berezovskajos gimtadienio datą: 1999-ųjų vasario 22 d. Iš pradžių buvo organizuotas mažas šeimos ir artimiausių draugų pobūvis, tačiau Putinas į jį atvyko nekviestas, taip nustebindamas ne tik Leną ir Borisą, bet ir daugumą rusų politikų.

Karas tarp Boriso ir Primo įgijo pagreitį, o specialistai lažinosi, kad šį kartą oligarchas gali ir nelaimėti. Pirmą kartą per daugelį metų Lena ir Borisas nusprendė nerengti didelių iškilmių, kad neatsidurtų dėmesio centre: Maskvos elitui santykiai su Borisu darėsi pavojingi.

Prieš dvi dienas jie dalyvavo pasaulinėje *Sibiro kirpėjo* premjeroje Kremliaus kongresų rūmuose. Tai buvo pirmasis rusų *holivudinis* projektas. Salės lūžo nuo penkių tūkstančių elito narių. Atėjus Borisui ir Lenai, apie juos atsirado laisvos vietos, nes žmonės instinktyviai traukėsi nuo jų tolėliau.

Jų atsargumas turėjo tvirtą pagrindą. Kelias paskutines savaites prokuroro generolo Jurijaus Skuratovo pastangos griauti Boriso imperiją buvo pagrindinė miesto pokalbių tema.

Viskas prasidėjo, kai mokesčių pareigūnas pradėjo engti *ORT* dėl laiku nesumokėtų mokesčių. Šalyje kiekvienas turėjo laiku nesumokėtų mokesčių, tačiau iš visų išskirta buvo kaip tik *ORT*. Tuomet prokurorai su TV kamerų ir kaukėtų *Specnaz* komandos narių palyda patikrino dvidešimt keturis biurus ir namus Maskvoje – jie visi buvo susiję su Boriso veikla – taip pat ir pagrindinį *Sibneft* pastatą. Jie tariamai ieškojo įrodymų dėl nelegalių telefoninių pokalbių įrašų, kuriuos kaupė Boriso apsaugos darbuotojai.

Vasario pradžioje iš *Aeroflоto* buvo išguita visa Gluškovo komanda. Skuratovas pareiškė, kad jo pavaldiniai pradėjo kriminalinį oro linijų finansų tyrimą, o ypač *Andavos*, šveicarų kompanijos, kuri perėmė *Aeroflоto* bilietų pardavimų įplaukas iš užsienio, vaidmenį.

Borisas neabejojo, kad visa tai buvo ministro pirmininko Primakovo strategijos dalis, pagal kurią jis siekė apjuodinti viską, kas susiję su Jelcinu, nes Rusijoje vėl artėjo rinkimai. Problema buvo tai, kad prezidentas to nematė. Jis pasitikėjo Primu.

Besibaigiant 1998-iesiems ir 1999-ųjų pradžioje Jelcinas, kamuojamas ligos priepuolių ir depresijos, buvo abejingas ir neryžtingas. Jis jautė nepasitenkinimą tuo, kad ankstesnieji jo favoritai, *jaunieji reformininkai* ir jų draugai bankininkai, jį nuvylė kurdamiesi praturtėjimo modelius nuožmios kovos su komunistais metu. Jis buvo apdairus pasikliaudamas slaptosiomis tarnybomis. *Vidurnakčio dienoraščiuose* jis rašė, kad Primakovas atrodė kaip artima siela, reformų trokštantis buvęs sovietinis viršininkas, kuris matė demokratijos šviesą. Prezidentas tikėjosi kartu su juo išeiti į pensiją 2000-aisiais, anksčiau perdavęs valdžią į naujos kartos reformų trokštančių politikų rankas.

Tačiau Borisas perprato Primakovą anksčiau nei daugelis. Galbūt dėl tų ankstesnių susidūrimų su juo dėl *Aerofloto*.

Aplink Borisą liko labai nedaug žmonių, norinčių kovoti su Primu ir nepraradusių kovotojo dvasios. Tarp jų – buvęs administracijos vadovas Jumaševas, Jelcino dukra Tatjana, Roma Abramovičius ir Aleksandras Vološinas, prezidento patarėjas ekonomikos klausimais. Visi kartu jie pradėti vadinti *šeima*. Borisas buvo tarsi grupės guru; jis buvo bent dešimčia metų už visus vyresnis.

Šeimos įtaka prezidentui nebuvo tokia stipri, kaip manė politologai. Jelcinas nesileido manipuliuojamas ir visuomet apsvarstydavo savo galimybes. Padėtį blogino ir tai, kad jis asmeniškai nemėgo Boriso, o šis buvo varomoji grupės jėga. Prezidentas jo patarimus perfiltruodavo per Tanią-Valią.

Roma Abramovičius buvo jauniausias ir naujausias *šeimos* narys. 1997-ųjų pabaigoje jis paprašė Boriso supažindinti jį su Tania-Valia. Jie iš karto susidraugavo. Jis tapo jų mylimiausiu kompanionu. Borisui tai patiko. Kartą jis pasakė Romai:

– Aš galiu su jais dirbti, bet negaliu artimai susigyventi. Negaliu pasikviesti, tarkim, savaitgaliui ar paplaukioti jachta. Bet svarbu, kad tu tai darai.

Tada jie abu, Borisas ir Roma, nusipirko jachtas ir nekilnojamojo turto Côte d'Azur, kad prisiglaustų nuo Maskvos spaudimo.

– Man visai nesunku su jais bičiuliautis, jei tai teikia naudos verslui, – šypsojosi Roma.

Borisas įžvelgė, kad po drovia ir teigiama Romos povyza slėpėsi apsukrus ir skaičiuojantis individualistas, sugebantis naudotis žmonių silpnybėmis ir turintis įstabų bendravimo talentą. Jie abu žinojo, kad *šeimoje* vieni turėjo įtakos, kiti – pinigų – kažkas juk turėjo mokėti už pasiplaukiojimus jachtomis. Abu buvo turtingi, tačiau Roma sugebėjo geriau tvarkyti kasdienius reikalus. Netrukus pinigai ir daugelis kitų *techninių šeimos* gyvenimo smulkmenų tapo Romos rūpesčiu. Jis viskuo pasirūpindavo.

Buvo ir šeštasis į *šeimą* trokštantis įsilieti narys – FSB direktorius Vladimiras Putinas. Borisas buvo su juo susitikęs keletą kartų, o Tania-Valia jį stipriai rėmė. Po pradinių nesutarimų dėl Litvinenkos iškeltų dalykų, Boriso ir Putino santykiai pagerėjo, labiausiai dėl to, kad turėjo bendrų priešų. Primas nekentė Putino ir norėjo savo žmogaus Kontoroje, „tikro profesionalo“ iš senųjų KGB žvalgybos kadrų. Kaskart atėjęs susitikti su Jelcinu – dažniausiai ligoninėje – jis reikalaudavo Putino galvos. Nepaisant to, Borisas ir Putinas faktiškai nebendravo, iki pastarasis pasirodė Lenos Berezovskajos gimtadienyje. Jo apsauginis prieš dvidešimt minučių įspėjo Borisą, jog FSB direktorius buvo pakeliui į sodybą. Iš pradžių visi baiminosi kažko nemalonaus, tačiau kai Borisas išėjo į lauką pasitikti svečio, jis stebėjo, kaip didelė rožių puokštė išlindo pirma mažo slaptųjų agentų viršininko, kol apsauga puslankiu apstojo automobilį.

Borisas liko nustebęs.

– Volodia, aš pamalonintas, bet kam gadinti santykius su Primakovu?

– Man nesvarbu, – tarė Putinas. – Aš esu tavo draugas ir noriu tai parodyti. Ypač tretiesiems asmenims. Jie nori tave atstumti, bet aš žinau, kad esi švarus.

Po daugelio metų jau Londone Borisas vis dar tikėjo, kad tas Putino gestas per gimtadienį buvo nuoširdus.

– Atvykdamas jis neturėjo jokių užslėptų motyvų. Tuo metu nebuvau tarp Jelcino favoritų. Primas buvo. Putinui mažiausiai reikėjo, kad apkaltintų mus bendru sąmokslu.

Mes kalbėjomės jau po Sašos mirties. Boriso pasisakymas apie Putino nuoširdumą man pasirodė neįtikėtinas. Boriso pažiūros nesutapo: kaip Putinas, pasiaukojantis ir reiškiantis solidarumą su Borisu, kai jam to reikėjo, galėjo būti Sašos nužudymo kurstytojas? Kažkur glūdi nesutarimas.

– Kaip tik taip! – sušuko Borisas su matematišku pasimėgavimu, tarsi išsprendus uždavinį. – Daug apie tai mąsčiau. Ar gyvenime kas nors tave išdavė?

– Kai kas, – atsakiau.

– Ar troškai tų žmonių mirties? Norėjai tiesiogine to žodžio prasme juos nudėti?

– Tikrai ne!

– Čia ir yra skirtumas! Putinas yra pavyzdingas komandinis žaidėjas, visiškai patikimas. Kaip jis galėjo būti žudikas? Ir tada supratau. Šitie KGB-istai – jie turi moralės, tačiau ji yra kitokia. Jie išmokyti būti ištikimi iki mirties ir tuo pat metu tiki, kad neištikimybę privalu bausti mirtimi. Jo akyse Saša buvo išdavikas. Saša stengėsi man paaiškinti, tačiau nekreipiau į tai dėmesio, kol nebuvo per vėlu.

Taip po Lenos gimtadienio Putinas tapo visateisiu *šeimos* nariu, o jo savybės pasirodė nepakeičiamos jau iš karto: atremtas Skuratovo puolimas, o prezidentas įtikintas, kad jo ministras pirmininkas ketino perimti valdžią ir nugramzdinti šalį į sovietinę praeitį.

Niekas nežinojo, kaip atsirado lemtingoji filmuota medžiaga. Borisas sakė, kad apie ją sužinojo tik tada, kai ji nebebuvo paslaptis Kremliuje. *Vidurnakčių dienoraščiuose* Jelcinas pasakoja, kad „pornografinė vaizdajuostė", kuri buvo susijusi su prokuroru generolu Jurijumi Skuratovu, „pateko į rankas" administracijos vadovui generolui Bordiužai sausio pabaigoje. Jelcinas rašė, kad Skuratovo „draugai <...> bankininkai ir verslininkai" iš tikrųjų „naudojosi šilta prokuroro vietele".

Nedidelis Maskvos laikraštis *Argumenty i Fakty* kėlė hipotezę, kad prastos kokybės nespalvota vaizdo medžiaga galėjo reikšti, jog tai – slaptųjų tarnybų darbas, nes „jie vieninteliai neturėjo biudžeto naujesnei įrangai".

Įžvalgusis žurnalistas ir parlamentaras Jurijus Ščekočichinas savo straipsnyje *Novaja Gazeta* rašė, jog šią medžiagą nufilmavo vienas prokuroro žmonių, kuris vėliau pasirodė Kremliuje.

Nesvarbu, kas šią vaizdajuostę atnešė į Kremlių, tačiau tas žmogus sukėlė tokią įvykių bangą, kuri prilygo M. Lewinsky skandalui.

1999-ųjų vasario 1 d. Jelcino administracijos vadovas generolas Bordiuža parodė Skuratovui vaizdajuostę ir privertė jį parašyti atsistatydinimo raštą. Vėlyvą kovo 16 d. naktį vaizdajuostė buvo parodyta per antrąjį kanalą su perspėjimu, kad turinys nebuvo rekomenduojamas asmenims iki aštuoniolikos metų. Kitą rytą Federacijos taryba, aukštesnieji parlamento rūmai, kaip ir buvo

reikalaujama pagal Konstituciją, susirinko patvirtinti Skuratovo atsistatydinimo. Tačiau balsavimas pavirto žeminančiu Jelcino pralaimėjimu. Skuratovas teisinosi, kad atsistatydinti jį privertė spaudimas iš prezidento aplinkos. Todėl taryba, nubalsavusi 142 prieš, 6 už, atmetė jo atsistatydinimą.

Įsiutęs Jelcinas atleido savo administracijos vadovą. Jis pakvietė Skuratovą, Primakovą ir Putiną atvykti pas jį į ligoninę, kur buvo gydoma jo kraujuojanti opa. Prezidentas sakė, jog nebuvo informuotas apie vaizdajuostę, tačiau, verčiamas tokių aplinkybių, paprašė Skuratovą išeiti.

Skuratovas gynėsi, kad vaizdajuostė buvo suklastota. Jelcinas nurodė Putinui, kad FSB atliktų teisminį tyrimą ir nustatytų jos autentiškumą.

Tada Skuratovas ir padarė esminę klaidą. Jis pasiūlė Jelcinui pasirūpinti vienu tyrimu dėl korupcijos, kuriame įsitraukusi Jelcino dukra, jei prezidentas leistų jam likti dabartinėse pareigose. Savo memuaruose Jelcinas pasakoja, kad iš pradžių nelabai suprato, ką Skuratovas turėjo omenyje.

Naujam prokurorui būtų gan sudėtinga „užbaigti šį sudėtingą reikalą", spyrėsi Skuratovas, ir, ieškodamas pritarimo, atsisuko į Primakovą:

– Pasakyk jam, Jevgenijau Maksimovičiau.

Jelcino pasakojimu, tą akimirką Primakovas ilgokai patylėjo, o tada tarė:

– Jei Borisas Nikolajevičius manęs prašytų, aš nedelsdamas išeičiau. Ir tu turi išeiti, Jurijau Iljičiau.

– Išdavei mane, Jevgenijau Maksimovičiau, – piktai suurzgė Skuratovas.

Matyt, jiedu dėl kažko buvo susitarę. Tai buvo Primakovo pabaigos pradžia. Keista, kad ne Skuratovo, kuris priešinosi atsistatydinimui.

◆

Aštuonis mėnesius Kremlius kovojo su parlamentu dėl Skuratovo atsistatydinimo. Kad suvaldytų priešiškumą, Jelcinas paskyrė naują administracijos vadovą, Boriso protežė Aleksandrą Vološiną. Tuo metu Skuratovas užsispyręs laikėsi savo ir tęsė paviešintus tyrimus, taip visiškai sugriaudamas Jelcino pasitikėjimą juo. Visuomenės pasitikėjimas prezidentu apklausose nukrito iki vienaženklio skaičiaus. Rusijoje artinosi politinis chaosas.

Kitos valstybės nekreipė daug dėmesio į Kremliaus muilo operas. Po skandalo su Monika Lewinsky, sekso skandalas su paprastu valstybės prokuroru nieko nebestebino. Vienintelis Rusijos pareigūnas, kuris pasirodė Vakarų antraštėse kovo 23 d., buvo Primakovas. Jis nepasivargino nuvykti į Vašingtoną ir protestuoti prieš amerikiečių ketinimus bombarduoti Serbiją – ir akimirksniu tapo nacionalistų bei komunistų didvyriu.

Kovo 25 d. Saša Litvinenka buvo suimtas tiesiog gatvėje, Maskvos centre. Jį apkaltino tarnybinių įgaliojimų viršijimu ir įtariamojo kūno sužalojimu 1997-ųjų pabaigoje.

Groznas. Kovo 21 d. prezidentas Aslanas Maschadovas išvengia dar vieno pasikėsinimo į gyvybę. Išpuolis įvykdytas praėjus dviem dienoms po negailestingo sprogdinimo žmonių pilnoje turgavietėje Vladikaukaze, už penkiasdešimties kilometrų nuo Čečėnijos, kurio metu žuvo penkiasdešimt žmonių. Maskvoje FSB vadovas Vladimiras Putinas atmeta Maschadovo tvirtinimus, kad išpuoliai kilo dėl „tam tikrų jėgų" sąmokslo Maskvoje. Kovo 29 d. Putinas tampa Rusijos nacionalinės saugumo tarybos vadovu ir tampa atsakingas už Čečėnijos reikalus. Jis išlaiko ir FSB direktoriaus kėdę. Jau balandžio 15 d. Rusija dislokuoja tūkstančius papildomų milicijos pareigūnų ir karių ties siena su Čečėnija. Kalbėdamas rusų televi-

zijose kariuomenės būrių vadas teigia, jog čečėnų separatistų tikslas yra „sukurti vieningą musulmonų valstybę iš Čečėnijos, Ingušijos ir Dagestano. Tai suteiktų [Čečėnijai] tiesioginį susisiekimą su Turkija, NATO nare".

Net ir dabar negalima būtų užtikrintai besti pirštu į tą, kuris slypėjo už Sašos suėmimo. Tuo metu dvi jo bylą nagrinėjusios agentūros buvo skirtingose politinio susiskaldymo barikadų pusėse: Skuratovo prokuratūra prieš Putino FSB.

Saša buvo tvirtai įsitikinęs, kad Putinas atidavė jį Skuratovo šunims. Jis sakė, kad prokuroras Jurijus Bagrajevas, Skuratovo dešinioji ranka, nuoširdžiai nustebo išvydęs jį suimtą. Iškart po suėmimo jį laikė žemesnieji tyrėjai. Tuomet pasirodė Bagrajevas. Vilkėdamas generolo uniformą, jis atėjo į tardymo kamerą, naršė Sašos telefonų knygelėje ir negalėjo nuslėpti nuostabos.

– Oho, matau čia Berezovskį, Jumaševą, – tarė jis. – Negi iš tikrųjų juos pažįsti? Tu tas vaikinas iš televizijos? Ką gi, ką gi, regis, čia turime VIP personą.

– Putinas nusprendė, ar siųsti mano bylą prokurorams, ar ne, – pasakė Saša. – Jis visada manęs nekentė. Taigi jis gavo dvigubą naudą: numesdamas mane tiems šunims, jis FSB generolų akyse atitolo nuo Boriso.

Saša manė, kad Putinas nedelsdamas asmeniškai inicijavo jo bylą po tos spaudos konferencijos, vykusios lapkričio mėnesį.

Putinas niekuomet neslėpė savo nuomonės apie Sašą. 1998-ųjų gruodį jis sakė Elenai Tregubovai, *Komersant* korespondentei Kremliuje:

– Aš asmeniškai negaliu atsisakyti minties, jog šie žmonės iš tikrųjų gąsdino Borisą Abramovičių [Berezovskį]. Anksčiau jis buvo pasikėsinimo taikinys. Todėl nieko nuostabaus, kad jis baiminosi, jog buvo planuojamas kitas bandymas. Manau, šie parei-

gūnai sukėlė skandalą tiesiog norėdami išplėsti sau darbo rinką. <...> Atleidau Litvinenką ir paleidau jo padalinį, <...> nes FSB pareigūnai neturėtų rengti spaudos konferencijų. Tai nėra jų darbas. Be to, vidinių skandalų nedera kelti į viešumą.

Praėjus daugiau laiko, kalbėdamas Kremliuje 2007-ųjų vasario 5 d., Putinas pateikė šiek tiek skirtingą versiją: Saša iš FSB atleistas „už piktnaudžiavimą tarnybine padėtimi, fizinio smurto naudojimą suimant <...> ir už sprogstamųjų medžiagų vagystę“. Tokie kaltinimai buvo pateikti Sašai po suėmimo.

Tačiau įvykių metu visi tikėjo, jog Putinas čia niekuo dėtas; Sašos suėmimas atrodė kaip sudedamoji Skuratovo puolimo prieš Borisą dalis.

Apie Sašos suėmimą Borisas sužinojo Paryžiuje, jo mūšio su Skuratovu kulminacijos pradžioje.

Balandžio 2 d. spaudos konferencijoje Putinas pateikė FSB tyrimo išvadas, jog pornografinė vaizdajuostė buvo autentiška. Šia transliacija norėta suteršti Skuratovo įvaizdį, tačiau išėjo visiškai priešingai. Galbūt tam įtakos turėjo perdėtai dievobaiminga Putino mina; vienas mano draugas iš teisėsaugos struktūrų pastebėjo, jog „šis vyrukas niekad nebuvo viešbutyje su dviem merginomis. Net su viena.“

Tą pačią dieną Skuratovas išdavė orderius suimti Berezovskį ir Gluškovą, kaltinant juos 250 milijonų dolerių *Aeroflot*o pinigų išplovimu per *Andavą*. Berezovskis atsakė, kad kaltinimai buvo visiškai nepagrįsti, ir turėjo politinę motyvaciją.

– Dabar toks laikas, kai šalį valdo žmonės nuogais užpakaliais, – skelbė jis žiniasklaidai. Tuo metu Borisas su Lena buvo įstrigę Prancūzijoje.

Balandžio 21 d. Borisas grįžo į Maskvą išspręsti visų nesklandumų ir apginti savo vardą. Jis sutiko padėti tyrimui mainais už arešto orderio atšaukimą. Tą dieną Jelcinas dar kartą atsimušė į

sieną Federalinei tarybai antrą kartą atmetus jo bandymą atimti iš Skuratovo postą, nors ir mažiau žeminančia balsų dauguma: 79–61. Ministras pareiškė savo ištikimybę prezidentui. Skuratovo tyrimo kilpa vis labiau veržė Tatjanos kaklą. *Šeimai* skubiai reikėjo Boriso patarimo.

Pirmoji vieta, kurioje apsilankė į Maskvą grįžęs Borisas, buvo Skuratovo guolis – generalinė prokuratūra. Jį apklausinėjo keturias valandas, oficialiai kaltino *nelegaliu verslu* bei pajamų slėpimu ir laikinai paleido. Televizijų komandos prie durų laukė naujų žinių.

– Šią bylą prieš mane, pažeisdamas įstatymus, sukurstė ministras pirmininkas, – pasakė jis į kamerą. – Primakovas ir Skuratovas yra surengę sąmokslą, kuriuo siekia pakirsti prezidentą.

Jam vos spėjus nuvažiuoti, suskambo telefonas. Skambino Černomyrdinas. Prezidentas jo prašė įsikišti į šį skandalą. Primas žiūrėjo žinias, po kurių laukė Boriso Baltuosiuose rūmuose. Jis norėjo pasiaiškinti.

Išėjęs po pusantros valandos trukusio susitikimo su ministru pirmininku Borisas buvo nekalbus.

– Mes ten ne meilikauti susitikome, – tarė susirinkusiems reporteriams. – Aptarinėjome būtinybę nemaišyti politikos su teisingumu ir nusikaltimais.

Tik praėjus daugiau laiko Borisas papasakojo man, kas vyko už uždarų durų.

– Duodu tau garbės žodį, kad neturiu nieko bendra su *Aeroflot*o byla, – pradėjo Primakovas. – Štai, turiu oficialios prokuratūros bylos kopiją. Ten nėra jokio įrašo dėl bet kokių šaltinių iš mano įstaigos. Galime paprašyti Viktoro Stepanovičiaus, kad paliudytų.

Jis paskambino, ir į kabinetą įėjo Černomyrdinas.

Borisas iš kišenės ištraukė Skuratovo laiško Primakovui kopiją, kuriame buvo aprašomos *Aerofloto* kaltinimų detalės. (Borisas nesakė man, iš kur gavo šią kopiją. Jis užsiminė: „Turiu savų šaltinių.") Skersai puslapio ėjo ministro pirmininko ranka užrašyta eilutė: „Pradėti baudžiamąjį teismo procesą ir pateikti kaltinimus. Primakovas."

– Negaliu patikėti, kad būčiau tai rašęs. Čia tikrai mano parašyta? – suglumo Primakovas.

– Ar jau galiu eiti, Jevgenijau Maksimovičiau? – paklausė Černomyrdinas.

Likus vienu du, Primakovas tarė:

– Borisai Abramovičiau, pasakyk, ko tu nori? Girdėjau, jog buvai susidomėjęs *Sber* banku.

– Jau daugelį metų buvau atitrūkęs nuo verslo, Jevgenijau Maksimovičiau. Tačiau norėčiau tau padėti, – mįslingai ištarė Borisas.

Ministras pirmininkas nesuprato jo humoro jausmo. Jis buvo visiškai suglumęs.

– O ką pasakytų komunistai?

– Juokauju, Jevgenijau Maksimovičiau, – tarė Berezovskis ir išėjo.

Kitą dieną Borisas nuvyko pas Putiną į FSB biurą. Jis instinktyviai krūptelėjo, kada sunkūs metaliniai vartai užsitrenkė už jo *mersedeso*. Mašina nuriedėjo į vidinį keturkampį Lubiankos pastato kiemelį. Nemažai tūkstančių žmonių įėję pro šiuos vartus atgal nebeišėjo.

Niekuo neišsiskiriantis, į Putiną panašus žmogus palydėjo jį į liftą ir į naujutėlaitį direktoriaus kabinetą trečiame aukšte. Patal-

pos buvo renovuotas pagal asketišką Putino skonį: šviesus medis, labai funkcionalus, turbūt paveiktas tarnybos Rytų Vokietijoje laikų. Senasis viršininkų kabinetas, kuriame šaltojo karo planus dėliojo tokie praeities KGB meistrai kaip Berija ir Andropovas, buvo paverstas į agentūros šventyklą pagal naujojo direktoriaus nurodymus.

Smulkaus sudėjimo Putinas atrodė dar smulkesnis už to didžiulio stalo, ant kurio stovėjo bronzinė Felikso Dzeržinskio, slaptosios sovietinės milicijos steigėjo, statulėlė. Pirštu prie lūpų jis davė Borisui ženklą tylėti ir pamojo ranka, kad sektų jį pro galines duris. Jie praėjo asmeninį valgomąjį ir dar vienu siauru koridoriumi.

Borisas apsižvalgė. Jie atsirado mažame, belangiame laukiamajame priešais lifto duris, matyt, galiniame išėjime iš kabineto į atskirą liftą.

– Čia saugiausia vieta kalbėtis, – tarė Putinas.

Boriso darbotvarkė apsiribojo dviem klausimais: Primakovas ir Litvinenka.

Rusų politikos ypatumas yra tas, kad Kremliaus vadovui, ar tai būtų caras, ar generalinis sekretorius, ar prezidentas, yra suteikta paslaptinga *vlast* arba *teisė į valdžią*, kuri masėms įkvepia instinktyvų nuolankumą ir pagarbą. Šis didingas aukščiausios valdžios ingredientas jungia visus Rusijos valdovus į vieną faktinę dinastiją nuo Romanovų rūmų iki Lenino, Stalino, Chruščiovo, Brežnevo, Gorbačiovo ir Jelcino. Taigi peršasi mintis apie tiesioginius įpėdinius. Konkrečiu atveju, Putinas ir Borisas – kaip ir visi kiti – puikiai suprato, jog nesvarbu, kam Jelcinas patikės savo sostą, tas žmogus iškart įgis 20–40 procentų rinkėjų palankumą. Nors paties Jelcino reitingai smuko; sosto paveldėtojo

mistika veikė nepriklausomai nuo to, kokia asmenybė jį anksčiau užėmė.

Iki rinkimų, 2000-ųjų metų, buvo likę tik aštuoni mėnesiai. Akivaizdu, kad komunistinių grupuočių, buvusių *aparatčikų* ir šnipų remiamas sovietų reliktas Primakovas nebuvo tas, kokio šaliai reikėjo žengiant į dvidešimt pirmą amžių. Jis turėjo pasitraukti; taip jo buvo sutarta su prezidentu nuo pirmos dienos. Klausimas, kas galės jį pakeisti, tapti sosto įpėdiniu, nauju Rusijos prezidentu?

Stovėdami tame laukiamajame prie lifto senajame KGB pastate, Borisas ir Putinas suprato, kokia istorinė atsakomybė gulė ant jų pečių. Jie sutarė dėl to, kad tai turėtų būti kažkuris iš *šeimos*, kurią savo ruožtu galėjo paremti prezidentas.

Turėdamas prezidento palaikymą jų kandidatas privalėjo pasižymėti esmine savybe – sugebėjimu nugalėti komunistų remiamą kandidatą, veikiausiai patį Primą, kuris paskutinėmis savaitėmis įgijo vis didesnį populiarumą. Tačiau Borisui ir Putinui stengiantis rasti potencialų kandidatą, jų horizontas buvo tuščias. Po praėjusių metų skandalų bei krizių reformininkai iš Čiubaiso mokyklos, Nemcovas ar Kirijenka, pretenduoti nebegalėjo. Tas pats galiojo ir Černomyrdinui. Dabar jis visiems atrodė kaip pralaimėjusysis. Lebedis atrodė tinkamas kandidatas, tačiau išrinktas tikriausiai taptų kariniu diktatoriumi. Buvo vos du visuomenėje populiarūs žmonės, kurie atrodė bent kiek priimtini: vidaus reikalų ministras Sergejus Stepašinas ir Nikolajus Aksionenka, transporto ministras. Kiekvienas turėjo savų stiprybių ir silpnybių, tačiau nė vienas neatrodė galintis užtikrintai laimėti.

– Volodia, o kaip tu pats? – staiga paklausė Borisas.

– Ką aš pats? – nesuprato Putinas.

– Ar galėtum būti prezidentas?

– Aš? Ne, aš tam netinku. Čia ne tai, ko noriu gyvenime.

– Na, tada kas? Nori likti čia amžinai?

– Aš noriu... – jis trumpai abejodamas padelsė, – aš noriu būti Berezovskis.

– Ne, ne, tu tikrai to nenori, – juokėsi Borisas.

Taip jie tą kartą šios temos ir neužbaigė.

Kitas Boriso klausimas buvo apie Sašą.

– Klausyk, – tarė Putinas, – būsiu atviras su tavimi. Žinai, ką manau apie Litvinenką. Jis tavimi pasinaudojo. Jis yra išdavikas. Bet jei paprašysi, galiu bandyti padėti. Problema ta, kad ne aš kontroliuoju šį reikalą. Jis atiduotas į Skuratovo prokuratūrą. Turime atsikratyti Skuratovo, o tada jau galėsime kažką padaryti ir Litvinenkos labui.

Visa tai Borisui skambėjo protingai. Tačiau Putino veide buvo kažkas, kas jam nepatiko.

– Ir šiaip, Borisai, – Putinas tęsė, – kad ir ką apie jį manai, jis nėra angelas. Jis yra padaręs gan negerų dalykų.

– Netikiu tavimi, – prieštaravo Borisas. – Gerai pažįstu šitą žmogų.

– Aš savo akimis mačiau įrodymus.

Stojo slogi pauzė. Kaip keista, mąstė Borisas. Putinas ir Saša yra tie du žmonės FSB, kurie neima kyšių, o taip nekenčia vienas kito.

– Jis – išdavikas, – pakartojo Putinas. – Bet, kiek galėsiu, pasistengsiu padėti.

Buvo vėlu. Putinas klebeno durų rankeną. Ji sukosi neužkabindama jokio spynos mechanizmo.

– Šūdas, – šūktelėjo Putinas. – Jie negali net spynų sutvarkyti, o tu nori, kad valdyčiau šalį. Norint išsikviesti liftą, reikalingas raktas. Mes užstrigome.

– Ei, kas nors! – jis šaukė daužydamas sieną, skyrusią laukiamąjį nuo pagrindinio koridoriaus. – Čia Putinas! Mes užsitrenkėme!

Jie beldė į sienas apie dešimt minučių, kol kažkas atėjo į pagalbą.

Tuo metu uždarytas Lefortovo kalėjimo vienutėje Saša stengėsi susigaudyti situacijoje.

„Iš pradžių patyriau šoką, – vėliau jis rašė knygoje *Gauja iš Lubiankos*. – Pirmą naktį bluosto nesudėjau; spoksojau į lubas. Tą dieną, kai mane suėmė, oras buvo šlykštus, sniegas maišėsi su lietumi, aplink purvynai. Man nepatinka toks metų laikas, dar besibaigiant kovui, aš jau ilgiuosi saulės. Kitą dieną mane nuvedė į mažą pasivaikščiojimo kamerą, gal penkių ar šešių žingsnių skersmens. Užverčiau galvą ir pamačiau mėlyną dangų, kažkur švietė saulė. Vaikštinėjau tarp tų sienų kaip koks žvėris. Virš manęs – geležinės grotos ir spygliuota viela. Ir žydrutėlis dangus. Jaučiausi tragiškai: atėjo pavasaris, o aš negaliu jo matyti. Aš turiu būti čia, šioje drėgnoje, šaltoje dėžėje. Taip nusiminiau, kad pasiprašiau atgal nuvedamas į savo vienutę."

Po kelerių metų Londone Saša sustojo ties užrašu ant Oskaro Vaildo statulos: „Visi mes esame dugne, tačiau kai kurie iš mūsų žvelgia į žvaigždes".

Tai iš karto sugrąžino prisiminimus apie kalėjimą.

– Kaip teisingai pasakyta. Kaip tik taip ir jaučiausi. Dugne, bet žvelgiau į žvaigždes.

Trečią dieną toje vienutėje jis paskelbė bado streiką. Reikalavo pakviesti žmogaus teisių atstovą. Jį buvo beveik apėmusi isterija. Jie davė jam išgerti taurelę, kad kiek aprimtų. Tuomet pas jį atėjo kalėjimo viršininkas, senas žmogus, kuris gerai pažinojo

Sašą nuo tų laikų, kai jis šiuose pastatuose lankydavosi kaip operatyvininkas.

– Klausyk, sūnau, – tarė jis, – nekenk pats sau, tai juk ne pasaulio pabaiga. Tau dar prireiks jėgų. Liaukis.

Tas tėviškas tonas ir pažįstamas veidas jį apramino. Jis pradėjo valgyti ir mąstyti.

– Stengiausi suprasti, kodėl ten atsidūriau. Ar turėjau jaustis nusikaltėliu ar nekaltu? Formaliai, žinoma, buvau nekaltas, nes visi įkalčiai buvo suklastoti. Tačiau gyvenime mačiau įkalintų per klaidą arba pakištų žmonių, o aš nebuvau vienas tokių. Ten buvau už tai, ką padariau: už spaudos konferenciją. Padariau, ir niekas to nepaneigs. Aš surengiau iš anksto apgalvotą spaudos konferenciją. Bet spaudos konferencija nėra nusikaltimas. Tačiau negalėčiau sakyti, jog nežinojau, kad už tai pakliūsiu į kalėjimą. Aš netgi buvau aptaręs tai su žmona: mane areštuos ar ne? Jei būtum paklausinėjęs žmonių, visi atsakytų: „Jis to ir nusipelnė, kam gi reikėjo rengti tą spaudos konferenciją?“ Ir taip be galo.

Pirmosiomis savaitėmis Lefortove Saša suvokė, kad egzistavo ryšys tarp jo maišto ir santykių su Marina. Prieš ją sutinkant jo pareigingumas ir ištikimybė savo luomui buvo neabejotini. Vadų nepalankumas ar pašalinimas iš Kontoros buvo pats blogiausias įsivaizduojamas dalykas, kuris galėjo kada nors nutikti. Tačiau ne dabar. Prarasti Mariną būtų kur kas blogiau.

– Žinai, Marina pakeitė mano vertybių sistemą, – vėliau man aiškino. – Ji atėjo ir pasiėmė mane. Jei kažkas būtų pasodinęs mane prie melo detektoriaus, kol dar jos nepažinojau, ir liepęs pasakyti pirmą į galvą šovusią mintį, išgirdus žodį *meilė*, būčiau atsakęs *Tėvynei*. Jiems pasakius *ištikimybė*, būčiau atsakęs *savo priesaikai*. Jiems pasakius *paklusti*, būčiau atsakęs *įsakymams*. Man net į galvą nebūtų atėję kitaip galvoti. Priklausiau jiems. Kaip vaikas priklauso tėvams, kurių niekada neturėjau.

Tačiau Marina visa tai akimirksniu pakeitė. Nuo tos akimirkos, kai ją išvydo, jis priklausė jai ir nebegalėjo priklausyti niekam kitam. Tai buvo visai skirtingai negu su Natalija, jo pirmąja žmona. Marina turėjo raktą nuo spynos, apie kurią net Saša nežinojo.

– Jei mane būtų paskyrę į URPO prieš susipažįstant su ja, būčiau daręs viską, kas liepta, kaip robotas. Ji sulaužė tokį požiūrį ir privertė mane mąstyti. Tuomet pasirodė Borisas ir užbaigė tą darbą. Jis man daug ką paaiškino. Ne taip kaip mano bosai, kurie tegalėjo suloti „Nes aš pasakiau taip daryti!"

Gulėdamas į lubas įsmeigtomis akimis Lefortove, jis juto kaltę dėl abiejų šeimų. Jis neturėjo jokių santaupų. Tikėjosi, kad Marinai užteko nuovokos paprašyti Boriso pagalbos. Be abejonės, net ir tokiu atveju jie rastų būdą netgi tokį prašymą pateikti visai kitokiu rakursu, panaudodami nešvarų triuką, kurį atliko su Natalija, pirmąja jo žmona. Jie pasikvietė Nataliją į rūpybos skyrių, panaikino visus įrašus dėl vaiko paramos ir privertė pasirašyti skundą, kad Saša jai grasino.

Lapkritį, pačiame skandalo įkarštyje, Putinas skelbė per televiziją, kad Saša nemokėjo alimentų savo vaikui: „Man skundėsi vieno spaudos konferencijos dalyvių žmona."

– Kodėl tu sutikai? – tą kartą Saša šaukė ant jos. – Tu supranti, kad tokiu būdu keli pavojų sau? Jie tave nudės ir suvers kaltę man.

– Nežinojau, – ji kūkčiojo. – Aš – kvaila moteris. Jie mane įbaugino.

Tokio nešvaraus triuko buvo galima tikėtis iš operatyvininkų. Tačiau kad pats FSB direktorius nusileistų iki tokio lygio! Kovaliovas ar Barsukovas taip niekada nebūtų padarę.

◆

Saša dabar turėjo marias laiko apmąstymams, tačiau Marinai sunkiai sekėsi atsigauti po šoko. Apie vyro areštą ji sužinojo iš Ponkino ir jo komandos, kurie atėjo pas ją į darbą vakare ir stengėsi paguosti. Staiga jos pečius užgulė tūkstančiai rūpesčių. Rytą ji paskambino į Boriso biurą. Jai pasakė, kad Berezovskis išvykęs į užsienį, bet jie rado advokatą. Tyrėjas iš prokuratūros irgi norėjo su ja susitikti. Jai teko susitarti, kad galėtų kelioms dienoms pas senelius palikti Toliką.

Moteris nuėjo pas advokatą. Tai buvo karo teisės veteranas, kuris iš anksto prisipažino niekada nedirbęs su politinėmis bylomis.

– Tačiau teisme tikriausiai niekas per daug nevertins šios bylos politiškumo. Viskas, ką galiu padaryti, tai imtis šios bylos, tarsi ji nebūtų politinė.

Borisas taip pat pasirūpino kas mėnesį skirti Marinai po 1000 dolerių, kurie maždaug atitiko Sašos algą.

– Nesijaudink, mes jį ištrauksime, – sakė jis telefonu iš Paryžiaus. Ką dar galėjo pasakyti?

Tada ji nuvažiavo į Lefortovą.

Jos pirmas klausimas tyrėjui Sergejui Barsukovui buvo: „Kada galėsiu jį pamatyti?“

Barsukovas elgėsi abejingai ir formaliai. Paaiškino taisykles: tyrėjo nurodymu, Sašai buvo skirti du vizitai per mėnesį. Kovas buvo jau beveik pasibaigęs, tad ji galėjo tikėtis du kartus pasimatyti su juo balandį, jeigu nekils pagrindo uždrausti jį lankyti. Tačiau pirmiausia Barsukovas norėjo atlikti kratą jų namuose. Jis parodė orderį.

Kilo klausimas, kam reikalinga ta krata, atsižvelgiant į Sašai pateiktus kaltinimus? Jie paprasčiausiai išsiruošė į žvejybą. Ap-

vertė namus aukštyn kojomis, tačiau nerado nieko naudingo. Žinoma, Saša turėjo slaptų dokumentų, tačiau juos slėpė visai kitur.

Kaltinimai Marinai atrodė juokingi. Prieš aštuoniolika mėnesių, nusikaltėlių grupuotės sulaikymo metu, Saša tariamai sumušė kažkokį Vladimirą Charčenką, įtariamojo vairuotoją. Kūno sužalojimas buvo vos pastebimas, „penkių kapeikų monetos dydžio" mėlynė. Advokatas nuramino; palikus politiką nuošaliau, pagal tokius kaltinimus byla teisme neatsilaikys.

Balandžio pradžioje ji pagaliau sulaukė galimybės aplankyti Sašą. Atsikėlusi 6 val., rytą ji skubėjo į eilę, kad spėtų užsiregistruoti iki 8 val. Besiklausydama kitų moterų pokalbio, išsigando: jeigu viršys kaliniui leidžiamų daiktų limitą, leistiną gramų ribą, pavyzdžiui, muilui, arbatai, visas siuntinys bus konfiskuotas!

Po registracijos Marina turėjo laukti dar tris valandas, kol ją įvedė į lankytojų patalpą, mažą būdelę, kurioje už storo stiklo pertvaros sėdėjo Saša. Jie kalbėjosi telefonu, o sargybinis akmeniniu veidu klausėsi. Jie negalėjo kalbėtis apie bylą ar bet ką, kas galėjo atrodyti kaip užkoduotos žinutės. Galėjo kalbėtis apie šeimą, orą, sveikatą ir kitus tik jiems svarbius dalykus. Per septynis mėnesius, kuriuos vyras praleido Lefortove, Marina čia lankėsi šešiolika kartų pagal tokią pačią tvarką.

Lefortovas – išskirtinis kalėjimas. Jis gerai finansuojamas, švarus, efektyviai valdomas. Ir be galo slegiantis. Pats blogiausias dalykas čia, kaip sakė Saša, buvo tyla. Tokios žlugdančios tylos jis dar nebuvo girdėjęs per visą gyvenimą.

„Lefortovas palaužia žmogų dvasiškai, – vėliau rašė jis *Gauja iš Lubiankos*. – Iš tų sienų sklinda kažkokia neigiama energija. Daug kas sako, kad net paukščiai aplenkia jas. Galbūt tai senų

laikų palikimas, kai Lefortovas būdavo masinių žudynių ir kankinimų vieta."

Kaip FSB kalėjimas Lefortovas buvo rezervuotas rimtai klientūrai: šnipams, gaujų vadams, stambiems ekonominiams nusikaltėliams. Saša šiame būryje išsiskyrė tuo, kad kalėjo už visai nereikšmingą nusikaltimą – kažkieno sumušimą. Ir negana to, jam buvo skirta padidinta priežiūra. Jam buvo taikomos visos psichologinio spaudimo priemonės.

Nuo pat pradžių tyrėjas leido pajausti, kad bylos baigtis nėra itin svarbi. Nebuvo net esmės apie ją kalbėti, sakė jis.

– Tereikia palaukti teismo, ir tave išsiųs kur nors į Uralo kalnus. O ten nudės. Niekas to net nepastebės, nesirūpins ir nesigailės. Tu – išdavikas. Juk puikiai žinai, kaip elgiamasi su išdavikais.

Iš tikrųjų Sergejus Barsukovas norėjo jam pasakyti, kad dar ne vėlu viską pakeisti. Jis pats buvo dėl visko kaltas. Ir kas iš to? Turi pripažinti, kad Boriso pusės palaikymas buvo klaida. Jeigu žiūrėtų tiesai į akis ir pripažintų, kad Borisas nebuvo vertas jo pasiaukojimo, jie galėtų pradėti visi kartu galvoti, kaip ištraukti Sašą iš šios keblios situacijos.

Po trisdešimt šešių dienų vienatvės ir tokių pamokslų Saša balansavo ant išprotėjimo ribos. Staiga jam atsiuntė kameros draugą. Jis žinojo, kad tai specialiai paskirtas žmogus, tačiau vis tiek jautėsi laimingas galėdamas kalbėtis su žmogumi. Nesvarbu, kad pokalbiai, be abejo, buvo įrašinėjami.

Per septynis mėnesius Lefortove Saša pakeitė penkis ar šešis kameros draugus. Visus juos permatė kiaurai. Kiekvienas jų buvo nuteistas ilgam laikui, tad užuot smirdę kažkur gulage, jie paįvairino bausmės laiką įrašinėdami savo pokalbius su kitu kaliniu. Visi naudojo beveik tuos pačius metodus: bandė įgyti pasitikėji-

mą, kalbėjo apie šeimą ir bendrus interesus, pasakojo gyvenimo istorijas, o tada, palaipsniui, į pokalbį įtraukdavo beviltiškumo nuotaiką, kovos su sistema beprasmybę. Arba, priklausomai nuo poreikių, stengėsi nukreipti kalbą apie tam tikrus dalykus, ką tyrėjas norėjo išgirsti. Saša pakankamai gerai pažinojo šią darbo specifiką; *prakalbinimo metodika* buvo vienas jo mėgstamiausių dalykų kontržvalgybos mokykloje.

Jam buvo smagu žaisti su tuo nežinomuoju operatyvininku, valdžiusiu jo kameros draugus. Kartą jis pribloškė savo pašnekovą, stačiokiškai pasakydamas, jog žinojo, kad jis renka informaciją. Kartą Saša pagrasino patikrinsiąs to operatyvininko bylą FSB; Agentūroje tikrai buvo kai kas, kas būtų jam leidęs dirstelėti į ją už kelis šimtus baksų.

Kitą dieną Lefortovo operatyvininkas pasikvietė jį:

– Kodėl tu taip elgiesi? Kodėl maustai mano agentą?

– Man tas žmogus nepatinka, – atšovė Saša. – Jis knarkia. Atsiųskite ką nors kitą.

Sašą glumino tyrėjų ir šnipų-kameros draugų klausimai: visi domėjosi *Kremliaus šeima*: Jumaševu, Vološinu, Tatjana, Roma ir Pavelu Borodinu, Kremliaus kanceliarijos vadovu. Kokie buvo jų įpročiai, ryšiai, kontaktai, laisvalaikio pomėgiai? Buvo aišku, kad tyrėjai visiškai nesuprato Sašos vietos Boriso rate. Žinoma, jis buvo su visais susitikęs, išskyrus Borodiną, tačiau nebuvo tiek artimas, kad galėtų atsakyti į bet kurį iš šių klausimų.

Tuo metu Saša nežinojo, kas dėjosi politikos užkulisiuose; netgi nebuvo girdėjęs apie *šeimą*. Tačiau vėliau Londone mes analizavome jo kalėjimo patirtį. Galų gale, kieno kalinys jis buvo: Skuratovo ar vis tiktai Putino?

Valandų valandas dėl to ginčijomės. Nė viena teorija neatrodė patikima.

Putinui nebūtų reikėję pešti informacijos apie Tatjanos-Jumaševo santykius; jis pats viską žinojo. Jam nereikėjo klausinėti Borodino paslapčių; pats jam dirbo dvejus metus. Tačiau Saša sėdėjo Putino kalėjime, pagal Putino įstatymo sergėtojų iškeltus kaltinimus.

Tada supratome, kad veikiausiai abi teorijos buvo teisingos. Putinas, norėjęs matyti jį kalėjime dėl savų priežasčių, viską darė Skuratovo rankomis; jis žinojo, kad Saša negalėjo atskleisti daug medžiagos, todėl numetė jį Skuratovui kaip šuniui kaulą. Prokurorai persekiojo, nes jis buvo Boriso draugas; Putinas – dėl to, kad išdavė Kontorą.

Kol Borisas su Putinu kalbėjosi laukiamajame prie lifto Lubiankoje, prezidentą neramino lygiai ta pati problema: kas turėtų perimti sostą? Kaip jis rašė *Vidurnakčio dienoraščiuose*, besibaigiant balandžiui, Primakovo likimas buvo aiškus. Jam dėl to „buvo labai gaila", tačiau Jevgenijus Maksimovičius naudojo „per daug raudonos spalvos" savo politinėje paletėje.

Nors su niekuo to neaptarinėjo, netgi su pačiu išrinktuoju, tačiau tuo metu Jelcinas jau buvo išsirinkęs savo favoritą. Tai buvo Putinas – patikimas ir nekorumpuotas. Problema buvo ta, kad dar buvo anksti apie tai paskelbti. Jis nenorėjo, kad „visuomenė priprastų prie Putino tingių vasaros mėnesių laikotarpiu. Negalima švaistyti paslapties ir netikėtumo faktorių. Rinkimuose jie labai svarbūs."

Tačiau Primakovą reikėjo pašalinti jau dabar, todėl Jelcinui reikėjo laikino pakaitalo. Jis pasirinko pakankamai minkštą Stepašiną, kuris turėjo geriausias galimybes būti patvirtintas Dūmos. Komunistai džiaugtųsi radę oponentą, kurį vėliau galėtų nesunkiai nugalėti rinkimuose. Tokia buvo Jelcino strategija: jis norėjo

įklijuoti Stepašiną vos keliems mėnesiams, o sulaukus tinkamo momento – pristatyti Putiną. Tai turėtų išmušti jo oponentus iš vėžių.

Gegužės 12 d. Primakovas buvo atleistas. Pritarus Dūmai, Sergejus Stepašinas tapo naujuoju Rusijos ministru pirmininku. Boriso draugas Vladimiras Rušaila perėmė Vidaus reikalų ministeriją. Primas išėjo užtarnauto poilsio nepraradęs populiariausio Rusijos politiko vardo. Jį palankiai vertino 60 procentų apklausų dalyvių, o Jelciną – vos 2.

Vasaros mėnesiais politinis Rusijos gyvenimas persimeta iš sostinės į žaliąją vasarnamių erdvę. Vieną karštą birželio naktį Igoris Malašenka, *NTV* prezidentas, sveikinosi su pora svečių savo sodyboje: su Tania-Valia komanda. Jie atėjo su išankstine misija: perprasti Malašenkos požiūrį į Putiną. Ar *NTV* prezidentas jį remtų, jei šis taptų Jelcino įpėdiniu?

– Buvau išsigandęs, – po kelerių metų prisiminimais dalijosi Malašenka. – Jis buvo iš KGB. Kaip kas nors galėjo bent pagalvoti rinkti KGB žmogų? Juk tai – nusikaltėlių organizacija.

– Bet jūs nesate net susitikęs su juo, – protestavo Tania-Valia. – Jis kitoks. Jis visiškai liberalus. Ir lojalus. Jis neišdavė Sobčiako, todėl neišduos ir mūsų. Tėtušiui jis labai patinka.

Prieš priimdamas galutinį sprendimą, Igoris sutiko susitikti su Putinu. Sekmadienį, birželio 6 d., Peterio Aveno, vieno Davoso pakto oligarchų, kuris įsteigė *Alfa* banką, vasarnamyje buvo surengti pietūs.

Prabanga trykštantys Aveno namai turėjo priblokšti nekorumpuoto civilio tarnautojo dukras.

Pietūs praėjo gan nuobodžiai. Pokalbis išvien sukosi apie vandens trūkumą Maskvos centre. Putinas vis tylėjo, tarsi „herojus,

patekęs į priešo nagus". Galiausiai atvyko Malašenkos žmona ir pagyvino visą vakarą. Ji atvyko tiesiai iš oro uosto, kur išleido savo dukterį į privačią mokyklą Anglijoje.

Tai suteikė jiems progos padiskutuoti nauja tema: privačios mokyklos Jungtinėje Karalystėje. Putinas ir toliau tylėjo, jo dukterys – taip pat. Po kurio laiko iš *Heathrow* paskambino Malašenkų dukra: pasirodo, niekas jos tenai nepasitiko. Ji klausė, ar mama galėtų susisiekti su mokykla. Vaikams neleidžiama keliauti vieniems.

– Nagi, pagalvok, juk sekmadienio vakaras – mokykloje nieko nėra, – kalbėjo Malašenkos žmona. – Tu juk didelė mergaitė: išsikviesk taksi, duok vairuotojui mokyklos adresą, ir jis tave nuveš.

Ji padėjo ragelį. Tuomet netikėtai pirmą kartą prakalbo Putinas.

– Žinote, jūs ką tik padarėte klaidą. Niekada negali žinoti, kas ten gali būti apsirengęs taksisto uniformą.

Igoris net išsižiojo. Jis pajuokavo?

Tačiau Putinas buvo nusiteikęs kuo rimčiausiai. Igoris buvo svarbus Rusijos viešosios nuomonės kūrėjas, puikus Vakarų žvalgybų taikinys, aiškino jis. Tokiam žmogui derėtų atidžiau pasirūpinti savo šeimos saugumu.

Šioje pastaboje nebuvo nė lašo ironijos ar pykčio. Putinas buvo nuoširdžiai susirūpinęs mergaitės saugumu.

– Tai ir buvo KGB-istinis mąstymas, – paaiškino man Malašenka. – Vos išgirdęs, neturėjau nė lašelio abejonių. Kaip galėtume paremti tokio žmogaus ketinimus tapti prezidentu?

Vėliau atsirado ir daugiau pavyzdžių, kurie tolino Putiną nuo Malašenkos *NTV*. Tačiau ta nekalta pastaba per pietus buvo įvykių grandinės pradžia, kuri baigėsi Putino milicijos reidu į *NTV* studiją po metų.

◆

Liepos 11 d. Jelcinas su šeima išvyko į Zavidovą, į kaimišką poilsiavietę, už šimto dvidešimties kilometrų į šiaurės vakarus nuo Maskvos. Po keturių dienų Jumaševas grįžo į miestą ir susirado Borisą.

– Borisas Nikolajevičius apsisprendė, – jis tarė. – Tai – Putinas. Kaip manai, jis sutiks?

Borisas atsakė, kad jis jau anksčiau to paties klausė Putino, bet tas neatrodė susidomėjęs.

– Na, tu esi vienintelis, galintis priversti jį apsigalvoti, – tarė Valia.

Liepos 16 d. asmeninis Boriso lėktuvas nusileido Prancūzijos kurorte Biarritz, esančio Biskajos įlankoje. Jis ten rado nebrangiame viešbutyje prie jūros apsistojusius Putiną su žmona ir dukromis. Vyrai išėjo papietauti.

– Mane atsiuntė Borisas Nikolajevičius. Jis nori, kad taptum ministru pirmininku.

Nebuvo jokio poreikio daugiau kažką aiškinti. Tikriausiai tai reiškė, kad Putinas taptų naujuoju Rusijos prezidentu, naujausiu Kremliaus valdovų dinastijos tęsėju.

– Nesu tikras, ar esu tam pasirengęs, – atsakė Putinas. Borisas pasakė, jog apie tai jau buvo pagalvojęs.

– Taip, žinau, tu geriau būtum manimi.

– Tada juokavau, – įsiterpė Putinas. – Gal pasiūlytumėt man valdyti *Gazpromą?* Aš puikiai susitvarkyčiau.

Tuomet Borisas perprato Putino charakterį. Jis buvo toks pareigūnas, kuris negalėtų veikti be kažkieno komandos. Atsidūręs viršuje jis nebesulauktų niekieno įsakymų. Tikriausiai tai ir buvo jo nepasitikėjimo priežastis. Borisas taip pat žinojo, kad Putinas

buvo lojalus komandinis žaidėjas, ir jis galėtų pasinaudoti šia savybe.

– Volodia, aš puikiai tave suprantu. Kas norėtų papildomo galvos skausmo? Tačiau pamąstyk apie tai, kad daugiau nėra kam. Primas nugalės visus, išskyrus tave. O mes visuomet būsime pasirengę padėti. Negali mūsų nuvilti.

Paskui sekė pauzė. Putinas atsiduso, tarsi susitaikęs, ir atsakė:

– Taip, tiesa. Bet noriu tai išgirsti iš paties Boriso Nikolajevičiaus.

– Žinoma, dėl to jis mane ir atsiuntė, kad sužinočiau tavo atsakymą. Čia prezidento darbo dalis – jis nenori išgirsti neigiamo atsakymo.

Putinas sutiko.

1999 m. rugpjūčio 7 d. Dagestanas, Machačkala. Rusai panaudoja artileriją ir oro pajėgas, puldami vahabitų kovotojus, užėmusius kelis kaimus netoli Čečėnijos sienos. Apie 2000 pabėgėlių, apsistoję centrinėje dagestaniečių sostinės aikštėje, tampa įvykio liudininkais, kai numušami du rusų sraigtasparniai. 2000 karių turinčias vahabitų pajėgas veda Šamilis Basajevas, kuris jau beveik metus stengiasi praplėsti kovotojų valdomą teritoriją. Rugpjūčio 8 d. iš kelionės į Maskvą grįžta ministras pirmininkas Sergejus Stepašinas ir sužino, kad jį ir visą ministrų kabinetą prezidentas Jelcinas paleido. Tai buvo jau trečias vyriausybės pasikeitimas per vienerius metus.

Ministru pirmininku paskirtas Vladimiras Putinas pasižada sugrąžinti tvarką pietiniame regione.

9 skyrius

NUGALĖTOJAI

1999 m. rugsėjo 4 d. Dagestanas, Buinakskas. Automobilyje įtaisyta bomba sugriauna pastatą, kuriame gyveno kovotojų šeimos, užmušdama šešiasdešimt keturis ir sužeisdama 133 žmones. Jau kitą dieną šimtai ginkluotų vyrų, vedamų radikalaus karo vado Šamilio Basajevo, iš Čečėnijos įžengia į Dagestaną, norėdami atgauti kelis pasienio kaimus, kuriuos prieš dvi savaites perėmė rusų pajėgos. Tūkstančiai pabėgėlių atvyksta į Machačkalą. Aslano Maschadovo vyriausybė neigia esanti susijusi su šiuo įsiveržimu ir išsižada kovotojų. Maskvoje ministras pirmininkas Putinas sušaukia Nacionalinės saugumo tarybos posėdį.

1999-ųjų rugsėjis, Vašingtonas

Putino iškilimas daugeliui sukėlė nuostabą.

Saulėtą rugsėjo dieną Soroso fondas į Vašingtoną atvedė vietinės reikšmės rusų valdininką Viktorą Kressą iš Tomsko, Sibire.

Nusivedžiau Kressą oficialių pietų Valstybės departamente, kur iš viso miesto susirinko Rusijos žvalgai ir strategijų rengėjai.

– Pone Kressai, kas bus kitas Rusijos prezidentas? – pasigirdo pirmas klausimas.

– O kaip jūs manote? – perklausė Kressas.

– Primakovas? Lužkovas? Javlinskis? Nemcovas? Lebedis? Ziuganovas?

– Vladimiras Putinas, – paskelbė Kressas.

Aplink stalą nuvilnijo murmesys. Putinas buvo ministras pirmininkas – jau šeštasis Jelcino kadencijos metu – tačiau jo reitingas tesiekė 2 procentus. Primakovas turėjo 22. Dar prieš du mėnesius apskritai niekas nebuvo girdėję apie Putiną. Kas jis toks?

Žmogus, kurį Saša Litvinenka galėtų apkaltinti savo žmogžudyste, gimė 1952-ųjų spalio 7 d. Leningrade (dabartiniame Sankt Peterburge), traukinių gamyklos darbininko šeimoje. *Pirmuoju asmeniu* rengtoje interviu serijoje, paskubomis išleistoje 2000-ųjų prezidento rinkimų išvakarėse, buvo pasakojama, kad jo motina buvo „maloni... [tačiau] ne itin išsilavinusi moteris“. Ji buvo paprasta juodadarbė: bakalėjos krautuvės darbininkė, laboratorijos reikmenų plovėja, naktinė komiso sargė. Moteris pergyveno badmetį vokiečių blokados Leningrade metu. Putinas gimė, kai jai buvo keturiasdešimt vieneri. Jis buvo labai ligotas vaikas.

Jo tėvas, NKVD (karo meto KGB) pajėgų veteranas, karo metu patyręs rimtą kojos sužalojimą, Putino mokytojos Veros Gurevič manymu, atrodė „rimtas, tvirtas ir piktas“ žmogus. Šeimą ji aplankė norėdama su tėvais aptarti prastą berniuko mokymąsi ir elgesį. Mokytoja pastebėjo, kad šeimoje nebuvo „jokio meilikavimo ir švelnumo“, „jo tėvas buvo tvirto charakterio“, tačiau „geros dūšios“. Už didesnius nusižengimus jaunąjį Putiną auklėjo odiniu diržu.

Traukinių gamykla skyrė šeimai 20 kvadratinių metrų bendrabutį penktame vargano pastato aukšte, 15-ajame Baskovo gatvės name, kuri buvo dvidešimt minučių kelio pėsčiomis nuo pagrindinės Leningrado gatvės – Nevskio prospekto. Gurevič pasakojo, jog bute „nebuvo jokių patogumų. Nei šilto vandens, nei vonios. Siaubingas, šaltas ir niūrus tualetas, už jo laiptinė. <...> Virtuvės irgi praktiškai nebuvo, tik kvadratinis, tamsus belangis koridorius. Dujinė viryklė stovėjo vienoje pusėje, o kitoje – kriauklė. Tarp jų beveik neįmanoma apsisukti. O už šios vadinamosios virtuvės gyveno kita šeima."

Kol Putinas buvo mažas, visi jį vadino Volodia. Vėliau – tik artimi draugai. Vienas pirmųjų Volodios gyvenimo įspūdžių buvo žiurkių virtinės, kurios gyveno prieš pagrindinį įėjimą. Jis vaikydavo jas su pagaliais. „Kartą pamačiau milžinišką žiurkę ir ėmiau ją vytis, kol įspeičiau į kampą. <...> Ji apsisuko ir ėmė bėgti link manęs. To nesitikėjau, todėl labai išsigandau. Dabar jau žiurkė mane persekiojo, <...> buvau greitesnis ir užtrenkiau duris prieš pat jos nosį." Štai taip jis visiems laikams sužinojo žodžio *įspeistas* reikšmę.

Jaunąjį Putiną visi vadino *špana* – žargonine kalba tai reiškė jaunas nusikaltėlis. Vėliau jo žodyne atsirado ir daugybė gatvės keiksmažodžių. Nors buvo smulkaus sudėjimo, tačiau aršiai už save kovojo. Vienas jo bendraklasis, pasakodamas apie kiemų peštynes, kai Putinas dar buvo mažas, prisiminė, jog jis buvo „kaip mažas tigras. Užšokdavo ant priešininkų ir juos braižydavo, kąsdavo, raudavo plaukus." Nepaisant bendrų mokytojos ir tėvo pastangų, susidėjo su bloga kompanija: dviem broliais, gyvenusiais stogų, garažų ir aplinkinių sandėlių pasaulyje. Buvo nepaprastai ištikimas savo draugams.

Knygoje *Pirmuoju asmeniu* Putinas pripažino, jog būtų gan sudėtinga nuspėti, „kuo visa tai būtų užsibaigę", jei būdamas

vienuolikos nebūtų susidomėjęs kovos menais. Dziudo treneris „suvaidino lemiamą vaidmenį" jo vaikystėje, „ištraukdamas [jį] iš gatvės". Pradinė motyvacija lankyti dziudo treniruotes buvo „sugebėjimas apsiginti gatvėse ir mokykloje". Dziudo išmokė jį disciplinos, koncentracijos ir taktinių sugebėjimų. Šis sportas tapo jo didžiausia aistra. Putino treneris sakė, jog jis kovodavo „kaip snieginis leopardas, pasirengęs laimėti bet kokia kaina".

Jo mokytoja Vera Gurevič palaikė naująją berniuko aistrą, nes pomėgis atitraukė jį nuo šėliojimų. Ji pastebėjo, kad nuo tada Putinas pirmenybę teikė sportui, o ne klasės draugams. Berniukas išsikovojo juodą diržą ir laimėjo miesto varžybas.

Įstojęs į universitetą jis tapo viso Leningrado dziudo čempionu ir nenustojo sportuoti studijuodamas šnipinėjimo meną. Jo bendraklasis 101-ojoje KGB Pirmojo vyriausio direktorato (dar žinomo kaip Jurijaus Andropovo Raudonosios vėliavos institutas) mokykloje, kuris dabar gyvena Vašingtone, prisimena, kad kaskart, eidamas pro sporto klubą, jis girdėdavo „riksmus ir šūksnius". Net nežiūrėdamas žinojo, [kad] tai buvo Putinas treniruotės metu.

Putinas knygoje *Pirmuoju asmeniu* atskleidžia, kad socialinio darvinizmo pamokas išmoko dar būdamas gatvės vaikas ir mokyklos blogiukas, jo dziudo kovų aprašymai nestokoja smurtinių smulkmenų ir kovotojo dvasios. Po daugelio metų šios prezidento savybės išlįs kaip prislopinta agresija. Pavyzdžiui, viena dažniausiai prezidento cituojamų frazių yra aforizmas apie galią: „Užtenka pademonstruoti silpnųjų silpnąsias vietas, kad jie pralaimėtų."

Vėliau Berezovskis man aiškino, kad karingas Putino įvaizdis buvo labai gera priemonė jo rinkimų kampanijos vadovams 1999-aisiais. Jis atitiko daugumos rusų nuotaikas. Jų įžeistas nacionalinis išdidumas, šaltojo karo padarinys, *stiprios rankos* ilge-

sys, kuri grąžintų tvarką ir stabilumą, pasipiktinimas dėl turtinės nelygybės – oligarchai ir skurstančios masės – visos šios priežastys reikalavo asketiško, susitelkusio, nepalenkiamo mažo žmogaus, neteisybės aukos, kovojančios ir nugalinčios sunkumus. Putinas buvo ilgai lauktas nacionalinio nepasitenkinimo šalintojas.

Skirtingai nuo JAV ekspertų, Maskvos politikai labai gerai suprato, kad Jelcinas savo įpėdiniu bandys palikti Putiną. Prisimenu, kaip kalbėjau su Maša Slonim, sena drauge iš savo sovietinės disidento praeities, kuri tapo Maskvos politinės žiniasklaidos šulu.

– Pasakyk Borisui, – sakė ji, – kad daro didžiulę klaidą. Putinas yra KGB-istas, o jūs nedraugaujate su KGB – jie jums perlips per galvas. Žinoma, Primas taip pat KGB-istas. Tačiau jis bent jau senas. Jis ilgai netemps. O šitas su mumis bus dar labai ilgai.

Maša ir aš priklausėme tai žmonių klasei, kurie savaime yra priešiškai nusiteikę KGB atžvilgiu. Mes nelinkę daryti prielaidų, kad Kontoros žmonės gali būti nekalti.

Kalbėjau apie tai su Borisu, tačiau jis man atsakė, kad Putinu galima pasitikėti. Išsiskyrus jų nuomonėms, Putinas su juo kalbėjo atvirai, pavyzdžiui, pavadindamas Sašą Litvinenką išdaviku. Putinas laikėsi Boriso politikos. O svarbiausia, Putinas buvo nuoširdžiai ištikimas. Borisas davė man pavyzdį.

– Pasakiau jam: „Volodia, žinau užtikrintą būdą, kaip laimėti rinkimus. Pasodink mane už grotų rinkimų kampanijos metu. Tai išvers Primą iš koto. O po rinkimų mane išleisi."

– Ir ką gi jis atsakė?

– Jis sutiko su mano prielaida, tačiau buvo įsitikinęs, kad galiu rasti geresnį būdą laimėti.

Po metų, kada prezidentas Putinas persekiojo Borisą, kol šis pagaliau išvyko iš Rusijos, priminiau tą jų pokalbį.

– Na, ko gero, jis kalbėjo tai, ką norėjau girdėti.

– Kalbant apie praeitį, negi nieko nepastebėjai? Jokio ženklo, kad jis tau pūtė miglą į akis? – pasidomėjau.

– Iš tikrųjų buvo momentas, kada turėjau dvejopą nuomonę apie jį.

Buvo vėlyvas 1999-ųjų rugpjūtis. Borisas važiavo link namų, kada jam paskambino Putinas ir paprašė nedelsiant susitikti. Borisas apsisuko ir nuvažiavo tiesiai į Baltuosius rūmus. Putinas priėmė jį senajame Primakovo kabinete. Viskas iš esmės atrodė nepakitę, tačiau Borisas pastebėjo bronzinę Dzeržinskio – KGB įkūrėjo – statulėlę, kurią buvo matęs Putino biure FSB. Dabar ji stovėjo ant ministro pirmininko stalo.

Putinas virte virė iš pykčio.

– Pas mane buvo tavo draugas. Gusia. Jis man grasino.

– Kuo?

– Jis sakė, kad Primakovui tapus prezidentu, o tai, anot jo, neišvengiama, visi sėsime už grotų. Tania, Valia, tu, taip pat ir aš už jūsų priedangą.

– Volodia, nežinau apie Tanią-Valią, bet galiu tave užtikrinti, kad *Aerofloto* byla tėra Primo pagieža...

– Žinau, žinau, – jis pertraukė. – Mūsų tarnybai jūs, vaikinai, gerokai pakenkėte, ar ne? Tačiau ne tai svarbu. Jis man grasino.

– Na, Gusia yra tikras kalės vaikas. Jis tave bandė, jo toks stilius.

– Niekas negrasina man. Jis visą gyvenimą to gailėsis. Aš tik norėjau tau papasakoti.

Borisas išėjo taip ir nesupratęs, kodėl Putinas norėjo su juo susitikti.

– Tai buvo antras kartas, kai pastebėjau tokią išraišką, – vėliau prisiminė Borisas. – Tai buvo ta pati išraiška, kai jis kalbėjo

apie Sašos išdavystę. Ir tai, ir Dzeržinskio statulėlė sukėlė man nuostabą.

Borisas apie mėnesį svyravo, ar turėtų remti Jelcino pasirinktą įpėdinį. Jelcinas teigė, kad slaptąsias tarnybas Putinas visiems laikams paliko jau prieš aštuonerius metus ir įsitraukė į reformininkų broliją. Tačiau ar jis tikrai buvo reformatorius? Ar vis dėlto tebebuvo KGB-istas? Galbūt dar nebuvo vėlu rasti kitą sosto įpėdinį? Savo abejonėmis Borisas pasidalijo su Roma Abramovičiumi. Paprašė, kad šis spalio 7 d. nuvyktų į Sankt Peterburgą ir dalyvautų Putino gimtadienio pobūvyje. Jei Kontora vis dar jį valdė, tai, be jokios abejonės, būtų pastebima pokylio metu.

Roma grįžo nusiraminęs.

– Pasiuntei mane šnipinėti šnipų, – tarė jis, – tačiau jokių šnipų ten nematiau. Įprasti žmonės, maždaug jo amžiaus, su džinsais, brazdinantys gitara. Nieko panašaus į KGB-istus.

– Kaip jo žmona? – paklausė Borisas. – Ji sveiksta?

1993-iaisiais Liudmila Putina vos nežuvo avarijos metu Sankt Peterburge. Ji patyrė rimtą stuburo traumą, reikėjo neurochirurginės operacijos ir kelerių metų reabilitacijos.

– Man ji vis dar atrodė kiek sustingusi, – raportavo Roma.

– O kitos moterys?

– Patikrinau penkerius paskutiniuosius metus, – šelmiškai šypsodamasis atsakė Roma. – Visiškai nieko.

Jelena Tregubova buvo viena žaviausių moterų Kremliuje nuo 1990-ųjų. Jauna, aukšta, patraukli ir emancipuota. Ji žinojo, kaip atkreipti visų dėmesį, ir be skrupulų naudojosi žavesiu, siekdama savo tikslų. Ji dirbo *Komersant*, Rusijos *Financial Times*, korespondente Kremliuje. Tregubova reiškė savotišką panieką ambicingiems ir politikuojantiems Kremliaus darbuotojams. Savo populiariausioje apybraižoje *Kremliaus digerio pasakėlės*, išleisto-

je 2003-iųjų lapkritį, juos vadino „mutantais". Galbūt ši paslaptingo pranašumo aura ir atrišdavo aukštuose postuose sėdinčių pašnekovų liežuvius. Ne kartą jie patys ieškojosi jos, kad duotų interviu, nors ji paprastai su jais elgdavosi gan grubiai.

Tregubova nusipelno pagarbos už Vladimiro Putino pristatymą pasauliui. Jos pirmasis interviu su Putinu vyko 1997-ųjų gegužę, kada jis persikėlė iš nekilnojamojo turto biuro į audito padalinį Kremliuje. Tuo metu jis pasirodė jai „vos pastebimas, nuobodus, mažas, pilkas žmogus, <...> kurio akys nebuvo bespalvės ar neutralios – jų paprasčiausiai nebuvo <...> ; atrodė, kad [jis] būtų dingęs, susiliejęs su savo kabineto spalvomis".

Matyt, šią reakciją tuo metu ji slėpė, nes iš Putino pavyko išpešti išskirtinį interviu apie slaptųjų tarnybų vaidmenį ir kovą su korupcija.

„FSB, ar galbūt reikėtų sakyti KGB, jos pirmtakė, tiesiogiai nekovojo su nusikaltėlių pasauliu, – dėstė jis. – Savo dėmesį telkė į žvalgybą... [ir] dėl to išliko sąlyginai švari." Jis teigė, kad „tarnybos atstovavo paskutinei šalies vilčiai pažaboti korumpuotus pareigūnus. Jei bus reikalas, mes juos tupdysime už grotų." Tregubova pastebėjo, jog „karingiausius žodžius jis ištarė ypač šaltai, su tam tikru atlaidžiu, nepastebimu paauglio nusikaltėlio šypsniu. Akivaizdu, jog save laikė tuo, kuris čia ir dabar, net nepakilęs nuo savo stalo, galėtų <...> išnaikinti visus korumpuotus Rusijos politikus ir bet kurį, stojusį skersai jo pasirinktą „tarybinį kelią".

Po septyniolikos mėnesių, 1998-ųjų gruodį, kai Putinas buvo FSB viršininkas, Tregubova vėl ėmė iš jo interviu, dabar jau Lubiankoje. Netikėtai jis pakvietė moterį į pasimatymą.

„Nutaisiau įprastą šypseną, stengdamasi suprasti, ar jis norėjo mane verbuoti agente, ar mergino kaip moterį", – rašė ji *Pasakėlėse*. Galiausiai žurnalistė laimėjo prieš moterį, kuri „pasibaisėjo pačia mintimi". Ji sutiko.

Aleksandras (Saša) Litvinenka su savo mama Nalčike, 1966.
(Iš autorės archyvo)

Sašos ir Marinos Litvinenkų vedybos, 1994-ųjų spalio 14.
(Iš autorės archyvo)

Saša, Marina ir Tolikas pirmųjų Naujųjų metų išvakarėse Londone.
(Iš autorės archyvo)

Saša kontržvalgybos mokykloje. *(Iš autorės archyvo)*

Saša (dešinėje) su Aleksandru Gusaku Pervomaiskoje apgulties metu, per pirmąjį Čečėnijos karą 1996-aisiais. *(Iš autorės archyvo)*

Čečėnijos taikos derybos Kremliuje. Jelcinas, Rybkinas, Berezovskis, Udugovas, Maschadovas, Zakajevas. *(Iš autorės archyvo)*

Vladimiras Gusinskis ir Borisas Berezovskis, 1996. *(Nuotr. aut. Aleksandras Potapovas/ Komersant)*

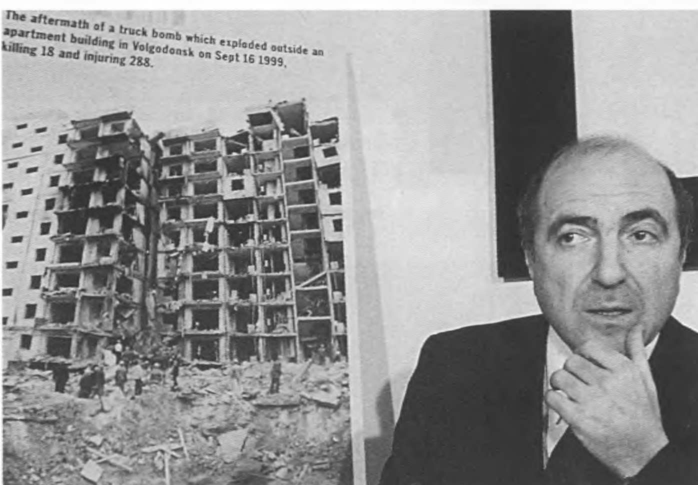
George'as Sorosas Davose. *(Nuotr. aut. AP Images / Alessandro della Valle)*

Vladimiras Putinas Kremliuje. *(Nuotr. aut. Michailas Klimentjevas / Itartass / Landov)*

Sašos Litvinenkos spaudos konferencija 1998-aisiais, kurios metu demaskuojama korupcija FSB struktūroje. Su juo Viktoras Šebalinas. *(Nuotr. aut. Sergejus Kaptilkinas /REUTERS / Landov)*

Borisas Berezovskis 2002-aisiais, demaskuojantis Rusijos vyriausybę bei kaltinantis FSB dėl gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimų Maskvoje 1999-aisiais. *(Nuotr. aut. AP Images / Richardas Lewisas)*

Antrasis FSB mokslinių tyrimų institutas (NII-2) Maskvoje, žinomas kaip polonio laikymo vieta. *(Iš autorės archyvo)*

Litvinenkų namai šiauriniame Londone. *(Nuotr. aut. Andrew Stuartas / EMPICS / Landov)*

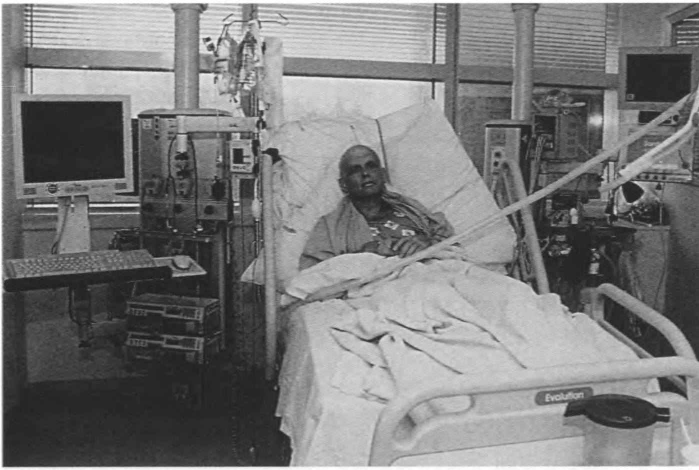
Sergejus Jušenkovas, Dūmos narys, 1999-aisiais padėjęs tirti daugiabučių sprogdinimus. Jį nužudė nesurastas samdomas žudikas priešais namus Maskvoje, 2003-iųjų balandžio 17 d. *(Associated Press)*

Ana Politkovskaja, drąsi žurnalistė iš Maskvos ir Sašos draugė. 2006-ųjų spalio 7 d. į ją buvo paleistas mirtinas šūvis daugiabučio, kuriame gyveno, lifte. *(SAEZ PASCAL / SIPA)*

Michailas Trepaškinas, buvęs Sašos kolega, demaskavęs FSB ir vėliau įkalintas. *(Nuotr. aut. Sergejus Karpuchinas / REUTERS / Landov)*

Saša Litvinenka mirties patale. *(Nuotr. aut. Natasja Weitsz / Getty Images)*

Dmitrijus Kovtunas ir Andrejus Lugovojus. *(Nuotr. aut. Michailas Antonovas / REUTERS TV / Landov)*

Jurijus Ščekočichinas, žurnalistas, Dūmos narys, prisidėjęs prie Maskvos gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimų 1999-aisiais tyrimo. Manoma, kad buvo nunuodytas, mirė 2003-iųjų liepos 3 d. *(Novaja Gazeta)*

Vokiečių policininkas, imantis radioaktyvių dalelių mėginius nuo Dmitrijaus Kovtuno automobilio 2006-aisias. *(Nuotr. aut. Sebastianas Widmannas / dpal / Corbis)*

Aleksas Goldfarbas su toksikologu Johnu Henriu. *(Nuotr. aut. AP Images / Johnas Stillwellas)*

Marina Litvinenka Sašos laidotuvėse. (Nuotr. aut. Dylanas Martinezas / *REUTERS* / Landov)

Vėliau sekė intymūs pietūs stilingame suši restorane. Jo apsaugos komanda pasirūpino, kad restorane nebūtų kitų klientų. Tregubova stengėsi elgtis kaip žurnalistė, o jis vis „nevykusiai" bandė prisigretinti kuo arčiau.

– Lenočka, – vienu metu ištarė, – kodėl tu vis kalbi apie politiką? Gal geriau ko nors išgertume?

Pastebėjusi, jog restorane daugiau nieko nebuvo – netgi jokių agentų už durų – ji paklausė:

– Ar jūs ištuštinote visą kvartalą?

– Oi, tikrai ne, – prieštaravo Putinas. – Aš tik užsakiau staliuką dviem, ir viskas. Galų gale, juk turiu teisę kaip ir visi normalūs vyrai papietauti su žavia, jauna moterimi ir talentinga žurnaliste, ar ne? O gal tu manai, kad FSB direktorius taip niekada nesielgia?

– O ar dažnai jūs taip elgiatės? – ji koketiškai paklausė, bet iš karto pasigailėjo, nes šį klausimą jis priėmė „pernelyg asmeniškai".

– Na, nedažnai... nelabai.

Tuo metu ji suprato, kad nuėjo per toli, atsisakė atviro kvietimo atšvęsti Naujųjų metų išvakares Sankt Peterburge ir nuo jo atitolo.

Vėliau *Pasakėlėse* rašė, kad ją nustebino Putino sugebėjimas prisitaikyti prie pašnekovo.

„Jis yra fenomenalus *atspindys*; jis atspindi savo pašnekovą tarsi veidrodis, priversdamas patikėti, jog jis – toks pats kaip ir tu, tavo sielos draugas. Vėliau pastebėjau naudojant šią išskirtinę dovaną susitikimuose su užsienio lyderiais, kuriuos norėjo nugalėti." Jis imituodavo jų kūno kalbą. Netgi žiūrint į oficialias nuotraukas, „galima pamanyti, jog vietoje Rusijos ir JAV prezidentų ten sėdi du [George'ai] Bushai ir šypsosi vienas kitam <...> Jis tai daro taip meistriškai, jog pašnekovas to net nepastebi".

Scena suši restorane masino žmones pirkti Tregubovos knygą. Tačiau taip ji įgijo daug galingų priešų. Vieną dieną, *Pasakėlėms*

artėjant prie aukščiausios pozicijos Rusijos perkamiausių knygų sąrašuose, prie jos buto sprogo nedidelė bomba. Sprogimas aplamdė buto duris, tačiau jos nesužeidė. Nuo to laiko Tregubova didžiąją laiko dalį praleido užsienyje, o 2007-ųjų balandį paprašė politinio prieglobsčio Jungtinėje Karalystėje.

Rugsėjo pradžioje Sašos Litvinenkos byla pagaliau praėjo visus kaltinamojo proceso žingsnelius ir pasiekė teismą. Marina ir jos advokatas nuėjo susitikti su Maskvos rajono karo teismo prezidentu, generolu.

– Nesijaudinkite, – ramino jis. – Aš jau senas ir galiu prižadėti, kad byla bus nagrinėjama sąžiningai.

Jis paskyrė teismo procesą spalio pradžiai ir parinko bylos teisėją.

Gynyba nedelsdama pasistengė pakeisti *kardomąją priemonę*, Rusijos teisės terminas, panašus į asmens neliečiamybės įstatus. Sašos advokatas pateikė prašymą paleisti jį iki teismo; kaip pirmą kartą nusižengęs asmuo, jis nekėlė pavojaus žmonėms ir neturėjo priežasčių bėgti.

Rugsėjo 15 d. teisėjas Vladimiras Karnauchas peržiūrėjo prašymą. Atrodė, kad jam buvo be galo nuobodu. Jis perskaitė peticiją, kurį laiką atidžiai studijavo bylą, nutaisė miną, tarsi vartydamas atsitiktinius storos bylos puslapius, ir patenkino prašymą. Marina negalėjo tuo patikėti.

– Buvau pritrenkta, – prisiminė ji. – Po visų tų mėnesių visiškai netekau vilties, tačiau tuomet pamačiau, kad šioje negailestingoje sistemoje yra ir normalių, protingų žmonių ir teisingumas įmanomas. Bet paskui nežmoniškai įtūžau. Šiam abejingam žmogui prireikė vos kelių minučių, kad lyg niekur nieko panaikintų mūsų mėnesius trukusias kančias! Viskas atrodė lyg nekal-

tas atsitiktinumas. Teisėjas galėjo netenkinti prašymo, o kas nors kitas galėjo paleisti Sašą jau prieš kelis mėnesius. Kažkas šiame pasaulyje tikrai ne taip, jei žmones taip lengvai galima uždaryti ir paleisti iš kalėjimo, pamaniau.

Advokatas nutraukė jos susimąstymą.

– Nagi, negaiškime laiko.

Kažkodėl jis atrodė sunerimęs.

Jie nuskubėjo į Lefortovą.

Budintis pareigūnas paėmė teismo orderį, patikrino savo įrašus, išėjo, matyt, kažkam paskambinti, o grįžęs pareiškė:

– Atsiprašome, šis dokumentas netinkamas. Jame nėra teismo antspaudo.

Jie nuskubėjo atgal į teismą.

– Keista, – nustebo Karnauchas. – Jie gi pažįsta mano parašą. Kodėl man nepaskambino?

Jis nuėjo pas teismo prezidentą, gavo jo parašą, uždėjo antspaudą, atidavė dokumentą ir palinkėjo sėkmės.

Jie vėl nuskubėjo į Lefortovą.

Pareigūnas pasiėmė paleidimo orderį ir išėjo. Grįžo po pusvalandžio.

– Paleidimo orderis nebuvo oficialiai pristatytas. Jį turėjo atnešti teismo pasiuntinys arba pašto darbuotojas pristatyti registruotu laišku. Arba kokiu kitu oficialiu keliu. Mes negalime jo vykdyti.

– Tam mums prireiks mažiausiai dviejų dienų, – tarė nepatenkintas advokatas.

Marina paskambino Borisui. Šis liepė atvažiuoti pas jį.

Borisas juos išklausė ir paskambino savo draugams Kremliuje. Po penkiolikos minučių pasirodė FSO pareigūnas su žybčiojančiais švyturėliais ir kaukiančia sirena, paėmė teismo orderį ir nuvežė jį į Lefortovą įspūdingame maišelyje su federalinės vyriausy-

bės antspaudais. Oficialiau negalėjo būti. Marina atvažiavo tik po pusvalandžio; ji neįstengė suspėti paskui FSO automobilį.

– Na, – pralemeno kalėjimo pareigūnas, – dabar viskas atrodo gerai. Galime pasakyti, kad esame oficialiai įpareigoti. Tačiau darbo valandos jau greit baigsis, o orderio įvykdymui ir kalinio paleidimo procedūrai mums reikia mažiausiai dviejų valandų, ateikite rytoj rytą.

Advokatas nuėjo pranešti blogąsias naujienas Sašai, kuris nuo ryto lūkuriavo laukiamajame.

Saša pasitiko jį nusivylusiu šypsniu.

– Nė minutės nesitikėjau, kad jie mane paleis.

Jis buvo teisus. Kitą rytą prokurorai užprotestavo paleidimą ir reikalavo jį persvarstyti. Teisėjas Karnauchas buvo pakeistas kitu. Advokatas apie pusvalandį kalbėjosi su teismo prezidentu, tada pasakė Marinai:

– Naujasis teisėjas yra Jevgenijus Kravčenka. Pažįstu jį, geras žmogus. Tačiau negalime jo spausti dėl paleidimo. Visame teisme yra vos du sąžiningi teisėjai; vieną jų jau praradome. Nenoriu prarasti ir antrojo dėl kelių savaičių laisvės. Jei jis įsakys paleisti Sašą, jie ir jį pakeis. Aš mielai sutikčiau, kad jis nagrinėtų bylą. Todėl reikia, kad Saša liktų ten, kur yra, dar vieną mėnesį.

Sašos teismas vyko tuo laiku, kai naujas karas su Čečėnija, atrodo, tuoj pat prasiverš. Daugiau nei metus Borisas nesikišo į Čečėnijos reikalus. Dėl visų intrigų Kremliuje, prezidento ligų ir kovų su Primu bei Skuratovu jam paprasčiausiai nelikdavo laiko. Tačiau jis atidžiai sekė įvykius ir palaikė ryšį su svarbiausiais čečėnais.

Dar pavasarį keletą kartų kalbėjosi telefonu su buvusiu Čečėnijos užsienio reikalų ministru Movladi Udugovu, islamistų sparno lyderiu, kurį Maschadovas išspyrė iš savo vyriausybės.

Birželio pradžioje Udugovas atvyko į Maskvą susitikti su Borisu. Iš pokalbio Borisas suprato, kad čečėnai jį vis dar – klaidingai – laikė pagrindiniu Čečėnijos politikos rėmėju. Udugovas prasitarė apie planą pakeisti Maschadovą islamistiniu režimu, kuris, jo teigimu, būtų naudingesnis Rusijai.

Udugovas vadovavosi geopolitine logika. Maschadovo vizija, kaip jis sakė, buvo atvesti Čečėniją į visišką nepriklausomybę ir integruoti ją į Vakarus, prisijungti prie NATO bei Europos Sąjungos. Proamerikietiškas Turkiją ir Gruziją jis vertino kaip pagrindines potencialias savo regiono partneres. Galiausiai Maschadovas suteiktų prieigą į Šiaurės Kaukazą amerikiečiams, kurie svajojo apie naftotiekį į Kaspijos naftos telkinius. O tai, žinoma, nebūtų palanku Rusijai.

Udugovas tikino, kad tai pakenktų ir pačiam islamo judėjimui, nes Amerika yra Didysis Šėtonas ir didžiausias visų musulmonų priešas. Tuo požiūriu tikrieji Alacho garbintojai ir Rusija turėjo bendrą interesą – neįsileisti į Kaukazą Vakarų. Islamistinė vyriausybė Grozne savaime būtų antiamerikietiška, o kartu ir prorusiška.

Pagal Udugovo planą, Basajevo vahabitų gauja turėtų sukelti neramumus Dagestane, taip išprovokuodama Rusiją imtis saikingų karo veiksmų. Maschadovas žlugtų. Basajevo-Udugovo vyriausybė įsikurtų Grozne. Jie siektų kompromiso dėl nepriklausomybės mainais už religinę autonomiją. Jis kilniaširdiškai pasiūlė grąžinti Rusijai žemes į šiaurę nuo Tereko upės, kur didžiąją gyventojų dalį sudaro rusai. Udugovui nerūpėjo atversti jų į islamą.

Borisui tokia mintis nepatiko. Nebuvo jokio pagrindo tikėti, kad Udugovas pildys savo pažadus. Be to, islamiška valstybė Rusijos pašonėje gali turėti neprognozuojamų pasekmių. Bet žvelgiant iš Kremliaus varpinės, nebuvo taip svarbu, ar Čečėnija bus

musulmoniška, ar pasaulietiška: svarbu – ne proamerikietiška. Todėl Borisas pasakė Udugovui, kad šiuo reikalu turi kalbėtis ne su juo. Jis neturėjo įtakos Čečėnijos klausimu, bet pažadėjo persiųsti pasiūlymus tiems, kurie turi galios. Borisas susitiko su Stepašinu, kuris vis dar tebebuvo ministras pirmininkas. Stepašinas padėkojo už informaciją ir pažadėjo ją panaudoti.

Borisas viską pakartojo ir Putinui rugsėjo pradžioje. Basajevo gaujos kovojo Dagestane. Rusijos armija mobilizavosi. Ar galėjo taip būti, kad Putinas iš tikrųjų norėjo žaisti pagal Udugovo planą?

– Volodia, – tarė Borisas, – kas čia dedasi? Prašau, būk atsargus. Nesivelk į karą pagal neapgalvotą schemą. Karai turi polinkį pakrypti į kitą pusę.

– Borisai, – atsakė Putinas, – pasidalykim darbus: tu tvarkai rinkimų reikalus, o aš imuosi Čečėnijos. Patikėk, žinau, ką darau.

– Gerai, bet bent jau noriu pasakyti savo nuomonę apie tai, ką turėtum daryti, o tada daryk, kaip tau atrodo geriausia.

– Pirmyn. Klausau tavęs.

– Deja, Maschadovui iš rankų sprūsta vadžios. Ir dėl to kalti tik mes; neįvykdėme nė vieno pažado, kuriuos jam davėme. Jis gali susidėti su amerikiečiais, tačiau dabar kas buvo – pražuvo. Basajevas ir Udugovas turi daug galios, bet jie – banditai. Jie ir toliau kels rūpesčių Šiaurės Kaukaze. Negalime sau leisti atiduoti valdžią į jų rankas, bet taip pat negalime į juos neatsižvelgti. Geriausia būtų spausti juos jungtis su Maschadovo vyriausybe. Tuomet vieni kitus neutralizuotų.

– Aš neketinu derėtis su banditais, – kategoriškai atsakė Putinas.

– Tada padėk Maschadovui.

– Tu jau pats pasakei: jis prarado kontrolę.

– Tada turi šnektelėti su Basajevu ir Udugovu.

– Mes vis einame ratu.

– Volodia, nepradėk naujo karo. Šio karo neįmanoma laimėti. Užstrigsi ten amžiams.

Putinas akimirką patylėjo.

– Borisai, aš išklausiau tave. Mes dar nepriėmėme sprendimo. Pažadu, jog atsižvelgsime į tai, ką man pasakei. Gali man padaryti paslaugą?

– Kokią?

– Nustok bendrauti su čečėnais. Jokių skambučių, žinučių ar mažų paslaugų. Tu nė neįsivaizduoji, ką mano žmonės pasakoja apie tave. Jei tikėčiau bent vienu procentu, mes dabar čia nesikalbėtume. Tačiau man tai tampa problema.

– Gerai, – sutiko Borisas. – Pažadu.

1999-ųjų rugsėjo 9 d. Anksti rytą Maskvoje įvykęs sprogimas išlygina daugiabutį namą Gurjanovos gatvėje ir pasiglemžia devyniasdešimt keturias gyvybes. Dar 249 žmonės sužeisti. Po keturių dienų dar viena bomba sunaikina daugiabutį Kaširskaja plente. Žūsta 119 žmonių. Atsakomybės niekas neprisiima. Įtariami čečėnų ekstremistai. Kalbėdamas nacionalinės televizijos eteryje, ministras pirmininkas nevengia gatvės žargono ir pasižada „skersti teroristus net ir šikinyke“. *Stengdamasis išvengti karo, Maschadovas bando susisiekti su Jelcinu. Rusų pulkai rikiuojasi ties Čečėnijos siena.*

Daugiabučių namų sprogdinimai sudaužė į šipulius bet kokią viltį išvengti naujo karo. Borisas, kaip ir dauguma stebėtojų, liko apstulbęs. Išpuoliai neturėjo jokios prasmės. Basajevas ir Udugovas buvo blogi, bet ne kvaili. Jie troško valdžios, bet jie žadėjo derėtis su Kremliumi. Jei jie tikrai užsakė sprogdinimus, tai prilygo savižudybei.

Putinas, žinoma, su malonumu naudojosi šiais sprogimais politiškai, tačiau neįmanoma įsivaizduoti, kad jis būtų rengęs tokius dalykus. Liko tik du variantai: slaptųjų tarnybų interesantai arba užsienio žabangos įvilioti Rusiją į karą.

Rugsėjo 10 d. Boriso akių baltymai pagelto, jis buvo nuvežtas į ligoninę dėl hepatito. Buvo surengta ir kita ataka: bulvarinis laikraštis *Moskovskij Komsomolec* išspausdino jo ir Udugovo telefoninio pokalbio nuorašą, kuriame buvo dalis tiesos, dalis sufabrikuotų faktų. Rašyta apie jų rengtą sąmokslą sukelti neramumus Dagestane. Putinas buvo įspėjęs Borisą apie kenksmingus gandus, tačiau tai buvo tiesiog gyvatės nuodai. Gusios žiniasklaidos kompanija akimirksniu pasigavo šią naujieną ir išplėtojo ją iki netiesioginių kaltinimų dėl sprogdinimų Maskvoje, kurie buvo dalis rinkimų sąmokslo, o už viso to stovėjo blogio genijus – Borisas.

Po antrojo sprogimo Maskvoje Borisas nusprendė surengti spaudos konferenciją ir tiesiogiai pasisakyti pats. Rugsėjo 16 d., kai jo mašina sustojo prie *Interfax* naujienų agentūros Majakovskio aikštėje, o filmavimo komandos grūdosi, kad galėtų jį nufilmuoti, veidas ir akių baltymai vis dar buvo pageltę nuo hepatito – puiki sąmokslininko išvaizda.

Į kameras Berezovskis pradėjo kalbėti pirmiausia apkaltindamas Lužkovą ir Gusinskį įrašų klastojimu ir sprogimų tragedijos naudojimu politiniais sumetimais. Jis sakė, kad FSB komplikavo situaciją Dagestane žaisdama išvien su vahabitais. Jie „negalėjo nežinoti“, kad vahabitai jau dvejus su puse metų veikė Dagestane.

Jis priminė visuomenei apie save kaip taikos derybininką ir kvietė iš karto pasikalbėti bet kurį čečėną, kuris buvo pasiruošęs derėtis, nors jis ir teroristas. „Nebijau tų kaltinimų, kurie gali mane užgriūti po šito pareiškimo. Aš ne už <...> politinės padėties gerinimą, o už gyvybių išsaugojimą, – kalbėjo jis. – Ne-

paprastosios padėties paskelbimas būtų visiškai betikslis, nes tai neišspręs nė vienos problemos. <...> Jei negalime visų išžudyti, tuomet privalome su jais kalbėti."

Tai buvo beprasmiška. Tas, kas sprogdino daugiabučius, pasiekė vieną tikslą: visos politinės srovės troško keršto. Netgi taikusis Javlinskis reikalavo „didelės apimties, apgalvotų veiksmų".

Spaudos konferencijos dieną, ankstyvą rytą, buvo susprogdintas dar vienas daugiabutis, šį kartą Volgodonske, pietinėje Rusijos dalyje. Žuvo septyniolika žmonių. Praėjus trims dienoms, rugsėjo 19 d., prašneko Putinas. Jis pareiškė, kad 1996–1997 metų taikos sutartys buvo „klaida". „Šiuos žmones privalome sunaikinti. Paprasčiausiai nėra kitokio atsako".

1999 m. rugsėjo 23 d. sukliudomas bandymas sprogdinti daugiabutį viename Riazanės daugiabučių kvartale, už 200 kilometrų į pietvakarius nuo Maskvos. Putinas įsako bombarduoti Grozną. Po dviejų dienų vyriausybė netikėtai pakeičia savo versiją dėl Riazanės incidento atskleisdama, jog tai buvo FSB mokymai, o naudota bomba buvo netikra.

Borisas anksčiau turėjo susiprasti, kad Putinas nežaidė pagal ribotą Udugovo planą, o pasirinko atvirą karą, kad atskleistų savo kandidatūros į prezidento postą skiriamąjį bruožą. Rusijos armijai įsiveržus į Čečėnijos teritoriją, Borisas vis dar tikėjo, kad jų tikslas buvo nužygiuoti iki Tereko upės. Jis nepritarė Putinui, tačiau buvo prižadėjęs nesikišti į Čečėnijos reikalus. Todėl nusprendė kurį laiką nesikišti. Juk jie vis dar buvo toje pačioje komandoje. Artėjo rinkimai, todėl Borisas visiškai pasinėrė į partinę politiką. Jis žengė pristatydamas savo naująjį kūrinį, Rusijos regionų partiją, pavadintą *Vienybė*. Jos simboliu pasirinkta didžiulė rusiška meška, kurią Borisas susapnavo karščiuodamas ligoninėje.

Didysis mūšis prieš prezidento rinkimus buvo rinkimai į Valstybės Dūmą, žemesniuosius parlamento rūmus, kurie buvo suplanuoti gruodžio viduriui. Didžiausią susirūpinimą Borisui kėlė tai, kaip nugalėti galingą Primakovo vedamą koaliciją, kurioje susijungė Maskvos meras Jurijus Lužkovas ir nemažai vietinių valdytojų iš visos šalies.

Nuo 1993-iųjų, kai Konstitucija suteikė provincijoms teisę rinkti vietinę valdžią, provincijų lyderiai nerimavo dėl Kremliaus: jie bijojo, kad centrinė valdžia ims kištis į savivaldą. Visi aštuoniasdešimt šeši gubernatoriai buvo Federacijos tarybos, aukštesniųjų parlamento rūmų, nariai ir jie dažnai nesutikdavo su Kremliaus politika.

Tačiau gubernatoriai niekaip nepriėjo vieningos nuomonės dėl savo lyderio. Jų požiūriu, visos Federacijos provincijos privalėjo būti lygios. Draugystė su galinguoju Maskvos meru stiprino jų grupę, tačiau jie buvo atsargūs dėl Lužkovo pripažinimo pirmu tarp lygių. Todėl sprendimas pasikviesti Jevgenijų Primakovą, buvusį ministrą pirmininką, vadovauti jų Vieningos Rusijos koalicijai atrodė labai natūralus. Jis nepriklausė nė vienam regionui, tačiau buvo populiariausias šalies politikas. Primakovas atsivedė sovietinių *aparatčikų* ir nacionalinio saugumo bei žvalgybos bendruomenės narių. Lužkovą rėmė *NTV*, Gusinskio kanalas. Gubernatoriai kontroliavo vietinę žiniasklaidą ir politines struktūras. Susijungę į vieną kumštį jie tapo grėsminga politine jėga.

Rinkimai į Dūmą apsėdo Borisą. Jis ir pats varžėsi dėl kėdės Dūmoje ir kandidatavo nusiaubtoje Šiaurės kaukaziečių Karačajevo Čerkesijos respublikoje. Jis ir jo pasiuntiniai skraidė iš vieno regiono į kitą, kalbėjo su susirūpinusiais regionų lyderiais ir jų gimtaisiais klanais, mažaisiais provincijų oligarchais.

Kiekvienoje provincijoje jie traukė tą pačią giesmelę: „Jūs rengėte sąmokslus prieš Jelciną, nes jis skriaudė jus. Tačiau pradėkime nuo to, argi ne jis suteikė jums turimas teises 1993-iaisiais? Palaukite, kol Primas ateis į Kremlių! Jis grąžins sovietinius draugus, senųjų laikų *aparatčikus*, centrinės valdžios veteranus, biurokratus. Jis panaikins jūsų vietinius rinkimus, atims teises ir privilegijas. Jis taip pat užsiundys ant jūsų federalinius agentus ir prokurorus, šimtus mažų skuratovų. Tik pažiūrėkite į Primą, tą Politbiuro politikierių. Ar jūs to norite?"

Tai buvo labai gudrus žingsnis: gubernatorių Kremliaus baimę jie stengėsi atgręžti prieš Primą. Išdegė. Gubernatoriai laužė galvas ir nerimavo dėl Primo atėjimo į Kremlių. Nė vienas jų nenorėjo grįžti į SSRS laikus.

Rugsėjo 22 d. trisdešimt devyni gubernatoriai išleido dokumentą, skelbiantį apie naują, projelcinišką politinį judėjimą, pavadintą *Vienybė* – Boriso paskutinės minutės kūrinį. Jie patys neketino kandidatuoti į Dūmą, tačiau pažadėjo pasinaudoti savo įtaka *Vienybės* rinkėjams.

Vis daugiau gubernatorių vienas po kito įsijungė į klubą. Kai kurie *Vieningosios Rusijos* nariai perbėgo į *Vienybę*. Visoje šalyje kėlėsi naujosios partijos kandidatai į Dūmą, o juos palaikė regionų lyderiai.

Sašos teismo procesas prasidėjo spalio pradžioje. Svarstymas baigėsi, ir Marinai teko laukti koridoriuje. Ji įstengė galvoti tik apie tai, kaip ištaikyti progą žvilgtelėti į Sašą, kurį teismo salėje vedžiojo pirmyn ir atgal.

Jam pareikštas kaltinimas dėl to, kad 1997-aisiais dėl nepaaiškinamo įniršio Saša sumušė vienos sulaikytos organizuoto nusikalstamumo gaujos vairuotoją.

Pakviestas į liudytojų suolą, Sašos auka pasakė, kad „jie visi mane mušė kumščiais, šautuvų buožėmis ir pakaitomis spardė“.

– Minutėlę, – įsiterpė teisėjas. – Pirminių parodymų metu sakėte, kad jus mušė tik Litvinenka. Kada jumis tikėti: tada ar dabar?

– Dabar.

– Tad kodėl melavote anksčiau?

– Nes tyrėjas man sakė, kad jam buvo įsakyta įkišti Litvinenką į kalėjimą. Jis prašė manęs išskirti vien Litvinenką.

Kaltintojų pusė paprašė pertraukos. Svarstymas buvo kelis kartus atidėliotas. Iš nuogirdų buvo galima suprasti, jog teisėjas Kravčenka patyrė milžinišką spaudimą. FSB geidė nuosprendžio, pripažįstančio teisiamąjį kaltu, ir griežčiausios bausmės – aštuonerių metų kalėjimo – skyrimo.

Teismo procesas buvo pratęstas lapkričio 26 d. Žurnalistai ir televizijų kameros apsupo pastatą. Gynyba paskutinįkart prašė išteisinti. Teisėjas išėjo iš teismo salės priimti sprendimą. Jam prireikė keturių valandų. Marina laukė koridoriuje „sustingusi, tarsi viskas nebūtų tikra“.

Galiausiai teisėjas grįžo ir pareiškė verdiktą:

– Nekaltas. Galite eiti.

Sargybiniui atrakinus teisiamųjų narvą, už durų staiga pasigirdo sambrūzdis. Ginkluotų ir užsimaskavusių vyrų būrys prabėgo pro Mariną ir išstumdydami sargybinius įsibrovė į teismo salę.

– Į šoną! FSB! – sušaukė Sašai. – Jūs areštuojamas!

Jie pateikė arešto orderį, vėl surakino Sašą ir išsivedė.

Vedant Sašą pro Mariną, ji mėgino prisiartinti. Vienas FSB žmonių ją nustūmė.

– Nedrįskite jos liesti! – riktelėjo Saša ir gavo šautuvo buože. Kameros užfiksavo šią sceną.

Kaukėti agentai atvedė jį į savo patalpas. Pasirodė tyrėjas, Barsukovas, ir pateikė naują klausimą.

– Kur jūs buvote 1996-ųjų gegužės 30 d.?

– Neprisimenu, – atsakė Saša.

Barsukovas perskaitė jam naują kaltinimų pluoštą. Jis buvo kaltinamas tais pačiais nusikaltimais, tik kitoje vietoje: tą dieną Sašos būrys vykdė operaciją prieš reketininkus Maskvos turguje. Jis buvo kaltinamas už smurtą prieš įtariamąjį ir skardinės saldžių žirnelių „išplėšimu" iš vieno pardavėjo.

Saša atsisakė atsakinėti į bet kokius klausimus.

Šįkart jį nugabeno į Butyrką, didžiausią įkalinimo įstaigą Maskvoje.

Kitą rytą Borisas nuvažiavo į Baltuosius rūmus susitikti su Putinu. Buvo įsirdęs. Naujo Sašos suėmimo scena tiesioginiame eteryje atrodė absurdiška. Borisas piktinosi, kaip Putinas galėjo taip elgtis. Tai ardė jų komandą. Kodėl FSB pasirodė su naujais kaltinimais, surinktais paskutinę minutę?

Putinas atsiprašė. Jam paprasčiausiai trūko pasidomėti šia byla, aiškino jis; juk turėjo sekti karo veiksmus. Jis paaiškino Borisui, kad naujasis areštas buvo žemesniojo ešelono iš FSB kerštas Sašai. Jam reikėjo kelių dienų, kad pataisytų padėtį.

Gruodžio 16 d. Maskvos karo teismas pakeitė Sašai kardomąją priemonę. Jį paleido, tačiau neleido išvykti iš miesto. Atėmė pasą.

Po trijų dienų, gruodžio 19 d., sekmadienį, Rusijoje vyko Dūmos rinkimai. Boriso proto vaisius, prieš keturis mėnesius įsteigta *Vienybės* partija, finišavo antroje vietoje, gavusi 72 vietas, ir atsiliko tik nuo komunistų, kurie gavo 113 mandatų. Primakovo *Vieningosios Rusijos* partija liko trečia ir išsikovojo 66 vietas. Čiubaiso ir Nemcovo *Dešiniųjų sąjunga*, Javlinskio socialdemokratai ir Žirinovskio nacionalistai turėjo atitinkamai 29, 21 ir 17 man-

datų. Atsižvelgiant į visas aplinkybes, tai buvo Boriso triumfas. Jis tapo nepriklausomu Dūmos nariu iš Karačajevo Čerkesijos respublikos. Prezidentinės Primo ambicijos susvyravo. Balsavimų rezultatai kartu su kariniais veiksmais pakėlė Putiną į pirmaujančias pozicijas dėl prezidento posto būsimuose rinkimuose kovo mėnesį. Jo populiarumas dabar siekė 45 procentus, o Primakovas smuko žemyn iki 11. Tą pačią dieną, kai buvo paskelbti rinkimų rezultatai, Putinas pakvietė Borisą susitikti Baltuosiuose rūmuose. Borisas atvažiavo prieš vidurnaktį. Putinas atrodė išdidus. Turbūt tai buvo pirmoji diena, kada jis patikėjo, jog gali tapti nauju Rusijos prezidentu.

– Borisai, noriu pasakyti, kad tai, ką tau pavyko padaryti, yra fenomenalu, – monotonišku balsu kalbėjo Putinas. – Niekas tavimi netikėjo, ir žinau, kad turėjai sveikatos problemų, dirbai ligoninėje. Nemoku išraiškingai kalbėti, todėl tai, ką dabar pasakysiu, yra ypač svarbu. Aš neturiu brolio, kaip ir tu. Noriu, kad žinotum, jog tu tapai mano broliu, Borisai. Nesu gražbyliautojas, tai nėra tik tušti žodžiai.

Akimirką Borisas jautėsi netekęs žado. Jis visai nesitikėjo tokio emocinio protrūkio iš Putino – geriausio savitvardos specialisto, kokį kada nors teko sutikti. Anksčiau, nors ir retai, Borisas buvo matęs nebent šiokį tokį agresijos jo proveržį. O dabar kalbėdamas Putinas išblyško, balsas kiek virpėjo. Jie pažvelgė vienas kitam į akis. Kažkurią sekundės dalį Borisas įžvelgė pažeidžiamą sielą, neužtikrintą savo staigia sėkme.

– Ačiū, Volodia. Tu žinai, kad visa tai dariau ne dėl tavęs, bet dėl mūsų visų ir – atleisk už pompastiką – dėl visos Rusijos. Dabar visų akys nukreiptos į tave. Tu sutriuškinsi Primą ir Lužkovą, turi pratęsti Boriso Nikolajevičiaus pradėtą darbą. Už tai ir išgerkim!

◆

1999-ųjų gruodžio 31 d. Borisas Jelcinas visų šalies televizijų eteryje pranešė apie atsistatydinimą iš prezidento posto ir savo įgaliojimų perleidimą Vladimirui Putinui iki kovo rinkimų. Jis prašė atleidimo tik už vieną klaidą – karą Čečėnijoje.

2000 m. sausio 24 d. Groznas. Čečėnų kariai akis į akį susiremia su Rusijos armija mūšyje dėl sostinės. Achmedas Zakajevas, tūkstantinio pietvakarių rajoną ginančio būrio vadas, sunkiai sužeidžiamas skeveldrine bomba. Dešimt dienų jis neštuvais gabenamas iš vieno kaimo į kitą, taip slapstantis nuo Rusijos armijos medžioklės. Galiausiai jis slapta pervežtas į Gruziją, jo žmona kyšiu išperka kelią per Rusijos muitinės postą už 5000 dolerių.

Pasakojimai apie rugsėjo sprogdinimus Riazanėje pradėjo plisti tik po Naujųjų metų. Vieni pirmųjų apie tai pradėjo rašyti Willas Englundas iš *Baltimore Sun* bei Maura Reynolds iš *Los Angeles Times*. Abu jie apklausė šių pastatų (14/16 Novoselovos gatvėje) gyventojus ir išspausdino straipsnius 14 ir 15 dienomis. Abiejų leidinių redaktoriams straipsniai pasirodė verti titulinio puslapio. Abu tvirtino, kad bomba buvo tikra, skirtingai negu FSB teiginiuose apie „mokymus".

Tačiau Rusijoje šios istorijos dar mėnesį niekas neviešino iki vasario 14 d. *Novaja Gazeta* numerio. Pavelas Vološinas (jis neturi nieko bendro su Aleksandru Vološinu, Kremliaus administracijos vadovu), jaunas Jurijaus Ščekočichino, tyrėjo-žurnalisto veterano, mokinys, išspausdino smulkų įvykių aiškinimą.

1999-ųjų rugsėjo 22 d. 9 val.15min. Aleksejus Kartofelnikovas, dvylikaaukščio daugiabučio gyventojas, paskambino milicijai pranešti apie baltą *žigulį* su neįskaitomais numeriais, stovintį prie pagrindinio pastato įėjimo. Du įtartini asmenys nešė maišus

į rūsį. Kol atvyko milicija, automobilio nebeliko. Rūsyje milicininkai aptiko per šimtą trisdešimt kilogramų baltų miltelių. Prie maišų buvo pridėtas ir detonatorius su laikmačiu. Atvykę išminuotojai aptiko ir RDX pėdsakus – karinių sprogmenų, naudojamų artilerijos sviediniuose. Tokia pati medžiaga buvo naudojama Maskvos sprogdinimuose. Laikmatis buvo nustatytas 5 val. 30 min.

Pastatas buvo evakuotas visai nakčiai, o bomba neutralizuota. FSB pareigūnai išsivežė maišus. Vietiniai įstatymo sergėtojai ėmėsi visų saugumo priemonių. Įtariamųjų, dviejų vyrų ir moters, eskizai buvo išdalyti dviem tūkstančiams milicininkų ir parodyti per televiziją. Rytą naujienų agentūros trimitavo, jog Riazanėje sėkmingai sutrukdyta teroristiniam išpuoliui. Nacionalinių rugsėjo 23 d. vakaro žinių transliacijoje ministras pirmininkas Putinas gyrė gyventojų budrumą ir pažadėjo visišką pergalę Čečėnijoje.

Kitą rytą visi liko priblokšti. FSB vadovas Nikolajus Patruševas tiesioginiame eteryje pranešė, kad incidentą Riazanėje iš tikrųjų sukėlė jo agentūra.

– Tai nebuvo bomba, – paskelbė jis. – Galbūt mokymai nepavyko labai sklandžiai, bet tai tebuvo bandymas, o vadinamieji sprogmenys tebuvo cukraus maišai.

Tačiau po kelių mėnesių savo reportažuose Englundas, Reynolds ir Vološinas citavo gyventojus, vietinius milicininkus ir sprogmenų ekspertą, kurie prieštaravo Patruševo teiginiams. Visi jie tvirtino, kad viskas buvo tikra: gelsva medžiaga maišuose tikrai nebuvo cukrus, išminuotojų komandos naudotas dujų analizatorius aptiko RDX sprogmenis, o prie laikmačio buvo prijungtas tikras detonatorius.

Vološinas savo straipsnyje reikalavo, kad FSB įrodytų savo teiginius, pateiktų įrašus, dalyvius ir maišus su cukrumi.

Po Vološino straipsnio pasirodė ir daugiau istorijų, siūlančių galimus paaiškinimus, kodėl FSB darė tokius keistus pareiškimus. Keliuose pranešimuose tvirtinta, jog bombą padėję vyrai, visi FSB agentai, turėjo greitu laiku būti suimti, todėl Agentūrai reikėjo dingsties. Kiti rašė, jog jie iš tikrųjų buvo areštuoti, bet vėliau FSB ženkliukai jiems grąžinti. Vienintelis dalykas, kuo nebuvo abejojama, buvo tai, kad vėlyvą incidento naktį telefonistė Nadežda Juhanova nugirdo įtartiną pokalbį: „Visame mieste pilna patikrinimo postų; išsisklaidykite po vieną ir išvažiuokite iš miesto." Ji pranešė apie tai milicijai. Jie atsekė, kad skambinta iš Lubiankos, FSB būstinės Maskvoje.

Kovo 13 d. laikraštyje *Novaja Gazeta* pasirodė antras Vološino straipsnis. Jis aprašė incidentą 137-ojoje desantininkų bazėje netoli Riazanės, vykusį vieną rugsėjo naktį. Eilinis Aleksejus Piniajevas ir du jo draugai ėjo sargybą prie amunicijos sandėlio. Gal iš smalsumo, o gal norėdami pasislėpti nuo stingdančio šalčio, jie įėjo į sandėlį ir rado surikiuotus įprastus maišus, pažymėtus etiketėmis *Cukrus*. Jie prapjovė skylę viename maiše, pasiėmė šiek tiek baltų miltelių ir pasaldino jais arbatą. Milteliai arbatą padarė šlykščią, o ne saldžią. Jie pranešė apie tai savo viršininkui.

Jų vadovas išmanė apie sprogmenis ir nustatė, kad tie milteliai buvo RDX. Iš Maskvos atvyko aukštesnieji viršininkai. Buvo apklausti visi, žinoję apie šį įvykį, ir prisaikdinti laikyti tai paslaptyje. Piniajevui ir jo draugams pagrasinta karo lauko teismu už nosies kišimą ne į savo reikalus. Galiausiai jie buvo išsiųsti į Čečėniją, tačiau iki tol dar pasikalbėjo su Vološinu.

Kovo 20 d. Valstybės Dūma maža persvara atmetė Jurijaus Ščekočichino iniciatyvą prašyti generalinės prokuratūros ištirti, ar bombos daugiabutyje atsiradimas Riazanėje nepažeidė jokių įstatymų. Iki to laiko *NTV* laida *Nepriklausomi tyrimai* miesto rotušėje nufilmavo valandinę diskusiją apie incidentą. Tarp dis-

kusijos dalyvių buvo riazaniečiai iš Novoselova gatvės pastato, vietiniai milicininkai, sprogstamųjų medžiagų ekspertai ir trys FSB atstovai. Visi dalyviai – išskyrus tris FSB pareigūnus – vieningai liudijo, kad bomba buvo tikra. Laida turėjo būti rodoma kovo 24 d., likus dviem dienoms iki prezidento rinkimų.

Praėjus daug metų ištremtasis *NTV* prezidentas Igoris Malašenka Niujorke pasakojo man apie skausmingą sprendimą, kurį turėjo priimti jis ir jo bosas Gusia. Kovo 23 d. pasirodė Kremliaus pasiuntinys – ne kas kitas, o Valia – Valentinas Jumaševas. „Patys žinote kas“ atsiuntė įspėti: jei jie drįs transliuoti *Riazanės cukrų*, gali susikalti sau karstus. Putinas buvo įsitikinęs dėl savo pergalės kovo 26 d. numatytuose rinkimuose. Jiems nepaklusus, jis panaudotų prieš juos jėgą.

– Tai buvo ženklas apie pokyčius prezidentūroje. Jelcinas niekada nebūtų taip tiesmukai naudojęs spaudimo, – pasakojo Malašenka.

Jie nusprendė leisti laidą į eterį.

2000-ųjų pavasaris. Maskva. Įvykių, sukėlusių karą Čečėnijoje, detalės atsiranda prezidento rinkimų kampanijoje. Sergejus Stepašinas, buvęs ministras pirmininkas, atskleidžia, kad Kremlius pradėjo planuoti Čečėnijos kampaniją 1999-ųjų kovą, šešis mėnesius prieš įsiveržimą. Spėlionių dėl FSB ar GRU vaidmens Maskvos sprogdinimuose pasirodo liberalioje spaudoje. Rinkimų kampanijos interviu Komersant *laikraščiui Putinas paneigia „pašėlusios beprotybės“ teiginius, sakydamas, jog „net svarstyti tokią tikimybę yra amoralu“.*

Kovo 26 d. Vladimiras Putinas didele persvara laimi rinkimus į prezidento postą.

10 skyrius

Bėgliai

2000 m. kovo 17 d. Šveicarija, Ženeva. Žmogaus teisių apsaugos Tarptautinė amnestijos tarnyba ragina JT ištirti masinius karo Čečėnijoje nusikaltimus. Pranešimai iš karo zonos atskleidžia paplitusį Rusijos pajėgų žiaurumą, tarp jų daugiau nei 120 susidorojimų ir šimtus savavališko sulaikymo, smurto ir kankinimo atvejų. Šimtai civilių kariuomenės laikomi nelaisvėje tikintis išpirkos. Pabėgėliai vis praneša apie dažnus čečėnių prievartavimo atvejus. Kaimai palikti be maisto ir vandens, plinta badas ir epideminės ligos. Į šią sritį neįleidžiami žurnalistai ir užsienio stebėtojai.

Vėliau Londone buvo dvejopai aiškinama, kodėl Putinas, Berezovskio žodžiais tariant, „apleido misiją išlaikyti ir pratęsti [demokratišką] Jelcino politiką".

Žvelgiant atgal, Borisas manė, jog Putinas taip ir nesuprato savo misijos politikoje. Putinas buvo „ištikimas ir nuoširdus", ta-

čiau niekada nesirėmė jokia politine filosofija ir buvo „nevisiškai susiformavusi asmenybė". Jį veikė bet kuri grupė, kuriai jis priklausė: dziudo klubas, FSB, Sankt Peterburgo liberalai ar *šeima*. Jo mąstysena brendo gatvių gaujose, kol buvo paauglys: neišsižadėti savų žmonių netgi tokiu atveju, jei tektų kovoti su visu likusiu pasauliu.

Jam staiga pakilus į aukščiausią galios tašką – o *šeimai* išsiskirsčius – Putinas jautė poreikį įsilieti į naują gaują. Jis pradėjo matyti save kaip neatsiejamą valstybės dalį. Valstybė tapo jo gauja, o jis buvo jos gynėjas ir saugotojas. Šį pokytį rėmė du talentingi palydovai: Vološinas ir Roma. Gyvenimas įgijo naują tikslą: grubiai, negailestingai, griežtai tramdyti valstybės priešus – kaip dziudo ringe. Jo priešai tapo valstybės priešais. Jei kas nors buvo nusistatęs prieš jį, vadinasi, kenkė valstybei, nes Putinas viską darė dėl valstybės. Priešus reikia naikinti.

Saša reiškė kitokį požiūrį: Putinas niekada nebuvo nepriklausomas; jis visada buvo Kontoros pakalikas, kuris prisiminė savo prigimtį vos tik buvo grąžintas į FSB 1998-aisiais, bet tikriausiai jos niekad net ir nebuvo pamiršęs. Jis nebuvo nei lojalus, nei nuoširdus ir sugebėjo visus kvailinti, taip pat ir Borisą. Borisas, nelaimingas oligarchas, įtaisė Putiną valdžioje, jis suteikė galios savo prigimtiniam priešui, KGB galvų marionetei. Tarsi pagal seną viduramžišką tvarką šie žmonės buvo parengę dvišakę strategiją įgyti valdžią: viešai, per Primą, arba slaptai, per Putiną.

Paremdamas savo teoriją, Saša pateikė daugybę argumentų, pradedant KGB kulto atgimimu Lubiankoje nuo tos dienos, kai pasirodė Putinas, baigiant jo sąmoju KGB veteranų dieną, 1999-ųjų gruodžio 18 d., kai kalbėdamas apie savo „pridengtą įsiveržimą į valdžią" juokaudamas paskelbė: „Misija įvykdyta".

Saša iššniukštinėjo, kad 1998-ųjų vasarį, praėjus trims dienoms po netikėto pasirodymo Lenos Berezovskajos gimtadienio

pobūvyje su gėlių puokšte, Putinas su panašia puokšte apsireiškė ir prie Vladimiro Kriučkovo, paskutiniojo sovietų KGB vado, durų per *jo* gimtadienį.

Anot Sašos, tas pokytis, kurį Borisas pastebėjo 2000-ųjų balandį, nebuvo joks pokytis. Borisas ėmė pažinti Putino esybę.

Nesvarbu, kuri teorija teisinga, tačiau Putino pasikeitimas labai nustebino Borisą.

2000-ųjų balandžio viduryje, beveik iškart po Putino pergalės, pakeliui į Maskvą sustojau Paryžiuje. Borisas buvo mieste, pasiėmęs ilgas atostogas. Susitarėme pavakarieniauti.

Nelabai dažnai mačiausi su juo paskutiniu metu. Jis buvo užsiėmęs savo politikos mūšiais, o aš daug laiko praleidau keliaudamas po Sibiro gulagus, rengdamas savo tuberkuliozės prevencijos projektą. Tačiau sekiau jo įspūdingą sėkmę spaudoje. Jį labai daug kas gerbė už Putinui išplėštą pergalę. Jis buvo reitinguojamas kaip turtingiausias Rusijos žmogus ir vadinamas įtakingiausiu Putino patarėju, pralenkiant net administracijos vadovą Vološiną. Nė nenutuokiau, kad netrukus jis taps tremtiniu, disidentu, o Saša Litvinenka turės sekti jam įkandin. Tyla po rinkimų buvo apgaulinga – 2000-ieji tapo nauju atskaitos tašku daugeliui iš mūsų ir pačiai Rusijai.

Borisas pakvietė mane apsilankyti jo rinkimų apygardoje, Karačajevo Čerkesijoje, kur jis planavo įrengti didelį slidinėjimo kurortą ant Dombajaus šlaitų pietinėje Kaukazo kalnų dalyje.

– Planuojame nutiesti greitkelį iš Sočio oro uosto ir padaryti jį geriausia žiemos poilsiaviete visoje Europoje, – pareiškė jis.

– Įdomu, ar žmonės ten plūs, kai už pusantro šimto kilometrų nesiliauja karas, – nusistebėjau.

– Tas tiesa, – sutiko jis. – Volodia turi jį sustabdyti. Čečėnija yra vienintelis dalykas, dėl kurio išsiskiria mūsų nuomonės.

– Volodia negali to sustabdyti, – atkirtau. – Jis yra karo nusikaltėlis. Vos pasibaigus karui, į Čečėniją suplūs minios žmogaus teisių stebėtojų, kurie iškasinės lavonus, o tai keltų jam didelę grėsmę. Turbūt jis jau yra pralenkęs Miloševičių.

– Jūs, disidentai, neišmanote politikos, – pyktelėjo Borisas. – Rusija nėra Serbija. Girdėjau, kad Tonis Blairas kviečia Volodią arbatos pas karalienę šią savaitę, ar ne? O blogiausiu atveju jis visuomet atras tam tikrų generolų, kuriuos galės viskuo apkaltinti.

– Jūs, oligarchai, neišmanote istorijos, – nenusileidau. – Kai Volodia pradės tave vaikytis, bėgsi pagalbos pas tuos disidentus.

– Volodia manęs nesivaikys, – atsakė jis. – Jis – komandos žmogus. Aš esu tos pačios komandos dalis, ir mes turime bendrą misiją. Mano persekiojimas jam prilygtų pačio savęs persekiojimui.

Kol Borisas ilgai atostogavo, valdžios rokiruotė Kremliuje žymiai pasikeitė. Pasitraukus Jelcinui, Tania-Valia komanda labai staigiai prarado turėtą įtaką. Dabar Kremlių valdė jau seniai nuo Boriso atsiribojęs Aleksandras Vološinas. Vološinas buvo dar didesnis atsiskyrėlis negu Putinas. Kremlius tapo intravertų pilimi. Ten atsirado uždara paslaptingų KGB tipų grupuotė, kurią Putinas atsivedė iš Sankt Peterburgo. Borisas jau buvo sumaniai išstumtas iš jėgos centro, nors pats dar to nesuprato.

Vieną gegužės vidurio popietę nuėjau pasivaikščioti į beržyną, supantį *Holiday Inn* viešbutį viename Maskvos žaliųjų priemiesčių. Staiga suskambo mano telefonas, kurį turėjau prisisegęs prie diržo; skambino Borisas iš Prancūzijos.

– Sakyk man, ar Amerikoje prezidentas gali atleisti gubernatorių?

– Ne, – atsakiau, – jokiu būdu. Tai juk ir yra federalinės sistemos esmė.

– O tu girdėjai, ką jie daro? Jie nori išsireikalauti teisę atleisti gubernatorius!

Jis kalbėjo apie Putino siūlomą regioninės savivaldos reformų paketą. Tai buvo pirmoji svarbi jo siūloma įstatymo pataisa. Jis tai vadino *vertikaliosios valdžios ašies* stiprinimu. Tai buvo svarbus įsikišimas į Jelcino įgyvendintą permainą, po kurios pirmą kartą Rusijos istorijoje aštuoniasdešimt šešioms provincijoms buvo suteikta savivaldos teisė.

– Rytoj skrendu į Maskvą, – pranešė Borisas. – Galėtum man parūpinti šiek tiek pagrindinės informacijos apie federalizmą. Turėsiu jam paaiškinti apie tai.

Kol jis nusileido Maskvoje, surinkau trumpą demokratijos ir federalizmo istoriją nuo *Magna Carta* iki JAV Konstitucijos ir Johno F. Kenedžio mūšių prieš segregaciją.

Kelias ateinančias dienas skubiai surinkta komanda galiniame *Klubo* kambaryje parengė memorandumą Putinui. Laisvės aistra pamažu susiliejo su politine teorija ir įstatyminiais argumentais. Galutinis rezultatas buvo šešių puslapių dokumentas, kritikuojantis regionų reformą dėl istorinių, dvasinių, ekonominių, teisinių bei politinių priežasčių.

Laiške išliaupsintas federalizmo kaip demokratijos garanto vaidmuo. Jame įspėjama, jog siūlomos pataisos „sutvirtintų centrinės valdžios galią, tačiau susilpnintų periferiją“, nes vietiniai pareigūnai nebebūtų atsakingi savo žmonėms. Tai padarytų valdymą mažiau, o ne daugiau efektyvų.

Memorandumas prasidėjo žodžiais „Brangus Volodia“. Nutaisyti tinkamam tonui Borisas pridėjo porą epigrafų. Vienas priklausė Aristoteliui: *Amicus Plato, sed amica veritas* (Platonas

man brangus, tačiau dar brangesnė – tiesa). Kitas priklausė rusų poetui Osipui Mandelštamui, kuris buvo nužudytas Stalino gulage: „Aš įstatymiškai susituokęs su Laisve ir niekada jos neišsižadėsiu."

Tuo metu, kai darbavomės prie galutinio laiško varianto, vakaro naujienose pasirodė pranešimai apie dar vieną įvykį, besirutuliojantį Kremliaus užkulisiuose. Gegužės 11 d. automatais apsiginklavę kaukėti pareigūnai įsiveržė į Gusinskio *Media-MOST*, *NTV* pirmtakės, patalpas. Prokuratūra domėjosi Gusinskio finansais. Tapo aišku, jog Kremliaus pažadas sunaikinti *NTV* už laidą apie Riazanę nebuvo tuščias ir ilgai nelaukė.

– Borisai, gal pridėti dar vieną skiltį laiške apie žodžio laisvę? – kažkas paklausė.

– Ne, ne, dėl Dievo, nemaišykime visko į vieną krūvą. Tai sukeltų Volodios priešiškumą. Matote, jam aš esu *savas*, o Gusia – *svetimas*. Svarbu išlaikyti savo polemiką uždaroje diskusijoje. Palikime Gusią ramybėje.

Po kelių dienų paskambino Borisas.

– Mes einame į eterį.

Anksčiau, tą pačią dieną, jis susitiko su Putinu. Prezidentas perskaitė laišką, tačiau jo patarėjai turėjo visiškai priešingą nuomonę.

– Volodia, baimė nėra tinkamas argumentas, – aiškino Borisas. – Tavo planas taikosi padaryti didelį pakeitimą pačioje Konstitucijoje. Tu turėtum ne su manim dėl to tartis, o su plačiąja visuomene. Bet vietoj to mes girdime tuščias frazes apie *vertikalią valdžios ašį*. Jokių paaiškinimų. Privaloma atsižvelgti į tautos nuomonę ir surengti referendumą, kaip darėme 1993-iaisiais, kada priėmėme Konstituciją.

– Siūlymai bus pateikti Dūmai balsuoti.

– Nagi, Volodia, aš juk žinau, kaip viskas vyksta Dūmoje. Ten viskas paprasta: 5000 dolerių už balsą. Galiu nueiti ir pasiūlyti 7000. Tuomet net diskusijų nekiltų.

– Borisai, nesuprantu tavęs. Mes turime teisę į valdžią, turėtum būti vienas iš mūsų. Jei eisi prieš mus, tai kam tuomet atstovausi? Sau pačiam?

Po to sekė pauzė. Galiausiai Borisas prabilo:

– Na, esu įsitikinęs, kad tu darai klaidą. Neturiu kito pasirinkimo, tik pradėti visuotines diskusijas. Pažiūrėkime, ką kiti žmonės mano.

– Turi teisę taip pasielgti, – šaltai atsakė Putinas.

Atkartodamas man šį pokalbį, Borisas atrodė labai susijaudinęs. Jis jau rezgė naują kampaniją.

– Kai tik išleisime laišką, surengsime debatus, – dėstė jis. – Visos Rusijos konferenciją apie federalizmą. Su ekspertais. Pačiu geriausiu eterio laiku. Ar padėsi?

– Borisai, jei viso to imsies, spėju, kad po metų būsi tremtyje savo *château* ar dar blogiau, kalėjime. Privalau tave įspėti. Čia ne politika, tai mafijos karas ar klasių kova, kaip tau patogiau vadinti. Putinui nerūpi esmė, kol esi vienas iš jo gaujos. Tačiau viešai jam paprieštaravęs, pats atsiskirsi nuo jo šutvės. O tada, kad ir ką darytum, tu – jo priešas, kaip Gusia. Be abejo, mielai tau padėčiau, nes man tai savotiškas *déjà vu*. Tačiau tai – pasmerktas žaidimas.

– Mes dar pamatysime.

– Kam tau to reikia? Niekaip nesuprantu. Nejaugi staiga tapai altruistu?

– Visai ne. Tai – savisauga. Tu teisus dėl Putino. Jis persekioja gubernatorius, speičia Gusią į kampą, nes įsivaizduoja juos savo priešais. Mat jie rėmė Primą. Jis su Vološinu paprasčiausiai tęsia

praėjusių metų darbus, pabaigia juos. Problema ta, kad to nesuvokdamas jis griauna proceso pagrindą. Jei jam pasiseks, anksčiau ar vėliau ateis ir mano eilė, nes nebūsiu jo tarnas. Tačiau dabar vis dar turiu progos juos įtikinti, nes Volodia laiko mane savo komandos nariu. Aš neieškau priešų. Todėl su niekuo ir nebūnu komandoje – viską darau vienas. Pamatęs, kad esu rimtai nusiteikęs, jis suvoks daręs klaidą ir pakeis savo kursą.

Atviro Boriso laiško Putinui pasirodymas 2000-ųjų gegužės 30 d. supainiojo visus, o labiausiai – amerikiečius Rusijos stebėtojus, kurie iš anksto atvyko į Maskvą prieš viršūnių pasitarimą birželį: pirmą Putinui ir paskutinį Klintonui. Argi Berezovskis neturėjo būti pagrindinis Putino rėmėjas? Ar tai reiškė, kad Putinas prastai sutarė ir su Vološinu, Berezovskio žmogumi? Ar Putinas kivirčijosi su kariuomene? Kokia buvo griežtų priemonių Gusinskiui prasmė?

„Mes, amerikiečiai, esame paprasti žmonės ir norime žinoti, ką palaikyti bet kokiose varžybose, ar tai būtų politika, ar sportas“, – rašė Davidas Ignatius birželio 4 d. *Washington Post* skiltyje *Neatskleistos Kremliaus kortos. Putinas prieš Berezovskį* turėtų būti „įdomiausia politinė kova“, tačiau „kurį mums derėtų palaikyti?“

Billas Clintonas taip pat negalėjo apsispręsti. Prieš išvykdamas iš Maskvos, jis užsuko pasisveikinti su senu bičiuliu Borisu Jelcinu ir pasidalyti mintimis apie „naująjį vaikiną“, kurį ką tik pirmą kartą susitiko.

Clintono padėjėjas Strobe'as Talbottas jų pokalbį atgamino knygoje *Russia Hand* (Rusijos ranka). Jelcinas pasakė savo „bičiuliui Billui“, kad pagrindinės Putino kvalifikacijos šiam darbui buvo dvilypės. Jis buvo „jaunas ir stiprus vyras“. Jelcino dukra Tatjana „linksėdama pritarė“:

– Buvo labai sunku. Padaryti taip, kad Putinas atsidurtų toje vietoje – vienas sunkiausių dalykų, kurį yra kada nors tekę daryti.

– Borisai, tu juk širdyje tiki demokratija, – tarė Clintonas Jelcinui. – Tavyje dega tikro demokrato ir tikro reformuotojo ugnis. Nesu tikras, ar ja dega Putinas. Gal ir dega. Nežinau.

Vėliau buvo areštuotas Gusia. Birželio viduryje jis tris dienas praleido Butyrkoje ir buvo paleistas su draudimu išvykti iš miesto – kaip Saša. Borisą tai sukrėtė daug asmeniškiau negu kova dėl federalizmo. Pastaruoju atveju tai galėjo būti natūrali prezidento klaida siekiant efektyvesnio valdymo. Tačiau paskutinis veiksmas jau priminė kerštą.

Gusia buvo suimtas, kai Putinas oficialai viešėjo Ispanijoje. Jam vos spėjus grįžti, Borisas atvyko su juo susitikti. Jis norėjo paskutinįkart įsitikinti: galbūt Volodia nesiėmė suvedinėti senų sąskaitų.

– Volodia, kodėl įkišai Gusią į kalėjimą? Tai beprasmiška ir pakenkė tavo įvaizdžiui tarptautiniu mastu.

– Borisai, dėl Dievo meilės, žmonės! Argi jis nebuvo pirmasis tavo priešų sąraše? Jis grasino mus įkišti į kalėjimą, pamiršai?

– Taip, bet mes laimėjome. Tai kvailas kerštas.

– Kai jis man grasino, turėjo geriau viską numatyti. Bet jis jau laisvas, ko dar nori? Bet kokiu atveju, kalbėkis su Vološinu. Gusia yra jo išskirtinis projektas.

– Gusia – išdavikas, – užsispyrė Vološinas. – Jis bedė peilį mums į nugaras ir vėl tai padarys. Jis sakė, kad mes susprogdinome visus tuos namus.

– Bet jūs to nedarėte, ar ne?

– Mes to nedarėme, o jis neturėjo teisės taip sakyti. Kad ir kaip būtų, niekas jo neskriaus, tačiau turės atsisakyti *NTV*. Ir jis tai padarys. Neturi kitos išeities.

Borisas davė daug interviu, kuriuose lygino Putino strategijas su Pinočeto Čilėje: laisva ekonomika be politinės laisvės.

– Tokia politika Rusijoje nesuveiks, – prognozavo jis. – Rusija yra maksimalistinė šalis. Įstojus į tokias vėžes nukeliausime iki stalinistinio teroro.

Po šių pasisakymų Kremlius nustojo su juo bendrauti.

Liepos 18 d. Dūma pritarė Putino federalizmo siūlymams įspūdingai didele balsų persvara. Borisas atsisakė Dūmos deputato mandato protestuodamas prieš „autoritarinio valdymo kūrimą". Liepos 20 d., įbaugintas dar vienu suėmimu, Gusia pasirašė sutartį, pagal kurią pardavė savo žiniasklaidos kompaniją vis dar valstybės valdomam *Gazpromui*. Jis nedelsdamas išvyko į savo vilą Ispanijoje. Vėliau magnatas pranešė, jog laikė *NTV* pardavimo sandėrį negaliojančiu, nes jis buvo pasirašytas prievarta.

Paskui sekė *Kurskas* ir Boriso tremtis į politinę dykumą.

Kurskas buvo povandeninis branduolinis laivas, apginkluotas torpedomis, svarbi šiaurinio Rusijos laivyno dalis, pavadintas centrinės Rusijos miesto vardu. Rugpjūčio 12 d. ten vyko puolimo pratybos. Veikiausiai dėl nesėkmingo torpedų paleidimo, nugriaudėjo galingas sprogimas. *Kurskas* nuskendo beveik šimto keturiasdešimties kilometrų atstumu nuo Severomorsko, Barenco jūroje, šimto metrų gylyje. Laivu buvo išplaukę 118 jūrininkų. Atsitrenkus į dugną, įvyko dar vienas didelis sprogimas. Po jų išgyveno bent dvidešimt trys vyrai, tačiau vėliau kelias dienas merdėjo vandenyne, kol pasaulis stebėjo vykstantį fiasko.

Putinui *Kursko* katastrofa tapo jo viešųjų ryšių nelaime. Nuskendus povandeniniam laivui, *ORT* ir *NTV* ištisą parą rodė

ledinio vandens ir sielvartaujančių jūreivių šeimų vaizdus, keisdami juos filmuota medžiaga, kurioje Putinas mėgaujasi vandens slidinėjimu ir pikniku Sočyje.

Žiniasklaida plačiai skelbė faktą, jog Rusijos valdžia, nesugebėdama pati atlikti gelbėjimo operacijos, keturias dienas delsė priimti britų ir norvegų siūlomą pagalbą. Kai pagaliau pagalba buvo priimta, prireikė dar trijų dienų, kol gelbėjimo laivai atsidūrė nelaimės vietoje. Kai britų narai pagaliau nusigavo iki avarinių *Kursko* liukų, buvo jau per vėlu.

Apie *Kurską* Borisas išgirdo būdamas savo *château*, Cap d'Antibes. Jis iš karto ėmė skambinti Putinui, tačiau su juo susisiekė tik rugpjūčio 16 d., penktą tragedijos dieną.

– Volodia, ką tu veiki Sočyje? Turi nutraukti atostogas ir vykti prie to povandeninio laivo ar bent jau į Maskvą. Tu nejauti situacijos ir tau tai pakenks.

– O kodėl tu Prancūzijoje? Tu juk mėgaujiesi užsitarnautomis atostogomis, ar ne? – sarkastiškai atšovė Putinas.

– Pirmiausia aš nesu visos tautos vadas ir visiems nusispjaut, kur aš esu. Antra, rytą skrendu į Maskvą.

– Gerai, Borisai, ačiū už patarimą.

Rugpjūčio 17 d. Borisas grįžo į Maskvą, o Putinas vis dar poilsiavo. Į Maskvą jis atvažiavo anksti šeštadienį, rugpjūčio 19 d. Iki to laiko Vološino propagandos meistrai spėjo suvokti viešųjų ryšių nesėkmę. Putino atstovai spaudai pranešė, kad jis nedelsdamas kvietė svarbiausius ministrus su juo susitikti dėl *Kursko*.

Visą šeštadienio rytą Borisas skambino į Kremlių susitarti dėl susitikimo su prezidentu. Jis manė, kad dabar buvo palankus momentas susisiekti su Volodia, priversti jį pasimokyti iš praeitos savaitės pamokų, paaiškinti, kaip jo elgesys skaudino žmones. Galiausiai jam pavyko prisiskambinti.

– Gerai, atvažiuok, pasišnekėkime, – sutiko Putinas.

Tačiau jam atvykus jį pasitiko Vološinas. Jis iš karto ėjo prie esmės.

– Klausyk, jaučiame, kad *ORT* veikia prieš prezidentą. Prašau perleisti kontrolę, ir mes liekam geruoju.

– Pakartok, – paprašė Borisas.

– Perleisk savo dalį mums lojaliems žmonėms. Priešingu atveju prisijungsi prie Gusios Butyrkoje.

Borisas bandė rasti tinkamų žodžių, ką galėtų į tai atsakyti. Vološinas buvo jo turto valdytojas, kurį prieš trejus metus įtaisė Jelcino Kremliuje kaip savo geriausią statytinį. Dabar jis veikė prieš jį.

– Užsikrušk, – išrėžė Borisas. – Noriu pasikalbėti su Volodia.

– Gerai, – kaip niekad ramiu veidu atsakė Vološinas. – Sugrįžk rytoj.

Rytą visi trys susitiko Vološino kabinete. Putinas įėjo vidun nešinas segtuvu. Jis elgėsi kaip oficialias pareigas einantis verslininkas:

– *ORT* yra pats svarbiausias kanalas. Jis pernelyg svarbus, kad galėtų likti be valdžios įtakos. Mes jau apsisprendėme, – ir taip toliau.

Tuomet staiga stabtelėjo, pakėlė ašarotas akis ir tarė:

– Nesuprantu, Borisai. Sakyk, kodėl taip elgiesi? Kodėl puoli mane? Ar aš kaip nors tave nuskriaudžiau? Patikėk manim, buvau itin tolerantiškais tavo išsišokimams.

– Volodia, padarei klaidą likdamas Sočyje. Viso pasaulio televizija...

– Man nusispjaut į visą pasaulio televiziją, – pertraukė Putinas. – Kodėl *tu* tai darei? Turėtum būti mano draugas. Tu buvai

tas, kuris įkalbėjo mane imtis šio darbo. O dabar smeigi man durklą į nugarą. Ką padariau, kad to nusipelniau?

– Ko nusipelnei?

– Turiu informacijos, kad tavo žmonės samdė šliundras, vaidinusias jūreivių žmonas ir seseris, kad man pakenktų.

– Jos ne šliundros, o tikros jūreivių žmonos ir seserys. Tavieji KGB idiotai šeria tave tomis nesąmonėmis, ir jei tuo tiki, esi nė kiek už juos ne geresnis.

Vološinas stovėjo ramiai kaip vaškinė figūra; tik jo akyse spindėjo siaubas.

– Tu pamiršai mūsų pokalbį po rinkimų, Volodia, – tęsė Borisas. – Sakiau tau, kad niekada nesu prisiekęs ištikimybės tau asmeniškai. Žadėjai tęsti Jelcino darbus. Jis niekad nebūtų net pagalvojęs užčiaupti jį puolantį žurnalistą. Tu naikini Rusiją.

– Eik jau, turbūt nerimtai kalbi dėl Rusijos, – įsiterpė Putinas. – Ką gi, turbūt priėjome liepto galą.

– Pasakyk man vieną dalyką, Volodia. Grasinti man Gusios likimu buvo tavo ar Vološino mintis?

– Dabar nėra jokio skirtumo, – Putinas vėl tapo šaltas ir uždaras. – Sudie, Borisai Abramovičiau.

– Sudie, Volodia.

Abu žinojo, kad tai paskutinis jų susitikimas.

Tą pačią dieną Borisas paskelbė skiriąs milijoną dolerių gedinčioms *Kursko* įgulos šeimoms. *ORT* ir *NTV* toliau rodė pokalbius su jūreivių motinomis ir našlėmis, kuriuose jos skundėsi vyriausybės neveiklumu. Kremlius besąlygiškai stengėsi kontroliuoti žiniasklaidą, tačiau du nepaklusnieji kanalai visą parą transliavo pranešimus, perteikiančius chaosą kariniame jūrų laivyne, Kremliaus abejingumą ir tragiškus *Kursko* įgulos šeimų veidus, kaip ir abejingą, šaltą tarsi ledas šiai netvarkai vadovaujantį Putiną.

◆

Kai prezidentas pagaliau atvyko į Severomorską, praėjus dešimčiai dienų nuo katastrofos, jis susidūrė su minia piktų jūreivių šeimų veidų. Apie penki šimtai žmonių valandų valandas laukė lietuje, kol pasirodys Putinas, ir tik tada buvo įleisti po stogu. Jie uždavinėjo tiesius klausimus, norėdami sužinoti, kas buvo atsakingas už tai, kad valdžia taip netikusiai reagavo į šį įvykį.

Norėdamas viską apversti, Putinas užsipuolė žiniasklaidą. Nereikia net sakyti, kad jis turėjo omenyje du oligarchus: Borisą ir Gusią.

– Jie yra melagiai. Televizijoje yra žmonių, kurie jau dešimt metų griauna valstybę. Jie vogė pinigus ir pirko absoliučiai viską, – teigė jis. – Dabar jie stengiasi diskredituoti šalį, kad armija dar labiau panikuotų.

Akivaizdžiai taikydamas Borisui, jis pasakė: „Yra ir tokių, kurie netgi davė milijoną dolerių. <...> Geriau būtų pardavę savo vilas Viduržemio pakrantėse Prancūzijoje ir Ispanijoje. Tik tuomet galėtų pasiaiškinti, kodėl šis turtas registruotas kitų vardais. O mes veikiausiai paklaustume jų, iš kur tiek pinigų?“

Žiūrėjome žinias Boriso namuose Rubliovkoje. Borisas rodė į ekraną.

– Šita išraiška, – aiškino jis. – Įsidėmėkite jo išraišką. Jis taip atrodo, kai praranda kontrolę. Jis tarsi užspeistas žvėris – loja, šnypščia. Jis nedažnai taip atrodo.

Jurijus Felštinskis, žurnalistas ir istorikas, savo dėmesį sutelkęs į rusų slaptąsias tarnybas, yra vienas mano Amerikos rusų kompanijos narys. Jis gyveno Bostone nuo 1970-ųjų pabaigos ir savo gimtinę aplankė tik po komunizmo pralaimėjimo. Kaip ir aš, 1990-ųjų pabaigoje jis tapo periferine Boriso saulės sistemos

planeta, apsisukančia orbitoje kas kelis mėnesius ir patarinėjančia jam įvairiais klausimais.

Felštinskis susidraugavo su Saša Litvinenka po 1998-aisiais surengtos spaudos konferencijos. Jie itin suartėjo, kai Sašą 1999-ųjų gruodį paleido iš kalėjimo. Daugelis Sašos pasakojimų apie FSB domino Felštinskį kaip profesionalą, todėl jis nepraleisdavo progos susitikti ir pasikalbėti.

Kaip ir aš, Felštinskis buvo nusiteikęs labai skeptiškai Boriso ryšių su Putinu atžvilgiu ir nudžiugo sužinojęs, kad tarp jų rezgėsi konfliktas. 2000-ųjų gegužę Felštinskis atskrido į Maskvą ir prisijungė prie grupės žmonių, padėjusių Borisui parašyti federalinį memorandumą. Jis man vėliau prasitarė, kad vieną tos viešnagės dieną jis ilsėjosi nuo mūsų darbų ir susitiko su Saša.

Tą kartą jį užklupo prastos nuotaikos.

Iki Boriso ir Putino konflikto pasirodymo tituliniuose puslapiuose buvo likusios dvi savaitės, tačiau kaukėtų banditų reidas į *Media-MOST* jau buvo rodytas geriausiu eterio laiku. Saša buvo įsitikinęs, kad Kontora Putino dėka perėmė Kremlių į savo rankas. Prezidentas buvo pasirengęs susidoroti su visais iš savo juodojo sąrašo. Apibendrinus tai reiškė su žurnalistais, Čečėnijos užtarėjais, žydais ir oligarchais; kalbant tiksliau, su Berezovskiu ir Gusia, kurie įkūnija visus išvardytus tipus.

O Sašos bylos nagrinėjimo pabaigos dar nė nebuvo matyti. Dabar prieš jį buvo mestas jau trečias kaltinimas, nes ankstesnius teismas atmetė.

Kai jį lygtinai paleido iš Butyrkos gruodžio mėnesį, subliuško kaltinimai dėl įtariamojo sumušimo ir kažkokių daržovių plėšimo Maskvos turgavietėje 1996-ųjų gegužės 30 d. Paaiškėjo, kad tą dieną turgavietėje FSB tikrai panaudojo fizinį smurtą prieš kelis žmones, tačiau Saša buvo už daugiau nei pusantro tūks-

tančio kilometrų nuo ten – Armėnijoje. Jis sutrukdė penkiems vilkikams su ginklais patekti į Čečėniją per Gruziją. Armėnijos saugumo ministerija patvirtino jo alibi. Kaltinimai buvo atmesti, o du *įvykio liudytojai* paleisti namo.

Tačiau tą pačią dieną, kai buvo išteisintas, jam iškelti naujі kaltinimai. Tariamai prieš kelerius metus, gvildendamas bylą Kostromoje, už aštuonių šimtų kilometrų į šiaurės rytus nuo Maskvos, Saša pavogė sprogstamųjų medžiagų iš FSB saugyklos ir pakišo jas įtariamajam. Iškelta nauja baudžiamoji byla ir pratęstas Sašos draudimo išvykti iš Maskvos orderis. Tačiau šioje byloje atsirado mįslingas netikėtumas: bylai pakliuvus į teismą, jis būtų vykęs nebe Maskvoje. Visiems buvo aišku, kad provincijos teisėjo strėnos būtų per skystos atsilaikyti FSB spaudimui, kaip sugebėjo padaryti du Maskvos teisėjai.

Praleidus vakarą su melancholiškai nusiteikusiu Saša ir ištikimąja Marina, Felštinskiui gimė mintis kreiptis į problemų katilą – pačią Kontorą – ir pažiūrėti, ko iš jų pareikalautų už Sašos ramybę. Borisas ir Putinas dar nebuvo viešai išsiskyrę. Felštinskis nutarė, kad galėtų ten pakliūti pasinaudodamas Boriso reputacija, kol ji dar buvo šio to verta.

Po poros dienų jis vakarieniavo su generolu Jevgenijumi Chocholkovu (jau pensininku) jo klasiškame restorane Kutuzovo prospekte. Chocholkovas ne tik priėmė Felštinskio kvietimą susitikti pasikalbėti, bet dargi tą naktį neįleido į restoraną kitų lankytojų. Jis žvelgė į svečią kaip į Berezovskio pasiuntinį, tokiu būdu – žmogų, vos per du žingsnius nuo Putino.

Po kelerių metų Felštinskis su istorikui būdingu skrupulingumu atpasakojo man tą pokalbį. Jis vyko 2000-ųjų gegužės 22 d., nuo pusės aštuonių vakaro iki pusę pirmos nakties. Chocholkovas atrodė draugiškas ir savimi pasitikintis. Jis neslėpė, kad pa-

laikė glaudų ryšį su Kontora. Be to, panašu, kad jis prieš pokalbį viską apšnekėjo su savo kolegomis; kalbėdamas apie savo poziciją, jis vis vartojo žodį *mes*.

– Taip, *mes* suprantame, jog Borisas yra svarbus ir sumanus žmogus, ir sutinkame, kad nėra jokios prasmės tęsti karą tarp jo ir FSB. Nėra nieko blogo pamiršti viską, kas buvo, nors ir būtų kai kuriais atvejais įmanoma pakeisti praeities neteisybę. Pavyzdžiui, galbūt Borisas galėtų grąžinti į darbą tam tikrą trijų šimtų žmonių grupę, kurie buvo atleisti be išeitinių kompensacijų po URPO skandalo. O dėl Litvinenkos, nepyk, Jurijau Georgevičiau, tačiau to net negalima svarstyti. Jis yra mūsiškis, o ne jūsiškis. Jis išdavė sistemą ir turi už tai sumokėti. Negali būti jokių kalbų. Aš asmeniškai pats nusukčiau jam sprandą sutikęs kur nors tamsiame skersgatvyje, kaip ir bet kuris iš *mūsų*, žinoma, netiesiogine prasme. Tikiuosi, tau malonu būti Maskvoje po šitiek metų Amerikoje; turėtų būti nepaprastai malonu kvėpuoti tėvynės oru.

Po poros dienų Felštinskis vėl susitiko su Saša. Jis nepasakojo jam apie Boriso ir Putino nesutarimą, tačiau pokalbį su Chocholkovu atpasakojo.

– Netikiu, kad Borisas sugebės tave ilgai saugoti, Saša, – tarė jis. – Tu ir pats sakydavai, kad Putinu negalima pasitikėti. Siūlau apsvarstyti mintį išvykti iš šalies. Rimtai pagalvok apie tai. Emigracija nėra rojus, tačiau bent jau geriau nei kalėjimas, jau nė nekalbu apie gulėjimą kokiame nors griovyje.

– Ką aš veiksiu užsienyje? Nemoku jokios kitos kalbos.

– Su savo gabumais... galėtum bent jau vairuoti taksi... arba galėtume kartu rašyti knygą. Visi tavo pasakojimai nusipelno būti paskelbti viešai.

Saša dvejojo, tačiau jie susitarė, kad jeigu, tiksliau, *kai* jis bus pasirengęs išvykti, duos Felštinskiui žinią, o tas žaibiškai padės jam pabėgti.

◆

Rugsėjo 7 d. Maskva. Maskvos daugiabučių susprogdinimo metinių proga surengtoje spaudos konferencijoje kovos su terorizmu FSB viršininkas pareiškia, kad tyrėjai „čečėniškąją versiją“ laiko priimtiniausiu šių atakų paaiškinimu. Pagrindiniais įtariamaisiais jis įvardija Achemezą Gočijajevą, Jusufą Krimšamchalovą, Timurą Batchajevą ir Adamą Dekuševą. Manoma, kad visi keturi slapstosi Čečėnijoje. Jie yra „radikalios islamiškos sektos nariai“. Šios gaujos vadas Gočijajevas įvardijamas kaip žmogus, kuris buvo išsinuomojęs butus pirmuose aukštuose tų pastatų, kuriuose padėtos bombos. Tvirtinama, kad vahabitų karo vadas, vadinamas Amiru Chatabu, sumokėjo jam pusę milijono JAV dolerių už sprogimų organizavimą.

Iki 2000-ųjų rugsėjo Felštinskis buvo giliai pasinėręs į naują projektą – galbūt knygą – apie FSB vaidmenį sukeliant antrąjį Čečėnijos karą. Jis rinko apie tai visą kur nors išspausdintą medžiagą anglų ir rusų kalbomis. Visuotinai pripažinta versija buvo ta, kad karą išprovokavo vahabitų karių atėjimas į Dagestaną, kurį sekė daugiabučių namų sprogdinimai 1999-ųjų rugsėjį. Felštinskis buvo linkęs manyti, kad tie sprogdinimai buvo FSB darbas. Tačiau šioje istorijoje buvo keletas palaidų galų, kurių taip ir nepavyko atnarplioti.

Pirma, ministras pirmininkas Stepašinas buvo pareiškęs, jog pasirengimas karui prasidėjo kovą. Antra, buvo Berezovskio pokalbio su Udugovu *nuorašas* apie vahabitų planus įsiveržti į Dagestaną. Trečia, buvo spėjimų dėl paties Boriso galimo įsivėlimo į šiuos sprogdinimus. Dauguma jų pasirodė mažuose Rusijos laikraščiuose, ir į juos buvo galima nekreipti dėmesio. Tačiau vieną tokį pareiškimą padarė ne kas kitas, o pats George’as

Sorosas. Tų metų pradžioje *Niujorko knygų apžvalgoje* rašė: „negalėčiau patikėti“, kad Borisas buvo įsivėlęs į sprogdinimus, tačiau „vis vien negaliu to atmesti“. Sorosas prisiminė pokalbį su Borisu apie čečėnų teroristus, kuris ir paskatino tokį spėjimą. Felštinskis man paskambino kaip žmogui, galinčiam įkrėsti proto Sorosui.

Jo skambutis nebuvo visiškai netikėtas; tikėjausi, kad anksčiau ar vėliau būsiu įveltas į kivirčą tarp George'o ir Boriso. Atsidūriau keblioje padėtyje, bet kažkokiu būdu sugebėjau išvengti lojalumo konflikto. Svarsčiau, kad galbūt be reikalo juos supažindinau, bet jau buvo per vėlu. Greitai turėjau pasirinkti tarp jųdviejų.

– Visiška nesąmonė, – pasakiau Felštinskiui, kai jis paklausė manęs apie Soroso spėliones. – Aš dalyvavau jo pokalbyje su Borisu. Vienintelis dalykas, ką jam pasakė Borisas, buvo tai, kaip jis išlaisvino kelis įkaitus iš Radujevo mainais už savo *Patek Philippe* laikrodį. Tuo metu jis priklausė vyriausybei. Bet kodėl tu neklausi paties Boriso? Jis dabar Niujorke.

Felštinskis iš Bostono nuskrido į Niujorką, kad pagautų Borisą. Jis kalbėjo Užsienio ryšių taryboje. Užtruko dvi dienas besivaikydamas Borisą tarp Niujorko ir Vašingtono, kol susilaukė jo dėmesio. Pakeliui į oro uostą, prieš skrydį namo, Felštinskiui pagaliau pavyko sutelkti jo mintis į praėjusio rugsėjo įvykius.

Borisas teigė, jog tiesa, kad karas buvo suplanuotas dar prieš šešis mėnesius iki Dagestano įvykių, nepaisant jo protestavimo. Paneigė rengęs sąmokslą su Udugovu, bet patvirtino, kad Udugovas buvo atvykęs su juo susitikti. Be to, dėstė jis, Udugovas ir Basajevas slapta susitarė su Stepašinu ir Putinu sukelti karą, kad nuverstų Maschadovą ir įtvirtintų islamistų vyriausybę. Pagal šį susitarimą, Rusijos armija turėjo neperžengti Tereko upės. Putinas pergudravo čečėnus ir pradėjo atvirą karą.

Kalbėdamas apie gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimus Borisas teigė, jog neįsivaizduoja, kad Putinas būtų tai daręs. Sudėtinga būtų tvirtinti, kad kas nors iš atsiskyrėlių tai darė, kad padėtų Putinui be jo žinios. Būtų nelogiška teigti, kad Basajevas, Udugovas, Chatabas ar bet kuris kitas sveiko proto čečėnas taip pasielgtų.

– Yra ir neprotingų čečėnų. Pavyzdžiui, Radujevas arba Arbi Barajevas, – dėstė Borisas. – Tokie pamišėliai kaip jie gali padaryti bet ką, tačiau tokio neracionalaus elgesio negaliu paaiškinti. Trumpai tariant, tau reikia konkrečių įrodymų.

– O kaip dėl Riazanės? – paklausė Felštinskis.

– Kas dėl Riazanės?

– FSB *pratybos* Riazanėje.

– Nė kiek nenustebčiau, jei FSB savo pratybas vykdtų su civiliais apie tai jiems nepranešę, – teigė Borisas. – Tai labai panašu į jų stilių.

– Tačiau bomba buvo gyva.

– Kaip tai, *gyva?*

Vėliau Felštinskis papasakojo, jog, pasirodo, Borisas kaip ir dauguma rusų praleido *Novaja Gazeta* straipsnį ir *NTV* pranešimą kovo 24 d. Jis nebuvo girdėjęs apie eilinį Piniajevą ir jo arbatą.

Borisas niekad nesusimąstė, jog kaip tik rugsėjo 23 d., kitą rytą po Riazanės incidento, prasidėjo masinis Grozno bombardavimas. Jis taip pat neapsvarstė faktų, kad po įvykio Riazanėje teroristų atakos, kurios įvykdavo maždaug kartą per savaitę, staiga liovėsi.

Svarbiausia, kad iki pat to momento Borisas stengdavosi vengti kalbų apie sprogdinimų sąmokslą, nes pats buvo tuo šmeižiamas. Dabar, kai jo pakeleivis išdėstė žinomus faktus, jis atkreipė dėmesį, ir jam šovė mintis.

– Koks aš kvailas! – staiga sušuko jis. – Tai jų darbas! Lena, girdi? Aš tikras kvailys! – jis sušuko žmonai, sėdinčiai priekyje, šalia vairuotojo. – Tai jų darbas! Tai viską paaiškina! Koks aš kvailas!

Kol jie atvyko į oro uostą, Borisas nusiramino. Jis atidžiai klausėsi Felštinskio plano. Bėda buvo ta, kad Jurijus buvo mokslininkas, o ne detektyvas. Tokiuose reikaluose jis tebuvo mėgėjas. Egzistavo tik vienas profesionalas, turėjęs sugebėjimų imtis detektyvo vaidmens.

Jie pažvelgė vienas į kitą ir sutartinai ištarė: „Saša!"

Skirsdamas iš Bostono į Niujorką susitikti su Borisu, Felštinskis planavo ten užtrukti dieną ar dvi. Dabar buvo jau ketvirta diena. Jis paskambino žmonai, kad atsiimtų automobilį iš Logano oro uosto, ir paaiškino, kad negrįš dar kelias dienas. Su Borisu nuvažiavo į oro uostą ieškoti tiesioginio skrydžio į Maskvą.

Kitą popietę jis jau vaikščiojo su Saša *Neskušnij Sad* (pažodžiui, Nenuobodžiojo sodo) takeliais palei upės pakrantę Maskvos centre. Pirmas kalbėjo Saša. Jis buvo apsisprendęs bėgti. Apsisprendė maždaug prieš mėnesį, iškart, kai Putinas užsipuolė Borisą po *Kursko* tragedijos. Jis jau turėjo viską susiruošęs. Buvo rugsėjo 23 d. – lygiai metai po incidento Riazanėje.

Rudeniniams lapams čežant jiems po kojomis, Saša pateikė savo versiją apie daugiabučių namų sprogdinimus. Jis nė neabejojo, kad tai – Kontoros darbas.

– Yra ženklas, – aiškino jis. – Kiekvienas nusikaltimas turi savo ženklą. Pakankamai ilgai dirbau ATC, kad galėčiau tau iš karto pasakyti, jog tai nebuvo kažkokių čečėnų darbas. Sudėtingumas, koordinacija, inžinerinės ekspertizės, kurias reikėjo atlikti prieš padedant bombą – viskas liudija apie itin profesionalią komandą. Esi girdėjęs apie Maksą Lazovskį?

Jurijus niekad negirdėjo apie tokį.

– Tai FSB vyrukas, kuris galėjo imtis tokio reikalo. Aš patarčiau pirmiausia ištirti jį.

Kitą rytą Felštinskis sėdėjo lėktuve į Londoną ir tarėsi susitikti su Borisu. O dėl Sašos pabėgimo nebuvo ką daugiau daryti, reikėjo tik laukti jo skambučio. Iš Londono Jurijus grįžo į Bostoną, o Borisas nuskrido į Malagą taikos deryboms su Gusia.

Dar iki Felštinskio vizito Saša pradėjo ruoštis pabėgimui. Didžiausią rūpestį jam kėlė operatyvininkų sekliai. Nė neabejojo, kad jį sekė, todėl beveik tris mėnesius kruopščiai stengėsi užliūliuoti savo galimus stebėtojus ir sumažinti jų budrumą. Jis pats buvo nepakeičiamas seklys, todėl netgi mėgavosi atsidūręs sekamo objekto vaidmenyje. Beveik numanė, kas galėtų būti tas jį sekantis įstatymo sergėtojų operatyvininkas – visus tenai pažinojo. Taip pat beveik neabejojo, kuris iš jo draugų galėjo teikti informaciją; buvo tik vienas žmogus, kuris stengėsi būti jo globėju, dalijo patarimus būti atsargiam, nepaprastai susirūpindavo, jei grįždavo namo vėlai ar nepaskambindavo. Marina skųsdavosi dėl būtinybės laikytis toje trijulėje, tačiau Saša tęsė žaidimą. Tas įtariamasis skautas buvo jo senas bičiulis Ponkinas, ištikimasis jo pavaldinys, rėmęs jį pirmajame teismo procese. Saša jo nekaltino už tą skauto vaidmenį. Iš dalies jis džiaugėsi dėl Ponkino, jei tas išties sugebėjo taip išpirkti savo kaltę.

Saša visais būdais stengėsi palengvinti Ponkinui darbą. Jis maitino jį tikslia informacija apie savo planus. Taip pat pasirūpino, kad bet kokie elektroniniu sekimu surinkti duomenys – telefoninių pokalbių klausymasis, blakės jo namuose – sutaptų su informatoriaus ataskaitomis.

Saša žinojo, kad jis nebuvo nuolat sekamas: labai greitai pastebėdavo tuos seklius. Prie jo prisiklijuodavo tik tuo metu, kada

mieste būdavo ir Borisas, o tai nutikdavo labai retai. Jis tikėjosi, kad jį tiriantis Lubiankos operatyvininkas mirs iš nuobodulio.

Rugpjūčio pabaigoje Saša surengė mažytę repeticiją: jo advokatas gavo teismo sutikimą išvykti iš miesto vienai savaitei atostogų. Jis iš karto pasipasakojo Ponkinui ir telefoninių pokalbių klausytojui apie savo atostogų planus, kad operatyvininkas galėtų užkirsti kelią kelionei, jei to norėtų, tačiau niekas neprieštaravo. Kai jis savaitei nuvyko su Marina į Sočio paplūdimį, atrodė, kad niekas jų nesekė. Sašai tą ir tereikėjo sužinoti. Iki rugsėjo pabaigos jis jau buvo visiškai pasiruošęs. Marina nieko net neįtarė. Rugsėjo 30 d. rytą jis nustebino žmoną pasakydamas, kad išvyksta į Nalčiką padėti tėvui parduoti jų namą ir atsikraustyti arčiau Maskvos. Jis ragino tėvą ir skambinėdavo jam visą vasarą; aptarinėjo šį reikalą ir su Ponkinu, kuris netgi pagelbėjo jam ištirti nekilnojamojo turto rinką.

– Maniau, kad jau buvau tau sakęs. Tik kelioms dienoms. Čia dėl tėvelio namo.

– Nesakei, bet tiek to.

Kai nuvažiavo į oro uostą, Saša kelioms minutėms dingo, greičiausiai su kažkuo susitikti, o tada grįžo.

– Eime pasivaikščioti, – pakvietė jis. – Klausyk, tai labai svarbu. Po kelių dienų pas tave atvažiuos mano draugas. Jis pasakys tau, ką daryti. Nieko neklausinėk; daryk viską, ką jis lieps. Duodu šiek tiek pinigų, palaikyk juos man.

Marina spoksojo į jį. Tai buvo ta kita Sašos pusė. Ta, kurios ji nematė nuo to laiko, kai jis išėjo iš FSB, ir matė tik kokius du ar tris kartus iki tol. Savimi pasitikintis, nė milimetro į šoną nenukrypstantis žmogus. Žmogus, kuris įbaugino instruktorių, kai ji laikė vairavimo egzaminą. Tas, kuris jai įsakinėjo be jokių gražbyliavimų, tarsi ji būtų kareivis, neturintis teisės klausinėti.

– Gerai, – pakluso ji. – O kur tu skrendi?

– Į Nalčiką, pas tėvelį. Nesijaudink, tik kelioms dienoms.

Jis išvyko su nedideliu krepšiu, kuriame tilpo tik trims ar keturioms dienoms sudėti drabužiai. Bet, užuot skridęs į Nalčiką, jis nusuko kitur. Nusileidęs pietinėje Rusijoje, autobusu nuvyko į mažą pajūrio miestelį. Iš ten plaukė garlaiviai į dar mažesnį kaimyninės buvusios sovietinės respublikos miestelį. Jis planavo ten plaukti kitą rytą. Abiejų šalių piliečiai galėjo kirsti sieną su vidaus dokumentais. Užsienio pasų čia nereikalavo.

Saša praleido naktį vietiniame viešbutyje, už kurį mokėjo grynaisiais. Rytą atėjo į prieplauką dar dvidešimt minučių iki planuoto išplaukimo.

– Jūs pavėlavote, jaunuoli, – perspėjo bilietų pardavėja. – Matote užrašą? Registracija baigiasi prieš tris valandas iki išplaukimo, mes turime pateikti sąrašus muitinės darbuotojams. Kitas laivas išplaukia trečią valandą.

Saša žinojo visą sistemą, tačiau negalėjo leisti, kad jo pavardę tikrintų muitinės sąrašuose.

– Žinau, žinau, aš pavėlavau, – teisinosi jis. – Bet, klausykit, man žūtbūt reikia ten būti iki vidurdienio. Matote, esu susitaręs dėl pasimatymo, o ji tikrai nelauks. Ką gi man daryti? Padėkite.

– Pasikalbėkite su įgula.

Kitas vyras jį rūsčiai nužvelgė:

– Tu ką, nežinai, kad čia siena? Negirdėjai, kad SSRS subyrėjo jau prieš dešimt metų? Gerai, tau kainuos dešimt žalių. Būsi įgulos narys. Ir dar dešimt sumokėsi muitininkui. Dėk į vidų. Duokš savo dokumentus.

Jis palinksėjo netoliese esančioje būdelėje sėdinčiam muitininkui.

Mieguistas muitininkas pažvelgė į jo dokumentą, pasiėmė banknotą ir praleido.

– Ėjau per prieplauką. Buvau apsivilkęs šviesų švarką. Tą patį, su kuriuo tuokiausi, vienintelį, kurį turėjau, ir tą laimingąjį. Tai buvo ilgiausias kelias mano gyvenime, – vėliau man pasakojo Saša.

Spalio 2 d. jo draugas jau instruktavo Mariną. Iki tol ji nė karto nebuvo jo mačiusi, tačiau neturėjo kito pasirinkimo, reikėjo klausyti jo. Jis liepė jai nusipirkti naują mobilųjį telefoną, ne tik SIM kortelę, įsijungti, paskambinti nurodytu numeriu ir padėti ragelį. Nuo to laiko turėti šį telefoną visada su savimi, bet iš jo neskambinti jokiam kitam žmogui. Paskambinus Sašai, ji negalėjo minėti jokių pavardžių, tiktai vardus. Negalėjo naudotis telefonu namuose ar automobilyje.

Ji vykdė nurodymus. Kitą rytą paskambino Saša.

– Labas rytas, brangioji. Kur esi? Vairuoji? Viena? Gali pastatyti automobilį ir pasivaikščioti? Aš perskambinsiu po trijų minučių.

– Kaip tu? Kaip Tolikas? Ar manęs niekas neieško? Žinoma, aš Nalčike. Klausyk, noriu, kad kai ką padarytum. Pasiimk tuos pinigus, kuriuos tau palikau, ir eik į kelionių agentūrą. Tik ne į tą pačią, kurioje buvai paskutinį kartą. Į bet kurią kitą. Nusipirk sau ir Toliai dviejų savaičių kelionę į bet kurią Vakarų Europos šalį, geriausia – į Ispaniją; juk visada norėjai ją pamatyti. Arba Prancūziją, arba Italiją. Kuo greičiau, tuo geriau. Tai – staigmena. Mano dovana mūsų vestuvių proga. Deja, negaliu su tavimi būti. Turiu čia šiek tiek darbo, bet lauksiu tavęs namuose, kai grįši.

– Bet, Saša, ką pasakyti darbe? O Toliko mokykla?

– Geriau nieko nesakyk. Galėsi paskambinti jiems, kai būsi išvykusi, ir pasakyti, kad prastai jautiesi. Niekas neturi žinoti, kur išvykai. Tai labai svarbu. Netgi tavo mama. Galėsi vėliau jai pasakyti.

Jai nereikėjo net klausti, kad suprastų, jog tai nebuvo paprasta atostogų išvyka.

Spalio 8 d. Bostone Felštinskis sulaukė Sašos skambučio.

– Susisiekiau su draugais, apie kuriuos tau pasakojau, – pasakė Saša. Tai buvo žmonės iš *trečiosios šalies*, kurie galėjo parūpinti jam suklastotą pasą. – Prašau, atvažiuok kaip gali greičiau. Ir atsivežk grynųjų. Dešimt gabalų. Arba geriau penkiolika.

Spalio 14 d. Marina ir Tolia išvyko į Ispaniją. Tai buvo Sašos ir Marinos vedybų sukaktuvės. Jis skambino kas pusvalandį, kol pakilo lėktuvas, ir jai teko išjungti savo telefoną. Nusileidus Malagoje, ji pamatė prie užtvaros mojuojantį Jurijų Felštinskį.

– Kur Saša? – iš karto paklausė. – Jis tikrai ne Nalčike, ar ne?

Jurijus paminėjo trečiąją šalį.

– Jis paskambins bet kurią minutę ir viską tau paaiškins.

Jie sulipo į Felštinskio išsinuomotą automobilį ir nusekė paskui turistinį autobusą. Ji užsisakė dviejų savaičių turą po Marbelą, kurortą ant Andalūzijos kranto.

– Be abejo, suvokiau, kad kažkas dėjosi, kad Nalčikas tebuvo priedanga. Maniau, jis norėjo ištempti mus iš Maskvos. Žinai, toliau nuo pavojų. Tokie dalykai nesvetimi jo profesijai, – vėliau aiškino Marina. – Tačiau paskambinęs jis pasakė, kad galbūt mes jau niekad negrįšime į Rusiją. Buvau pritrenkta. Negalėjau net įsivaizduoti, panašiai, lyg tau pasakytų, kad sergi vėžiu arba kažkas iš tavo artimųjų pateko į autoavariją.

– Kaip tai mes galbūt nebegrįšime į Rusiją? – ji šaukė telefonu. – O mano mama, draugai, namai? Kurgi mes gyvensime? Čia, Ispanijoje? Be tavęs? Kaip čia ketini patekti? Tu gi neturi paso.

– Marusia, prašau, – jis kreipėsi į ją pravarde, – apsiramink, pasikalbėk su Jurijumi. Perskambinsiu už penkių minučių.

Felštinskis paaiškino, kad Saša laukė, kol draugai gaus jam suklastotus dokumentus. Juos gavęs, galės nusigauti į saugesnę vietą, kur Marina su Toliku jį susitiks. Toks buvo geriausio atvejo scenarijus. Blogiausias scenarijus išsipildytų, jei dokumentų jis nesulauktų, tada tektų keltis atgal į Rusiją ir neišvengiamai sugrįžti į kalėjimą. Nebuvo jokios tikimybės, kad ir trečią kartą pavyktų jį išteisinti. Trečioji šalis, kurioje jis laukė, nebuvo labai saugi vieta, todėl telefoniniai pokalbiai turėjo būti kuo mažiau informatyvūs. Niekas nekalbėjo apie pasus telefonu. Kurį laiką jiems neliko nieko kito daryti, tik laukti.

Galiausiai ji suprato. Ji sutiko nedaryti skubotų sprendimų, kol situacija nepaaiškės. Jie įsiregistravo kurorte ir dešimt dienų stengėsi kuo geriau paatostogauti, o su Saša kalbėjosi apie neutralius, nepavojingus dalykus „kaip Lefortove", vėliau ji juokavo.

Spalio 23 d. Saša paskambino pranešti, kad draugai ištesėjo pažadą. Jis turėjo viską, ko reikėjo kelionei. Felštinskis susikrovė daiktus ir išvyko su juo susitikti. Marina su Tolia liko Marbeloje.

25 d. rytą jis vėl paskambino iš Turkijos – sąlyginai saugios vietos. Paskambinau jam iš Niujorko. Atėjo metas apsispręsti Marinai: prisijungti prie Sašos ar grįžti į Rusiją. Jis būtų palaikęs bet kurį sprendimą. Šįkart jis nebesprendė už abu. Apsispręsti turėjo Marina.

Tai buvo pats sudėtingiausias sprendimas, kokį Marinai kada nors teko priimti. Ji nuoširdžiai mylėjo Sašą, tačiau nebuvo jo žiauraus ir pavojingo pasaulio dalimi; ji niekad neklausinėdavo smulkmenų, kai jis vykdydavo savo užduotis. Prisijungdama prie jo dabar, ji taptų savotiška jo bendražyge. Galbūt geriau grįžti

namo ir leisti jam bėgti vienam. Ji laukė visą laiką, kol jis sėdėjo kalėjime. Kodėl gi nepalikus jam visų tų rūpesčių su muitinėmis ir suklastotais pasais? Ji turėjo šešiametį sūnų ir motiną, kurios širdis buvo labai silpna.

Galiausiai, kaip ji man vėliau paaiškino, jos apsisprendimą nulėmė Boriso skambutis. Tuo metu ji gulėjo, žiūrėjo į lubas, o Tolikas lauke žaidė su kitu rusų berniuku iš tos pačios poilsiautojų grupės. Tolumoje aidėjo andalūziški ritmai. Buvo vėlyva popietė. Suskambo telefonas.

– Marina, – tarė Borisas, – ką tik kalbėjausi su Saša ir pažadėjau jam, kad nesvarbu, kad ir kas nutiktų, niekuomet neapleisiu tavęs ir Tolios. Tai vienas dalykas. Dabar apie kitą dalyką. Tikiu, kad galiu įsivaizduoti, apie ką dabar galvoji. Tiesą sakant, aš ir pats šiuo metu svarstau labai panašų pasirinkimą. Kitas pasaulis, na, Turkija ir už jos ribų, tikriausiai atrodo bauginantis, šaltas ir nenuspėjamas. O Maskvoje visada šilta, viskas pažįstama, nes ten – mūsų namai. Visgi tai labai apgaulinga. Tie žmonės – tikri žudikai, Marina. Pats tai suvokiau visai neseniai, prieš mėnesį, jeigu tiksliau. Todėl ir pasiunčiau Felštinskį į Maskvą, kad lieptų Sašai bėgti. Jie tikrai nieko gero nežada, Marina. Jei Saša grįš – jie nužudys jį. Bijau, kad jei tu nuspręsi grįžti, jis seks paskui. Galbūt ne iš karto, gal po trijų savaičių ar trijų mėnesių, bet taip bus. Jis nėra vienišius. Tu suteiki jam jėgų kovoti su Kontora, ir dabar jam reikia tų jėgų labiau nei bet kada. Tiek ir tenorėjau pasakyti.

Ji dar pagulėjo kelias minutes. Tada paskambino Sašai pasakyti, kad ji prisijungs prie jo Turkijoje.

Ekskursijos vadovui pamelavo, kad turi nedelsdama grįžti į Maskvą. Buvo jau vėlus vakaras, kada taksi atvežė ją į Malagos oro uostą. Marina nešėsi miegantį Toliką į terminalą. Išvykimo

salėje nieko nebuvo. Nebuvo jokio skrydžio, niekas nelaukė lėktuvų. Staiga išniro Felštinskis.

– Mes važiuojame į kitą terminalą, – pranešė jis. – Iš čia nėra keleivinių skrydžių į Turkiją, Borisas atsiuntė savo lėktuvą.

Po penkių dienų Saša sėdėjo šalia manęs, Marina su Toliku – ant galinės sėdynės kelionėje iš Ankaros į Stambulą. Ten ir prasidėjo ši istorija bei mūsų draugystė. Aplink driekėsi tiršta migla – tokia pat tiršta, galvojo Marina, kaip ir tremtinių nežinomybė, apie kurią kalbėjo Borisas.

Saša baigė pasakoti savo biografiją iki mūsų vizito Amerikos ambasadoje.

– Ko gi amerikiečiai iš tavęs norėjo? – paklausiau.

– Oi, – jis išsiviepė. – Kiekvienas su savo bėdomis. Jie norėjo sužinoti, kaip mums pavyko nutaikyti tą raketą, kuri užmušė Dudajevą. Supranti, ta sekimo sistema buvo amerikietiškas žaisliukas. Ištisus ketverius metus jiems nepavyko išsiaiškinti, kaip mums pavyko.

– O tu žinai?

– Aišku, žinau. – Jis papasakojo apie Chocholkovo vizitą Vokietijoje ir jo ryšius Amerikoje.

– Ar žinai tų žmonių vardus?

– Vieną kartą Maskvoje visai atsitiktinai sužinojau.

– Tai pasakei jiems tą vardą?

– Aha. FSB trejus metus mane skelbė išdaviku, o dabar tokiu ir tapau. Išsipildžiusi pranašystė.

– Saša, tu nesi išdavikas, – prašneko Marina. – Tu juk gyneisi.

– Norit, papasakosiu kai ką, – įsikišau. – Kartą Vokietijoje buvo toks vyrukas Užsienio ministerijoje. Jis savo noru pradėjo šnipinėti amerikiečiams ir buvo svarbiausias jų šnipas per visą

Antrąjį pasaulinį karą. Jis įspėjo, kad vokiečiai rengėsi išžudyti visus žydus Italijoje. Jūs man dabar pasakykit, ar jis buvo išdavikas, ar didvyris?

– Jums gal ir didvyris, bet vokiečiams – išdavikas.

– Gerai, – pasakiau. – Taip buvo seniau. O dabar? Jeigu nuvyktum dabar į Vokietiją, kaip manai, ką pasakytų vokiečiai?

– Na, veikiausiai jie nežinotų, kas jis toks buvo, ir per daug nesijaudintų. Bet Rusija nėra Vokietija. Negali jų lyginti.

– Teisingai, – sutikau. – Argi Kontora nesurengė tų daugiabučių namų sprogdinimų? Negi tau negana, kad nustotum nemiegoti naktimis ir kankintis, dėl išdavstės?

– Na, taip, – atsiduso jis, dar nepajėgdamas pritarti. – Tačiau dar reikia įrodyti, kad tai buvo jų darbas.

Vieną dieną 2004-ųjų rugsėjį Londone, po beveik ketverių metų daugiabučių namų sprogdinimų tyrimo, Saša visas švytėdamas atėjo pas mane.

– Matei? – Jo rankose buvo laikraščio *The Independent* numeris. – Prisimeni, kai Turkijoje pasakojai man apie tą vokietį? Štai jo nuotrauka. Jo vardas buvo Fricas Kolbė. Čia parašytas pasakojimas apie jį. Vokiečiai oficialiai paskelbė jį didvyriu, prikalė lentelę su jo pavarde ant sienos. Gal buvai teisus. Gal išauš ir mūsų diena.

5 DALIS

KGB SUGRĮŽIMAS

11 skyrius

TREMTINIAI

2000 m. lapkričio 7 d. Niujorkas

Eidamas į George'o Soroso biurą Niujorke tikėjausi nemalonaus pokalbio. George'as sužinojo apie mano nuotykius Turkijoje iš laikraščių. Pasakojimas apie Didžiojoje Britanijoje politinio prieglobsčio ieškantį FSB agentą paslaptingai atsirado vakariniame *The Sun* numeryje, kol mes dar buvome *Heathrow* oro uoste. Iki ryto mano pavardė atsirado šalia Sašos ir rusų spaudoje: „Soroso programos vadovas slapta pergabena FSB pareigūną į Angliją".

Jau beveik dešimtį metų dirbau su George'u vykdant Rusijos reformas. Valdžiau maždaug 130 milijonų dolerių jo pinigų ir buvau bene ilgiausiai išsilaikęs jo rusiškos komandos narys. Tačiau mūsų santykiai paskutiniu metu pastebimai atvėso, nes išsiskyrė mūsų nuomonės dėl to, kas *palaidojo* Rusiją. George'as tvirtino, kad reformos tapo „nevaržomo kapitalizmo" aukomis, kas leido

oligarchams papirkinėti silpnos valstybės valdžią ir trukdė *jaunųjų reformuotojų* darbui. Priešingai nei jis, maniau, jog pagrindinė problema buvo tradicinės visagalės Rusijos biurokratinės valstybės atgimimas, o vieninteliai tam, galėję priešintis žmonės, buvo oligarchai.

Mūsų ginčą buvo įkūnijęs Borisas Berezovskis. George'o ir Boriso išsiskyrimas po *Sviazinvest* privatizavimo priminė nelaimingos meilės istorijos pabaigą. Jie kaltino vienas kitą visomis įmanomomis nuodėmėmis.

– Tavo draugužis yra blogio genijus, – skelbė George'as. – Jis vienu mostu sunaikino Rusiją.

– Sorosas prarado savo pinigus, nes *jaunieji reformuotojai* jį apkvailino, – dėstė Borisas. – O tada jis ėmėsi įtikinėti Vakarus, neva oligarchai yra blogis ir jiems negalima leisti valdyti žvėries.

Šioje situacijoje rinkausi nieko nekomentuoti. Jie abu klydo, tačiau nebuvo jokio reikalo ginčytis. George'as asmeniškai įsižeidė dėl mano bendravimo su Borisu. Jis nustojo kviestis mane į savo vasarnamį Sautamptone. Eidamas pas jį galvojau, kad Litvinenkos atvejis taps paskutiniu lašu.

Soroso biuras įsikūręs trisdešimt trečiame pastato aukšte, ant Penkiasdešimt septintosios gatvės ir Septintojo prospekto kampo Manhetene. Nuo tos akimirkos, kai ten patenki, jauti, kad esi kitokiame pasaulyje. Akimirksniu susižavi Centrinio parko panorama į šiaurę ir dangiškuoju Hudsonu, spindinčiu už dangoraižių linijų vakaruose. George'o stalas stovi šiaurės vakariniame kampe. Hudsonui likus už nugaros, jis gali savo žvilgsnį nuo parko permesti į kompiuterio vaizduoklį, mirgantį akcijų indeksais.

Per šešis mėnesius, kol ten nesilankiau, niekas nepakito. Ant sienų buvo iškabintos tos pačios oficialios nuotraukos: George'as su skirtingais prezidentais Baltuosiuose rūmuose, George'as su popiežiumi, George'as su Jelcinu Kremliuje. Mano dovanota Le-

nino biusto formos žvakė, kurią nupirkau Maskvos turguje, vis dar tebestovėjo ant stalo šalia vaizduoklio.

– Na, pasakok, kas ten buvo Turkijoje, – man tik įėjus į kabinetą liepė George'as. Jo lūpomis visuomet bėgioja vos pastebimas šypsnys, o akys spindi smalsumu. Iš jo veido išraiškos niekuomet nepavyktų atspėti minčių. Per dešimt metų išmokau nuspėti jo nuotaiką iš balso tembro, kuris šįkart buvo visiškai ramus. Jis jau buvo apsisprendęs.

Jis norėjo sužinoti, kiek Jungtinių Valstijų administracija buvo informuota apie mano vaidmenį Sašos pabėgimo istorijoje. Papasakojau apie savo ryšius JAV administracijoje. Visas šis reikalas jam buvo tikrai nemalonus. Paskutinius dvejus metus jis kiekvienam postringavo apie tai, kad reformų žlugimo Rusijoje priežastis buvo oligarchai, o pats didžiausias *blogiukas* iš jų – Borisas. O dabar vienas jo žmonių padėjo vienam iš Berezovskio žmonių.

– Aš suprantu, kodėl tavo draugui to reikia, – George'as niekuomet netarė Boriso vardo kalbėdamas apie jį su manimi. – Tas vaikinas Turkijoje buvo teismų auka. Tavo draugui pačiam greitai teks ieškotis politinio prieglobsčio, todėl jam reikėjo sukurti precedentą. Tik aš niekaip nesuprantu, kam tau reikėjo į visa tai veltis!

Nebuvo jokios prasmės ginčytis su juo dėl Boriso.

– Jeigu atvirai, tai nesitikėjau, kad viskas pasisuks tokia linkme. Teplanavau nuvesti juos į ambasadą, – prisipažinau. – Tačiau tokioje situacijoje negalėjau elgtis kaip nors kitaip. Dovanokit už viešumą.

– Tai va, – gyvai atsakė George'as. – Nenumatytos pasekmės! Daug kartų įspėjau tave nesusidėti su tuo draugu. O dabar atsidūrei viešumoje, vadinasi, nebegali dirbti su manimi. Jau nekalbu apie tai, kad Maskvoje tapsi *persona non grata*. Ką ketini daryti?

– Mąstau apie grįžimą į mokslinę veiklą.

– Puiku. Visoje šioje sumaištyje įžvelgiu vieną teigiamą dalyką sau: vis ieškau preteksto atsisakyti planų Rusijoje. Suteikei man nuostabią progą nutraukti mūsų projektą.

Likimo ironija, pamaniau. Sorosas traukiasi iš Rusijos ir kaltina Berezovskį, o Berezovskis taip pat traukiasi iš Rusijos ir kaltina Sorosą. Ir nė vienam jų nepavyksta pasirodyti teisuoliu. Dauguma rusų neįžvelgia tarp jų skirtumo. Rusija nemėgsta abiejų ir iš esmės dėl tos pačios priežasties: abu turtingi, abu žydai, abu nepriklausomi ir stengiasi pertvarkyti pasaulį. Putinui kiekvienas jų atrodo pavojingas ir juose įžvelgia varžovus.

Išėjęs iš biuro ir įsiliejęs į minią, pradėjau svarstyti Boriso pasiūlymą dirbti jam. Jis norėjo, kad imčiausi organizuoti fondą, kuris pratęstų Soroso misiją: remtų demokratinę opoziciją prieš Putino režimą.

Man buvo sunku apsispręsti. Vis dar atikinėjau laboratorinį tyrimą Visuomenės sveikatos institute Niujorke. Būdamas penkiasdešimt ketverių buvau pasiekęs gan sėkmingą mokslinę karjerą, kuriai jau tada trukdė darbas Sorosui. Jei skirčiau didelę dalį savo energijos Rusijai, turėčiau pristabdyti mokslinę veiklą. Tačiau Boriso pasiūlymas – proga išnirti iš „pirmosios eilės žiūrovų" gretų ir tapti scenos aktoriumi, kai spektaklis artėja prie kulminacijos – buvo pernelyg jaudinantis, kad galėčiau atsisakyti.

Kita problema buvo Boriso reputacija. Pakankamai gerai viską žinojau iš vidaus, kad galėčiau atmesti tuos siaubingus kaltinimus jam, tačiau faktas išliko tas, kad – teisingai ar ne – visuomenės akyse Borisas Berezovskis įkūnijo tamsiąją Rusijos kapitalizmo pusę. Tačiau nepaisant visų jo klaidų ir nusižengimų, jis buvo vienintelis (išskyrus, galbūt Gusią) iš didžiųjų Rusijos šulų, kuris ėjo prieš Putiną. Faktas, kad taip jis prarado progą staigiai

pasipelnyti, taip pat suteikė jam palankumo. Galiausiai žinojau, jog norėdamas įsilieti į šią kovą, turėjau pasirinkti vos tarp dviejų pusių. Dėl pasirinkimo abejonių nebuvo. Tad galiausiai paskambinau Borisui į Cap d'Antibes ir pasakiau:

– Jei tada rimtai kalbėjai apie fondą, aš su tavim.

– Labai gerai. Šok į lėktuvą ir atvyk čia. Aptarsime smulkmenas, – atsakė Borisas.

Nicoje nusileidau 2000-ųjų lapkričio 12 d., praėjus vienuolikai dienų nuo to, kai padėjau Sašai patekti į Londoną. *Land Roverio* vairuotojas laukė manęs, kad nuvežtų į *Château de la Garoupe*, įspūdingą itališko stiliaus Boriso vilą su nuostabiu vaizdu į Nicos įlanką. Nors jau trejus metus ją turėjo, tačiau vis pritrūkdavo laiko remontui. Dauguma šio dviaukščio amžių sankirtą menančio namo dekoro detalių buvo likę iš ankstesnių šeimininkų, kas suteikė šiai vietai Edvardo laikų prieskonį.

Visą vakarą aptarinėjome numatomą fondą vakarieniaudami žvakių šviesoje tamsiais, senoviniais veidrodžiais išpuoštame valgomajame. Kitą rytą, mums bepusryčiaujant su jo žmona Lena, Borisas nustebino mus žinia, jog rengėsi „kelioms valandoms" nuvykti į Maskvą ir duoti „liudytojo" parodymus atnaujintoje *Aerofloto* byloje.

Man net nekilo abejonių, jei Borisas ten nuvyktų, jį areštuotų. Kvietimas liudyti buvo išsiųstas prieš dešimt dienų kaip ir Gusiai, kuris buvo kaltinamas 300 milijonų dolerių išviliojimo iš *Gazprom* per paskolą *NTV*. Prieš kelias dienas Putinas prancūzų laikraščiui *Le Figaro* pasigyrė turįs „vėzdą", kurį ketino panaudoti prieš du žiniasklaidos gigantus „vienu, bet taikliu smūgiu". Gusia paskelbė, jog ignoruos šaukimą į teismą ir pasiliks Ispanijoje. Tačiau apimtas beprotystės Borisas norėjo ten skristi. Jo lėktuvas laukė oro uoste. Tikrąja to žodžio prasme ištempiau jį iš automobilio.

– Borisai, ar tu proto netekai? Argi jie tau nesakė, kad patupdys į kalėjimą, jei neatiduosi jiems *ORT?* Ko ten skristi? Nereikia nieko įrodinėti!

– Jie neišdrįs. Būtų pernelyg akivaizdu. Jei nenuvyksiu, tai prilygs kaltės prisipažinimui *Aerofloto* byloje.

Manęs neįtikino. Vos prieš savaitę Saša bėgo, kad išsaugotų sau gyvybę.

– Borisai, argi ne tu prieš mėnesį sakei Marinai, kad jie nužudytų Sašą?

– Su Saša viskas kitaip. Putinas jį laiko saviškių išdaviku.

– Tu jam dar blogesnis nei išdavikas. Tu – jo buvęs brolis. Jis rengiasi tave sunaikinti, Borisai. Aš rimtai. Putinas yra tavo kūrinys, jus sieja keistas ryšys. Jei nenutrauksi šio mazgo, pats pražūsi. Lena, prašau, ar gali jam pasakyti? – Atsisukau į jo žmoną, beviltiškai stovinčią ant vilos laiptų. – Jei jis išvyks, likusį gyvenimą praleisi Tobolske, Sibire, kartą per mėnesį aplankydama jį kalėjime.

Lena purtė galvą.

– Nenoriu į Tobolską.

Paskambinau Elenai Bonner, disidentų guru, Andrejaus Sacharovo žmonai.

– Borisai, – kreipėsi ji, – Andrejus Dmitrijevičius visada sakė, kad jeigu gali rinktis gyvenimą užsienyje vietoj kalėjimo, būtų kvaila atsisakyti.

Galiausiai jį palaužėme. Tada jis išdidžiai išrėžė:

– Jie verčia mane rinktis tarp politinio kalinio ir politinio pabėgėlio, aš renkuosi pastarąjį.

Tą dieną, kai atkalbėjome Borisą nuo skrydžio į Maskvą, jis atrodė giliai susikrimtęs. Tai buvo ilgiausias šio maniakiško žmogaus niūrumo laikotarpis kokį esu matęs. Tuo metu maniau, kad

jis susitaiko su tremties realybe. Tai buvo kažkas panašaus į tai, su kuo man teko taikstytis dvidešimt penkerius metus. Tačiau vėliau išsiaiškinau, kad priežastis buvo kita: Rusijoje įkaitu liko Nikolajus (Kolia) Gluškovas, ištikimasis *Aerofloto* valdytojas.

Borisą graužė sąžinė. Kolia griežtai atsisakė išvykti iš šalies tvirtindamas, kad nieko blogo nepadarė, ir nekantriai laukė, kol galės apginti savo vardą, jeigu *Aerofloto* byla pateks į teismą. Atsisakydamas atvykti į apklausą, Borisas galėjo paskatinti prokurorus išlieti pyktį ant Kolios. Taip ir nutiko: po trijų savaičių jį areštavo. Tuomet iš Kremliaus pasiekė žinia, jog Kolios laisvė įvertinta 49 procentais Boriso *ORT* akcijų.

Tuo metu mūšis dėl *ORT* kontrolės jau buvo įsisiūbavęs. Pagal vidaus taisykles svarbiausiems kompanijos sprendimams – vyresniųjų darbuotojų skyrimams ir atleidimams – reikėjo 75 procentų tarybos narių pritarimo. *Kursko* nelaimės metu tinklą valdė Borisui lojalūs asmenys. Tarp jų buvo Konstantinas Ernstas, vyriausiasis prodiuseris; Sergejus Dorenka, pranešimų vadovas; ir Badri Patarkatsišvili, senas Boriso verslo partneris ir vyriausias *ORT* valdytojas. Visi trys priklausė tarybai. Pagal 75 procentų taisyklę norint įgyti kontrolę reikėjo palenkti į savo pusę Dorenką arba Ernstą, arba abu.

Jei ir buvo koks nors žurnalistas, kuriam Putinas jautėsi skolingas, tai buvo Dorenka. 1999-ųjų Dūmos kampanijos metu ištisas savaites jo šeštadieninis šou nuolat šaipėsi ir plūdo Primakovą ir Lužkovą, todėl dauguma žurnalistinės bendruomenės narių jo negerbė. Tačiau tos laidos buvo populiarios ir pasitarnavo Putinui, atrodydavusiam kaip visiška oponentų priešingybė. Putinui Dorenka neabejotinai atrodė kaip vienas iš *savų*, tad nebuvo jokių abejonių, kad pradės nuo jo.

– Jis pasikvietė mane į savo biurą su dideliu rusiško dvigalvio erelio portretu ant sienos virš stalo ir pateikė pasiūlymą, kuriam

negalėjau atsispirti, – po kelerių metų prisiminė Dorenka. – „Tu arba su mumis, arba prieš mus. Jei būsi su mumis, gerai sumokėsime. Jei eisi prieš mus, ilgai neišliksi. Viskas labai paprasta."

Dorenka liko apstulbęs. Jis man sakė, kad viską lemia stilius. Kai Borisas ko nors norėdavo, jis visuomet aptardavo esmę ir išklausydavo prieštaravimus. Jeigu atsirasdavo prieštaringų nuomonių, Boriso nuomonė likdavo galutinė, tačiau jie bent jau žmogiškai diskutuodavo. Prireikus eiti į kompromisą, Borisas tvirtindavo, esą tai neišvengiamas blogis didesnių strategijų kontekste. Dorenka nebuvo puristas, tačiau viskam yra ribos. Tai, su kuo jam tada teko susidurti, peržengė tas ribas.

– Tas erelis, – aiškino Dorenka, – jis sėdėjo po ereliu, sumautas valstybės vadovas. Negalėjau to pakęsti. Mano tėtis dirbo pareigūnu, užaugau kariniuose miesteliuose ir pagalvojau apie visus tuos vargšus niekšus, kuriems tas erelis kažką reiškia. Taip kalbėti galėjo kiekvienas, bet paprasčiausiai negalėjau pakęsti, kad taip kalbėjo prezidentas.

Dorenka nepriėmė pasiūlymo. Tą pačią savaitę Konstantinas Ernstas, ilgaplaukis Maskvos šviesuolis, kurį prieš penkerius metus Borisas pavertė įtakingiausiu televizijos prodiuseriu visoje šalyje, paskambino Badri.

– Žinau, kad esu tikras šūdžius, bet aš eisiu į stipresnę pusę, – pranešė jis. – Beprasmiška jiems priešintis. Dovanokit.

Ir padėjo ragelį.

Po kelių dienų Ernstas nutraukė Dorenkos laidą ir atsikratė vyriausiųjų žinių redaktorių iš *ORT*. Dorenka buvo pats žaviausias Rusijos televizijos veidas. Jis žinojo, kad artinosi jo karjeros pabaiga, tačiau reikalavo paskutinio žodžio. Jis pasielgė neįtikėtinai ir prikaustė milijonų žiūrovų dėmesį viešai kalbėdamas konkurentų kanalo, Gusios *NTV*, eteryje, kurį tuo metu vis dar valdė Igoris Malašenka. Jis visai tautai papasakojo apie savo pokalbį su

Putinu, apie erelį ir pasiūlymą, kurio atsisakė. Tai buvo paskutinis kartas, kada žiūrovai jį matė ekranuose. Po kelių mėnesių karinio jūrų laivyno kapitonas pareiškė, kad Dorenka tyčia trenkėsi į jį motociklu po konflikto Maskvos parke. Dorenkai iš karto buvo mesti kaltinimai, jis buvo sulaikytas už chuliganizmą ir nuteistas ketveriems metams lygtinai. Šiuo metu jis veda pokalbių laidą *Echo Moskvy* radijo stotyje. Tai paskutinis išlikęs Gusios imperijos bokštas.

Pašalinęs Dorenką ir užvaldęs žinių tarnybą, Kremlius atsigręžė į *ORT* tarybą. Iki to laiko Borisas pareiškė patikėsiąs savo 49 procentus keliems įžymiems žurnalistams, kurie būtų tikrai sąžiningi. Tačiau tada, 2000-ųjų gruodžio 7 d., Gluškovas buvo suimtas. Įkaitui atsidūrus Lefortove, Borisui nebeliko kito pasirinkimo. Jis žinojo, kad turės nusileisti.

Gruodžio viduryje Kremlius savaitgaliui iš Maskvos į Côte d'Azur pasiuntė švelniakalbį Romą Abramovičių. Jo vila stovėjo dešimt minučių kelio nuo *Château de la Garoupe*. Atvykęs pokalbio su Borisu ir Badri, jis laikėsi „sąžiningo brokerio, kuris ieškojo visiems geriausio varianto“ pozos, prisiminė Borisas.

– Atvykau su žinia iš Volodios [Putino] ir Sašos [Vološino, Putino administracijos vadovo] specialiu jų prašymu, – pranešė Roma. – Žinoma, jūs suprantate, kad panorėję jie galėtų atimti jūsų *ORT* dalį ir palikti jus ant ledo. Kad visiems būtų lengviau, sutinku nupirkti jūsų dalį už juos. Siūlau 175 milijonus dolerių. Tai labai geras siūlymas.

Borisas ir Badri pritrenkti pasižiūrėjo vienas į kitą; tai buvo trupinėlis tikrosios *ORT* vertės.

– Nieko panašaus, – jie atsakė.

– Na, Volodia ir Saša sako, kad paleistų Kolią kaip šio sandėrio priedą.

– Gali už juos garantuoti?

– Volodia ir Saša taip sako.

O jie dar kaltina mane įkaitų išpirkimu, pagalvojo Borisas. Jie sukirto rankomis dėl 175 milijonų dolerių ir iki 2001-ųjų birželio vidurio pinigai pasiekė jų sąskaitas. Roma leido Kremliui priimti penkis naujus tarybos narius. Tačiau Kolia vis dar liko kalėjime.

2001 m. vasario 24 d. Čečėnija, Groznas. Masinės kapavietės su maždaug dviem šimtais lavonų aptiktos šalia Rusijos armijos bazės Chankaloje. Pagal NTV *pranešimus, dauguma jų turėjo kankinimo žymes. Identifikuota, kad dalis mirusiųjų buvo civiliai, dingę skirtinguose Čečėnijos regionuose. Maskvoje* Novaja Gazeta *išspausdina Anos Politkovskajos straipsnį, kuriame teigta, jog rusų kareiviai atsitiktinius civilius laikė nelaisvėje ir reikalavo 500 dolerių išpirkos už jų laisvę. Atskleidus šią istoriją, Politkovskają trumpam sulaiko rusų kareiviai, sukeldami Maskvos žiniasklaidos pasipiktinimą. Vėliau ji paleista.*

Yra prieštaringų versijų dėl to, kas tiksliai įvyko Maskvoje už Mokslinio hematologinio centro ribų 2001-ųjų balandžio 11 d. Oficialiai įkalintas Nikolajus Gluškovas buvo ten paguldytas dėl prastų kraujo tyrimų. Formaliai jį prižiūrėjo sargybinis iš FSB. Tačiau priežiūra buvo akivaizdžiai nerūpestinga: kartais jo sargybiniai už piniginį atlygį leisdavo jam nuvažiuoti nakčiai į namus.

Pasak kaltintojų, ankstyvą balandžio 11-osios vakarą Gluškovas išėjo iš palatos vilkėdamas chalatą, su šlepetėmis ir nuėjo iki vartų, kur laukė buvęs partneris *Aeroflote,* Vladimiras Skoropupovas. Gluškovui besirengiant lipti į Skoropupovo automobilį pasirodė civiliais drabužiais vilkinčių FSB pareigūnų būrys, juos abu suėmė ir apkaltino mėginimu pabėgti iš įkalinimo vietos. Kitą dieną buvęs *ORT* apsaugos vadovas, Andrejus Logovojus,

buvo sulaikytas dėl ryšių su tariamo pabėgimo organizavimu. Po dviejų mėnesių buvęs vyriausias *ORT* valdytojas Badri Patarkatsišvili pabėgo į Gruziją, pasinaudodamas savo pilietybe. Jiems pareikšti kaltinimai dėl pabėgimo rengimo.

Tačiau Gluškovas pateikė man skirtingą balandžio 11-osios įvykių versiją, kai jį kalbinau po kelerių metų Londone. Jis manė, kad buvo pakištas, ir tvirtino neturėjęs jokių ketinimų pabėgti. Jis norėjo, kad *Aerofloto* byla patektų į teismą, nes žinojo, jog buvo nekaltas. Tiesą sakant, jam buvo susidaręs įspūdis, kad ketinama jį paleisti iki bylos nagrinėjimo pagal „slaptą aukšto lygio susitarimą", kaip jam buvo užsiminę advokatai. Jis ėjo prie ligoninės vartų su šlepetėmis vien dėl to, kad nuvažiuotų nakčiai namo su savo sargybinio žinia, kaip darė kelias dienas iki tol.

Galiausiai Gluškovas sulaukė teismo. 2004-ųjų kovą buvo atmesti jo kaltinimai dėl sukčiavimo ir pinigų plovimo, tačiau paskelbtas kaltu dėl bandymo pabėgti iš įkalinimo vietos bei nereikšmingo kaltinimo už „pareigūno įžeidimą". Jis buvo paleistas iš Lefortovo. Kai paklausiau, ar jo užsispyrimas buvo vertas trejų metų kalėjimo, jis atsakė:

– Aišku, aš įrodžiau savo nekaltumą.

Lugovojus buvo nuteistas bėgimo iš įkalinimo įstaigos byloje ir turėjo kalėti keturiolika mėnesių. Po paleidimo jis pradėjo nuosavą apsaugos verslą.

2006-aisiais jis taps pagrindiniu įtariamuoju dėl Sašos nužudymo.

Balandžio 14 d., po trijų dienų nuo tariamo Gluškovo bandymo pabėgti, naujoji Kremliui draugiška *NTV* valdyba su ginkluotų policininkų užnugariu atvyko į televizijos studijas ir perėmė vadovavimą. Gusios žurnalistams teko dalyvauti pokalbiuose,

kuriuose buvo įtraukta ištikimybės Kremliaus paskirtiems redaktoriams priesaika. Keletas nusileido; dauguma – ne. Borisas nedelsdamas pakvietė darbo netekusią *NTV* komandą dirbti *TV-6* – tai vienintelė išlikusi jo žiniasklaidos priemonė. Iki tol *TV-6* rodydavo sporto, muzikos programas, filmus ir pramogines laidas. Staiga ji pavirto žinių kanalu, paskutiniu nepriklausomu balsu Rusijos televizijos eteryje. Niekas nesitikėjo, kad ji sugebės ilgai išlikti nepriklausoma.

2001-ųjų gegužė, Čečėnija ir Maskva. Per vieną savaitę čečėnų partizanai surengė daugiau nei 140 atakų pasišalindami iš įvykio vietos, rusų išminuotojai neutralizuoja 160 sprogstamųjų įtaisų. Rusijos gynybos ministras Sergejus Ivanovas praneša žurnalistams, kad nuo karo veiksmų pradžios 1999-ųjų rugsėjį žuvo 2682 rusų kariai. Jo teiginius iš karto sukritikuoja žymi nevyriausybinė organizacija, Kareivių motinų komitetas, teigdama, kad tikrieji nuostoliai artėja prie dešimties tūkstančių.

Apie naująjį Boriso, kaip Rusijos demokratijos rėmėjo, vaidmenį pasauliui 2000-ųjų lapkričio 30 d. paskelbė Jelena Bonner spaudos konferencijoje Maskvoje. Bonner, septyniasdešimt septynerių Nobelio premijos laureato, išdrįsusio pasipriešinti sovietinei sistemai, našlė, teigė, jog priėmė trijų milijonų dolerių paramą iš Niujorke įsikūrusio Berezovskio fondo (kuris vėliau tapo žinomas kaip Tarptautinis pilietinių laisvių fondas, IFCL) Sacharovo muziejui ir Maskvos piliečių centrui.

Borisui ir man pirmosios paramos skyrimas Sacharovui buvo grynai simbolinis. Jelena Bonner buvo pirmoji žmogaus teisių gynėjų Rusijoje aktyvistė, kuri pasakė, jog Putinas atstovavo „modernistiniam stalinizmui“ dar tuo metu, kai Borisas tebebu-

vo Putino *brolis*. Prieš tris dešimtmečius Sacharovas tapo moralinio pasipriešinimo tironijai simboliu. Parama Sacharovo centrui turėjo akcentuoti sovietinio spaudimo tąsą Putino režime ir pastovų disidentų priešinimąsi. Nuo pat pradžių tai nusakė naujojo fondo kryptį.

Iki 2001-ųjų gegužės nevyriausybinėms organizacijoms IFCL skyrė dar 160 paramų visoje Rusijoje, kurios kartu sudarė, kaip Borisas tikėjosi, „kristalizacijos centrus" protesto judėjimams: antikarinėms grupėms, pavyzdžiui, kareivių motinų judėjimui, kalinių teisių gynėjams, žaliesiems, tautinių mažumų gynėjams ir vietinių žmonių teisių sergėtojams. Taip pat paskelbėme apie Berezovskio teisinės pagalbos programą: galėjome suteikti nemokamas teisines konsultacijas nepaklusniems jaunuoliams bei šauktiniams bylinėjantis su armija, kurių visoje šalyje buvo tūkstančiai.

Vakarų ekspertai į IFCL žvelgė skeptiškai ir laikė ją sukto oligarcho kampanija, siekiant pagerinti savo reputaciją. Bet Kremlius taip nemanė. Po kelių dienų, kai mūsų transakcijos iš Niujorko pasiekė nevyriausybinių organizacijų sąskaitas visoje Rusijoje, Putino patarėjai skelbė aliarmą. IFCL paramos akivaizdžiai buvo skiriamos probleminėms grupėms, į kurias pateko apie 30 milijonų tautinių mažumų atstovų, kurie jautėsi esą antrarūšiai vis priešiškiau kitataučių atžvilgiu nusiteikusios visuomenės piliečiai. Taip pat į šią grupę pateko milijonai būsimų šauktinių šeimų. Susumavus šios grupės sudarė galimą protestuojančiųjų rinkėjų ratą. Kremlius teisingai atspėjo mūsų ketinimą: išplėsti paprastų žmonių tinklą, kuris galėtų virsti į savarankišką politinę partiją. Per kelias savaites jie ėmėsi atsakomųjų veiksmų.

Birželio 12 d. Putinas susitiko su *nevyriausybinių bendruomenių atstovais*, kruopščiai parinktų trisdešimties kultūros funk-

cionierių grupele, kurioje pagal senas geras sovietines tradicijas buvo kosmonautas, aktorius ir ledo ritulio žaidėjas. Prezidentas prabilo apie savo susirūpinimą, jog daugelis Rusijos nevyriausybinių organizacijų gavo paramas iš užsienio fondų. Savo civilių bendruomene turi rūpintis valstybė, kaip darė ir SSRS laikais. Nevyriausybinių organizacijų kongresas turėjo vykti rudenį Kremliuje, kur prezidentas asmeniškai rengėsi kalbėti su žmonių atstovais, apeidamas biurokratijos mechanizmus.

Tačiau buvo per vėlu. Nepasitenkinimo sėklos jau buvo pasėtos. Daugelis nevyriausybinių organizacijų žadėjo boikotuoti Kremliaus iniciatyvą. Netrukus sulaukėme grupelės demokratinių politikų skambučio. Jie norėjo susitikti pasikalbėti apie naujos politinės partijos steigimą.

Sergejus Jušenkovas buvo Rusijos demokratinės politikos veteranas. Buvęs armijos pareigūnas, kuris planuoto 1991-ųjų perversmo išvakarėse aplink parlamentą surinko *gyvą civilių grandinę*, kad apsaugotų Jelciną nuo galimo KGB eskadrilių puolimo. Parlamento narys nuo 1989-ųjų Jušenkovas buvo vienas aktyviausių judėjimo prieš jaunuolių privalomą karinę tarnybą šalininkų ir žinomiausių karo Čečėnijoje kritikų.

Gegužės viduryje Jušenkovas su dar vienu disidentu iš Dūmos, Vladimiru Golovliovu, atvyko į *Château de la Garoupe*. Susitikimas turėjo visus skiriamuosius devynioliktojo amžiaus Rusijos istorijos bruožus: draugai iš Maskvos atvyksta į Vakarų Europą susitikti su svarbiu emigravusiu asmeniu. Grįžęs Jušenkovas pranešė apie naujos partijos, *Liberaliosios Rusijos,* formavimą, kurios lyderiai buvo Borisas ir jis pats. Jų tikslas buvo dalyvauti 2003-iųjų Dūmos rinkimuose kaip Putino priešpriešai.

Liberaliosios Rusijos strategija siekė susitelkti ties protestuojančiais rinkėjais, civiliais iš pilietinių grupių, kurias rėmė IFCL.

Tarp visų kitų bendrų dalykų, kuriais rėmėsi Borisas ir Jušenkovas, buvo jų įtarimai dėl 1999-ųjų gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimų. Jie laikėsi nuomonės, kad šį klausimą būtina kruopščiai ištirti ir galbūt panaudoti 2003-iųjų rinkimų kampanijai.

2001 m. liepos 4 d. Sleptsovskaja, Čečėnijos siena. Šimtai civilių kraustosi į pabėgėlių stovyklas Ingušijoje, išgirdę pranešimus apie susidorojimus Čečėnijos kaimuose. Vienas pabėgėlis teigė, jog Asinovskajos kaime „jie sulaikė visus vyrus nuo 15 iki 50 metų amžiaus, iš viso per 500 žmonių, ir suklupdė į siloso duobę kaimo pakraštyje. <...> Taip laikė mus ištisą dieną. Jie įsakinėjo nejudėti ir mušė kai kuriuos vyrus šautuvų buožėmis, siundė ant jų šunis ir kankino elektrošoku. Galiausiai jie išsirinko 50 vyrų ir nusivedė, o likusius paleido.“

Jušenkovo atvykimas ir opozicinės partijos perspektyva kartu su entuziastingais mūsų paramų gavėjų atsiliepimais šiek tiek sumenkino mano pradinį pesimizmą, kad mūsų mūšis, nors ir kilnus, gali būti pergalingas. Galų gale, juk komunistai, turėję absoliučią žiniasklaidos ir valdžios kontrolę, žlugo 1991-aisiais. Galbūt ir Boriso žodžiuose buvo tiesos: galbūt Putino režimas buvo iš prigimties nestabilus ir gali sugriūti po pirmojo jam mesto iššūkio.

Netrukus po Jušenkovo vizito Boriso viloje turėjau progą pasidalyti savo entuziazmu su Niujorke atsidūrusiu Igoriu Malašenka. Šnekėjomės pietų metu pas jį viešbutyje žvelgdami į Centrinį parką. Igoris buvo nusiteikęs skeptiškai.

– Tokie režimai patys nesužlunga, – tarė jis. – Komunizmas subyrėjo ne dėl drąsių disidentų kaltės, bet todėl, kad vyriausybė nebesugebėjo palaikyti ginklavimosi varžybų tempo. Vakaruose

veikė susivienijusi opozicija, kurios rankose buvo antisovietiniai informacijos šaltiniai, remiami Vakarų vyriausybių. Solženicynas parašė knygą, ir ją iš karto išreklamavo Vakarų paramos sistema. Pabandyk šiandien išleisti knygą apie Čečėniją! Mes palikti visiškai vieni. Geriausia strategija būtų išlaukti, kol Vakarai pabus ir įžvelgs pavojų. Tuomet turėsime šansą. O dėl Jušenkovo, vos jis taps priešininku, jie nušluos jį nuo savo kelio, pamatysi.

Liūdniausia buvo dėl to, kad Vakarų pagalbos, kaip tada atrodė, būtų reikėję laukti labai ilgai. Birželio 16 d. George'as Bushas susitiko su Putinu Liublianoje, Slovėnijos sostinėje. Jis „pažvelgė jam į akis <...> ir sugebėjo įžvelgti jo sielą“. Jungtinių Valstijų prezidentui patiko tai, ką jis matė, ir paskelbė pasauliui, jog Putinas – „labai atviras ir patikimas žmogus“.

– Deja, tai pasako mums kur kas daugiau apie Bushą nei apie Putiną, – pažymėjo Borisas.

Liepos 21 d. Genuja, Italija. Rusijos žmogaus teisių aktyvistai kreipiasi į Didžiojo septyneto viršūnes, kad imtųsi spaudimo Kremliui dėl Čečėnijos. Šis karas yra „ne tik mūsų tautos gėda, bet ir visos tarptautinės bendruomenės gėda“, teigė karo baigimo komiteto vardu buvęs sovietų disidentas ir žmogaus teisių gynėjas Sergejus Kovaliovas.

Kol Borisas tvarkėsi su opozicijos lyderio našta, Saša ir Marina pamažu prisitaikė prie naujo gyvenimo Londone. IFCL suteikė jiems persikraustymo paramą, iš kurios galėjo išsinuomoti dviejų miegamųjų butą Kensingtone. Tolikas lankė tarptautinę mokyklą; jo mokyklos draugų mamos tapo pirmosiomis Marinos pažįstamomis. Ji mokėsi anglų kalbos. Jai pavyko rasti norinčiųjų pas ją mokytis šokti. Saša praleido daug laiko su advokatais rengdamas politinio prieglobsčio prašymą. Jis taip pat valandų

valandas prašnekėdavo telefonu su Jurijumi Felštinskiu, kuris tęsė knygą *Sprogdinant Rusiją*, kurioje aprašinėjo 1999-ųjų rugsėjo sprogdinimus. Londone Saša taip pat suartėjo su dviem žmonėmis, kadaise buvusiais KGB legendomis, kai jis dar tik pradėjo mokytis. Blogosiomis legendomis. Vladimiras Bukovskis ir Olegas Gordijevskis įkūnijo du tipiškus Kontoros priešus. Saša pirmą kartą apie juos sužinojo studijuodamas *priešo tyrimus*.

Bukovskis buvo itin svarbus disidentas, turbūt pats žinomiausias antisovietizmo aktyvistas po Sacharovo, aštuntojo dešimtmečio antikomunistinio judėjimo veteranas, praleidęs daug metų gulage kaip politinis kalinys ir galiausiai iškeistas į Čilės komunistų lyderį, kurį buvo įkalinęs Pinočeto režimas.

Gordijevskis buvo tikras šnipas. Daugelį metų, būdamas KGB padalinio Londone vadovu, jis dirbo ir britams. 1985-aisiais jį išdavė CŽV agentas Aldrichas Amesas, todėl Gordijevskis buvo grąžintas į Maskvą. Jis kaip ir kitos Ameso klastos aukos būtų, be abejonės, nugalabytas, jei britai nebūtų sugebėję jo ištraukti paskutinę minutę. Gelbėjimo operacijai reikėjo nepaprastos drąsos, kaip Johno le Carré romane pasinaudota maskuote, masalu, o Suomijos siena kirsta pasislėpus netikro turistinio automobilio dugne.

Šie du drąsuoliai, veresnės kartos antisovietinio pasipriešinimo stabai, priėmė jį į savo ratą, kas nepaprastai padidino Sašos užsidegimą. Jis kone kasdien skambino Bukovskiui ir aptarinėjo savo aprašomus dalykus. Kaskart, paskambinęs jam iš Niujorko, girdėdavau Sašą cituojant Bukovskį ar Gordijevskį. Jie tapo jo mokytojais. Kartą jis citavo Gordijevskį, kalbėdamas apie mūsų nuotykius Turkijoje:

– Žinai, nors manęs ir neištempė CŽV ar MI6, tačiau mano pabėgimas buvo tikras smūgis Kontorai. Olegas Antonovičius sakė, kad jie raitėsi iš juoko sužinoję, jog Berezovskis ir Gold-

farbas nušvilpė mane aniems iš panosės. Jie turėjo manęs nekęsti Lubiankoje taip pat, kaip nekentė ir jo.

Jis atrodė tuo labai patenkintas.

2001-ųjų gegužės 14 d. George'as Menziesas, Sašos patikėtinis, pasikvietė jį pranešti geras naujienas: Didžiosios Britanijos vidaus reikalų ministerija suteikė jam politinį prieglobstį. Jis turėjo atvykti pasirašyti keletą dokumentų. Jis nekantravo pranešti George'o sveikinimus Marinai ir Tolikui.

Seymour Menzies Solicitors įsikūrę už į akis nekrentančių žalių durų paskutiniame trijų aukštų pastate siauroje, kreivoje Carter Lane gatvėje, ne per toliausiai nuo Šv. Pauliaus katedros.

George'as Menziesas buvo šviesios odos, atletiškas ir linksmas anglas. Vienas tokių, kurie kažkada valdė pasaulį. Jis atkimšo butelį šampano. Tai buvo ir jo pergalė. Dienų dienas tą žiemą jis praleido versdamas į suprantamą anglų kalbą neįtikėtinas Sašos istorijas apie Chocholkovą ir Gusaką, Kovaliovą ir Skuratovą, Berezovskį ir Karo partiją, trokšdamas įtikinti nežinomą imigracijos inspektorių, jog Saša, Marina ir Tolikas turėjo „rimtą pagrindą bijoti Putino persekiojimo". Žmogaus, kurį Tonis Blairas vadino savo bičiuliu. Šešis mėnesius tas neįvardytasis pareigūnas sklandė Litvinenkų namuose. Jis turėjo visus dievybės bruožus: jis (o gal ji?) buvo nematomas ir galėjo nulemti jų gyvybę ar mirtį. Dabar imigracijos dievas prabilo, ir neįmanoma tapo įmanoma. Jiems buvo leista pasilikti.

– Dabar turime tau išrinkti vardą, – paskelbė George'as Menziesas.

Paaiškėjo, kad Vidaus reikalų ministerija kiekvienam politinio prieglobsčio ieškotojui suteikia teisę į naują legalų vardą. Tai paketo dalis. Tiems, kuriuos persekioja atitinkamos jėgos, nuo

kurių bėgo, naujas vardas suteikia saugumo. Ypač keliaujant į kitas šalis su naujais britiškais dokumentais.

– Tu parink man vardą, George'ai, – paprašė Saša. – Tu iš dalies esi atsakingas, kad tapau britu, tad turi teisę, taip sakant, mane pakrikštyti.

– Gerai, būsi Edwinas. Jis buvo pirmasis politinis pabėgėlis.

Menziesas studijavo istoriją. Jis papasakojo, kad, romėnams palikus Britaniją, ją užėmė saksai. Apie 614-uosius metus Edwinas, saksų princas iš Nortumbrijos, norėdamas išsaugoti savo gyvybę turėjo bėgti nuo uzurpatoriaus, vardu Etelfridas. Edwinas prašėsi Rytų Anglijos karaliaus Redwaldo prieglobsčio. Tačiau jo apsauga nebuvo labai stipri. Etelfridas, naudodamasis grasinimais ir kyšiais, beveik įtikino Redwaldą atiduoti jam Edwiną.

Viskas būtų baigęsi bloguoju, jei sužinojusi apie gresiantį Edwino išdavimą karalienė nebūtų sugėdijusi karaliaus Redwaldo už duoto žodžio nesilaikymą. Išdavus Edwiną, jį slėgtų kaltės ir nešlovės jausmas. Redwaldas persigalvojo ir nusprendė apsaugoti savo svečią. Jis nugalėjo Etelfridą mūšyje ant Idel upės krantų Notingemo grafystėje, tačiau tai kainavo mylimo sūnaus gyvybę. Taip buvo pradėta tradicija, kuri dabar pasitarnavo Sašai.

– Tavo vardas bus Edwardas Redwaldas, – pareiškė Menziesas. – Paulina, prašau, įrašyk blankuose.

– Nagi, George'ai, negalime jo taip pavadinti, – prieštaravo jo sekretorė Paulina. – Jis per daug didingas.

– Tu teisi, – atsiduso George'as. – Paimkime natūralesnę pavardę. O kaip jums Carteris? Mes juk čia, Carter Lane gatvėje.

Saša oficialiai tapo Edwardu Redwaldu Carteriu. Tai buvo laikoma paslaptyje iki pat jo mirties.

Po kiek laiko Saša gavo pabėgėlio kelionių dokumentus iš Vidaus reikalų ministerijos. George'as Menziesas jį užtikrino, jog keliauti dabar buvo saugu. Bent jau Vakarų pasaulyje.

– *Civis Britannicus sum*, – jis tarė ir išvertė: – Aš esu Britanijos pilietis.

Lordas Palmerstonas, Britanijos ministras pirmininkas, 1849-aisiais šią frazę ištarė parlamente pasiteisindamas, kodėl išsiuntė karinį laivyną gelbėti vienintelį pilietį, Gibraltare gimusį žydų pirklį, vardu Don Pacifico, kuris buvo įstrigęs kelionės aplink pasaulį pusiaukelėje. Naujasis Sašos statusas suteikė jam *civis Britannicus* apsaugą.

Tuo tarpu prokuroras Maskvoje paskelbė visuotinę Aleksandro Litvinenkos paiešką, nes jis nepaisė jam skirtų apribojimų. Radus jį būtina sulaikyti ir įkalinti iki teismo proceso.

2001-ųjų gruodį jo persekiotojai pradėjo darbą. Šešiasdešimt penkerių metų Marinos motina Zinaida grįžo namo po pirmosios kelionės į Londoną. Maskvos Šeremetjevo oro uoste ji buvo sustabdyta, nuvesta į muitinės patalpas ir išrengta apieškojimui. Iš pradžių senyva moteris pamanė, jog tai buvo priekabiavimas, tačiau vėliau tapo aišku, jog jie iš tiesų kažko ieškojo. Ir jiems pavyko: ant mažo lapelio rado užrašytą jos dukters adresą Londone. Marina buvo jį padiktavusi, kad atvykusi į Londoną mama galėtų užpildyti atitinkamus dokumentus.

Po trijų mėnesių Litvinenkų namuose pasirodė du vyrai. Tuo metu Marina buvo viena ir atsiliepė į durų skambutį.

– Mes iš Rusijos ambasados, norime susitikti su ponu Litvinenka, – laužyta anglų kalba per garsiakalbį šnekėjo svečias.

– Eikite šalin, čia negyvena joks Litvinenka, – rusiškai sušuko Marina. – Eikite, arba aš skambinu milicijai!

Ji buvo persigandusi. Jų adreso niekas neturėjo žinoti.

Svečiai pakišo po durimis voką ir išėjo.

Tai buvo šaukimas į teismą dėl trečiosios Sašos bylos. Tos, kurioje jis kaltintas dėl pavogtų sprogmenų. Jį pasirašė Sergejus Bar-

sukovas, senasis Sašos bylos tyrėjas Maskvoje. Tačiau šį kartą Saša visiškai nesijaudino. *Civis Britannicus sum* skambėjo įtikinamai.

Iki vasaros pabaigos knyga *Sprogdinant Rusiją* buvo baigta. Kol ją spausdino nedidelėje Niujorko spaustuvėje, Felštinskis susisiekė su parlamento nariu – žurnalistu Jurijumi Ščekočichinu, kad pasirūpintų jos paviešinimu *Novaja Gazeta*. Rugpjūčio 27 d. nedidelio laikraščio formatu išėjo 22 knygos ištraukų puslapiai.

Deja, knygoje nebuvo neginčijamų įrodymų dėl 1999-aisias vykdytų sprogdinimų kilmės. Nepaisant to, joje buvo daugybė netiesioginių įrodymų. Joje aprašytos kelios teroristinės FSB grupių vykdytos operacijos, kuriose išryškėjo toks pat braižas kaip ir gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimuose.

Pirmiausia aprašytas Lazovskio atvejis. 1994-ųjų rudenį, prieš pat prasidedant pirmajam Čečėnijos karui, Saša dirbo viename kabinete su kitu FSB detektyvu, Jevgenijumi Makejevu. Makejevas tyrė sprogimą, kuris įvyko 1994-ųjų lapkričio 18 d. ant traukinių tilto per Jauzos upę Maskvos centre. Tai būtų buvęs didžiulis teroristinis išpuolis, jei sprogimas būtų įvykdytas tuo metu, kada per tiltą važiavo traukinys su keleiviais. Greičiausiai bomba tiksliai nesuveikė ir užmušė tiktai ją dėjusį žmogų. Po kelių dienų viename Maskvos keleivinių autobusų įvyko kitas sprogimas. Teroristams ir vėl nepasisekė, nes aplink visai nebuvo keleivių; sužeistas tiktai autobuso vairuotojas. Tuo metu kaltė dėl sprogdinimų buvo suversta neįvardytiems čečėnams. Po kelių dienų prasidėjo pirmasis Čečėnijos karas.

Po dvejų metų, 1994-aisiais, sprogdinimų bylą užbaigė vienas Maskvos detektyvas Vladimiras Čajus. Ant tilto žuvęs asmuo buvo atsargos kapitonas Andrejus Šelenkovas, nafta prekiaujančios kompanijos *Lanaco* darbuotojas. *Lanaco* savininkas buvo

Maksimas Lazovskis, ilgametis FSB agentas. Bombą autobuse padėjęs žmogus buvo sulaikytas ir prisipažino padaręs šį nusikaltimą. Tai buvo Lazovskio vairuotojas Vladimiras Akimovas.

Čajus suėmė Lazovskį ir atsargos pulkininką leitenantą Vorobjevą, kuris, pasirodo, irgi buvęs FSB agentas.

Įrodymai buvo neginčijami. Be minėtų bombų, su galima FSB pagalba ši grupė įvykdė ir kelias žmogžudystes. Lazovskis ir Vorobjevas buvo įkalinti už terorizmą, o jų ryšiai su FSB atsidūrė teisėsaugos akiratyje. Jie taip ir nepaaiškino, kas įsakė padėti šias bombas ir kodėl. Neatrodė, kad patys būtų turėję savų motyvų. Paskutinio pasisakymo teisme metu Vorobjevas bylą pavadino „pasityčiojimu iš slaptųjų tarnybų". Lazovskis kalėjo trejus su puse metų. Netrukus po paleidimo prie durų slenksčio jį nušovė samdomas žudikas. Jį areštavęs žmogus, detektyvas Čajus, būdamas trisdešimt devynerių, mirė 1997-ųjų balandį dėl staigaus neįvardyto organo veiklos sutrikimo. Jis buvo geriausias Maskvos detektyvas – tikra legenda. Sklandė gandai, kad jį nunuodijo FSB, keršydama už Lazovskio bylą.

Vėliau sekė ir kito rusų pareigūno Čečėnijoje byla, kuris 1996-aisiais surengė žudynes Svobodny kaime, todėl buvo suimtas kaip karo nusikaltėlis. Knygoje *Sprogdinant Rusiją* rašoma, jog Agentūra jam pasiūlė dvi išeitis: vadovauti slaptam puolimui arba sėsti į kalėjimą. Jis pasirinko suformuoti dvylikos žmonių komandą, iš kurių kiekvienas buvo kaltinamas žiauriais veiksmais Čečėnijoje. Nuo 1998-ųjų, kaip rašoma knygoje, jie vykdė *likvidacijas* Ukrainoje, Irake, Jugoslavijoje ir Moldovoje. Šios komandos nariai pradėjo dingti 2000-aisiais, tačiau prieš pasislėpdamas jų lyderis paliko vaizdo išpažintį, kurią gavo Saša.

Tokie pasakojimai – jų buvo ne vienas ir ne du šioje knygoje – kartu su Riazanės incidento interpretacija tą vasarą *Sprogdinant*

Rusiją padarė šiokią tokią sensaciją Maskvoje. Pati knyga nieko neįrodė, tačiau privertė groteskišką teoriją atrodyti tikėtina. Ar buvo įmanoma, kad slaptoji tarnyba ruošėsi sprogdinti namus su miegančiais nekaltais piliečiais?

Dar nebuvau visiškai įtikintas knygos turinio, tačiau Saša ir Borisas neapsakomai džiaugėsi jos pasirodymu. Kaskart, kalbėdamas telefonu, jų balsuose girdėjau jaudulį. Kol kas nesupratau tokio jų entuziazmo.

Jų džiugesį pradėjau suprasti tik tada, kai jie vienas po kito pasakė man identišką komentarą.

– Įsivaizduok jų veidus, kada perskaitys tai Kontoroje, – sakė Saša.

– Viską atiduočiau, kad galėčiau pamatyti Volodios veidą, kai perskaitys, – nekantravo Borisas.

Jiems knygos taikinys nebuvo visuomenė; tekstas neprivalėjo nieko įrodyti. Tai buvo asmeninė žinutė jų priešams, karo paskelbimas: manome, kad tai – jūsų darbas, ir ketiname jus prigriebti. Nesvarbu, kad knyga netaps bestseleriu; jeigu FSB tikrai sprogdino tuos daugiabučius, tai knyga sukels sumaištį Kremliuje ir galbūt išprovokuos tokią reakciją, kuri savaime taps įrodymais.

Tapo populiaru sakyti, jog 2001-ųjų rugsėjo 11 d. įvykiai viską pakeitė, tačiau daugeliu atvejų Rusijoje, neturėjusioje nieko bendra su Osama bin Ladenu, ši klišė atrodė teisinga. Mainais už paramą amerikiečių karui su terorizmu Putinas gavo tai, kas galiausiai išsaugojo jam prezidento postą: Jungtinių Valstijų pritarimą jo karui Čečėnijoje ir Rusijos demokratijos ardymui. Po išpuolių mudu su Borisu kuo greičiau nuvykome į Vašingtoną. Naujieną apie Putino tapimą JAV sąjungininku sužinojome iš Tomo Grahamo, svarbiausio Rusijos veikėjo Busho administra-

cijoje, kuris tuo metu dirbo Valstybės departamento Strategijos kūrimo štabe. Man pasidarė aišku, kad nuo to laiko Vašingtonas į mus žiūrės kaip į draugo priešus.

– Volodiai per gerai sekasi, – mums išeinant iš Valstybės departamento pastato piktinosi Borisas. – Jei nebūtų bin Ladeno, jis turbūt būtų tokį sukūręs. Kažin ar amerikiečiai suvokia, kad jis nėra jų draugas. Jis specialiai kiršins juos su musulmonais ir pasinaudos kiekviena atsiradusia silpnybe savo naudai.

Po beveik metus trukusių prašymų atleisti už nelegalų Sašos įvežimą į Jungtinę Karalystę man buvo leista vėl tenai įvažiuoti. Londone atsidūriau kaip tik tuo metu, kai rengiausi įvykdyti Niujorke kurtą planą: pradėti kampaniją, primenančią Vakarams apie 1999-ųjų gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimus. 2001-ųjų gruodžio 14 d. didžiausia nevyriausybinė organizacija Rusijoje, Kareivių motinų komitetas, Maskvoje surengė IFCL remiamą konferenciją dėl karo Čečėnijoje. Kareivių motinos susirinko iš visos Rusijos. Salė buvo prisigrūdusi žurnalistų iš įvairių šalių. Tikėtasi, jog Borisas dalyvaus susirinkime per telekonferenciją iš Londono. Tai buvo jo pirmasis, nors ir virtualus, apsilankymas Maskvoje nuo to laiko, kai daugiau nei prieš metus išvyko į kitą šalį.

Borisas pasinaudojo proga pareikšti, kad perskaitęs Sašos knygą įsitikino, jog daugiabučių namų sprogdinimus Maskvoje vykdė FSB. Užsienio spauda pirmą kartą ėmėsi gvildenti šiuos įvykius. Galbūt tam reikšmės turėjo ir kareivių motinos. Jų vaikai žuvo Čečėnijoje, todėl joms šis pareiškimas atrodė visiškai įtikinantis: salėje neatsirado nė vieno prieštaraujančio. Galbūt įtikino ir tas faktas, jog šie sprogdinimai buvo savotiška Rusijos rugsėjo 11 d. O gal tai buvo pabėgėlio oligarcho surengta drama,

kaltinant prezidentą dėl masinių žudynių. Nesvarbu, kokia buvo priežastis, tačiau Boriso pareiškimai sužydėjo visu gražumu.

The New York Times biuro Maskvoje vadovas atvyko į Londoną paimti interviu iš Boriso. Vėliau jis nuvyko į Riazanę aprašyti nepavykusio išpuolio istoriją ir per vieną savaitę parašė du straipsnius, atsidūrusius tituliniuose laikraščio puslapiuose. Žurnalas *Time* Putino ir Berezovskio priešpriešą palygino su ta, kuri tvyrojo tarp Stalino ir Trockio. Paskui, kovo 5 d., pilnutėlėje salėje, Londone, Borisas surengė pasaulinę dokumentinio filmo *Rusijos žudymas* premjerą. Filmą režisavo prancūzų prodiuseriai, kurie iš pradžių dirbo su *NTV*, kad praplėstų *Riazanės cukraus* laidą. Kuomet *NTV* užvaldė *Gazpromas,* ir jos žurnalistai perbėgo į *TV-6,* jie kartu pasiėmė ir šį projektą. Tačiau 2002-ųjų sausį valdžia uždarė *TV-6* kanalą. Borisas prarado paskutinį balsą Rusijos eterio bangomis, o jau beveik baigto filmo darbai sustojo. Prodiuseriai kreipėsi į Borisą dėl likusio filmo finansavimo. Nuo to momento Saša ir Felštinskis tapo pagrindiniais filmo konsultantais.

Liberaliosios Rusijos lyderiai, Sergejus Jušenkovas ir Julijus Rybakovas, specialiai dėl premjeros atskrido iš Maskvos. Jie žadėjo padėti išreklamuoti filmą visame pasaulyje, kad „parodytų valdžios slepiamus nusikaltimus, privedusius prie karo". Reikia pripažinti, jog filmas nepateikė jokių naujų faktų, tačiau, *Komersanto* žodžiais tariant, „pagaliau filmo kūrėjai surinko visus faktus ir smulkiausias detales, susijusias su Riazanės atveju, sudėliojo jas chronologiškai" ir pateikė „kontroversiškų parodymų ir vyriausiųjų pareigūnų, tarp jų ir tuometinio ministro pirmininko Putino, pasisakymų" kontekste.

Filmo premjera Londone tapo pagrindine tema pradedant planuotą naujosios Jušenkovo partijos kampaniją.

◆

– Filme pateikti įrodymai yra gan įtikinantys, – pareiškė Jušenkovas, dalydamas kopijas jį Šeremetjevo oro uoste pasitikusiems reporteriams jam grįžus iš Londono. – Jame parodoma, kaip slaptosios tarnybos klaidina Rusijos piliečius.

Deputatas paskelbė, jog *Liberalioji Rusija* išdalys filmo kopijas visoje šalyje. „Tikėkimės, įmanoma rasti bent vieną televizijos kanalą, kuris nebijotų parodyti šio filmo", – sakė jis *Echo Moskvy* eteryje. Taip pat paminėjo, kad planuojami filmo seansai ir kino teatruose.

Nuo pat pradžių FSB siekė visais būdais uždrausti šį filmą. Rybakovas iš Londono parsivežė šimtą kopijų į Sankt Peterburgą, tačiau muitinėje jos buvo konfiskuotos pažeidžiant deputato parlamentinę neliečiamybę. Vėliau jis sulaukė grasinimų susidoroti. Jo darbuotojus, organizavusius filmo seansus Sankt Peterburge, užpuldinėjo ir mušė neatpažinti asmenys. Aleksandras Kostarevas, *Liberaliosios Rusijos* valdančiosios tarybos narys, buvo stipriai sumuštas Permės gatvėje, kai surengė viešą filmo seansą. Jokia televizija nedrįso parodyti filmo savo eteryje. Tačiau pagrindiniai buvusių sovietinių respublikų Pabaltijyje – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – kanalai, su IFCL parama, parodė filmą.

Tuo tarpu rusų videopiratai pasinaudojo proga iš to pasipelnyti: filmo paklausa gatvėse buvo milžiniška. Piratai su malonumu priėmė porą originalių filmo juostų, kurias tylomis su jais pasidalijo IFCL, ir užtvindė turgavietes bei traukinių stotis dešimtimis tūkstančių *Rusijos nužudymo* kopijų, taip padarydami šį filmą nelegaliu bestseleriu. Balandžio pradžioje *Liberalioji Rusija* padalijo filmo kopijas ir Dūmos nariams. Kiekvienas norėjo ją turėti, nors patys deputatai nepritarė organizuoti parlamentinį 1999-ųjų sprogdinimų tyrimą.

◆

Balandžio 14 d. Prancūzijos spaudos agentūra pranešė Rusijos viešosios nuomonės tyrimų centro atliktos apklausos rezultatus: 6 procentai respondentų tvirtino esą įsitikinę, jog FSB vykdė sprogdinimus; 37 procentai neatmetė tokios galimybės; 38 procentai netikėjo šiais kaltinimais, tačiau vos 16 procentų buvo įsitikinę, kad bombas padėjo čečėnų sukilėliai; 39 procentai norėjo, kad būtų atliktas išsamus tyrimas. Daugiau nei pusė teigė, kad Berezovskio filmas turėtų būti parodytas per Rusijos televizijos kanalus.

Kad ir kokie paradoksalūs pasirodė šios apklausos rezultatai, jie bet kokiu atveju pranoko mūsų lūkesčius. Gyventojai piktinosi valdžios kontrole rodomų žinių turiniui. Patys kaltinimai priskyrė neįsivaizduojamus bjaurius dalykus valdžiai, kuri, pagal tos pačios apklausos duomenis, nepaisant visko išliko populiari. Dauguma respondentų nebuvo filmo nei matę, nei skaitę knygos. Tačiau visi girdėjo kaltinimus ir beveik pusė Boriso ir Sašos tvirtinimus laikė tikėtinais.

Nacionalinė Rusijos dvasia stipriai pažeista. Rusų požiūris į valdžią, kurią jie priima kaip dievišką ir bauginančią, turi dozę savotiško viduramžiško mazochizmo; tą atspindi pagarba istoriniams tironams, tarkim, Ivanui Rūsčiajam.

Maskvos žurnalistas Jurijus Zarachovičius žurnale *Time* pateikė nuostabią filmo analizę. Jis palygino daugiabučių sprogdinimus su žymiuoju epizodu iš Rusijos istorijos, kada Borisą Godunovą, Kremliaus slaptosios milicijos viršininką, bojarai išrinko paveldėti Fiodoro I, Ivano Rūsčiojo sūnaus, sostą. Godunovo triumfas rinkimuose buvo lydimas kaltinimų, jog kelią į sostą jis išvalė nužudydamas Fiodoro sūnėną, kuris veikiausiai ir būtų paveldėjęs karūną. Kaltinimai persekiojo Godunovą visą jo

valdymo laikotarpį, nepaisant aktyvios propagandos: jis „privertė rusus kasdien melstis už jį, o slaptoji milicija medžiojo maišto kurstytojus, viliojo žmones skųsti vieni kitus". Galiausiai šalies ekonominė situacija stipriai pablogėjo, o pasaka apie nužudytąjį kūdikį tapo varomąja maišto jėga.

„Skirtingai nei bendrininkavimas vieno nekalto vaiko nužudyme XVII amžiuje, kaltinimas dėl įsivėlimo į 247 nekaltų žmonių mirtį vargiai sugebės nuversti režimą šiandien. Tik ne po milijonų panašių mirčių moderniosios Rusijos istorijoje, – rašė Zarachovičius. – Tačiau vis vien, kuo blogesni dalykai dėsis, tuo daugiau žmonės kalbės. Vieną dieną visos kalbos vėl gali trenkti žaibu."

Filmas perpildė Kremliaus kantrybės taurę. Pasaulinės premjeros Londone dieną FSB paskelbė, kad Berezovskis „finansavo teroristų veiksmus" Čečėnijoje, ir apkaltino jį dalyvavimu Vidaus reikalų ministerijos generolo pagrobime bei nužudyme 1999-aisiais. FSB direktorius Nikolajus Patruševas išrėžė grėsmingą kalbą televizijos eteryje, jog FSB „deramai aprašys" Boriso teroristinius veiksmus, perduos juos „savo partneriams užsienyje ir lauks atitinkamos jų reakcijos". Generalinė prokuratūra pridūrė, jog „dėl tyrėjų, liudytojų ir įkalčių saugumo kol kas negalima viešinti turimų dokumentų, įrodančių Berezovskio dalyvavimą įvykiuose Čečėnijoje". Tačiau šis pareiškimas nepaliko abejonių, kad Kremlius imsis atsakomojo smūgio.

12 skyrius

PĖDSEKIAI

Po Sašos knygos ir Boriso filmo pasirodymo išsilavinę Rusijos žmonės paniro į gilius apmąstymus. Argi įmanoma, kad valdžia buvo ne švelniai autoritarinis režimas, kuris, kaip dauguma tvirtino, buvo Rusijai būtinas, kad pavyktų išsilaisvinti iš oligarchų chaoso, o pats blogio įsikūnijimas, pasireiškiantis tokiomis nuodėmėmis kaip trijų šimtų nekaltų sielų nužudymu žmonėms tebemiegant?

Nerimą puikiai atspindėjo išsamus Dmitrijaus Furmano, Rusijos mokslų akademijos sociologo, straipsnis, aiškinantis, kodėl tiek daug rusų neprieštaravo siaubingiems kaltinimams. Jis teigė, jog teorija, kad FSB slėpėsi už sprogdinimų, turėjo vidinę logiką: gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimas ir kaltės suvertimas čečėnams galėjo paskatinti karą, kurio kategoriškumas padidintų Putino populiarumą rinkimų išvakarėse. Planas pasirodė logiškas

ir sėkmingas, neskaitant nuviliančios nesėkmės Riazanėje. „Šios teorijos blogiečiai yra protingi, sumanūs ir demoniški."

Oficialių pranešimų, jog už teroristinių atakų stovėjo vahabitų gaujos nariai, bėda buvo ta, jog tvirtinta, kad „atakos vykdytos atmetus bet kokią mąstančių piktadarių logiką, taip galėjo elgtis tik idiotai, kurių motyvų neįmanoma suvokti. <...> Tarp kruopščiai įvykdyto plano ir fakto, jog jo tikslas – visiškai nesuvokiamas, buvo didelis neatitikimas". Furmanas teigė, jog analogų su rugsėjo 11-osios pritaikymas nesuveikė, nes bin Ladenas turėjo loginį planą: pakenkti Amerikai ir išprovokuoti priešišką, antiislaminę reakciją. Kam vahabitams sprogdinti paprastų darbininkų gyvenamuosius daugiabučius? Kad nutrauktų karą ar jį išprovokuotų? Kad pakenktų Rusijai? Nebuvo jokios logikos. „Antras idiotiškumo atvejis, kurį leido suprasti oficialioji versija, buvo FSB idiotiškumas. Riazanės mokymų operacija (jeigu tai buvo operacija, o ne nutrauktas teroristų aktas) tokia apgailėtina, jog visi bandymai ją paaiškinti nepasiteisina. Tai, kad pirmoji versija atspindi apgalvotą elgesį, o antroji – idiotiškumą, nepadaro pirmosios teisinga, o antrosios – ne. Kai žmonės susiduria su kažkuo bauginančiu, jiems lengviau tikėti velnio įsikišimu nei idiotų veiksmais ar absurdu. Lengviau tikėti, jog [jaunąjį princą] žudė Borisas Godunovas, o ne oficialia versija, kad jis pats pasismeigė mažu peiliu."

Tokiu atveju, užbaigė Furmanas, rusai galėjo pasirinkti: laikyti savo valdžią nusikaltėliais arba idiotais. Berezovskiui tai bet kuriuo atveju reiškė pergalę.

Tačiau man viskas neatrodė taip gerai. Troškau tiesos. Be abejo, Putinas tikrai buvo vienas pagrindinių KGB žmonių, vienas tikrų žudikų. Tačiau buvimas žudiku dar nereiškia kaltės už kiekvieną žmogžudystę. Buvo ir daugybė kitų žudikų, kuo įsitikinau

griūvant bokštams dvyniams rugsėjo 11 d. Buvau mokslininkas tyrinėtojas, kurį mokė nešališkai apsvarstyti visus įrodymus. Šiuo atveju skyriausi nuo Boriso, matematiko, kuriam svarbiausia buvo logika, o ne įrodymai. Riazanės atvejis jam pasirodė pakankamai įtikinantis. Man jis irgi paliko įspūdį, bet atsižvelgiau ir į šalutines aplinkybes. Nejaučiau jokių sąžinės priekaištų į viešumą iškeldamas FSB teoriją, nes ji buvo akivaizdžiai slepiama. Tačiau tai nenumaldė mano smalsumo išsiaiškinti viską iki galo.

Aš ne vienintelis to troškau. Beveik nepastebima viešnia filmo premjeroje Londone buvo Tania Morozova, tyli trisdešimt vienerių metų moteris didelėmis rudomis akimis ir ryškiais slaviškais skruostikauliais. Jos motina žuvo sprogdinimų Gurjanovos gatvėje metu, rugsėjo 9 d. Susipažinę su ja, visi buvę Londone per premjerą bent akimirkai susimąstė apie daugybę žmonių, kurie kažkokiu būdu pasiklydo tarp visų Kremliaus valdžios intrigų.

Jurijus Felštinskis rado ją Milvokyje, Viskonsino valstijoje, kur ji gyveno ištekėjusi už amerikiečio ir augino keturmetį sūnų. Jis paaiškino, kad mes tęsėme sprogdinimų tyrimą. Yra du galimi variantai, kas galėjo nužudyti jos motiną. Ji buvo viena tų žmonių, kuriems tikrai rūpėjo sužinoti tiesą. Norėjome, kad ji atvyktų į Londoną, išklausytų mus ir pati priimtų sprendimą.

Tania sutiko. Londone ji daug nekalbėjo; atvyko klausytis. Tačiau pažiūrėjusi filmą ji paskambino į Denverį jaunesniajai seseriai Alionai pasakyti, jog gandai, kuriuos atmetinėjo kaip visišką beprotybę, iš tikrųjų galėjo būti teisingi. Egzistavo tvirtas pagrindas tikėti, kad valdžios organai įsakė padėti bombą ir nužudė jos motiną bei dar devyniasdešimt tris kaimynus. Reikėjo išsiaiškinti, ar Aliona sutiktų tapti komiteto, tiriančio šiuos spėjimus, nare?

Aliona išgyveno per sprogimą Gurjanovos gatvėje. Kai Tania ištekėjo ir išvyko gyventi į Milvokį, dvidešimt trejų Aliona pasili-

ko su motina darbininkų kvartale, vieno kambario bute, kuriame užaugo. Rugsėjo 8 d. ji buvo pasimatyme su savo vaikinu, Sergejumi, kuris gyveno gretimame daugiabutyje. Eidami namo jie sustojo pasišnekučiuoti su keliais draugais skvere su suoliukais ir žaidimų aikštele priešais pastatą.

– Gal pavakarieniaukime pas mane ir pažiūrėkime televizorių, – pasiūlė Sergejus. Ji sutiko. Kelios minutės po vidurnakčio Sergejus nuėjo į virtuvę parūkyti. Tai buvo paskutiniai jo žodžiai.

Iš pradžių Aliona manė, kad vyko žemės drebėjimas. Ištikta šoko ji nieko negalėjo girdėti, tarsi kino teatre išjungus garsą. Siena su Sergejaus knygų lentyna ir televizoriumi staiga atsiskyrė nuo likusio kambario ir nuslydo žemyn, palikdama ją sofoje ant bedugnės krašto. Mergina neprarado sąmonės ir per kelias sekundes vėl pradėjo girdėti. Kai ją pasiekė garsai iš gatvės, ji suvokė, kad atsidūrė prieš tarpą, atsiradusį pastato viduryje. Kažkur tame tarpe gulėjo jos vaikinas, jos virtuvė, jos mama ir visas jų butas, nugarmėjęs žemyn su visais devyniais aukštais, kurie sugriuvo tarp dviejų pagrindinių įėjimų.

Ją išgelbėjo ugniagesiai. Kol Aliona vaikščiojo tarsi pamišusi tarp dūmų, milicijos, gaisrinių ir medikų chaoso, ją pastebėjo *CNN* komanda.

– Ar jūs buvote pastate? Norite kam nors paskambinti? Galite pasinaudoti mano telefonu, – šaukė operatorius per sirenų kaukimą.

– Neturiu kam skambinti, mano sesuo Amerikoje, – atsakė ji. – Jos numerio neprisimenu.

Galiausiai *CNN* dėka ji susisiekė su savo seserimi. Jau kitą rytą Tania skrido į Maskvą.

Jų motinos kūnas taip ir nebuvo rastas. Jas nuvylė beveik antžmogiškas daugybės pareigūnų nejautrumas, su kuriuo joms teko

susidurti, nes be kūno niekas negalėjo užregistruoti mirties, o visi jų dokumentai buvo sunaikinti. Vieną dieną jos stovėjo priešais savo daugiabutį su skyle viduryje – keturios iš šešių laiptinių buvo nepaliestos – išgyvenusiųjų ir žurnalistų minioje, o nuo senojo kiemelio jas skyrė milicija. Buvo nuspręsta sunaikinti pastato likučius. Pradėjus griovimą jos drebėdamos pratrūko ašaromis ir apsikabino. Kažkur po dūmų kamuoliais ir betonu, kurį buldozeriai rengėsi lyginti su žeme, gulėjo jų motina.

Vėliau po rugsėjo 11-osios atakų jas pribloškė skirtumas, kaip sprogimų pasekmes tvarkė amerikiečiai.

– Jie tiesiog šukavo Pasaulio prekybos centro griuvėsius ieškodami menkiausių ženklų, – pasakojo Tania. – Kodėl niekas iš FSB neieškojo jokių įrodymų? Kodėl jie viską sulygino buldozeriais? Galbūt turėjo ką slėpti?

Alionai prireikė trijų mėnesių susitvarkyti naujus dokumentus. Vos juos gavusi, ji išskrido į Čikagą. Kitą rudenį įstojo į Denverio universitetą, kuriame buvo rengiami geriausi kompiuterinio dizaino specialistai. Mergina net nemanė kada nors grįžti į Rusiją.

– Kažkodėl iš pradžių man nerūpėjo, kas tai padarė, – prisiminė Aliona. – Jie pasakė, jog tai – čečėnų darbas, tačiau iš tiesų nelabai daug apie juos žinojau. Niekada nesidomėjau politika. Nebūtų jokio skirtumo, jei būtų apkaltinę marsiečius. Galiausiai perpratau už to slypėjusią politiką. Kai kas žaidė su mumis kaip su alaviniais kareivėliais. Tačiau tai buvo jau gerokai vėliau.

Prieš išvykdama namo po filmo premjeros Londone, Boriso biure Tania dalyvavo pasitarime dėl tolesnių veiksmų. Grupelėje taip pat buvo abu Dūmos nariai, Jušenkovas ir Rybakovas, Borisas, Saša, Felštinskis ir aš.

Viena mintis buvo tokia, kad Jušenkovas Rusijoje inicijuotų komisiją ištirti sprogdinimams. Jam tektų pamėginti gauti oficialų Dūmos pritarimą. Visi sutikome, kad Borisas turėtų laikytis atokiau, nes buvo vertinamas per daug prieštaringai. Tania ir Aliona atstovaus aukoms. Felštinskis ir Saša tęs savo tyrimą, aš turėjau viešinti informaciją už Rusijos ribų.

Saša paminėjo žinąs vieną žmogų, kuris būtų labai naudingas Jušenkovui. Jo vardas – Michailas Trepaškinas, buvęs FSB tyrėjas, vėliau tapęs teisininku. Saša už jį laidavo. Jis pasiūlė paskambinti Trepaškinui ir paprašyti susitikti su Jušenkovu kuo greičiau. Saša paaiškino, kad Aliona ir Tania buvo oficialiai pripažintos aukos, o pagal Rusijos įstatymus, jos galėjo gauti prieigą prie tyrimo duomenų ir dalyvauti teisminiuose procesuose, jei kas nors būtų teisiamas už sprogdinimus. Jis pasiūlė seserims pasamdyti Trepaškiną joms atstovauti. Tania neprieštaravo ir pasirašė įgaliojimą Trepaškinui.

Atsisveikindamas nesilioviau spėlioti, kaip naujai susiformavusią broliją Rusijos operatyvininkai apibūdins Putinui. Stengiausi į situaciją pažvelgti tarnybų akimis, kaip mane mokė Saša Turkijoje. Neabejojome, kad visi mūsų veiksmai ir bendravimas buvo stebimi. Ar mus klasifikavo kaip *kenkėjišką emigrantų organizaciją* sovietiniu stiliumi? O gal kaip *terorizmo šalininkų grupuotę* modernesniu stiliumi? Kažin kiek šnipų mus sekė?

2002-ųjų balandžio 23 d. Sergejus Jušenkovas atvyko į Vašingtoną su didele dėže *Rusijos nužudymo* kopijų. Jo darbotvarkėje, kurią suorganizavo IFCL, buvo įprastinė svečio veikla, kuris nori kažką įrodyti JAV užsienio politikos kūrėjams: Valstybės departamentui, kongresui, įtakingiems žurnalistams, ekspertų bendruomenei. Sergejus nesikrimto dėl tiesioginių įrodymų trūkumo ir į sprogdinimus žvelgė visai kitu kampu.

– Neturiu nieko įrodinėti, – aiškino jis. – Vyriausybė buvo apkaltinta masinėmis savo piliečių žudynėmis ir pusė žmonių tuo tiki; man to gana. Prielaida apie nekaltumą vyriausybei negali būti taikoma; tai tik įrankis apsaugoti žmones nuo vyriausybės. Putinas turėtų jausti pareigą išblaškyti įtarimus. Tačiau jis viską slepia. Ką dar reikia įrodyti?

Intensyviai ruošėme Vašingtono kampaniją. Tomas Grahamas iš Valstybės departamento perspėjo mane, jog Vašingtone niekas nekreips dėmesio nei į tiesioginius įrodymus dėl valstybės tarnautojų bendrininkavimo sprogdinimuose, nei į filmą, nei į jo viešintojus.

Iš Denverio atvežėme Alioną. Ji su Jušenkovu iš karto ėmėsi darbo. Tai buvo giminingos sielos: du rusai vykdė beviltišką misiją abejingame imperijos mieste.

– Sprogdinimai Maskvoje? Kažkas panašaus į rugsėjo 11-osios, taip? – klausė vienas žmogus iš kongreso, anksčiau mandagiai išklausęs Jušenkovą. Jo dirbtinio dėmesingumo išraiška negalėjo nuslėpti begalinio skepticizmo: šie vaikinai teigia, kad tai – slaptųjų tarnybų darbas. Na, yra tokių, kurie mano, jog Pasaulio prekybos centro atakos buvo CŽV darbas.

Mūsų vizitas Valstybės departamente irgi nieko gero neatnešė. Mus sutiko jaunesnysis tarnautojas Rusijos reikalams, kuris mandagiai paėmė kopiją ir pasakė kelias banalias frazes. Į mus tikrai niekas nekreipė dėmesio, kaip ir įspėjo Tomas Grahamas.

– To ir reikia tikėtis, – norėdamas pralinksminti Alioną šnekėjo Jušenkovas jiems pietaujant Kongreso valgykloje. – Įsivaizduok, jei būtume atvykę į Vašingtoną kokiais 1944-aisiais pasiskųsti dėl Stalino. Niekas nebūtų mūsų klausęsis, ar ne? Dėdė Džo [Josifas] labai patiko Ruzveltui, tad jo niekas nebūtų drįsęs bausti. Turėjo praeiti šiek tiek laiko, kol amerikiečiai suprato, jog

jis buvo netgi pavojingesnis už Hitlerį. Dabar situacija labai panaši. Tačiau vis tiek labai svarbu išsakyti tai, ką turime išsakyti. Po kelerių metų jie prisimins mūsų vizitus, kai supras, koks iš tiesų yra Putinas.

Tačiau buvo žmonių, kurie žiūrėjo į mus rimtai. Po filmo peržiūros su Senato užsienio ryšių komitetu mūsų juostos buvo tiesiog išgraibstytos.

– Nepraraskite vilties, – guodė vieno galingiausių valdininkų draugas. – Mes negalime taip paprastai pradėti skelbti, jog Rusijos prezidentas – masinis žudikas. Svarbu, kad mes žinome. Jūsų medžiaga labai rimta. Pasirūpinsiu, kad senatorius ją pamatytų.

Labiausiai susidomėjo ekspertai, kurie užpildė visą Kennano instituto salę *Woodrow Wilsono* centre. Už leidimą rodyti filmą šioje vietoje turėjome būti dėkingi Blairui Ruble'ui, Kennano direktoriui; kitos didžiosios susirinkimų vietos Vašingtone atsisakė.

– Matote, mes turime saugoti savo pozicijas Maskvoje, mes turime ten savo skyrių, – sakė dar vienas mūsų kalbintas ekspertas. – Svarbiausias dalykas mums yra turima prieiga, todėl nenorėtume, kad rusai ją nukirstų. Jie juk viską stebi.

Jie iš tiesų buvo pastabūs. Filmo seansas Kennane buvo išreklamuotas visame mieste ir neslepiamas nuo žmonių. Peržiūrėjau registrą: seanse dalyvavo du svečiai iš Rusijos ambasados. Iš karto juos pastebėjau – KGB antspaudas švietė iš tolo – antroje eilėje, pakankamai arti praėjimo, kad galėtų kokybiškai įrašinėti garsą savo paslėptais prietaisais.

– Visi žino, kad nesu Berezovskio gerbėjas, – po filmo kalbėjo Kremliaus žinovas Piteris Reddaway. – Tačiau filmas atrodo įtikinamas, todėl Putinas privalo atsakyti į kaltinimus ir paneigti tą įvaizdį, kuris parodytas šiame filme.

Abu tipai iš ambasados klausėsi šaltais veidais.

Jušenkovo turas tęsėsi savaitę. Jo metu buvo surengti seansai Niujorke bei Bostone, Kolumbijos ir Harvardo universitetuose. Deputatas paliko gerą įspūdį, nes turėjo deramą iškalbą bei kalbėjo aistringai ir įtikinančiai. Aliona buvo akivaizdžiai įsimylėjusi; ji visuomet atidžiai klausėsi jo kalbų įsmeigusi akis tarsi į išminčių. Jie praleido daugybę valandų kalbėdamiesi, kada ji aprodė jam apylinkes.

Po metų nežinomas asmuo Jušenkovą nužudė Maskvoje. Aliona paskambino man iš Denverio.

– Žinai, apie ką mes kalbėdavome visas tas valandas būdami kartu? – tarė ji. – Apie Rusiją. Jis mylėjo Rusiją. Deklamavo eiles – Jesenino, Lermontovo, – kurių nebuvau girdėjusi. Tiesą sakant, jis mane pakeitė. Suvokusi, jog mūsų butą susprogdino FSB, buvau kitaip pradėjusi žiūrėti į Rusiją. Galbūt jis tai nujautė. Jis sakydavo: „Gali niekada ten negrįžti, bet turi žinoti, kad tas niekšas, kuris nužudė tavo mamą, nėra visa Rusija. Tu ir tavo sesuo – esate." Jis pažadėjo viską atkapstyti. Ir žinojo, prieš ką eina. Jis buvo didingiausias ir nuostabiausias vyras, kokį kada nors pažinojau.

2002 m. vasario 1 d., Tbilisis. Rusijos saugumo tarybos sekretorius Vladimiras Rušaila atvyksta į buvusią sovietinę Gruzijos respubliką aptarti situacijos Pankisio tarpeklyje, pasienio su Čečėnija regione. Rusai teigia, kad tarpeklyje mokosi ir telkiasi čečėnų partizanų pajėgos. Rušaila reikalauja, kad čečėnai būtų išvaryti iš Gruzijos, ir grasina karo veiksmais. Achmedas Zakajevas, Maschadovo vyriausybės vicepremjeras, teigia, jog Gruzijoje čečėnų bazių nėra, o tik 11–12 tūkstančių pabėgėlių. Gruzija kreipiasi karinės pagalbos į Jungtines Valstijas. Vasario 28 d. Pentagonas pristato

planą siųsti du šimtus karo ekspertų į Gruziją. Zakajevas pasitinka atvykstančius amerikiečius sakydamas: „Čečėnija pasirengusi bendradarbiauti su bet kokia su terorizmu kovojančia jėga.“

Tą dieną, kai Jušenkovas atvyko į Vašingtoną, Jurijus Felštinskis ir Saša Litvinenka nusileido Tbilisyje. Saša su tamsiais akiniais per pasų kontrolę ėjo kaip Edwinas Redwaldas Carteris, *civis Britannicus*. Jurijus ėjo atskirai. Vėliau jie vėl susitiko *Sheraton Metechi* rūmuose, kur prie jų prisijungė vietinės apsaugos kompanijos vadovas, „pats patikimiausias gruzinas“, kaip sakė Boriso saugumo patarėjas Londone. Jie atvyko su slapta ir pavojinga misija: susitikti su žmogumi, vadinamu Achemezu Gočijajevu – pagrindiniu FSB įtariamuoju dėl sprogdinimų Maskvoje.

– Mūsų profesijos žmonės vartoja sąvoką *švyturys*, – aiškino Saša. – Sukėlę bangas su knyga ir filmu, mes tapome tuo švyturiu. Tebuvo laiko klausimas, kol su mumis kažkas susisieks.

Teisingai, praėjus kelioms dienoms po filmo premjeros, vienas Boriso draugų sulaukė skambučio iš Gruzijos. Po to derybomis užsiėmė Felštinskis, naudodamasis švaria, neregistruota mobiliojo telefono kortele. Žinoma, jį domino galimybė pasikalbėti su Gočijajevu. Jis susitarė tam tikrą dieną laukti ant sutarto gatvės kampo Tbilisyje. Felštinskis turėjo laikyti *International Herald Tribune* laikraštį. Juos turėjęs pasitikti žmogus turėjo būti užsidėjęs žalią beisbolo kepuraitę. Jie sutarė, jog jis nuves svečius pas Gočijajevą.

– Mes jums garantuojame saugumą sostinėje, – užtikrino apsaugos vadovas. – Tačiau negalime garantuoti jo už miesto ribų. Neperženkite jų. Kadangi esate amerikiečiai, tai jūs – pats geidžiamiausias pagrobėjų taikinys.

Pasiėmęs *Herald Tribune* laikraštį, Felštinskis nuėjo susitikti su reikiamu asmeniu. Saša iš tolo stebėjo, dėl viso pikto.

– Jei pasiruošę, važiuojam. Aš su mašina, – pasiūlė žalią beisbolo kepuraitę dėvintis pusamžis čečėnas jiems pasikeitus raktiniais žodžiais.

– Kur važiuojam? – paklausė Felštinskis.

– Į Pankisio tarpeklį.

– Ne, negaliu. Kodėl negalėjai jo atsivežti čionai?

– Neįmanoma. Čia knibžda FSB agentų. Tarpeklis yra vienintelė vieta, kur jie nelenda. Turime važiuoti ten.

Po dvidešimties minučių ginčų tapo aišku, kad susitikimas akis į akį su Gočijajevu buvo neįmanomas. Felštinskis atsivežė čečėną į viešbutį – ne tą, kuriame jie buvo apsistoję. Saša išnuomojo kambarį grynaisiais, tikėdamasis panašių nesklandumų. Saša pasibeldė į duris vos tik jie spėjo įeiti į kambarį.

– Kiek mašinų turi? – paklausė čečėno.

– Vieną.

– Mes irgi vieną turime, – tarė Saša. – Suskaičiavau penkis slampinėjančius aplink. Vadinasi, jog bent trys iš jų yra iš Kontoros.

– Taip manote? – nustebo čečėnas. – Sakiau, kad Pankisis yra vienintelė saugi vieta.

Jie davė pasiuntiniui diktofoną, vaizdo kamerą ir surašytus klausimus, kuriuos Saša parengė Gočijajevui. Jie sutarė susitikti kitą dieną, kai čečėnas turės Gočijajevo atsakymus.

Čečėnas paskambino Felštinskiui į mobilųjį po trijų valandų.

– Aš jau namuose, – pranešė, – bet iki pat saugios zonos mane sekė. Saugokitės. Iki rytojaus.

Susitikimas taip ir neįvyko, nes šeštą valandą ryto pasirodė apsaugininkas.

– Jūs vykstate namo, – pareiškė jis. – Pačiu pirmuoju lėktuvu. Jis išskrenda po dviejų valandų. Kai viskas taip klostosi, negalime už nieką garantuoti.

Jie skubomis su visureigių palyda nuvyko į oro uostą. Terminale juos supo tuzinas apsauginių.

– Mano žmonės lydės jus lėktuve iki Frankfurto, – tarė apsaugos vadas. – Ten išlipę jau patys atsakote už save.

Kaip vėliau sužinojo Felštinskis ir Saša, tą naktį Tbilisyje jiems skirtas automobilis buvo užpultas iš pasalų ir nužudytas jo vairuotojas.

Čečėnų tarpininkas vėl apsireiškė po dviejų savaičių elektroniniu paštu. Jis rašė, kad juosta su atsakymais į klausimus buvo paruošta. Įrangą jis norėjo pasilikti ateičiai. Jis nupasakojo, kaip susisiekti su jo žmonėmis Paryžiuje ir atsiimti medžiagą.

Liepos 16 d., Tbilisis, Gruzija. Adamas Dekuševas, dar vienas 1999-ųjų sprogdinimų įtariamasis, išduodamas Rusijai, kai Gruzijos pareigūnai jį areštavo. Maskvoje jis nusiunčiamas į Lefortovo kalėjimą.

Liepos 25 d. Felštinskis ir Litvinenka savo medžiagą pateikė viešai komisijai, neoficialiam organui, kurį inicijavo Jušenkovas, kai Dūma atmetė jo siūlymą oficialiai ištirti įvykį. Tai reiškė, jog savo pareiškimą jie pateikė virtualiai: komisija, kaip ir žurnalistai, susirinko Maskvoje; abu pėdsekiai sėdėjo Londone ir kalbėjo prieš vaizdo kameras. Iki tol komisija išsirinko naują pirmininką, gerbiamą žmogaus teisių aktyvistą ir Dūmos deputatą Sergejų Kovaliovą, o Jušenkovas tapo jo pavaduotoju. Iš dvidešimties narių penki buvo Dūmos deputatai, tarp jų ir žurnalistas Jurijus Ščekočichinas. Tai buvo bene visa parlamentinė parama, kurią Jušenkovas galėjo sutelkti po dviejų metų išradingų Kremliaus pažadų ir grasinimų įstatymų leidėjams. Michailas Trepaškinas dalyvavo kaip patarėjas.

Tai, kad Felštinskis ir Litvinenka sugebėjo rasti ieškomiausią FSB žmogų, buvo antausis Kontorai. Gočijajevo parodymai visus susirinkusius Maskvoje paliko apstulbusius beveik dvi valandas.

Saša pirmiausia pažymėjo, jog nebuvo jokių abejonių, kad parodymus atsiuntęs žmogus tikrai buvo Gočijajevas. Tą patvirtino vyriausias britų teismo ekspertas, palyginęs liudininko nuotraukas su esančiomis FSB tinklalapyje. Pareigūnai galėtų dar tiksliau įrodyti jo tapatybę pagal asmeninę informaciją, pavyzdžiui, gyvenamąją vietą ir tarnybos kariuomenėje įrašus, kurie pateikti parodymuose, bei jo šešių puslapių rankraščio analizę.

Gočijajevas pripažino, jog susprogdintų pastatų rūsiai buvo išnuomoti jo statybų kompanijai, pasinaudojant jo asmens dokumentu. Tačiau jis neigė, kad darė tai pats. Jis tvirtino, kad jį apmulkino verslo partneris, rusų tautybės žmogus, kuris, jo manymu, dirbo FSB.

„Jis sakė atradęs gerą nišą tiekti maisto produktus ir pasiūlė bendradarbiauti. Pirmiausia pasiūliau jam mineralinio vandens akcijų. <...> Jis pardavė ir laiku atsiskaitė. Tuomet pasakė, jog reikėtų sandėliavimo patalpų [Maskvos] pietvakariuose, kur turėjo daug pirkėjų. Padėjau jam gauti patalpas Gurjanovos gatvėje, Kaširskoje greitkelyje, Borisovo rajone ir Kapotnijoje“, – rašė Gočijajevas.

Pirmųjų sprogdinimų naktį Gurjanovos gatvėje Gočijajevo nebuvo namuose. Tai, kaip jis tikėjo, išsaugojo jam gyvybę, nes milicijai tą naktį nepavyko jo rasti. 5val. ryto jam paskambino partneris ir pranešė, kad Gurjanovos gatvėje įvyko nedidelis gaisras, ir jis turi tučtuojau ten atvažiuoti. Laimė, kad prieš išvažiuodamas jis dar įsijungė žinias ir išgirdo apie sprogimą. Užuot važiavęs į įvykio vietą, jis pradėjo slėptis.

Dėl Felštinskiui ir Sašai nesuprantamų priežasčių Gočijajevas neišdavė savo partnerio tapatybės. Tačiau pateikė kitos svarbios

informacijos. Jis buvo tas žmogus, kuris perspėjo pareigūnus apie kitas dvi vietas Maskvoje, kurias buvo išsinuomojusi jo kompanija. Po rugsėjo 13 d. įvykusio antrojo sprogimo ir jo nuotraukos pasirodymo laikraščiuose čečėnas suprato, kad buvo pakištas. Prieš išvykdamas iš miesto jis mobiliuoju telefonu pranešė milicijai, gaisrinei ir avarinėms tarnyboms dar du adresus, kuriuos įtarė buvus jo partnerio plano dalimi.

Saša pabrėžė, kad tai – labai svarbi detalė. Tai, ką teigė Gočijajevas, sutapo su ataskaitomis. Rugsėjo 13 d. bomba tikrai buvo neutralizuota Kapotnijos rajone stovinčiame pastate. Be to, Borisovo rajone aptiktas sandėlys su keliomis tonomis sprogmenų bei šešiais nepanaudotais laikmačiais. Niekada nebuvo paaiškinta, kaip milicija sužinojo apie tas vietas; pagaliau sulaukėme paaiškinimo iš Gočijajevo. Jeigu iš tikrųjų jis perspėjo apie galimą pavojų, tą nesunkiai būtų galima išsiaiškinti, nes visi pagalbos skambučiai yra įrašinėjami, o ryšių kompanijos kaupia visus pokalbius.

Kiekvienas telekonferencijos dalyvis suvokė, kad būtų beprasmiška prašyti pareigūnų bendradarbiauti su komisija. Jušenkovas siūlė sukelti visuomenės spaudimą oficialiam tyrimui, kad komisijos atradimai neliktų ignoruojami.

– Sergejau Nikolajevičiau, – Saša kreipėsi į Jušenkovą, – matau su jumis sėdintį Michailą Trepaškiną. Siūlau pavesti jam Gočijajevo parodymų patvirtinimą. Jis tikrai gali prisikasti prie esmės.

2002-ųjų vasarą beveik penkias savaites praleidau su Saša. Mes dirbome prie jo antrosios knygos *Lubiankos gauja*. Bemaž pusę to laiko leidome paplūdimyje: dvi savaites Sičeso kurorte Ispanijoje ir savaitę Italijoje. Knygoje buvo pateikti klausimai ir atsakymai. Saša perrašė daugybę interviu, kuriuos rengė Londone. Knygoje

atpasakotas Sašos gyvenimas nuo pirmojo apsilankymo Nalčiko zoologijos sode su seneliu iki politinio prieglobsčio Anglijoje, gauto didelių George'o Menzieso pastangų dėka. Didžioji dalis pasakojimo buvo skirta FSB vidaus ypatybėms ir Sašos pasiryžimui įsitraukti į oligarchų ir slaptųjų tarnybų kovą paskutiniojo dvidešimto amžiaus dešimtmečio pabaigoje. Paskutinėje dalyje buvo pateikti atnaujinti duomenys apie sprogdinimų tyrimą, įtraukiant Gočijajevo atsakymus.

Atsirado dar vienas naujas epizodas: vaizdo įrašas ir nuorašas, kuriuos jis atsivežė į Ispaniją. Juose buvo užfiksuotas keistas epizodas, pridėjęs dar daugiau maišaties šiai sprogdinimų istorijai.

Medžiagą atsiuntė Julijus Rybakovas, Dūmos narys iš Sankt Peterburgo, kuris buvo ir vienas Viešosios komisijos narių. Jis kai ką ištraukė iš oficialių Dūmos įrašų: pirmininko Genadijaus Selezniovo, komunistų partijos atstovo, pastabą 1999-ųjų rugsėjo 13 d. rytą, praėjus vos kelioms valandoms nuo antrojo sprogimo Maskvoje. Pagal ataskaitą, Selezniovas pertraukė teisminį tyrimą netikėtu pranešimu.

– Ką tik gavau pranešimą. Pagal informaciją iš Rostovo prie Dono, praėjusią naktį Volgodonsko mieste buvo susprogdintas daugiabutis gyvenamasis namas, – pranešė jis.

Nacionalistas Vladimiras Žirinovskis taip pat įsiterpė:

– Juk Volgodonske yra atominė elektrinė.

Tačiau Volgodonske tą dieną jokio sprogimo nebuvo. Bomba iš tikrųjų sunaikino gyvenamąjį daugiabutį tame pietiniame mieste, tačiau tik po trijų dienų. Žuvo devyniolika žmonių.

Kuomet žinios apie tikrąjį sprogimą Volgodonske rugsėjo 16 d. pasiekė Dūmą, Žirinovskis vėl prabilo:

– Pone pirmininke, prašau paaiškinti, kaip jūs pirmadienį galėjote mums pranešti apie ketvirtadienį įvykusį sprogimą?

– Ačiū, atsižvelgsiu į jūsų pastabą, – atsakė Selezniovas ir nedelsdamas išjungė Žirinovskio mikrofoną. Toje Dūmos posėdžio filmuotoje medžiagoje matėsi, kaip Žirinovskis emocingai gestikuliavo.

Julijus Rybakovas į generalinę prokuratūrą nusiuntė oficialų prašymą, kad Selezniovas būtų apklaustas dėl šio incidento. Nesulaukė jokio atsakymo.

– Ir ką apie tai manai? – paklausiau pabėgioti paplūdimyje besiruošiančio Sašos.

– Na, man atrodo, kad kažkas paprasčiausiai sumaišė sprogdinimų seką, įprastas Kontoros susimovimas. Antrasis sprogdinimas Maskvoje įvyko 13-tą, o Volgodonske 16-tą. Pirmininkui pranešė atvirkščiai. Reikia pasikalbėti su Trepaškinu. Galbūt jam pavyks ką nors atkasti.

Jis užsidėjo beisbolo kepuraitę ir išbėgo. Tuomet jis pasirodė kažkuo panašus į Forestą Gampą.

Po dviejų savaičių, kuomet susitikau su Saša Milano oro uoste galutiniam *Lubiankos gaujos* aptarimui, jis atsinešė Trepaškino ataskaitą.

– Žmogus, pateikęs Selezniovui pranešimą apie Volgodonską, buvo iš FSB, – pasakė jis. – Taip ir maniau.

Michailas Trepaškinas nebe pirmą kartą pademonstravo savo nepaprastus sugebėjimus. Per ateinančius mėnesius dažnai girdėsiu jo vardą; Saša nepaliaujamai vadino jį *savo žmogumi* Maskvoje. Iki to laiko Trepaškinas jau buvo tapęs Jušenkovo konsultantu ir Tanios bei Alionos patikėtiniu. Saša tvirtino, kad už Trepaškiną niekas kitas geriau nesugebėtų suorganizuoti *Lubiankos gaujos* platinimo. Šią knygą planavau išspausdinti Rygoje ir per Latvijos sieną pergabenti ją į Rusiją.

Kontora neliko abejinga Trepaškino veiklai. 2002-ųjų sausį, kai Saša buvo pradėjęs dažnai jam skambinėti iš Londono, prie jo namų durų išdygo FSB pareigūnai su kratos orderiu. Vėliau, kuomet byla tapo prieinama advokatams, atskleistas nepaprastas dokumentas, dėl kurio tikriausiai ir kilo tyrimas. Laiške generalinei Rusijos prokuratūrai FSB teigė, jog Trepaškinas, padedamas slaptosios britų tarnybos MI5, įsitraukė į sąmokslą su Litvinenka ir Berezovskiu. Sąmokslo tikslas buvo „diskredituoti FSB kaltinant 1999-ųjų sprogdinimų Maskvoje organizavimu". Be abejo, šie trys vyrai dirbo kartu tirdami FSB vaidmenį šiose atakose, tačiau Agentūra atliko tipišką manevrą: apkaltino Trepaškiną išdavyste, tvirtindama, kad jis viską darė britų Žvalgybos prašymu.

Krata Trepaškino namuose 2002-ųjų sausį nieko gero nedavė, išskyrus vieną dešimties metų senumo KGB bylą, pažymėtą *Įslaptinta*, visiškai nesusijusią su sprogdinimais, kurių medžiagą tikriausiai buvo palikęs darbe. Taip pat rado kelis šovinius, kurie, kaip jis teigė, buvo pakišti kratos metu. Jį nedelsiant apkaltino valstybės paslapčių išdavimu, oficialių galių viršijimu bei neteisėtu šaudmenų laikymu. Tačiau jis nebuvo suimtas. Netgi nepakviestas apklausai. Paprasčiausiai buvo uždrausta išvykti iš miesto be prokuroro leidimo.

– Kad laikytų kaip masalą, – paaiškino Saša. – Jie klausosi jo telefoninių pokalbių, kad žinotų, ką rezgame, todėl kurį laiką paliks jį ramybėje.

Saša buvo tos pačios nuomonės kaip ir aš: anksčiau ar vėliau, Kontora imsis griežtesnių priemonių prieš Trepaškiną.

– Bet nesijaudink, – nuramino Saša. – Jis tvirtas kaip uola. Jis niekada nepalūš. Gali juo pasikliauti.

Nežinojau, ką apie tai galvoti. Man reikia pamatyti žmogų, pažvelgti jam į akis, kaip pasakytų George'as Bushas.

Po savų nuotykių Turkijoje negalėjau įvažiuoti į Rusiją, o Trepaškinui prašyti leidimo išvykti į Vakarų šalį buvo beviltiška. Tačiau pasinaudojęs draugo telefonu, jis sugebėjo man užsiminti, kad galėtų dienai ištrūkti į Kijevą.

Skirtingai nei Saša, kuris įsijungė į KGB pačiame jos saulėlydyje, Trepaškinas jau dešimt metų buvo ištarnavęs Lubiankoje sovietų laikais. Jo specializacija – nelegali vogtų meno dirbinių ir antikvarinių daiktų prekyba. Postsovietiniu laikotarpiu pradėjo tiesiogiai dirbti Nikolajui Patruševui, kuris pakeitė Putiną FSB direktoriaus poste. Jis tyrė korupcijos Kontoroje apraiškas ir kai kurių pareigūnų ryšius su nusikalstamomis čečėnų grupuotėmis Maskvoje. Kartą Trepaškinas sulaikė pilną ginklų lėktuvą, kuriuos keletas sukčių iš FSB pardavė sukilėliams. Tai pelnė jam medalį. Tačiau jis vis tiek išsiskyrė su Kontora 1996-aisiais, kai paviešino korupcijos atvejus. Taip jis atsidūrė URPO taikinių sąraše. Vyras buvo antrąkart vedęs, turėjo du mažamečius vaikus ir paauglį sūnų iš pirmos santuokos.

Laukdamas Prezidento viešbutyje Kijeve, iš karto jį pažinau: žemas, tamsiaplaukis keturiasdešimt penkerių vyras skvarbiu žvilgsniu ir paslėpta šypsena. Jis buvo visiška Sašos priešingybė: neemocionalus, santūrus, intravertas. Per kelias valandas gruzinų restorane nesugebėjau priversti jo apnuoginti sielos, kaip tai iš karto padarė Saša Turkijoje. Jis vengė gilesnio pokalbio ir nepaisė mano pastangų įsitraukti į diskusiją, apimančią daugiau nei jo misija. Nenorėjo kalbėti apie politiką ir visko supaprastinti. Elgėsi taip, tarsi daugiabučių sprogdinimai būtų dar vienas nusikaltimas, kuris jam buvo pavestas ištirti.

Galiausiai lioviausi analizuoti jo gilesniąją motyvaciją. Tenorėjau įsitikinti, jog jis suvokė, kad mūsų galimybės, jam patekus į bėdą, – ribotos.

– Miša, ar supranti, kad už šitą darbą gali pakliūti į kalėjimą? – paklausiau.

– Aš nesirengiu pažeisti jokių įstatymų, Aleksandrai Davidovičiau. Jei bandys įkišti mane į kalėjimą, tai bus neteisėta.

– Tą ir noriu pasakyti, Michailai Ivanovičiau, – tariau, sekdamas jo oficialesnio bendravimo pavyzdžiu. – Turiu pasakyti, kad labai norėčiau, jog tęstum šį darbą, tačiau gali susilaukti prastų pasekmių. O mes menkai tegalime pagelbėti.

– Darau tai ne dėl jūsų, – pasakė jis. – Turiu savo klientes, Tatjaną Aleksandrovną ir Alioną Aleksandrovną Morozovas. Taip pat dirbu Sergejui Nikolajevičiui Jušenkovui, Dūmos deputatui.

Kuo asmeniškiau ko nors jo klausiau, tuo formaliau jis man atsakinėjo, akivaizdžiai vengė broliuotis. Na ir tegul, pagalvojau. Vyras niekaip nesuprato to, kas akivaizdu: jis kovojo prieš sistemą. Apsimetė, kad tiria paprastą nusikaltimą. Galbūt taip jis savotiškai vengė tiesos, jog visą gyvenimą dirbo ne tam valdovui. Tačiau dėl vieno dalyko neabejojau: galėjau juo pasitikėti. Jis tikėjo įrodymais. Mano sąžinė liko rami, kai įspėjau jį, kad rizikuoja atsidurti kalėjime, jei nenustos tęsti šio tyrimo. Paskui aptarėme paskutinį aktualų reikalą: Sašos knygos atgabenimą į Maskvą.

Trepaškinas reikalavo, kad, nors viską reikėjo daryti slapta, operacija būtų visiškai teisėta: knygų važtaraščiuose turėjo būti įrašytas teisingas pavadinimas, siuntos turėjo būti patikrintos muitinėse ir t. t. Žinoma, sutikau, tačiau neatsikračiau minties, kad tai jo vis tiek neapsaugos. Atsisveikindamas nesitikėjau jo dar kada nors susitikti.

Vieną lietingą 2002-ųjų rugpjūčio popietę Trepaškinas pasitiko vilkiką iš Rygos, gabenantį tūkstantį *Lubiankos gaujos* kopijų. Jis pravežė knygas pro muitinę, pažymėdamas kaip *spausdintą produkciją*. Vairuotojui liepta važiuoti į slaptą jo išnuomotą sandėlį. Kitą savaitę knyga pasirodė Maskvos spaudos kioskuose ir

tapo bestseleriu. Buvęs vidaus reikalų ministras Anatolijus Kulikovas paskelbė ketinąs paduoti Sašą į teismą už šmeižtą šioje knygoje. Vėliau tais pačiais metais dar dvi siuntos atkeliavo tuo pačiu maršrutu.

2002-ųjų rugsėjis, Maskva. Kalbėdamas trečiosiose daugiabučių sprogdinimų metinėse, generalinio prokuroro pavaduotojas Sergejus Fridinskis praneša, jog tariamas atakų organizatorius Achemezas Gočijajevas slepiasi Gruzijos Pankisio tarpeklyje. Jis reikalauja, kad šis būtų suimtas ir išduotas Rusijai. Tačiau Gruzijos užsienio reikalų ministras Iraklis Menagarišvilis neigia, kad Gočijajevas jų šalyje. Viešosios sprogdinimų komisijos vadovas Sergejus Kovaliovas tvirtina, kad sulaikius Gočijajevą, jo nereikėtų perduoti į FSB rankas.

Maždaug metus po nesėkmingos Sašos ir Felštinskio kelionės į Gruziją tarp FSB ir Viešosios komisijos vyko straipsnių varžytuvės galiniuose Vakarų laikraščių puslapiuose, keliuose likusiuose opoziciniuose informacijos kanaluose ir interneto tinklalapiuose, kuriuos rėmė Borisas ir Gusia. Apie aštuoni tūkstančiai žmonių kasdien lankėsi IFCL prižiūrimame specialiame interneto tinklapyje adresu: *www.terror99.ru*. Dauguma rusų, žinoma, internetu dar nesinaudojo, o Rusijos televizijai ši tema buvo visiškas tabu. Tačiau Boriso tas neatbaidė. Jis jautė, kad ši istorija nugalės informacijos kanalų ribotumą. Apie sprogdinimus jau žinojo didelė žmonių dalis. Žmonės apie juos nuolat kalbėjo, todėl žinios sklido iš lūpų į lūpas. Jis taip pat žinojo iš šaltinių Kremliuje, jog Putiną tai itin neramino.

Netrukus po kontakto su Gočijajevu į Sašą ir Felštinskį kreipėsi dar vienas tarpininkas, perduodamas žinią nuo kitų dviejų

tariamų sprogdinimų Maskvoje kaltininkų, Timuro Batchajevo ir Jusufo Krymšamchalovo. Jie pripažino gabenę sunkvežimį sprogmenų, žinomų RDX pavadinimu, į Maskvą ir pietinę Rusiją. Su jais buvo ir trečias žmogus, Adamas Dekuševas, kurį rusai jau buvo suėmę. Tačiau jie teigė niekada nebendravę su jokiais čečėnų karo vadais ir nepažinojo Gočijajevo. Tuo metu manė dirbantys pogrindiniam Maskvos džihado judėjimui. Jie tvirtino, kad į šią operaciją juos įviliojo kažkas, apsimetęs džihado lyderiu. Vėliau pradėjo tikėti, kad tas žmogus dirbo FSB. Jis pasakė jiems, jog bomba bus naudojama puolant „karinį ar vyriausybinį taikinį", o ne gyvenamuosius daugiabučius. Nesvarbu, kiek vertas buvo šis teiginys, tačiau buvo pakankamai detalių, liudijančių autoriaus nuoširdumą. Jie sakė, jog jau buvo medžiojami Gruzijoje, ir teigė, kad FSB už jų galvas siūlė nemažą atlygį. Tebuvo laiko klausimas, kada juos sučiups ar nužudys. Saša ir Jurijus nedelsdami apie tai informavo Kovaliovo komisiją ir pranešė *Novaja Gazeta* numeryje. Tai buvo dar vienas FSB neišmanėliškumo įrodymas.

– Mes nesirengiame veltis į šį žodžių mūšį, – kalbėjo FSB atstovas spaudai. – Litvinenka yra tas žmogus, kuris sutepė slaptųjų tarnybų pareigūno vardą. Jis pats yra nusikaltėlis.

2002 m. spalio 23 d., Maskva. Penkiasdešimties teroristų grupuotė paima apie aštuonis šimtus žmonių įkaitais Maskvos teatre, reikalaudami rusų pajėgų išvedimo iš Čečėnijos. Reidui vadovauja Movsaras Barajevas, Arbi Barajevo sūnėnas, liūdnai pagarsėjusio karo vado, kaltinto keturių britų nukirsdinimu 1998-aisiais. Po trijų dienų aklavietės FSB padalinys užima pastatą, panaudodamas dujas, kad apsvaigintų teroristus; 137 įkaitai žūsta apsinuodiję dujomis. Visi įkaitų pagrobėjai be gailesčio nužudomi, nors visiškai nesipriešino sulaikymui.

◆

2002 m. gruodžio 8 d., Tbilisis, Gruzija. Maskvos sprogdinimų 1999-aisiais įtariamąjį Jusufą Krymšamchalovą suima Gruzijos saugumo pajėgos po susišaudymo su maištininkų grupele. Jis išduodamas Maskvai ir nugabenamas į Lefortovo kalėjimą. Jo bendrininkas Timuras Batchajevas žūsta operacijos metu. Prezidentas Putinas dėkoja kolegai iš Gruzijos Eduardui Ševarnadzei už pagalbą suimant Krymšamchalovą.

2003-iųjų sausio 30 d. skridau į Strasbūrą susitikti su Sergejumi Kovaliovu, Viešosios komisijos pirmininku. Pažinojau jį daugiau nei trisdešimt metų dar nuo tų laikų, kai abu priklausėme mažai disidentų grupelei šalia Andrejaus Sacharovo. Biologas, kaip ir aš, Kovaliovas įsteigė pirmąjį sovietinį žmogaus teisių komitetą 1969-aisiais. Kai KGB jį suėmė 1974-aisiais, jo teismo nuorašus išsiuntinėjau Vakarų žurnalistams Maskvoje. Netrukus emigravau, o Kovaliovui teko praleisti dešimt metų kalėjime – savotiškoje tremtyje – už „antisovietinę agitaciją ir propagandą“. Dabar, būdamas septyniasdešimt šešerių, jis liko vienas iš kelių nepriklausomų balsų Dūmoje. Anksčiau tyrė piliečių skundus Jelcino administracijoje ir buvo vienas realiausių kandidatų laimėti Nobelio taikos premiją už memorialo, žmogaus teisių grupės, pranešinėjusios apie nederamą elgesį Čečėnijoje, įsteigimą. Kovaliovas lankėsi Europos Tarybos rengiamoje parlamentinėje Asamblėjoje Strasbūre, kur periodiškai kritikuodavo Rusijos karo veiksmus. Susitikome pavakarieniauti ir pasimėgauti vynu tuščiame restorane netoli Tarybos būstinės. Jis buvo dvidešimčia metų vyresnis, todėl visuomet bendraudavau su juo reikšdamas deramą pagarbą. Apie Kovaliovo antipatiją Borisui daug kas žinojo. Aš norėjau pažiūrėti, ar mums realu bendradarbiauti.

– Nematau nieko blogo Berezovskio veiksmuose nuo 2000 metų, – tarė jis, gurkšnodamas savo *Côtes du Rhône*. – Daug blogo jo veiksmuose *prieš* tą laikotarpį.

Jam labai įtartinas atrodė Boriso vaidmuo antrojo karo Čečėnijoje pradžioje. Jam rūpėjo, ar Borisas, būdamas Kremliaus *šeimos* nariu, galėjo būti įsivėlęs į slaptą suokalbį su Basajevu, pagal kurį rusai 1999-ųjų rugsėjį įsiveržė į Dagestaną ir tai tapo Putino rinkimų plano dalimi.

– Čia tik viena teorija, Sergejau Adamovičiau, – pasakiau jam. – Pagal kitą FSB sprogdino gyvenamuosius daugiabučius.

Papasakojau jam, kaip, mano galva, viskas vyko: vahabitai iš tikrųjų rengė sąmokslą su FSB, tačiau tai įvyko gerokai anksčiau, nei pasirodė Putinas. Vėliau tai galėjo išsirutulioti į su rinkimais susijusį planą, nuvedusį prie sprogdinimų Maskvoje. Buvau įsitikinęs, kad Borisas čia nė piršto neprikišo.

– O kodėl jums nepaklausinėjus jo paties? – pasiūliau. – Jūs pirmininkaujate sprogdinimus tiriančiai komisijai. Viskas labai aktualu. Galėtumėte vykti į Londoną apklausti Boriso? Mūsų fondas apmokės išlaidas. Skirtingai nei Putinas, Borisas gerbia kitų nuomonę ir abejones.

– Putinas taip pat gerbia kitų nuomonę, – atsakė Kovaliovas.

– Jušenkovas mano priešingai.

– Jei nebūsime sąžiningi, žmonės mumis netikės, – pasakė Kovaliovas.

– Paradoksalu, – pastebėjau. – Jei jis nesprogdino tų daugiabučių, nusipelno sąžiningumo. Bet jeigu sprogdino, skelbs mums negailestingą karą, taip pat ir jums. O kare sąžiningumas niekam nerūpi – rūpi tik pergalė. Kaip sako anglai, meilėje ir kare visos priemonės pateisinamos.

Šis pokalbis buvo savotiškas *déjà vu*. Panašus į tuos, kurie vykdavo prieš tris dešimtmečius, kai bandydavome spręsti moralines

dilemas sovietinėje santvarkoje. Galiausiai vėl atsidūrėme prie tokių pat rezultatų: Kovaliovas jokiomis aplinkybėmis neatsisakys savo įsitikinimų; aš buvau pasirengęs pakoreguoti susitarimo taisykles, priklausomai nuo kito nario elgesio.

Visgi Komisija rengėsi atvykti į Londoną pokalbio ne tik su Borisu, bet ir su Saša bei Felštinskiu, Kovaliovas priėmė mano kvietimą vykti į Vašingtoną pasikalbėti su Jungtinių Valstijų strategais. Jis taip pat pažadėjo prižiūrėti Trepaškiną. Negalėjau tikėtis nieko geresnio.

Kovaliovo vizitas Vašingtone tęsėsi nuo vasario 10 iki 14 dienos. Prisimindamas nedraugiškumą Jušenkovui, raginau Kovaliovą išryškinti ne gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimus, bet pabrėžti padėtį Čečėnijoje. Čia jis turėjo neginčijamų įrodymų dėl masinių piktnaudžiavimų, taip pat žudikų būrių, susidorojimų, grobimų bei kankinimų – šimtus patvirtintų atvejų. Rusijoje buvo ruošiamasi rengti referendumą, kad demokratiškai išrinkta Maschadovo vyriausybė būtų pripažinta neteisėta ir būtų pakeista Achmado Kadirovo vadovaujama rusams paklusnia administracija, remiama FSB. Kaip Bushas galėjo visa tai pripažinti, vadindamas Putiną demokratu ir savo draugu?

Nuvedžiau Kovaliovą į Baltuosius rūmus susitikti su Tomu Grahamu. Tuo metu jis jau buvo tapęs vyresniuoju Busho patarėju Rusijos klausimais Nacionalinėje saugumo taryboje.

– Sergejau Adamovičiau, pažįstu jus jau daugelį metų, tad būsiu nediplomatiškai atviras su jumis, – tarė Tomas. – Negaiškite laiko pasakojimams apie Putiną. Mes netikime pasakomis. Žinome viską, ką galėtumėte mums apie jį papasakoti ir gal netgi daugiau. Bėda ta, kad negalime jums padėti. Nežinau, ar gerai, ar ne, bet mūsų prioritetai dabar sutelkti kitose vietose.

Visas tris dienas per tuziną susitikimų Kovaliovas nenuleido rankų – vis vien užsispyręs kartojo sąžinės priekaištus, jog ame-

rikiečių „politiniai išskaičiavimai pasiglemžia kitų žmonių – dešimčių tūkstančių – gyvybes". Jo klausytojai buvo mandagūs, bet nesusidomėję.

– Tai nėra toliaregiška politika. Vėliau ji atsigręš prieš pačią Ameriką, – įspėjo Kovaliovas.

Fredas Hiatas, *Washington Post* redaktorius, jį apibūdino kaip „paliegusį, senstelėjusį rusą, vaikštantį tarsi vaiduoklis, kurį Vašingtone visi mielai pamirštų <...> kartu su visais nepagrįstais išskaičiavimais apie Saugumo tarybos balsus bei Europos aljansų ir žvalgybos bendradarbiavimą."

Vasario 25 d. Kovaliovas su dviem Viešosios komisijos nariais atvyko į Londoną apklausti Boriso ir jo sąjungininkų. Nedalyvavau jų pokalbyje, tačiau, kaip paaiškėjo vėliau, viskas ėjosi sklandžiai. Nebuvo labai daug naujo, ką Borisas ir Saša būtų galėję pasakyti apie sprogdinimus Maskvoje. Tačiau jie pasinaudojo šia proga paleisti dar vieną ataką prieš FSB, šįkart susijusią su teatro užėmimu spalio mėnesį. Borisas pasakė kai ką, kas paskatino Kovaliovą pažvelgti į naujausią sąmokslo teoriją: tai, kad FSB galėjo būti prikišusi nagus ir prie šio išpuolio. Jis iškėlė penkis provokuojančius klausimus:

Jau ne pirmus metus vis atsiranda nuogirdų, jog FSB palaikė ryšius su Barajevo klanu. Ar FSB galėjo žinoti apie numatomą ataką?

Kaip galėjo milicijai prasprūsti pro akis maždaug penkiasdešimties teroristų atvykimas į Maskvos centrą su tonomis ginklų, amunicijos bei sprogmenų?

Kodėl visi neutralizuoti teroristai, kurie nesipriešino ir galėjo suteikti naudingos informacijos, buvo sušaudyti?

Kodėl teroristai nepanaudojo savo turimų bombų, nes dujų poveikis pasireiškė tik po dešimties minučių? Ar iš viso pastate rasta sprogstamųjų medžiagų?

Kodėl buvo panaudotos dujos, anksčiau nepasirūpinus jokiais priešnuodžiais, kas sukėlė 137 įkaitų mirtį?

Grįždamas į Maskvą Kovaliovas pareiškė, jog Komisija labiau pasidomės kontraversiškais teatro apgulties aspektais.

– Mes atidžiai peržvelgsime Berezovskio klausimus ir galbūt pridėsime dar keletą savo, – pažadėjo jis. Tuo metu IFCL įtraukė dar vieną nevyriausybinę organizaciją į savo remiamų projektų sąrašą: teatro apgulties aukų giminaičius, reikalavusius vyriausybės atsakyti į tuos pačius klausimus bei planavusius ieškoti teisybės teismuose.

Per kelias savaites į paviršių išlindo naujos informacijos, kuri su teatro apgultimi susijusias sąlygas padarė dar mįslingesnes. Pirmosiomis balandžio dienomis Jušenkovas nuvyko į Londoną. Jis susitiko su Borisu aptarti Liberaliosios Rusijos. Deputatas taip pat susitiko ir su Saša Litvinenka, kuris padavė jam vadinamąją *Terkibajevo bylą*.

Informacija juos pasiekė iš čečėnų šaltinių per Achmedą Zakajevą, kuris tuo metu gyveno Londone ir priešinosi rusų reikalavimams jį išduoti. Paaiškėjo, jog vienam Maskvos teatro teroristų pavyko išsigelbėti. Jo vardas buvo Chankpašas Terkibajevas; jis buvo minimas teroristų sąrašuose, kuriuos spausdino žiniasklaida spalio 25 d., dieną iki FSB padalinys įsiveržė į teatrą. Terkibajevas buvo gerai žinomas Čečėnijoje, įtariamas FSB taikinys, kuris dirbo Maschadovo spaudos atstovybėje 2000-aisiais. 2001-aisiais jis nusprendė prisijungti prie sukilėlių. Užfiksuoti du atvejai, 2001-ųjų balandį ir 2002-ųjų kovą, kai jį suėmė federalinės pajėgos, tačiau stebuklingai paleido. Jo pavardė teatro teroristų sąraše nustebino Zakajevą, nes jis galvojo, jog Terkibajevas dirbo rusams. Apie tai buvo sužinota kiek vėliau, lapkritį, kai Terkiba-

jevas pasirodė Baku, Azerbaidžane, kur norėjo infiltruoti čečėnų emigrantų grupeles. Jis pasigyrė „buvęs teatre". Vyras buvo paskelbtas agentų provokatoriumi ir sugrąžintas į Maskvą. Tuomet, kovo pabaigoje, jį pastebėjo Strasbūre su grupele prorusiškų čečėnų, kuriuos Kremlius atsiuntė į Europos Tarybą pareklamuoti kontraversišką kovo 23 d. referendumą Čečėnijoje, ratifikuojantį naują konstituciją. Kritikai apkaltino balsų klastojimu.

Grįžęs iš Londono, Jušenkovas perdavė Terkibajevo bylą Anai Politkovskajai, Čečėnijos korespondentei laikraštyje *Novaja Gazeta*, kuri geriau nei kas kitas išmanė painius čečėnų klanus. Įkaitų dramos metu ji buvo teatre ir ėmė interviu iš teroristų lyderio Barajevo. Dramos metu ji perdavinėjo teroristų žinutes pareigūnams, o vėliau detaliai viską aprašė. Ji buvo tinkamiausias žmogus įminti Terkibajevo mįslę.

Balandžio 17 d. Jušenkovas buvo nušautas. Po dešimties dienų pasirodė Politkovskajos straipsnis. Ji sugebėjo rasti Terkibajevą ir surengti su juo interviu. Kai po kelių mėnesių paklausiau Politkovskajos nuomonės, kodėl jis sutiko kalbėti, žurnalistė viską suvertė jo tuštybei; visgi interviu su Politkovskaja čečėnams simbolizavo aukštą statusą.

Terkibajevas patvirtino, jog buvo teatre. Jis teigė pervedęs teroristus Maskvos gatvėmis, su jais įėjęs į pastatą ir pasišalinęs prieš pat išpuolį. Didžiavosi tuo, kad buvo slaptosios rusų tarnybos agentas ir Kremliaus administracijos konsultantas. Informatorius turėjo pranešinėti apie teroristinių grupuočių veiklą. Savo straipsnyje Politkovskaja tiesiogiai kaltino pareigūnus, jog dalis jų turėjo žinoti apie būsimą įkaitų dramą.

Straipsnis tapo stulbinančia sensacija. Net ir būdama namuose Politkovskaja susilaukė didžios pagarbos iš Vakarų. Vėliau ji man prasitarė, jog Aleksandras Vershbowas, Amerikos ambasa-

dorius Maskvoje, kvietėsi ją aptarti straipsnio. Jis išdrįso teigti, jog tokio pobūdžio kaltinimai yra tokie neįtikėtini, kad juos būtina paremti neabejotinais įrodymais, kad į juos būtų kreipiamas deramas dėmesys. *Niekas nekreips dėmesio*, pamaniau prisiminęs Tomą Grahamą. Po Politkovskajos straipsnio Terkibajevas dingo kaip į vandenį, nors daugelis Maskvos žurnalistų bandė jį rasti. Po aštuonių mėnesių pranešta, jog jis buvo nužudytas, susidūrus automobiliams Čečėnijoje.

2003-iųjų kovo pradžioje Trepaškinas įvykdė savo pažadą. Niekas taip ir nesužinojo, kaip jam pavyko, tačiau vieną dieną Jušenkovui ir Kovaliovui jis nurodė Gočijajevo verslo partnerio vardą, pavardę, paso numerį, adresą ir telefono numerį. Nuostabą sukėlė tai, kad FSB niekada nebuvo paminėjusi šio asmens tarp įtariamųjų. Ar tai buvo žmogus, apgaule privertęs Gočijajevą išnuomoti tas patalpas, kuriose vėliau buvo padėtos bombos? Gočijajevas teigė, kad partneris jam skambino 5 val. ryto, beveik prieš pat pirmosios bombos sprogimą. Dabar tai buvo galima lengvai patikrinti.

Dar vienas dalykas, kurį Trepaškinui pavyko iškasti, buvo Gočijajevo mobiliojo telefono numeris, iš kurio jis, kaip manoma, skambino įspėti pareigūnus apie kitas dvi vietas, kuriose rasti sprogmenys. Tai irgi buvo nesunku patvirtinti. Jušenkovas nedelsdamas persiuntė šią informaciją oficialiems sprogdinimų tyrėjams. Atsako nesulaukta, išskyrus tai, jog Trepaškinas buvo pakviestas į prokuratūrą, kur jam pranešė, kad jam bus pareikšti kaltinimai dėl trijų pažeidimų, nustatytų jo namuose prieš penkiolika mėnesių. Kol susirinkę žurnalistai laukė, ar Trepaškinas išeis iš pastato, Jušenkovas pareiškė, jog Trepaškino spaudimas yra glaudžiai susijęs su jo darbu Viešojoje komisijoje. Trepaškinas buvo paleistas, tik niekas negalėjo pasakyti, kuriam laikui.

Tuomet, kovo 11 d., Felštinskis ir Saša pranešė atnaujinę ryšį su Gočijajevu. Buvo panašu, jog pastarasis išvyko iš Gruzijos; labiausiai tikėtina, kad tuo metu jis laikėsi Turkijoje. Jo tarpininkas pasiūlė susitikti „trečiojoje šalyje“ ir pažadėjo vėl susisiekti, kad aptartų detales.

Visoms pusėms buvo aišku, jog siūlo galas bus rastas, kuomet Lefortove laikomi du įtariamieji paklius į teismą. Tanios ir Alionos atstovas Trepaškinas sugebėtų kelti taiklius klausimus teisme, o Jušenkovas padarytų viską, kad išreklamuotų bet kokius prieštaringumus iš teismo salės. Todėl Saša ir Felštinskis stengėsi aplenkti FSB ir pirmieji susitikti su Gočijajevu, kad šis išsamiai viską paliudytų, kol jo niekas nenužudė ar nesučiupo. Man jau atrodė, jog turime tvirtą pagrindą po kojom. Tačiau atsitiko nelaimė.

2003 m. balandžio 17 d. Nenustatytas ginkluotas nusikaltėlis nužudo Sergejų Jušenkovą prie pat jo namų Maskvoje. Sukrėsti Dūmos nariai sutinka, jog tai – politinė žmogžudystė. Dauguma stebėtojų žmogžudystę sieja su Viešosios komisijos vicepirmininko postu. Denveryje Aliona Morozova atvirauja:

– Bijau, kad grįžimas į Rusiją man keltų mirtiną pavojų, todėl prašau Jungtinių Valstijų pareigūnų suteikti man politinį prieglobstį.

Nužudytojo deputato laidotuvių metu sakydamas kalbą, Putinas giria „nuostabų politiką, gynusį demokratiją ir laisvę Rusijoje“.

Ilgą laiką turėjau dvejopą nuomonę dėl to, kas ir kodėl nužudė Jušenkovą. Jo žmogžudystė atitiko sąmokslo teorijos šablonus, pradedant gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimais, baigiant netikėtu Terkibajevo atsiradimu. Tačiau nė vienas iš jų nebuvo

įrodytas, o kaip mokslininkas turėjau neatmesti ir atsitiktinumo tikimybės, kad ir kaip neįtikėtinai ji skambėtų. Intuityviai atrodė logiška, jog Jušenkovą nužudė FSB, nes jis buvo daugiausiai kalbantis jų kaltintojas. Tuomet pasirodė priešinga teorija apie Jušenkovą. Po dviejų mėnesių nuo įvykdytos žmogžudystės milicija sugavo jo žudikus. Paaiškėjo, jog abu buvo gerai žinomi nusikaltėliai ir narkomanai, kuriems už *darbą* sumokėjo Aleksandras Vinikas, Liberaliosios Rusijos narys iš Syktyvkaro provincijos centro. Vinikas pripažino kaltę ir išdavė, kad veikė prašomas Michailo Kodanevo, Jušenkovo priešininko dėl Liberaliosios Rusijos valdymo. Jiems keturiems pakliuvus į teismą, vienintelis Kodanevas neigė kaltę. Jis kaltino Viniką melu.

Tačiau Kodanevas turėjo motyvą. 2002-ųjų liepą, praėjus porai mėnesių nuo Liberaliosios Rusijos įkūrimo, Jušenkovas kalbėjosi su aukštu pareigūnu iš Teisingumo ministerijos, kuris tiesiai šviesiai pasakė, jog jokiu būdu neregistruos partijos 2003-iųjų rinkimams, jeigu kandidatų sąrašuose bus Berezovskis. Tai buvo aiškus prezidento nurodymas. Jušenkovui neliko ką daryti; jis sutiko atsisakyti Boriso. Partija skilo į dvi dalis: vienoje – Jušenkovo sparnas, kitoje – Berezovskio. Tuomet Jušenkovas atvyko į Londoną, susėdo su Borisu ir susitarė – kai partija bus įregistruota, Boriso sparnas sugrįš prie Jušenkovo. Boriso sparne Kodanevas buvo antras pagal svarbą, o partijai vėl susijungus, jo statusas būtų sumažėjęs. Prokuratūros duomenimis, jis pasamdė žudiką, kai sužinojo apie Jušenkovo susitarimą su Borisu.

Viniko parodymai įtikino teisėją skirti Kodanevui laisvės atėmimą dvidešimčiai metų. Su Kodanevu buvau porą kartų susitikęs Londone, man jis nepatiko. Tačiau Saša užtikrintai tvirtino, jog visa tai buvo surežisuota. Jo manymu, FSB pasamdė žudikus iš kalėjimo. Jiems buvo pažadėti keli mėnesiai laisvės ir likusios

bausmės sušvelninimas mainais už šią žmogžudystę ir Viniko įvardijimą užsakovu. Savo ruožtu Vinikui buvo liepta kaltinti Kodanevą, nes kitu atveju jam būtų grėsęs kalėjimas iki gyvos galvos. Saša nė neabejojo; per gyvenimą jis buvo matęs tuzinus tokių atvejų. Siekdamas įvelti sprogdinimų istoriją į savo rinkimų kampaniją, Jušenkovas tapo labai grėsmingas; Kontorai neegzistavo kliūtys, galėjusios ją sustabdyti. Jis stebėjosi, kaip aš to nesuvokiau? Jušenkovas buvo ne pirmas ir ne paskutinis, spėjo jis.

– Jie visuomet pateiks įtikinamą *pasakėlę*. Tai – neatsiejama šio amato dalis.

Iš tiesų septynis mėnesius prieš Jušenkovo žmogžudystę, jo bendrininkas Vladimiras Golovliovas, Dūmos narys, atsakingas už Liberaliosios Rusijos finansinius reikalus, buvo nušautas, kai vedžiojo šunį. Žudikai nebuvo rasti. Visi tikėjo, jog tai – verslo konfliktas; Golovliovas buvo įsitraukęs į daugelį privatizavimo sandėrių.

Praėjus trims mėnesiams nuo Jušenkovo mirties, Jurijus Ščekočichinas, vienas rinkimų kampanijos lyderių, *Novaja Gazeta* žurnalistas ir Viešosios komisijos narys, staiga mirė nuo netikėtos *alerginės reakcijos*. Jo medicinos kortelė buvo *įslaptinta*. Kolegos bei šeimos nariai įtarė, kad vyras buvo nunuodytas dėl to, kad aktyviai tyrė FSB veiklą.

– Matai, – tarė Saša mums sužinojus apie mįslingą Ščekočichino mirtį, – argi nesakiau?

Saša buvo operatyvininkas, o ne mokslininkas. Netikėjo sutapimais. Jis matė esmę.

2003 m. balandžio 30 d., Maskva. Generalinė prokuratūra paskelbia oficialias dabar jau užbaigto gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimų tyrimo išvadas. Pagal jas, sprogdinimus vykdė devyni

islamistų kovotojai. Penki iš jų jau buvo mirę, tarp jų ir Jordanijoje gimęs Amiras Chatabas; jis mirė nuo užnuodyto laiško, kurį atnešė dvigubas FSB agentas. Du vis dar buvo laisvėje, taip pat ir atakų organizatorius Achemezas Gočijajevas. Du vyrai buvo sulaikyti. Jusufas Krymšamchalovas ir Adamas Dekuševas turėjo stoti prieš teismą dėl terorizmo. Borisui Berezovskiui prokurorų tyrimas neskyrė daug dėmesio.

Gegužės 15 d. nusileidau Stambule, nusiteikęs dėti visas pastangas, kad susitikčiau su Gočijajevu. Prieš kelias savaites žmogus, pasivadinęs jo atstovu, vedė derybas su Felštinskiu. Šį kartą už visą informaciją ir asmeninį interviu su Gočijajevu jis reikalavo pinigų. Pradėjo nuo 3 milijonų dolerių. Labai greitai jo kaina nukrito iki pusės milijono; dar po kelių dienų prašė tik 100 000 tvirtindamas, jog tai – paskutinis siūlymas. Felštinskiui nepavyko jo įtikinti telefonu, kad *ne* reiškė *ne*, o ne bandymą derėtis dėl kainos.

Mes buvome įsitikinę, jog Gočijajevas vienu ar kitu būdu buvo valdomas kitų asmenų. Pirmiausia, vienas jis nebūtų sugebėjęs patekti į Turkiją be kažkieno pagalbos, pinigų ir suklastotų dokumentų, nes buvo Interpolo ieškomųjų sąrašuose. Antra, Felštinskiui skambinęs derybininkas atrodė labai patyręs ir labai stengėsi. Kai Borisas paklausė mano nuomonės, buvau nusiteikęs prieš bet kokius pinigų mokėjimus, nes taip galima pakliūti į spąstus ir sulaukti katastrofiškų pasekmių. Pasisiūliau savanoriu į antrą nenuspėjamą misiją Turkijoje, kad viską išsiaiškinčiau.

Kelionę aptarinėjau su Achmedu Zakajevu, tad šis pasiūlė man savo sargybinį, Stambule esantį čečėną, kuris laukė manęs prie *Hilton* viešbučio. Įsėdome į geltoną turkišką taksi. Mums artėjant prie įvažiavimo į *Kempinski* viešbutį ant Bosforo kran-

tų, kur turėjau susitikti su tarpininku, pajutau nostalgiją savo ir Sašos nuotykiams prieš trejus metus.

– Negaliu ten eiti, – tarė mano sargybinis. – Palauksiu lauke. Turiu ginklą, – jis patapšnojo sau per liemenį, – o jie turi metalo detektorius prie įėjimo.

Labai nuraminai, pagalvojau. Tai reiškė, jog tas, su kuriuo susitiksiu, taip pat neturės su savimi metalinių daiktų.

Mano pašnekovas buvo apie keturiasdešimt penkerių ir kalbėjo taisyklinga rusų kalba. Jis buvo labiau panašus į mokytoją, o ne partizaną. Paaiškino, jog pinigų prašo dėl to, kad turėjo kitoje vietoje apgyvendinti Gočijajevą, nes jį visi medžiojo. Pasiūlė mums galvoti apie tai kaip apie liudininkų saugojimo programą.

– Negalime jums mokėti nė cento, – spyriausi. – Mes nežinome, kas jūs esate. Nenoriu įžeisti, bet galite būti grupelė teroristų arba FSB samdiniai. Jums sumokėdami galime pakenkti sau. O Gočijajevas su jam pateiktais rusų kaltinimais jau savaime pasmerktas. Anksčiau ar vėliau jį sugaus. Vienintelis jo šansas – papasakoti tiesą ir tikėtis, jog galėsime jį apginti.

– Turiu pasitarti su vyresnybe, – tarė mokytojas. – Grįšiu po valandos.

Kol jo nebuvo, pietavau vienas, žvelgdamas į Bosforu link Rusijos krantų plaukiančius laivus. Galiausiai jis grįžo.

– Jeigu jums rūpi, kas mes esame, mano bosas perduoda jums linkėjimus. Jūs buvote susitikę vienoje sodyboje netoli Maskvos.

Tokiu būdu jis norėjo pasakyti, kad kalbėjo apie Movladi Udugovą, buvusį Čečėnijos vicepremjerą, tapusį islamistų ideologu. Jokiu būdu negalėjome jam mokėti.

– Klausykite, – tariau, – jūsų bosas suprasdamas situaciją turėtų žinoti, kad negali būti net kalbos apie pinigus. Geriausia, ką galiu pasiūlyti, yra tai: mes rastume laikraštį Londone, kuris

galbūt susidomėtų galimybe sumokėti už Gočijajevo interviu. Jei jūsų bosas sutinka, paskambinkit man arba parašykit elektroninį laišką.

Taip ir atsisveikinome. Jie nepaskambino ir neparašė laiško.

Auštant Gočijajevo pėdsakams mūsų tyrimo perspektyva blyško. Po Jušenkovo ir Ščekočichino mirties Viešoji komisija praktiškai nustojo veikti. Kovaliovas buvo per senas ir per daug užsiėmęs savo darbu dėl Čečėnijos, kad galėtų skirti daug energijos sprogdinimų tyrimams. Tiesą sakant, jis jau rengėsi į pensiją; buvo sakęs, kad nekandidatuos dar vienai kadencijai į Dūmą. Komisijoje neliko taip smarkiai motyvuotų žmonių. Vienintelis Trepaškinas nenustojo dirbęs.

Kažkurią liepos dieną paskambino Saša:

– Atskrisk į Londoną, turiu naujienų.

Paaiškėjo, kad Trepaškinas vėl atrado kai ką svarbaus. Jis buvo neseniai išsiuntęs kurjerį su krūva dokumentų Sašai.

Tirdamas senų laikraščių iškarpas, Trepaškinas rado pradinį sprogdinimų Gurjanovos gatvėje kaltininko portretą, kurį milicija išplatino iškart po rugsėjo 9 d. įvykio. Po dviejų dienų laikraščiai spausdino visai kito pagrindinio įtariamojo nuotrauką; tai buvo Gočijajevo nuotrauka. Pirmasis portretas buvo gan detalus, todėl Trepaškinas manė, jog atpažino jame pavaizduotą žmogų: Vladimirą Romanovičių, įtariamą čečėnų vadovaujamos plėšikų gaujos narį. Tą bylą Trepaškinas narpliojo prieš septynerius metus, dar tebedirbdamas FSB. Tuo metu jo viršininkai liepė palikti Romanovičių ramybėje, nes jis dirbo FSB.

Trepaškinas parodė portretą buvusiam FSB kolegai. Jis sutiko: tai buvo Romanovičius, slaptas agentas, kuris dirbdavo etninėse kaukaziečių grupuotėse Maskvos nusikaltėlių pasaulyje. Roma-

novičių užmušė iš įvykio vietos pabėgęs automobilio vairuotojas Kipre, 2000-ųjų vasarą, praėjus keliems mėnesiams po sprogimų Maskvoje.

2003-iųjų liepą Tania Morozova atvyko į Rusiją aplankyti savo senelių. Maskvoje, pasinaudodama savo nusikaltimo aukos statusu, ji, lydima savo patikėtinio Trepaškino, susitiko su oficialiu FSB tyrėju. Susitikimas nedavė labai apčiuopiamų rezultatų, tačiau Trepaškinui buvo leista peržvelgti bylą. Romanovičiaus portreto joje nebuvo.

Tuomet Trepaškinas ieškojo Romanovičiaus portreto, išspausdinto 1999-ųjų rugsėjo 9 d. Jis rado žmogų, vardu Markas Blumenfeldas. Jis anksčiau buvo to namo, kuriame gyveno Tania Gurjanovos gatvėje, turto valdytojas. Taip, atsakė Blumenfeldas, rytą po sprogdinimų jis vietinei milicijai apibūdino žmogų, kuris buvo išsinuomojęs patalpas rūsyje. Tačiau po kelių dienų, tęsė liudininkas, jį nugabeno į Lefortovą, kur FSB pareigūnai spaudė pakeisti parodymus ir *atpažinti* kitą žmogų nuotraukoje. Tai buvo Gočijajevo nuotrauka.

Sašai tai patiko.

– Sakiau tau, Trepaškinas yra aukščiausios klasės! Dabar galėsime pričiupti tuos niekšus.

Trepaškinas prašė šį atradimą laikyti paslaptyje iki dviejų įtariamųjų dėl sprogdinimų teismo proceso, kuris buvo suplanuotas spalio 31 d. Teisme Trepaškinas turėjo atstovauti Taniai ir Alionai.

Spalio 23 d., Maskva. Agentūra Interfax *praneša, jog buvęs FSB pareigūnas Michailas Trepaškinas suimtas ir kaltinamas neteisėtu ginklo laikymu. Trepaškinas uždarytas Maskvos srities areštinėje, kai milicija jo automobilyje rado neregistruotą pistoletą. Trepaškinas tvirtina, jog ginklas buvo pakištas.*

◆

Paaiškėjo, kad iki paskutinio siūlelio sistemą pažįstantis Trepaškinas buvo pasiruošęs nenumatytiems atvejams. Kelias dienas prieš suėmimą jis davė Romanovičiaus bylos kopiją vienam *Moskovskije Novosti* žurnalistui, Igoriui Korolkovui. Po Trepaškino suėmimo Korolkovas nuskubėjo pas Blumenfeldą, kad šis patvirtintų faktus. Viskas atitiko.

„Lefortove jie parodė man tam tikro žmogaus fotografiją, – įrašytame interviu pasakojo Blumenfeldas, – ir pasakė, jog tai buvo Gočijajevas, kad kaip tik jam nuomojau rūsio patalpas. Atsakiau, jog šio žmogaus niekad nebuvau matęs, tačiau jie spaudė mane atpažinti Gočijajevą. Pagaliau supratau, ko iš tikrųjų norėjo, nesiginčijau ir pasirašiau ant parodymų."

Korolkovo pasakojimas plito, tačiau tai jau buvo 2003-iųjų pabaiga, kada Putino žiniasklaidos perversmas buvo baigtas. Visos televizijos ir praktiškai visi spausdinami leidiniai buvo paklusnūs Kremliui. Lapkričio 11 d. *Moskovskije Novosti* pasirodęs Korolkovo pasakojimas Rusijoje buvo ignoruojamas.

Kaip buvo galima nuspėti, Baltuosiuose rūmuose į jį irgi niekas nekreipė dėmesio. Tačiau, nepaisant to, atsirado keletas susidomėjusių ir mūsų sąmokslo teorijos pamažu tapo rimčiau svarstomos. 2003-iųjų lapkričio 3 d., kalbėdamas Senate, Jungtinių Valstijų senatorius Johnas McCainas pareiškė:

– Egzistuoja keletas įtikinamų įrodymų, jog Rusijos FSB prisidėjo prie šių atakų vykdymo.

2003 m. gruodžio 30 d., Maskva. Rusijos milicija ir FSB agentai sulaiko sunkvežimį ir konfiskuoja penkis tūkstančius Sprogdinant Rusiją *kopijų pakeliui iš Pskovo į Maskvą.*

◆

2004 m. sausio 11 d. Maskvos teisėjas nuteisia Adamą Dekuševą ir Jusufą Krymšamchalovą kalėti iki gyvos galvos už dalyvavimą 1999-aisiais Maskvoje rengtuose sprogdinimuose. Teismas truko du mėnesius, jis buvo uždaras ir be prisiekusiųjų.

Saulėtą 2005-ųjų rugsėjo 15 d. atvykau į Kijevą, Ukrainos sostinę, susitikti su ką tik iš kalėjimo paleistu Michailu Trepaškinu. Su manimi buvo Andrejus Nekrasovas, filmų kūrėjas, kuris rengė dokumentinį filmą apie Tanią ir Alioną Morozovas. Mes atvykome su misija: įkalbėti Trepaškiną bėgti į Vakarus. Norėjau pakartoti Sašos istoriją, o Andrejus – viską nufilmuoti.

Trepaškiną paleido per FSB neapdairumą. 2004-aisiais byla dėl nelegalaus ginklo laikymo sugriuvo, todėl jis buvo išteisintas. Tačiau jam skirta trijų su puse metų kalėjimo bausmė už valstybės paslapčių atskleidimą. Šis kaltinimas vilkosi jau nuo 2002-ųjų, kuomet buvo rasti seni KGB įrašai jo stalo stalčiuose. Atlikęs du trečdalius bausmės Dievo užmirštame Nižnij Tagil miestelyje Uralo kalnuose, jis paprašė svarstyti jo paleidimą, pasitikint garbės žodžiu. Jis buvo pavyzdingas kalinys, nors tapo rakštimi užpakalyje kalėjimo administracijai, nes kaip teisininkas rašė skundus atstovaudamas visiems kaliniams. Administracija patenkino jo prašymą.

Turbūt Nižnij Tagile niekas nežinojo apie Trepaškiną. Jis nebuvo nacionalinio lygmens žvaigždė, o pirmą kartą teistas eilinis buvęs FSB pareigūnas, atlikinėjantis bausmę už ne itin didelį nusikaltimą, tad jį paleido. Niekam nepranešęs jis grįžo namo ir nustebino žmoną Tatjaną, netikėtai pasirodęs prie durų.

Iki to laiko Gusia ir Igoris Malašenka su Boriso investicijomis sukūrė naują kanalą, Tarptautinę Rusijos televiziją (RTVI). Įsikūrusi Niujorke, ji buvo plačiai transliuojama visame pasauly-

je, nuo Kalifornijos iki Kijevo ir Izraelio – visur, išskyrus pačią Rusiją. „Mes vieninteliai pateikinėjame žinias be Kremliaus cenzūros“, – skelbė RTVI reklama. Mačiau interviu su Trepaškinu, paimtą Maskvoje. Jis tvirtino, jog tęs savo darbą tirdamas gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimus bei taip pat norėtų išsamiau patyrinėti teatro apgultį. Dar pridūrė, jog norėtų inicijuoti naują žmogaus teises ginančią grupę, ginančią kalinių teises.

Šis žmogus pamišęs, pamaniau. Kaip ir reikėjo tikėtis, jau kitą dieną Generalinė prokuratūra pateikė apeliaciją dėl jo paleidimo.

– Michailai Ivanovičiau, susitikime toje pačioje vietoje, kaip ir paskutinįkart, – pasiūliau jam telefonu. – Ir atsivežkite savo šeimą.

Keista, tačiau jo pasas, leidžiantis išvykti į užsienį, nebuvo konfiskuotas.

Jam ir Tatjanai lipant į lėktuvą Šeremetjevo oro uoste, su Nekrasovu stebėjome visą veiksmą saugiais mobiliaisiais telefonais. Laikėme špygas, kad jų nesustabdytų paskutinę akimirką.

Tatjana Trepaškina, žavi šviesiaplaukė, maždaug trisdešimties, labai nudžiugo išgirdusi mano pasiūlymą patraukti į Vakarus, į normalų gyvenimą po dviejų košmariškų paskutinių metų. Tačiau Trepaškinas nenorėjo išvykti iš Rusijos. Kelionę į Kijevą jis laikė užtarnautomis atostogomis.

– Jie tave per klaidą paleido. Jei grįši, tave įkiš atgal į kalėjimą ir ten pribaigs, – choru įkalbinėjome.

Viską jau buvau suplanavęs. Mašina laukė važiuoti paimti jų vaikų, kurie viešėjo pas Tatjanos mamą viename Rusijos kaime, netoli nuo Ukrainos sienos. Mes galėjome lengvai parūpinti jiems bilietus į Seišelius ar Barbadosą, nes ten nebuvo reikalaujama vizų iš Rusijos piliečių. Jie iššoktų bet kuriame tarpiniame oro uoste Vakarų Europos šalyje ir paprašytų politinio prieglobsčio.

Borisas kelerius metus sutiko juos paremti. Iš esmės tai buvo tokia pati situacija kaip ir Sašos.

– Jei pabėgsiu, tai gali sumažinti žmonių pasitikėjimą mano darbais, – tarė Trepaškinas. – Galbūt nepatikėsite, bet kalėjime sutikau daug gerų žmonių. Visi mano, jog esu teisus. Ypač FSB pareigūnai. Yra daugybė sąžiningų pareigūnų. Pabėgdamas tapsiu išdaviku.

Paskambinome į Londoną Sašai.

– Miša, nebūk kvailas. Daryk, ką Aleksas liepia. Rasime tau darbo. Tokių žmonių kaip tu visuomet reikia. Jau pakalbėjau su keletu draugų Ispanijoje.

Trepaškinas buvo nepalenkiamas.

Paskambinau Borisui.

– Jis nori būti herojus, – papasakojau jam.

– Jis – sumautas idiotas, – atsakė Borisas. – Duok man su juo pakalbėti. Pateiksiu tokį pasiūlymą, kokio neįmanoma atmesti.

Borisas pasiūlė jam kreiptis politinio prieglobsčio į Ukrainą, jei nenori vykti į Vakarus. Mes suteiktume jam darbą fonde ir padėtume įsikurti. Po Oranžinės revoliucijos Ukraina buvo laisva šalis. Ukrainiečiai jo tikrai neatstumtų.

Tačiau Trepaškinas ir to atsisakė. Netgi Jelena Bonner, prieš šešerius metu padėjusi man panašioje situacijoje su Berezovskiu, nesugebėjo jo perkalbėti. Trepaškinas paprasčiausiai buvo ne tas žmogus, kuris bėgtų. Jis buvo pasiryžęs kovoti iki paskutinio kraujo lašo.

Nusprendžiau pakeisti taktiką:

– Kodėl tau nenuskridus į Seišelius, kol tavo paleidimas svarstomas? Įstatymai juk nedraudžia išvykti atostogų. Jei jie paliks tave ramybėje, galėsi keliauti namo. Jei jie pareikš, kad tau gresia sugrįžimas į kalėjimą, tuomet galėsi apsispręsti.

– Aš labai norėčiau į Seišelius, – svajingai ištarė Tatjana.

– Ne, – atkirto Trepaškinas. – Mes važiuosim namo.

Tatjana pratrūko. Ji rėkė, jog tekėjo už FSB pareigūno, o ne kalinio. Visą laiką ji manė, jog tai Berezovskio žmonės juo manipuliavo, tačiau dabar pamatė, kad jis pats save žlugdo. Jis negalvojo apie vaikus. Moteris davė žodį, kalėjime niekada jo nebelankys. Ji buvo beveik apimta isterijos. Nebuvo taip lengva ją nuraminti.

Tačiau viskas veltui. Kitą rytą mes palydėjome juos į lėktuvą, skrendantį į Maskvą.

Kitą dieną FSB agentų būrys pasirodė jų dviejų kambarių bute, išsivedė Trepaškiną į mašiną ir trisdešimt šešias valandas vežė atgal į Nižnij Tagilą. Uždarė jį vienutėje, laukdami paleidimo svarstymo galo, o po kelių dienų pervedė į kitą kamerą.

– Jis nemąsto, – skrendant iš Kijevo į Ciurichą sakiau Nekrasovui.

– Jis – kankinys, – atsakė Nekrasovas. – Visi kankiniai yra kažkiek kvanktelėję. Problema ta, kad jis pirmiausia turi nusižudyti. Taip padaręs bus tikras kankinys. Ketinu sukurti apie jį filmą *Mūsų laikų didvyris*. Bet jei jis išeis iš kalėjimo, bijau, kad filmas nebus labai populiarus.

Iškalėjęs visą bausmės laiką, Trepaškinas buvo paleistas 2007-ųjų lapkritį. Dabar jis ramiai gyvena Maskvoje. Filmas apie jį nebuvo labai sėkmingas; kitas dokumentinis Nekrasovo filmas *Maištininkas* apie Sašą 2007-aisiais pateko į Kanų festivalį.

13 skyrius
Laimikis

Vienaip ar kitaip karas Čečėnijoje tapo ypač svarbus Sašai ir Marinai, Borisui ir Putinui, Achmedui Zakajevui, man ir kiekvienam iš mūsų rato. Čečėnija tapo Rusijos demokratijos kapinėmis ir bene ryškiausia priežastimi, kodėl Rusija atitolo nuo Vakarų. Boriso nesutarimai su Karo partija ir jo konfliktai su FSB įsuko Sašą į Kremliaus galios verpetą. Viskas prasidėjo nuo Čečėnijos. Putinui Čečėnija tapo nesibaigiančia dziudo kova ir tais klijais, kurie sutvirtino jo abipusę priklausomybę, pragaištingą ryšį su George'u Bushu.

Čečėnija įkvėpė tas tamsiąsias Kremliaus jėgas, kurias laikėme savo sąmokslo teorijų blogiečiais – nuo sprogdinimų Maskvoje iki teatro apgulties ir paties Sašos nužudymo. Solidarumas su Čečėnijos aukomis suartino Sašą su Achmedu Zakajevu, kuris paskutiniais Sašos gyvenimo metais buvo tapęs geriausiu jo draugu.

Zakajevas atvyko į Angliją 2002-ųjų vasarą. Jo atvykimas ir įsiliejimas į Berezovskio stovyklą pavertė Londoną Rusijos antikarinės kampanijos centru. Ši stovykla taip pat tapo didžiausiu Putino galvos skausmu ir priežastimi, kodėl Kremlius ilgainiui paskelbė Londoną „čečėnų teroristinių veiksmų“ kūrimo vieta. Londono brolijos neutralizavimas tapo pagrindiniu Rusijos politiniu prioritetu. Pirmiausia Rusijos vyriausybė gražiai paprašė britų išduoti Borisą ir Zakajevą; jiems atsisakius, Kremlius viešai pasmerkė „dvigubus britų standartus“. Nepasiteisinus legaliems veiksmams, į Londoną pradėjo plūsti smogikų būriai.

2002 m. rugpjūčio 19 d., Groznas, Čečėnija. Sukilėlių raketa pamuša didžiulį Mi-26 sraigtasparnį pakeliui į rusų karinę būstinę Chankaloje. Žūsta 119 žmonių. Tai daugiausia aukų pasiglemžęs įvykis per trejus metus trunkantį karą Čečėnijoje.

2002-ųjų rugpjūtį, Čečėnijoje skambant laidotuvių varpams, padėjau surengti susitikimą tarp Zakajevo ir buvusio NSC sekretoriaus Ivano Rybkino, vieno iš nedaugelio rusų politikų, kurie priešinosi Putinui. Jis norėjo paskubinti Putiną nutraukti aklavietėje atsidūrusį karą.

Konflikto nebuvo įmanoma nė vienai pusei laimėti. Rusų pajėgos valdė didžiąją dalį šalies – bet tik dienos metu. Naktį šalis atsidurdavo sukilėlių rankose, kurie turėjo požemines slėptuves kiekviename mieste ir kaime. Partizanai užminuodavo kelius ir rengdavo staigius išpuolius, po kurių pabėgdavo, kad nukamuotų rusų pajėgas. Visame Šiaurės Kaukaze radikalieji Šamilio Basajevo pasekėjai įgavo vis daugiau galios kiekvieną savaitę. Tai kėlė grėsmę, jog šis regionas galėjo tapti islamo ekstremistų žeme. Slapstydamasis kalnuose, prezidentas Aslanas Maschadovas ragino derybas ir leido suprasti, jog jis nebereikalavo visiškos ne-

priklausomybės. Rusų armijoje ir didžiojoje Maskvos politinio spektro dalyje nepasitenkinimas karu vis augo.

Vakarai ir liberalusis Rusijos sparnas užsispyrę priešinosi apšaukti Maschadovą teroristu. Du jo įgaliotiniai, Zakajevas Europoje ir Iljasas Achmadovas Jungtinėse Valstijose, laisvai važinėjo po Vakarų sostines, susitikinėdami su Kongreso nariais ir įvairiais Europos įstatymų leidėjais. Vakarų vyriausybės, taip pat ir Jungtinės Valstijos, švelniai spaudė Putiną sutikti derėtis, nes Čečėnijos krizė skatino neigiamas aistras musulmoniškose šalyse.

Tačiau Putino pozicija nesikeitė. Nuo pat pirmosios dienos tai buvo jo karas, todėl negalėjo sau leisti jokia kaina jo pralaimėti (jau neminint to, kad vėliau neišvengiamai būtų atskleisti generolų karo nusikaltimai). Susitaikymas su Maschadovu jam reikštų žeminančią nesėkmę; jis reikalavo besąlygiško pasidavimo. Putinas labai emocionaliai priėmė karą ir viską darė iš asmeninių paskatų. Jį kalbinę žurnalistai žinojo, kad Čečėnija buvo ta tema, apie kurią kalbėdamas jis akivaizdžiai įsiunta. Kartą jo emocijos viešai prasiveržė. Prancūzų žurnalistui spaudos konferencijoje paklausus: „Ar nemanote, kad norėdamas išnaikinti terorizmą jūs išnaikinsite čečėnų populiaciją jų šalyje?“, Putinas perbalo ir nebesitvardė:

– Jei norite tapti islamo radikalu ir būti apipjaustytas, kviečiu jus į Maskvą, nes mes esame gabi tauta ir turime savo specialistų. Rekomenduoju jums pasidaryti tokią operaciją, po kurios ten niekas nebeaugs.

2002-ųjų rugpjūčio 16 d. gavome telegramą, jog Ivanas Rybkinas, buvęs NSC sekretorius ir Dūmos pirmininkas, nepaklusdamas oficialiai Kremliaus strategijai, Ciuriche susitiko su specialiuoju Maschadovo patikėtiniu Achmedu Zakajevu aptarti, kaip Rusija ir Čečėnija galėtų pradėti taikos derybų procesą. Kurjeriai ir užkoduotos žinutės padėjo viską nuslėpti nuo FSB. Rybkiną

pasitikau Ciuricho oro uoste ir nuvežiau jį į *Savoy* viešbutį, kur laukė Zakajevas.

Jie susitiko kaip seni draugai. 1997-aisiais jie praleido valandų valandas derybose dėl pokario ryšių tarp Čečėnijos ir Rusijos, po kurių keletas punktų taip niekada ir nebuvo išpildyti dėl antrojo karo. Šį kartą Rybkinas neatstovavo Kremliui, bet Zakajevas turėjo visus sukilėlių vyriausybės įgaliojimus. Jų susitikimas buvo tarsi antausis Putinui; tai prieštaravo jo tvirtinimams, jog sukilėliai buvo teroristai. Pietaudami surašėme siūlymą: „Abi pusės turėtų grįžti prie 1997-ųjų gegužės 12 d. sutarties, kurią pasirašė Borisas Jelcinas ir Aslanas Maschadovas."

Valgydami desertą susiskambinome su *Associated Press* (Amerikos naujienų agentūra) ir *Echo Moskvy.*

– Esu įsitikinęs, jog taika yra įmanoma. Žinau, kaip galima ją pasiekti, – pareiškė Rybkinas. – Vos grįžęs į Maskvą pabandysiu susitikti su prezidentu Putinu ir pasakyti, kaip tai galime padaryti.

– Mūsų pusė visiškai sutinka, – pridėjo Zakajevas. – Prezidentas Maschadovas pasirengęs taikai. Dabar kamuolys Kremliaus aikštelės pusėje.

Žinoma, Putinas atsisakė susitikti su Rybkinu. Kareivių motinų sąjunga rėmė Rybkino iniciatyvą, o Rusijos elito ir užsienio lyderių spaudimas Kremliui dėl karo užbaigimo padidėjo. Vėliau Rybkinas man pasakojo, kad jam grįžus į Maskvą, visų pažiūrų žmonės – nuo liberalų iki komunistų ar karininkų – skambino jį pasveikinti.

Rugpjūčio 30 d. buvo paskelbta, kad keli rusų politikai, tarp jų ir vienas buvęs Dūmos pirmininkas Ruslanas Chasbulatovas bei deputatas žurnalistas Jurijus Ščekočichinas, Lichtenšteine susitiko su Zakajevu po susitikimo Ciuriche. Po to niekas kitas, iš-

skyrus buvusį ministrą pirmininką Primakovą, kuris vis dar turėjo daug įtakos žvalgybos bendruomenėje, nesirodė viešai paremti derybų su čečėnais.

Rugsėjo pradžioje Rybkinas nuvyko į Tbilisį susitikti su Gruzijos prezidentu Eduardu Ševarnadze, kuris rėmė taikos iniciatyvą. Ši išvyka tikriausiai labai suerzino Kremlių: tą pačią savaitę Putinas nusiuntė laišką JT generaliniam sekretoriui Kofi Annanui, grasindamas kariniais veiksmais Gruzijai dėl čečėnų įsileidimo į Pankisio tarpeklį.

Boriso remiamas Rybkinas planavo dalyvauti 2004-ųjų Rusijos prezidento rinkimuose. Jo taikos iniciatyva buvo savotiška įžanga į rinkimų kampaniją.

Spalio 23 d. lydėjau Rybkiną Vašingtone iš susitikimo su senatoriumi Richardu Lugaru pietų su buvusiu Jungtinių Valstijų nacionalinio saugumo patarėju Zbignevu Brzezinskiu. Pakeliui išgirdome pritrenkiančias naujienas: čečėnų gauja, vadovaujama Movsaro Barajevo, paėmė septynis šimtus žmonių įkaitais Maskvos teatre. Taikos viltis liko palaidota.

2002 m. spalio 30 d., Kopenhaga. Policija suima Achmedą Zakajevą, separatistų prezidento Aslano Maschadovo patikėtinį, kai šis atvyksta į danų sostinę Pasaulio čečėnų Kongreso atidarymui. Zakajevas sulaikomas pagal Rusijoje išleistą Interpolo orderį, įvardijantį jį įtariamuoju teatro užėmimu praeitą savaitę. Kopenhagos teismas skiria Zakajevui kardomąją priemonę dviem savaitėms, kad Danijos Teisingumo ministerija turėtų laiko apsvarstyti prašymą jį išduoti. Tą pačią dieną Rusija atskleidžia paralyžiuojančių dujų sudėtį, kurias FSB panaudojo nepavykusiai gelbėjimo misijai. Tai buvo slaptas, mirties nesukeliantis ginklas, aerozolinė valiumo versija, kuri neturėjo sukelti žmonių mirčių.

◆

Saša buvo įsitikinęs, kad teatro apgultis buvo dar vienas FSB sąmokslas, siekiant įtvirtinti karinę Putino politiką ir pademonstruoti Maschadovo vyriausybę kaip teroristus, „nauja gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimų versija“. Kai Saša pareiškė savo teoriją, aš į ją nekreipiau dėmesio. Tačiau jis mestelėjo rimtą argumentą.

– Žiūrėk, – tarė jis, – įsivaizduok, jog esi FSB agentas, vardu Movsaras Barajevas. Ateina operatyvininkas ir pasiūlo labai paprastą sandėrį. Jis garantuoja, kad tavo gaujos milicija tikrai nesustabdys Maskvos gatvėse; tuomet tu užimsi teatrą ir užminuosi netikrais sprogmenimis. Rusai su tavimi derėsis ir sutiks nutraukti ugnį Čečėnijoje. Namo grįši kaip didvyris, be to, už tai bus gerai sumokėta. Bukas kalnų banditėlis neįžiūri slaptų kėslų. Tiki, jog jie tikrai siūlys taikos derybas. Nesuvoki, kad vilioja tavo gaują į savo taikiklius. Todėl sutinki. Galų gale, juk jau anksčiau bendradarbiavai su FSB. Tuomet FSB panaudoja dujas, kurios neturėtų būti mirtinos, ir sušaudo įkaitų pagrobėjus. Tačiau susimauna dėl dujų, todėl miršta daugybė žmonių. Ir, beje, jie viską suverčia Zakajevui ir Maschadovui; toks jų atsakas į Rybkino ir Zakajevo susitikimą Ciuriche.

Teroristai iš tikrųjų neskriaudė įkaitų. Šie vargšai mirė užspringę savo vėmalais, nes niekas nesivargino pasakyti gelbėjimo komandoms, kaip elgtis su priešnuodžiais. Tačiau manęs tai vis tiek neįtikino.

– Tipiška FSB nesėkmė, kažkas panašaus į Riazanės atvejį, – pastebėjo Saša. – Planas geras, bet nepavykęs vykdymas. Priešingu atveju, tai būtų buvusi nuostabi operacija: visi įkaitai gyvi, visi teroristai – mirę.

– Tavo schemoje nedera vienas dalykas, – tariau. – Basajevas prisiėmė atsakomybę už teatrą.

– Basajevas tauškia niekus, – atšovė Saša. – Teroristai negyvi; čečėnams jie – didvyriai, *šachidai*. Tad Basajevas pasinaudojo proga išpopuliarėti.

Teatro apgultis labai pakenkė Čečėnijos įvaizdžiui ir karo oponentams Rusijoje. Buvo puiki proga Kremliui paskleisti savo propagandą. Tyčia ar atsitiktinai, tai suteikė Putinui progą įrodyti Vakarams ir drąsiai teigti, kad čečėnai pagaliau parodė savo teroristinius ketinimus, o Rusija buvo tikra terorizmo auka. Karą Čečėnijoje pradėta laikyti garbingu.

Iškart po teatro apgulties Kremlius ėmė skleisti propagandą, kaltindamas Maschadovo vyriausybę už šį išpuolį. Spaudos konferencijoje Maskvoje, vykusioje spalio 31 d., Putino atstovas spaudai Sergejus Jastržembskis paleido FSB įrašą su telefoniniu teroristų lyderio Movsaro Barajevo ir vieno iš jo bendrininkų pokalbiu. Įraše girdimas *Aslano* vardas; tai turėjo įrodyti, kad teroristai veikė su Maschadovo žinia.

Maschadovo vyriausybė neigė prie to prisidėjusi ir išsižadėjo tiek Basajevo, tiek Barajevo. Bet rusai tęsė Maschadovo puolimą.

– Matome, jog Maschadovo įvaizdis – netgi tarp tų, kurie spaudė Maskvą taikos deryboms – akivaizdžiai sumenko, – pareiškė Jastržembskis. – Pasakykite bent vieną lyderį [Čečėnijoje], su kuriuo galėtume derėtis. Nepažįstu tokio.

Toliau jie perėjo prie Zakajevo. Jo arešto orderyje nebuvo jokių įrodymų, vien kaltinimas, jog jis buvo susijęs su apgultimi. Danijos vyriausybė turėjo nuspręsti: išduoti jį rusų pareigūnams ar ne.

Jo ginti pakilo neįsivaizduojama sąjunga. Vašingtone dvipartinis patyrusių šaltojo karo kovotojų duetas, buvęs Nacionalinio saugumo patarėjas Zbignevas Brzezinskis ir buvęs JAV valstybės sekretorius Aleksandras Haigas, siūlė Danijos vyriausybei neiš-

duoti Zakajevo. Britanijoje Zakajevo gelbėjimo kampanijoje pirmaisiais smuikais griežė politiškai nesuderinamos asmenybės – kairiųjų pažiūrų aktorė Vanessa Redgrave ir ultrakonservatorius lordas Nicholas Bethelas. Žmogaus teisių organizacija bei Tarptautinė amnestija taip pat pareiškė paramą Zakajevui.

Jei ir buvo bent vienas čečėnas, kuris nepailsdamas smerkė terorą, tai buvo Zakajevas. Jo atvejis tapo išbandymu įvairiems žmonėms vertinant Rusijos veiksmų Čečėnijoje teisėtumą, kuriuos Rusija bandė vadinti demokratiškais. Reikėjo atsakyti į klausimą, ar karas su teroru pateisino žmogaus teisių pažeidimus. Čečėnams kalnuose ir plačiai nusidriekusioje jų diasporoje Europoje – galima sakyti, visiems nuosaikiesiems musulmonams iš viso pasaulio – Zakajevas tapo Vakarų sąžiningumo išbandymu. Putinui tai buvo proga įvertinti vakarietiškų partnerių patikimumą: „Mes padėjome jums Afganistane kariauti su *jūsų* teroristais, dabar atėjo jūsų eilė padėti mums kovoti su *mūsų*."

– Danai tikrai neišsiųs nekalto žmogaus į mirtį, – su jam įprastu optimizmu kalbėjo Borisas. Mes buvome susirinkę Londone aptarti, ką galėtume padaryti dėl Zakajevo. Norėjau į tai įsitraukti.

– Kai Rusija išskerdė du šimtus tūkstančių civilių Čečėnijoje, Vakarai buvo nusigręžę. Kodėl jie turėtų stoti prieš Putiną dėl Zakajevo? – samprotavau. – Jam reikia bet kokios įmanomos pagalbos.

Borisui tai buvo rimta dilema. Jo politinio prieglobsčio prašymas buvo svarstomas. Rusų pareigūnai grėsmingai užsiminė, jog gali pateikti jam kaltinimus dėl terorizmo ir jo ryšių su čečėnais. Jam mažiausiai reikėjo susieti save su žmogumi, kuris buvo kaltinamas terorizmu. Jo teisininkai primygtinai patarinėjo laikytis atokiau nuo Zakajevo. Ryšių su visuomene patarėjas lordas Timothy Bellas buvo itin susirūpinęs:

– Jūs nė neįsivaizduojate, kokia pikta gali pasidaryti Didžiosios Britanijos vyriausybė, patikėjusi, kad pačios interesams kyla grėsmė.

Tačiau Borisas žengė į mano pusę: mes privalėjome stoti į kovą už Zakajevą tiek iš principo, tiek pragmatiniais sumetimais. Jei būtume leidę Putinui jį sučiupti, jis vėliau būtų ėmęsis mūsų.

Lapkričio 1 d. paskelbėme, jog IFCL rems Zakajevo gynybą ir apmokės teisines išlaidas. Praėjus keturioms dienoms po mūsų pranešimo, Rusija Jungtinei Karalystei pateikė prašymą išduoti Borisą, paremtą melagingais kaltinimais dėl jo automobilių verslo.

2002 m. lapkričio 4 d. Rusija reikalauja, kad Kataras išduotų buvusį Čečėnijos prezidentą Zelimchaną Jandarbijevą, teigdama, jog šis palaikė ryšius su Maskvos teatro užpuolikais. Rusijos užsienio reikalų ministerijos atstovas spaudai giria arabų šalis už kovą su terorizmu sakydamas:

– Nė viena arabų šalis nepalaiko čečėnų sukilėlių.

Lapkričio 9 d. grįžau iš Kopenhagos į Londoną ir trumpam apsistojau pas Sašą ir Mariną jų bute Kensingtone. Vakar lydėjau Ivaną Rybkiną į Danijos parlamentą, kur jis pristatinėjo Zakajevo gynybos kampaniją. Po susitikimo aplankėme Zakajevą kalėjime. Rybkinas pasinaudojo savo politine reputacija, suteikdamas moralinę paramą kažkam, kas uždarytas nelaisvėje ir kaltinamas terorizmu.

– Rybkino dienos suskaičiuotos, – mums pietaujant prognozavo Saša. – Pasakyk jam, kad atvyktų į Londoną ir prašytų politinio prieglobsčio. Pažįstu gerą teisininką.

Visą naktį praleidau prie telefono, stengdamasis surinkti kuo daugiau parašų peticijoje Danijos vyriausybei, kad ši neišduotų Zakajevo. Šį prašymą suorganizavo Vanessa Redgrave, tad jame

buvo nemažai žinomų kairiųjų pažiūrų skirtingų tautų atstovų pavardžių – nuo danų režisieriaus Larso von Triero iki amerikiečių intelektualės Susan Sontag. Aš stengiausi įtraukti rusų padalinį. Neturėjau sunkumų surinkti disidentų parašus: Jelenos Bonner, Vladimiro Bukovskio, Boriso Berezovskio bei Sergejaus Kovaliovo. Tuomet įvyko kai kas netikėta.

Telefonu kalbėjausi su Bukovskiu, kuris buvo namuose Kembridže. Jis perdavė ragelį savo svečiui, Vladimirui Kara-Murzai jaunesniajam, Dešiniųjų sąjungos (SPS) funkcionieriui iš centristinės Čiubaiso ir Nemcovo partijos.

– O tu kalbinai Nemcovą? – paklausė Kara-Murza.

– Jis jokiu būdu nepasirašys, – atsakiau. – Jis tame pačiame laive su Putinu.

– O kodėl mums nepabandžius? Jis labai palaiko Rybkiną ir netgi norėjo įsitraukti į derybas.

Po dvidešimties minučių jis perskambino:

– Susisiekėme su Nemcovu Maskvoje. Jis pasirašo.

Nustebęs ir pamalonintas tuo, jog klydau dėl Nemcovo, faksu nusiunčiau rusų signatarų sąrašą Vanessai Redgrave ir nuėjau žiūrėti filmo.

Kai išėjome iš kino teatro, mano telefone buvo trys Kara-Murzos žinutės paskambinti jam kuo greičiau.

– Nemcovas atšaukė savo parašą, – jis pasakė. – Jie užvirto jį visu svoriu.

Kara-Murza pasakojo, kad po valandos nuo pokalbio su Bukovskiu Nemcovas sulaukė Čiubaiso skambučio. Jis rėkė:

– Boria, ką tu čia išdarinėji? Jie užspaus SPS kvėpavimą. Galime pamiršti apie kitą kadenciją Dūmoje po naujų rinkimų. Ar tu proto netekai?

Čiubaisas sakė, jog Vladislavas Surkovas, Kremliaus administracijos vadovo pavaduotojas, susisiekė su juo, kad įspėtų, jog

Nemcovui pasirašius ant tos apeliacijos, prezidentas pradėtų laikyti SPS savo priešais. Apie pasekmes nereikia net kalbėti.

– Dabar šeštadienis. Maskvoje jau po vidurnakčio, – pastebėjo Saša. – Supranti, kas įvyko? Surkovas tikrai nesėdi Kremliuje, kad slapta klausytųsi Nemcovo pokalbių. Vadinasi, kad FSB klausosi jo pokalbių realiu laiku, ne įrašų. Praėjo vos valanda nuo Nemcovo pokalbio su Londonu ir Čiubaiso skambučio jam. Tu tik įsivaizduok: visą laiką sėdi žmogus, kuris klausosi mūsų telefoninių pokalbių. Maža to, jis turi turėti pakankamai smegenų, kad žinotų, ką pranešinėti. Tuomet informacija keliauja grandine aukštyn per tarpinį pareigūną į FSB, tuomet persiunčiama budinčiam pareigūnui Kremliuje, kuris duoda signalą Surkovui. Viskas vyksta saugiomis linijomis. Viskas vyko žodžiu, nebuvo pakankamai laiko rašymams ir siuntimams. Vadinasi, kad surinkta visa komanda, kuriai įsakyta pranešti apie visus mūsų kontaktus kuo skubiausiai. Nenustebčiau, jei šiai operacijai vadovauja pats Putinas.

Ir iš tikrųjų netrukus Nemcovas papasakojo mūsų bendram draugui Maskvoje, jog Putinas išbarė jį už Zakajevo apeliaciją mokydamas, jog turėtų „akylai saugotis Berezovskio provokacijų".

Bėgo savaitės, o nežinomybė dėl Zakajevo vis dar vilkosi. Danijos teismas dukart pratęsė jo kardomojo suėmimo laiką. Galiausiai galantiškieji danai apsisprendė. Gruodžio 3 d. dėl „nepakankamai tvirtų įrodymų" Danijos Teisingumo ministerija jį paleido. Iš Maskvos pasipylė protestų virtinė.

– Matyt Danija turi atskirą nuomonę apie tai, kaip reiktų kovoti su tarptautiniu terorizmu, – rėžė Rusijos prokuratūros atstovas spaudai.

Išlaisvintas žmogus Kopenhagoje, pagyrų negailėjo *Wall Street Journal* redakcinė skiltis.

– Karo kurstytojai iš Kremliaus, kurie pradėjo nehumanišką karą prieš Čečėnijos žmones, šiandien daro viską, kad neutralizuotų tuos politikus, kurie stengiasi užbaigti šį konfliktą, – triumfuodamas kalbėjo Zakajevas, stovėdamas ant danų kalėjimo laiptelių prieš išvykdamas į Londoną. Tačiau rusai dar nebuvo pasirengę taip lengvai jo paleisti.

2002 m. gruodžio 11 d. Londonas. Achmedas Zakajevas po dar vieno prašymo išduoti – šįkart jau Britanijoje – paleidžiamas už 50 000 svarų sterlingų užstatą, kurį sumoka aktorė Vanessa Redgrave. Rusai jį kaltina pagrobimais, kankinimais, masinėmis žudynėmis bei ginkluotu maištavimu. Rusijos užsienio reikalų ministras Igoris Ivanovas žeria aštrią kritiką dėl sprendimo neuždaryti Zakajevo į nelaisvę, lygindamas jį su Osama bin Ladenu.

Buvo praėję jau dveji metai nuo Litvinenkų atvykimo į Angliją. Jų gyvenimas pamažu įgavo ritmą ir įsisuko į naują rutiną. Ritmą suteikė Toliko mokykla, į kurią jį kas rytą vesdavo Marina. Saša paprastai miegodavo ilgai, nes naktis leisdavo prie kompiuterio arba žiūrėdamas rusiškus filmus. Tarp jų atsirado keistokas skirtumas. Marina visiškai nepasiilgo Rusijos; ją besąlygiškai įtraukė nauja aplinka. Sašai – priešingai – reikėjo kasdienio ryšio su Rusija: jis sekdavo naujausias žinias internetu, kaupė rusiškų filmų ir knygų kolekcijas. Tai nebuvo nostalgija; atsiminimai nepersekiojo. Tačiau naujojo informacijos amžiaus dėka, dalis jo paprasčiausiai vis dar gyveno toje šalyje. Žinoma, viena priežasčių buvo tai, kad jis ir toliau buvo vienas svarbiausių asmenų Maskvos žmonėms. Gerbėjai ir niekintojai diskutavo apie jo knygas internete. *Reuters* ir *Associated Press* biurai Maskvoje ir *Echo Moskvy* radijas vis skambindavo prašydami komentarų. Tačiau Londone netgi jo kaimynai nežinojo, kas jis toks.

Ir po santuokos su Marina jie paliko vienas kitam pakankamai erdvės. Taip buvo ir Maskvoje. Žmonai nerūpėjo, jog ji nebuvo dalis to pasaulio, kuriuo vyras dalijosi su Felštinskiu, Trepaškinu, Borisu, Putinu, FSB ir čečėnais.

Tačiau jo darbai neapsiribojo kova su Kremliumi. Besibaigiant 2002-iesiems metams jis man prasitarė, jog *įsitraukė* į didelę apsaugos kompaniją, kuri specializuojasi rizikos analize ir operacijomis tolimose šalyse. Ją valdė buvę britų slaptųjų tarnybų pareigūnai. Jis nesileido į smulkmenas, tačiau, kiek supratau, tai buvo susiję su jo senąja sfera – organizuotu rusų nusikalstamumu. Tik po jo mirties sužinojau, kad ši gyvenimo dalis buvo besiplečianti ir jis galiausiai konsultavo keleto Europos šalių teisėsaugos struktūrų, nuo Estijos iki Gruzijos bei Ispanijos. Jis bendradarbiavo ir išlaisvinant britų bankininką Peterį Shaw, kuris 2002-aisiais buvo pagrobtas Gruzijoje, taip pat prisidėjo prie rusų mafijos įtariamųjų sulaikymo 2006-aisiais Ispanijoje. Marinos paskaičiavimu, 2006-aisiais, galima sakyti, pusę jo pajamų sudarė tokio pobūdžio konsultacijos. Viskas vyko kaip senais laikais Maskvoje: jis kelioms dienoms dingdavo, o tuomet grįždavo kaip visada linksmas.

Pirmus dvejus metus Londone jie labai ilgėjosi didesnio stabilumo. Išsinuomojo apstatytą butą, kuriame niekuomet nesijautė kaip savuose namuose. Marina norėjo viską susitvarkyti pagal savo skonį: išdažyti namus, įsirengti virtuvę. Saša, pats šeimyniškiausias vyras, kokį man kada nors teko sutikti, dar labiau rūpinosi būsto reikalais. Vieną dieną jis paskaičiavo, jog už nuomą Kensingtone moka daugiau, negu atsieitų paskolos įmokos už padorius namus priemiestyje. Jie pradėjo ieškoti naujų namų.

Kiekvieną šeštadienio rytą Marina vesdavo Toliką į rusų kalbos mokyklą Finchley rajone, nes nenorėjo, jog jų sūnus užmirštų gimtąją kalbą. Tuos šeštadienio rytus, kol berniukas būdavo mo-

kykloje, ji praleisdavo tyrinėdama aplinką. Lankėsi pas nekilnojamojo turto agentus ir apžiūrinėjo namus. Galiausiai ketvirtą ar penktą šeštadienį ji atrado naujai statomų namų rajoną Muswell Hillo rajone, kur keli namai dar tebebuvo statomi. Viena iš Boriso kompanijų nupirko namą ir išnuomojo jį Sašai su Marina.

Į savo naujus namus šeima persikraustė 2003-iųjų vasarį. Tai buvo dviaukštis namas su trim miegamaisiais, didele virtuve Marinai ir rūsiu, kuriame Saša įsirengė sporto salę. Jis buvo pamišęs dėl fitneso ir išleido nemažai pinigų įvairiems treniruokliams. Pora nusipirko naujus baldus, virtuvės įrangą ir miegamojo komplektus. Tai buvo laimingiausios jų gyvenimo akimirkos. Saša tikrai didžiavosi naujaisiais namais ir visus kvietė į svečius jų aprodyti.

Vienas įkurtuvių vakarėlio svečių buvo Achmedas Zakajevas. Jis taip pat ieškojo pastovios gyvenamosios vietos, nes metus praleido labai brangiai mokėdamas už nuomą Chelsea rajone. Zakajevui reikėjo gerokai didesnio namo; pagal senus čečėnų papročius jis gyveno po vienu stogu su dviem vedusiais sūnumis ir galybe vaikaičių. Kitoje gatvės pusėje nuo Sašos namų buvo tuščias sklypas, kuris atrodė pakankamai didelis. Kaip vėliau sakė Sašos laidotuvėse, pagrindinė priežastis, kodėl pasirinko tą vietą gyvenimui, buvo senovės čečėnų posakis: „Pirmiausia pažink kaimynus, tik tada statyk namus“. Nuo pat pirmos akimirkos jie tapo labai artimais bičiuliais: hiperaktyvus operatyvininkas ir nepailstantis kovotojas už laisvę.

2003 m. balandžio 2 d. Rusų oligarchas Borisas Berezovskis, kovojantis su rusų prašymu jį išduoti, pateikus jam melagingus kaltinimus, paleidžiamas už 100 000 svarų sterlingų užstatą. Tokį sprendimą priima teisėjas Timothy Workmanas ir bylos svarstymą

paskiria spalio mėnesiui. Išėjęs iš Bow *gatvėje esančių teismo rūmų ir kalbėdamas su reporteriais, Berezovskis pabrėžia, jog visa byla – farsas.*

Tiems, kurie nėra artimai susipažinę su tarptautine teisėsauga, politinio prieglobsčio ir išdavimo procesai gali pasirodyti praktiškai vienodi. Tačiau praktikoje – tai du labai skirtingi dalykai. Iš milijonų politinio prieglobsčio prašytojų visame pasaulyje didžioji dalis niekada neturėję problemų su baudžiamąja teise; dauguma jų – diskriminacijos, genocido ar politinio persekiojimo aukos, ieškančios saugios vietelės. Prieglobsčio suteikimas yra administracinis procesas, kurį slaptai vykdo imigracijos tarnybos. Jungtinėse Valstijose kandidatai siekia įgyti žaliąją kortą; Jungtinėje Karalystėje – leidimą gyventi šalyje.

Iš kitos pusės, žmonės, kuriuos prašoma išduoti, retai prašo politinio prieglobsčio. Jie yra bėgliai nuo teisingumo, kurie paprastai slepiasi nuo bet kokių pareigūnų, dažniausiai naudodamiesi suklastotais dokumentais. Dėl įvairių daugiašalių ar dvišalių susitarimų valstybės privalo tokius žmones sulaikyti ir deportuoti atgal į jų šalis, kad teismuose būtų galima ištirti kaltinimus jiems. Jei taikiniai, kaip Zakajevas ir Borisas, įsitikinę, jog išdavimo kaltinimai melagingi, jie gali atviro svarstymo metu teisme pasinaudoti teise į atleidimą nuo deportavimo. Šie svarstymai skiriasi nuo kriminalinių teismo procesų, kur vadovaujamasi principu „įtariamieji yra nekalti, kol teismas neįrodo jų kaltės". Iš tikrųjų įrodymų našta gula ant ginamojo: jis privalo įrodyti, jog prašymas jį išduoti nėra pagrįstas arba yra politiškai motyvuotas, o išdavimo atveju jis būtų nesąžiningai teisiamas, kankinamas ar nužudomas. Kitais žodžiais tariant, ginamasis iš pradžių laikomas kaltu, o ne priešingai.

Todėl išdavimas ir politinis prieglobstis yra priešingos sąvokos, o ne veidrodiniai atspindžiai. Politinio prieglobsčio prašymas negali būti svarstomas, jeigu tam žmogui iškelta išdavimo byla, todėl teismas dažniausiai nesvarsto prašymų išduoti tuos žmones, kuriems anksčiau suteiktas politinis prieglobstis atitinkamoje šalyje.

Prašymas išduoti Zakajevą buvo pateiktas dar iki jo politinio prieglobsčio prašymo svarstymo, tad šiuo atveju konflikto nebuvo. Tačiau iki 2002-ųjų balandžio Boriso politinio prieglobsčio prašymas buvo svarstomas jau aštuoniolika mėnesių. Britų vyriausybė puikiai žinojo, jog patenkindama Boriso prašymą ji įsiutintų Kremlių. Todėl naujas Rusijos vyriausybės prašymas jį išduoti buvo savotiškas palengvėjimas britams. Borisui buvo pranešta, kad jo politinio prieglobsčio prašymas atmestas dėl jam pateiktų kaltinimų išduoti. Boriso likimas buvo nebe vykdomosios valdžios rankose. Jis priklausė nuo teisėjo Timothy Workmano.

Zakajevo ir Boriso išdavimo svarstymai truko nuo 2003-iųjų balandžio iki lapkričio. Šios dvi glaudžiai susijusios bylos, kurios demonstravo, kiek toli siekia Kremlius, pasirodė gerokai sudėtingesnės nei vidutinė politinė žmogžudystė. Jose buvo gausybė nesuvokiamų posūkių, netikėtumų ir keistų sutapimų, kurie galiausiai įtikino mane patikėti nesibaigiančiais Sašos tauškalais apie sąmokslo teorijas. Jos prasidėjo lygiagrečiai su mūsų tyrimais apie sprogdinimus Maskvoje ir vis didėjančiais įtarimais dėl teatro apgulties. Tai, kas iš vienos pusės atrodė nesąmonė, įtikino patikėti kitais dalykais, kol pradėjau jausti, jog mano gyvenimas virto Holivudo trileriu.

Iš visų incidentų pats keisčiausias įvyko su žmogumi, kurį vadinsiu Pavelu. Užstato už Boriso paleidimą svarstymo metu, balandžio 2 d., jo apsauginiai, Prancūzijos užsienio legiono vetera-

nų būrys, pastebėjo aukštą, liekną vyrą raukšlėtu veidu, maždaug penkiasdešimties metų amžiaus, vilkintį pilku kostiumu. Buvo jį anksčiau pastebėję tą pačią dieną, besisukinėjantį aplink Borisą Rusijos ekonomikos forume. Jie vis stebėjo šį vyrą. Tuomet Saša pastebėjo vyriškį kalbantis su kitu rusu, vardu Nikita, vienu iš Boriso palydos narių. Nepažįstamasis priėjo prie Nikitos jiems išėjus iš teismo salės ir prisistatė. Jis buvo smulkus Londone gyvenantis verslininkas iš Kazachstano. Pokalbis su Nikita ilgai nesitęsė ir praktiškai apsiribojo prisistatymu.

Pavelas vėl pasirodė kito Boriso bylos svarstymo metu, gegužės 13 d. Vos ištaikęs progą, Saša užgriuvo jį kaip viesulas.

– Prisipažink! – jis šaukė. – Kas tave siuntė mus šnipinėti?

Visų nuostabai, Pavelas prisipažino. Jis sakė, jog užima antraeiles pareigas Rusijos ambasadoje ir įsipainiojo į FSB pinkles. Norėjo pereiti į mūsų pusę. Po kelių dienų Saša atsivedė jį supažindinti su manimi.

Pavelas pasakojo, jog jį užverbavo KGB, kol dar dirbo Kremliaus vairuotoju Brežnevo eroje. Žlugus Sovietų Sąjungai, jis manė, kad jo ryšiai su Kontora nutrūko. Jis pradėjo savo verslą, tačiau kilo konfliktų su kažkokiais banditais, tad norėdamas išnešti sveiką kailį pabėgo į Kazachstaną. Iš ten kažkokiu būdu 1999-aisiais pateko į Londoną, kur paprašė politinio prieglobsčio ir įkūrė mažą prekybos kompaniją. Kol jo prašymas buvo svarstomas, 2002-aisiais viename Londono parkų prie jo priėjo du rusų diplomatai ir pašaukė senu slapyvardžiu, kurį jis turėjo KGB.

– Jie liepė dirbti jiems, nes kitu atveju grasino pranešti apie mano praeitį imigracijos tarnyboms ir būčiau deportuotas. Žinoma, pats neminėjau KGB savo politinio prieglobsčio prašymo formoje. Neturėjau iš ko rinktis, – pasakojo jis.

– Kokį darbą dirbai?

– Važinėjau po įvairias vietas, rašiau ataskaitas. Apie įvykius Rusijoje, pavyzdžiui. Arba aprašinėjau, tarkim, parkavimosi taisykles, naudojimąsi tarnybiniais liftais ir avariniais išėjimais universalinėse parduotuvėse. Dėl Berezovskio man buvo pavesta susidraugauti su bet kuriuo iš jūsų ir atpasakoti viską, ką nugirstu.

– Tai ko nori iš mūsų?

– Nežinau. Ar jūs kokiu nors būdu galite man padėti dėl prieglobsčio?

– Abejoju, – atsakiau jam. – Galbūt tau reikėtų parašyti ataskaitą savo draugams iš ambasados ir tikėtis geriausio.

Gal jis ir buvo nuoširdus, tačiau mes ir savų problemų turėjome užtektinai.

Pavelas vėl pasirodė po kelių savaičių, kitame bylos svarstyme, šįkart Zakajevo. Saša atsivedė jį į suši restoraną *Soho*. Vyras pasipasakojo, kad turėjo naują užduotį. Žmonės iš ambasados liepė jam nusipirkti tam tikro modelio rašalinį parkerį ir patikrinti, ar su juo pavyktų praeiti pro metalo detektorius Bow gatvės teismo rūmuose. Jis taip pat turėjo išsiaiškinti, kuriose teismo rūmų vietose leidžiama rūkyti: tualetuose, laiptinėse ar kitur.

Saša susidomėjo.

– Čia juk dvigubas veiksmas! – jis sušnibždėjo sverdamasis per stalą link mūsų. – Jie rengiasi dvigubo veiksmo atakai. Yra tokie dviejų dalių nuodai: apipurški žmogų skysčiu, kad ir su parkeriu, bet tuo metu jis visai nepavojingas. Tada būtina, kad žmogus patektų į aplinką, kurioje daug dūmų, kurie taip pat visai niekam nepavojingi, išskyrus tą, ant kurio užpurkštas tas skystis. Žmogui sustreikuoja širdis, ir jis miršta. Štai kas tai yra!

Skambėjo kaip fantastinio filmo scenarijus.

– Klausyk, Pavelai, – tariau, – tai gali būti menkniekis arba labai svarbus dalykas. Jei tu nemeluoji, o Saša yra teisus, tuomet gali tapti žmogžudystės bendrininku. Jei kas nors mirs, pateksi į

didelę bėdą. Mes privalome pranešti apie mūsų pokalbį policijai. Tavo vietoje eičiau į policiją kartu.

Jis sutiko. Pradėjome ieškoti jam advokato.

Paskambinome George'ui Menziesui, Sašos patikėtiniui, ir pakvietėme skubiai susitikti jo biure. Buvo jau beveik vidurnaktis. Pavelas viską pakartojo, o Menziesas žymėjosi; Pavelas žadėjo atvykti kitos savaitės pradžioje peržiūrėti Menzieso paruošto oficialaus pareiškimo policijai.

Tačiau jis nepasirodė. Planuoto susitikimo dieną paskambino Menziesui pasakyti, kad jį netikėtai pakvietė Imigracijos tarnyba aptarti politinio prieglobsčio prašymo. Saša jau buvo paruošęs savo pranešimą apie mūsų pokalbį suši restorane *Scotland Yard* saugumo policijai.

Rugsėjo pradžioje teisėjas Workmanas pranešė Boriso advokatams, jog miesto policijos prašymu išdavimo svarstymas bus perkeltas iš Bow gatvės į Belmarsho teismo rūmus, kur paprastai svarstomos didesnio saugumo reikalaujančios bylos. Jie buvo įsitikinę, jog buvo pagrindo manyti, kad Boriso gyvybei galėjo grėsti pavojus. Tuomet visiškai netikėtai rugsėjo 11 d. Vidaus reikalų ministerija suteikė Borisui politinį prieglobstį be jokių paaiškinimų. Kitą dieną teisėjas Workmanas atmetė išdavimo prašymą pažymėdamas, jog jis pasidarė „beprasmis“.

Tai mus suglumino. Ar galėjo taip būti, kad policija, paraginta Sašos ir manęs, patikrino Pavelą ir patikėjo jo keistu pasakojimu?

– Tu patikėtum, kad jie galėtų prieš mane panaudoti cheminį ginklą? – stebėjosi Borisas. – Gali įsivaizduoti tokią beprotystę? Tarkim, aš esu Putinas; stengiuosi prigauti mane teisinėmis priemonėmis. Aš įsitikinęs, jog man pavyks, kitaip – kam vargintis? Ir tuo pačiu metu siunčiu smogikų būrį į teismo salę. Volodia tikriausiai pamišo.

– Borisai, – atsakiau, – mano žmona – psichologė. Ji sako, kad negalima bandyti nuspėti kito žmogaus elgesio, įsivaizduojant save jo vietoje. Tai, kas tau atrodo beprotystė, jam gali atrodyti labai protinga. Jis juk iš KGB, o tu – ne. Todėl mes ir esame čia.

– Teisingai. Todėl Saša ir yra toks vertingas. Jis į pasaulį žvelgia jų akimis. Jei jis įsivaizduoja planą, gali būti, jog jie tai iš tikrųjų planuoja. Man įdomu, ką galvoja britai?

Vis dar nežinojau, ką manyti. Tačiau po dešimties dienų, rugsėjo 21 d., *Sunday Times* pranešė, jog planas iš tiesų buvo rengtas. Cituodamas „aukštuose postuose esančius šaltinius", laikraštis rašė, jog „SVR agentas <...> planavo pripildyti parkerį [nuodingu] skysčiu ir smeigti Berezovskiui į ranką jiems prasilenkiant". *Times* citavo neįvardytą Didžiosios Britanijos vyriausybės pareigūną, kuris patvirtino, jog „Į MI5 kreipėsi žmogus, teigęs, kad jis buvo atsiųstas į Britaniją nužudyti magnato, ir jie įskundė šį reikalą policijai". Kitas laikraštis, *Guardian*, buvo nusiteikęs skeptiškai; jis citavo kitą žvalgybos šaltinį: „Tarp agentūrų vyravo nuomonė, jog tokie veiksmai reikštų didelį [Kontoros] galimybių šuolį."

2003-iųjų rugpjūčio 21 d., Atėnai. Interpolo kaltinimu už sukčiavimą ir pinigų plovimą Vladimiras Gusinskis suimamas vos grįžęs iš atostogų Izraelyje. Jis paleidžiamas už užstatą, tačiau jam uždrausta išvykti iš šalies. Spalio 14 d. Graikijos teismas atmeta Maskvos prašymą jį išduoti. Po vos tris minutes trukusio svarstymo trys graikų teisėjai nutaria, jog kaltinimai Gusinskiui pagal graikų įstatymus nėra traktuotini kaip nusikaltimas.

Jei Pavelas buvo FSB apsimetėlis, kuris netikėtai padėjo Borisui gauti politinį prieglobstį, tai žmogus vardu Duk-Vacha Du-

šujevas, čečėnas su nemažiau keista istorija, tapo priežastimi, dėl kurios Zakajevas nugalėjo Rusijos bandymą gauti jo išdavimą. Saša vėl buvo tarpininkas ir nugalėtojas. Rusų kaltinimai Zakajevui buvo išties rimti: anot jų, jis buvo kankintojas ir masinis žudikas. Tvirtinta, jog jis vadovavo čečėnų gaujai 1999-ųjų kare ir buvo atsakingas už mažiausiai trijų šimtų rusų pareigūnų nužudymą. Kaltinime taip pat tvirtinta, jog Zakajevas asmeniškai kankino įtariamą rusų informatorių Ivaną Solovjovą.

„Solovjovui atsisakius *prisipažinti* dėl bendradarbiavimo su Rusijos Federacijos saugos tarnyba, Zakajevas išsitraukė ginklą, kuriuo pagrasino Solovjovui, – buvo rašoma kaltinime. – Tuomet jis įrėmė šautuvo vamzdį į mažąjį dešiniosios Solovjovo rankos pirštą ir nuspaudė gaiduką. Tą patį padarė ir su dviem kairės rankos pirštais."

Zakajevas taip pat buvo kaltinamas dviejų rusų ortodoksų šventikų pagrobimu bei kankinimu. Bylos svarstymui pirmininkavo teisėjas Workmanas.

Nekaltumo prielaidos čia nebuvo: gynyba turėjo įrodyti, jog kaltinimai nėra teisingi, o ne atvirkščiai. Zakajevo advokatas pastebėjo, jog visi kaltinimo liudininkai ir aukos savo pareiškimuose minėjo 2002-ųjų lapkritį. Tuo metu Zakajevas jau buvo Danijos kalėjime, todėl akivaizdu, jog byla buvo skubotai sufabrikuota. Tačiau gynybai vien to nepakako. Liepos 24 d. rytą buvo iškviestas netikėtas liudininkas – žmogus, kurio parodymai prieš Zakajevą buvo ypač kenksmingi. Jį pristatė rusų pusė. Tai buvo Duk-Vacha Dušujevas, čečėnas, kuris savo liudijime tvirtino, jog asmeniškai matė, kaip Zakajevas įsakinėjo pagrobti ir kankinti šventikus. Tai, kaip jam pavyko išvykti iš Čečėnijos ir atsidurti Anglijoje, buvo visiška mįslė.

Duk-Vacha Dušujevas buvo žemas, plikteléjęs vyras. Jo veide matėsi keistas, sustingęs šypsnys, tikriausiai kilęs tada, kai jis nu-

simetė savo naštą teisme. Jis sakė, kad 2002-ųjų lapkričio 27 d. Grozne jį sulaikė FSB ir nugabeno į rusų armijos bazę, kur įmetė į purviną, vandens puspilnę duobę ir uždengė metalinėmis grotomis. Duobė buvo tokia siaura, kad negalėjo atsisėsti, ir tokia sekli, kad negalėjo atsistoti. Joje praleido šešias dienas, susilenkęs, surakintas antrankiais, su maišu ant galvos. Jį išsivesdavo apklausoms, valandų valandas mušė, kankino elektrošoku ir grasino perrėžti gerklę, jei nesutiks liudyti prieš Zakajevą. Šeštą dieną jis sutiko paliudyti, kad Zakajevo vadovaujamas karys 1997-aisiais gavo nurodymus pagrobti šventikus.

Jis buvo nugabentas į tardymo izoliatorių Grozne, kad pasirašytų pareiškimą, kurį Rusija pristatė Londono teismui su užtušuota Dušujevo pavarde. Tuomet jis buvo pastatytas prieš TV kamerą, kurios operatorius vilkėjo karinę uniformą, ir pakartojo savo parodymus. Gruodžio 15 d. jo *interviu* buvo parodytas per *NTV* kaip *specialiųjų korespondentų* Čečėnijoje pranešimas. Po dviejų mėnesių vyrą teisė už priklausymą *nelegaliam kariniam daliniui,* jis buvo nuteistas lygtinai. Sausio 29 d. jį paleido.

Teisėjas Workmanas pareiškė tai, kas ir taip buvo akivaizdu: tokia įvykių seka buvo „neįtikėtina". Jis pareikalavo, kad kaltintojai pateiktų pilną, neredaguotą Dušujevo liudijimą ir paaiškinimą, kodėl pirminiuose parodymuose nebuvo minima, jog jie buvo pateikti liudininką sulaikius, kaip reikalavo įstatymas.

Sėdėdamas šalia manęs toje sausakimšoje, apstulbusioje teismo salėje Saša švytėjo. Būtent jis, dar žinomas kaip Edwardas Redwaldas Carteris, surengė saugų Dušujevo pristatymą į britų teisėsaugos rankas.

Kitas kaltinimas Zakajevui, neva jis šūviais nutraukė Ivano Solovjovo pirštus, taip pat nepasitvirtino. Šįkart melagingą liudijimą paneigė ne Saša, o Ana Politkovskaja laikraštyje *Novaja Gazeta*, kurį išspausdino po Solovjovo parodymų. Ji rašė, kad Iva-

nas Solovjovas iš tikrųjų buvo gerai žinomas Zakajevo gimtajame mieste Čečėnijoje. Žmonės jau 1992-aisiais – šešerius metus prieš minimą šaudymą – pastebėjo, kad vyras neturėjo kelių pirštų – veikiausiai buvo juos nušalęs. Pasakojime taip pat atskleista, jog vienam iš savo sugėrovų dar prieš išvykdamas į Londoną jis prasitarė apie sandėrį su FSB, jog jam teks paliudyti prieš Zakajevą mainais į „gausybę gėralo".

Zakajevo advokatas visiškai sužlugdė Solovjovą liudininko tribūnoje. 2003-ųjų lapkričio 13 d. teisėjas Workmanas priėmė Zakajevui palankų sprendimą.

Kremlius pralaimėjo abu bandymus teisinėmis priemonėmis išsivilioti du savo priešus iš Londono.

2004-ųjų sausis, Maskva. Rusijos prezidento rinkimų, kuriems paskirta gegužės 14-oji, kampanija jau pilnai įsibėgėjusi. Po šauktinio mirties skandalo dėl šiurkštaus elgesio su juo prezidentas Putinas paliepia vykdyti darbus atsisakant šauktinių. Kareivių motinų komitetas tvirtina, jog 3 500 šauktinių iš 1,1 milijono visos rusų armijos kasmet miršta neaiškiomis aplinkybėmis dėl prasto maitinimo ir ligų.

Pašaliniam stebėtojui niekada neatrodė, jog Ivanas Rybkinas turėtų daug šansų nugalėti Putiną ir neleisti jo perrinkti. Kremliui valdant žiniasklaidą ir žinant tradicinį rusų atsidavimą galingam vedliui, Putinui net nereikėjo vargintis mąstant apie tai, ar Rybkino reitingai apklausose didesni už jo. Tačiau su tuo susiję žmonės pajuto, kad Rybkino kampanija buvo didžiausias Kremliaus galvos skausmas. Putinas suprato, kad Rybkino populiarumą lėmė priešininkų silpnumas, o ne jo politikos sėkmė. Tarp daugumos gyventojų vyravo augantis nepasitenkinimas. Be to, kaip KGB veteranas jis puikiai žinojo, jog gudrybėmis į valdžią atėję

režimai dažniausiai žlunga, kai kiti juos pergudrauja. Bet koks scenarijus galėjo išsipildyti, nors ir atrodė netikėtas. Galiausiai Putinas iškilo į valdžią vos per kelis mėnesius, nors anksčiau jo niekas nepažinojo. Koziris prieš jį buvo gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimai. Tai galėjo labai greitai tapti jo Achilo kulnu. Tokio kandidato kaip Rybkinas, kuris neabejotinai galėjo pasinaudoti sprogdinimų istorijos atgaivinimu, nacionalinio masto kampanijos Putinas negalėjo ignoruoti.

Remiamas solidaus Boriso kapitalo ir Liberaliosios Rusijos tinklo atšakų visoje šalyje, Rybkinas planavo pradėti ten, kur baigė Jušenkovas. Jis į savo pusę palenkė protestuojančius rinkėjus, ypač tuos, kurie nusiteikę prieš karą ir jaunuolių šaukimą į armiją. Savo kampanijos metu Rybkinas taikėsi pavaizduoti save kaip antiputiniško nusistatymo įkūnijimą ir norėjo laimėti, galbūt, nebūtinai šiuos rinkimus, tačiau pasiruošti dar kitiems, kurie numatyti 2008-iesiems. Rybkinas siekė atnaujinti savo pranašišką misiją ir dar kartą parodyti Putiną kaip žmogų, kuris aukojo nekaltų rusų gyvybes betiksliam karui su taikos trokštančiu priešu; karui, kuris prasidėjo dėl prieštaringo preteksto. Tačiau Rybkinas nesuprato, kad priešininkai gali pradėti žaisti itin nešvariai.

Sausio pabaigoje į jį kreipėsi tarpininkas, kurį pažinojo dar nuo tų laikų, kai vadovavo NSC. Tas žmogus palaikė ryšius su čečėnų prezidentu Aslanu Maschadovu. Vyras perdavė Maschadovo pasiūlymą suorganizuoti jų susitikimą. Panašų į tą, kokį Rybkinas turėjo Ciuriche su Zakajevu 2002-aisiais. Žinoma, tai būtų paspirtis Rybkino kampanijai. Jis sutiko. Viskas turėjo būti organizuojama slaptai. Susitikimas turėjo vykti „Čečėnijoje ar netoliese“, o teisę nuspręsti sau pasiliko čečėnų pusė.

Pagal planą Rybkinas turėjo išslysti nuo FSB seklių ir nuvykti į Kijevą, kur sutiktų Maschadovo atstovą, nuvesiantį jį į pasimatymą.

Rybkinas nuvyko į Londoną pasitarti su Londono grupe. Mums visiems patiko ši mintis, tačiau Zakajevas buvo nustebęs, jog apie tai nieko nežinojo. Jis norėjo susisiekti su Maschadovu ir patikrinti tarpininko patikimumą. Rybkinas grįžo į Maskvą, kur jį pasiekė tarpininko žinia, jog viskas jau buvo parenga. Nebuvo galima gaišti. Jis nusprendė nelaukti Zakajevo patvirtinimo. Tai buvo jo didžioji klaida. Kaip vėliau išsiaiškino Zakajevas, šis kvietimas susitikti su Maschadovu buvo netikras.

Rybkino viešnagę Kijeve turėjo organizuoti vietiniai Boriso ryšininkai. Tuo metu Borisas gausiai finansavo Oranžinę opoziciją prieš diktatorinį prezidento Leonido Kučmos režimą, todėl ten turėjo daugybę savų žmonių.

Kaip man vėliau pasakojo Rybkinas, vasario 4 d. vakare, norėdamas pasitikrinti, ar nebuvo sekamas, jis pavažiavo apie pusantro šimto kilometrų iki Kalugos – pirmos geležinkelio stotelės tarp Maskvos ir Kijevo. Norėjo pasivyti naktinį ekspresą, kuris į Ukrainos sostinę atvyko kitą rytą. Ir tada jis dingo.

Jo kampanijos darbuotojai pranešė apie jo dingimą šeštadienį, vasario 7 d. Tai buvo dieną, kai Centrinė rinkimų komisija formaliai įregistravo jį kandidatu į prezidentus, jam pateikus du milijonus parašų, kaip reikalavo taisyklės.

Rybkino dingimas tapo sensacija. Visame pasaulyje antraštės skelbė: „Dingo kandidatas į Rusijos prezidento postą". Policija paskelbė paiešką. Netrukus buvo pranešta, jog „gerai informuotas šaltinis" iš FSB užsiminė apie tai, jog Rybkinas pastebėtas poilsiaujantis sanatorijoje netoli Maskvos.

Vasario 10 d. Rybkinas vėl atsirado Kijeve. Pirmajame interviu jis pasirodė prieštaraujantis pats sau, tiksliau sakant, nerišliai kalbantis.

– Aš juk turiu teisę porą ar trejetą dienų skirti sau, – naujienų agentūrai *Interfax* kalbėjo Rybkinas. – Atvykau į Kijevą aplanky-

ti savo draugų. Išjungiau savo mobilųjį telefoną ir net nežiūrėjau žinių, – sakė jis, kai jo paklausė, kodėl nepastebėjo siautulio žiniasklaidoje. Tą pačią dieną, atvykęs į Maskvą, jis atrodė paslaptingesnis:

– Grįžau tarsi iš sudėtingų pokalbių Čečėnijoje raundo. Džiaugiuosi grįžęs.

Paklaustas, ar jis nebuvo sulaikytas, kandidatas akmeniniu veidu atsakė:

– Mane suimti labai sudėtinga, tačiau Kijeve yra gerų žmonių, kuriems jaučiuosi dėkingas.

Mes Londone buvome visiškai sutrikę ir negalėjome klausinėti telefonu, nes taip galėjome dar labiau viską apsunkinti.

Saša akimirksniu pateikė visiškai logišką sąmokslo teoriją. Tačiau jis nebuvo vienintelis, sugebėjęs prieiti prie išvadų.

– Manau, jam buvo sudarytas spaudimas, jis buvo įbaugintas, – pareiškė Demokratinės sąjungos lyderė Valerija Novodrovskaja. – Manau, kad jie grasino mirtimi, jei šis pasipriešintų. Manau, kad Rybkinas pasidavė. Be to, jie pasiūlė jam išeitį. Gal jis ir grįžo iš Kijevo, tačiau tą grįžimo bilietą jam suteikė FSB.

– Jis buvo apsvaigintas narkotikų, – savo nuomonę reiškė buvęs KGB generolas Olegas Kaluginas, kuomet iš jo Vašingtone buvo imamas interviu. – Yra psichotropinių medžiagų, kurių specialiosios rusų tarnybos ne tik neatsisakė, bet netgi patobulino per paskutinius kelerius metus.

– Jie sušėrė jam SP-117, – tvirtino Saša. – Kai tau duoda SP-117, jie gali su tavim daryti ką nori: vežioti po visokias vietas, paguldyti į lovą su mergaitėmis ar berniukais, nufilmuoti ir t. t. Tuomet tau duoda priešnuodį, ir tu vėl tampi normalus, bet neprisimeni, kas vyko.

– Vaizdajuostėje atrodo, tarsi linksmintųsi labai girtas vyras, – pasakojo Kaluginas. – Apsvaigęs jis galėjo prisipažinti dir-

bąs dvidešimčiai užsienio žvalgybos tarnybų. Tuomet jie liepia sustabdyti prezidentinę rinkimų kampaniją, grasindami viską paviešinti per žiniasklaidą.

Vasario 12 d. nuvažiavau pasitikti Rybkino, kuris iš Maskvos atskrido į Londono *Heathrow* oro uostą. Jis atrodė išblyškęs ir išvargęs, nors bandė išspausti šypseną. Jo pasakojimas visiškai atitiko Sašos ir Kalugino scenarijų. Kitą dieną jis viską pakartojo spaudos konferencijoje *Kempinski* viešbutyje.

Vyras pasakojo, kaip jo ryšininkai Ukrainoje nuvežė jį į vieną butą Kijeve. Pavaišino arbata ir sumuštiniais, po vaišių jis pasijuto labai mieguistas. Nežinojo, kas vyko vėliau. Pabudo po keturių dienų visai kitame bute, kur jam parodė kompromituojančią vaizdo medžiagą. Kalbėdamas jis tvardė ašaras. Visa tai darė „siaubingi iškrypėliai. <...> nežinau, kas jie tokie buvo“. Jis galėjo pasakyti tik tiek, kad jie kalbėjo rusiškai.

– Žinau, kam tai naudinga, – jis pridūrė.

Po spaudos konferencijos paraginome Rybkiną pasidaryti toksinius tyrimus. Nieko neįprasto aptikti nepavyko. Artinosi jo prezidentinės kampanijos ir politinės karjeros galas.

Tą pačią dieną, kai Rybkinas rengė spaudos konferenciją, Zelimchanas Jandarbijevas, ištremtas buvęs Čečėnijos prezidentas, buvo nužudytas Dohoje, Katare. Nuo bombos sprogo jo automobilis, kai jis su paaugliu sūnumi išėjo iš mečetės. Rusijos saugumo tarnybos neigė turinčios ką nors bendra su šiuo išpuoliu.

2004 m. liepos 1 d., Doha, Kataras: du slapti rusų agentai, Anatolijus Belaškovas ir Vasilijus Bogačiovas, sulaikyti dėl žmogžudystės ir nuteisiami dvidešimt penkeriems metams kalėjimo už Zelimchano Jandarbijevo nužudymą.

– Rusų vadovybė davė įsakymą nužudyti buvusį čečėnų lyderį, – teismo procese paskelbė teisėjas. Jis priduria, kad planas buvo

aptartas ir pradėtas vykdyti po susitikimo Rusijos žvalgybos būstinėje Maskvoje, 2003-iųjų rugpjūtį.

2004-ųjų gegužės 27 d. savo metiniame pranešime tautai prezidentas užsipuolė žmogaus teisių organizacijas. Putinas išplūdo „tam tikras" nevyriausybines organizacijas, kurios užuot atstovavusios „tikriems žmonių interesams" tarnauja „įtartinai grupei ir jų komerciniams interesams". Jis sakė, jog nevyriausybinės organizacijos nori užsitikrinti „užsienio organų ir įtakingų rusų" fondus. Visa tai vyksta „globalinės konkurencijos ir (ekonominio) karo metu" prieš Rusiją, kuriame „griebiamasi politinių, ekonominių ir žiniasklaidos šaltinių. <...> Ne kiekvienas pasaulyje nori turėti reikalų su nepriklausoma, stipria ir tvirtą pasitikėjimą turinčia Rusija".

– Mūsų reikalavimai užbaigti karą Čečėnijoje suerzino Kremlių, – komentarus išsakė Levas Ponomariovas, kurio grupė *Už žmogaus teises* Teisingumo ministerijos pareigūnų buvo apkaltinta riaušių, kurias rėmė Berezovskio fondas, kurstymu kalėjime.

Kaip atsaką į Putino kalbą Borisas skyrė dar daugiau lėšų IFCL. Aš ėmiausi organizuoti Nacionalinio kareivių motinų komiteto pirmininkės, kartu ir vieno vietinio komiteto vadovės, kelionę į Vašingtoną; komitetai skelbė svarbią žinią prieš karą. Moterys tvirtino, kad Kremliaus politika Kaukazo atžvilgiu tiktai sėjo terorizmą. Komiteto pirmininkė kalbėjo Kongrese, ragindama Jungtines Valstijas padidinti stipriai Busho administracijos apkarpytą Rusijos demokratijos finansavimą. Tuomet komiteto atstovai nuvyko į Baltuosius rūmus susitikti su Tomu Grahamu. Tačiau jis kalbėjo tą patį, ką prieš daugiau nei metus sakė Kovaliovui:

– Mes jums pritariame, tačiau Jungtinės Valstijos nėra pasirengusios prieštarauti Putinui dėl Čečėnijos.

◆

2004 m. rugsėjo 1 d., Beslanas, Šiaurės Osetija. Grupė musulmonų sukilėlių paima beveik tūkstantį du šimtus vaikų ir suaugusiųjų įkaitais vienoje mokykloje, apraizgydami ją sprogmenimis. Trečią apgulties dieną atidengiama ugnis, ir pastatą šturmuoja specialiosios rusų pajėgos: 344 civiliai, tarp jų 186 vaikai, žūsta nuo sprogimų ar šūvių. Maschadovo vyriausybė pasmerkia išpuolį. Karo vadas Šamilis Basajevas prisiima atsakomybę.

Siaubingos naujienos iš Beslano – kaip teroristai apsupo nekaltus mokinius mokykloje ir virš jų galvų pakabino sprogmenis – pasklido po pasaulį. Šis reidas ir skerdynės sukėlė naujus klausimus apie Rusijos pajėgų taktiką, o įkaitų pagrobėjus visi vieningai smerkė. Be abejo, naujai perrinktam prezidentui Putinui dauguma iš Vakarų plūstančių komentarų turėjo kelti pyktį. Atrodė, kad kai kurie vakariečiai iš dalies kaip tik jį laikė atsakingu už išpuolį mokykloje. Kiekvieną komentarą, reiškusį pasipiktinimą teroristų veiksmais, sekė siūlymas Putinui pasimokyti ir pradėti derybas su Maschadovu.

Kai po šios katastrofos Putinas pats eteryje kreipėsi į tautą, jis pratrūko. Prezidentas paskelbė, jog kaltė dėl išpuolio priklauso tarptautiniams Rusijos priešams.

– Kai kas nori mus supriešinti, – niršo jis. – Kiti jiems padeda. Jie padeda, nes įsivaizduoja, jog Rusija kaip viena stipriausių branduolinių šalių vis dar kelia jiems pavojų – pavojų, kurį šiuo atveju būtina pašalinti. Ir terorizmas, žinoma, yra puikus įrankis tokiems tikslams pasiekti.

Dar po dviejų dienų jis kalbėjo su užsienio akademikais ir žurnalistais.

– Kodėl jūs nesikviečiate Osamos bin Ladeno į Briuselį ar į Baltuosius rūmus, nepradedate derybų ir nepaklausiate, ko jis

nori, kad paliktų visus ramybėje? Jūs galite nusistatyti tam tikras ribas, kiek leistis į kalbas su tais išgamomis, tad kodėl norite, kad mes kalbėtumėmės su vaikus žudančiais žmonėmis?

Netrukus ir užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas antrino:

– Mes bendradarbiaujame su JAV ir Europos partneriais kovodami su terorizmu. Tačiau JAV, suteikdama politinį prieglobstį Iljasui Achmadovui, ir Didžioji Britanija, tą patį padariusi Achmedui Zakajevui, negali palikti abejonių dėl dvigubų standartų taikymo. <...> Tie, kurie priglaudžia teroristus, yra tiesiogiai atsakingi už čečėnų tragediją.

– Rusija turi teisę pulti karines bazes užsienyje, – teigė Gynybos ministras Sergejus Ivanovas. – Šie puolimai gali būti bet kokie, išskyrus branduolinių ginklų panaudojimą, – pridūrė jis.

– Žinote, ką jie turi omeny, sakydami „teroristinės bazės užsienyje“? – paklausė Saša. – Jie turi omenyje mus: Zakajevą, Borisą ir mane.

2004-ųjų spalis–2005-ųjų kovas, Maskva ir Londonas. Po įvykių Beslane Kareivių motinų komitetas, didžiausia nevyriausybinė organizacija Rusijoje, nepaiso Kremliaus draudimų ir pradeda „žmonių derybas“ su čečėnų separatistais. Kremlius apkaltina Kareivių motinų komiteto narius, esą juos finansuoja užsienio interesantų agentai. Tačiau viešosios nuomonės apklausos rodo, jog 66 procentai remia KMK iniciatyvą. Spaudžiama Rusijos, Belgijos vyriausybė atsisako leisti KMK delegacijai susitikti su Achmedu Zakajevu Europos parlamente Briuselyje. 2005-ųjų vasario 5 d. Aslanas Maschadovas duoda nurodymą savo šaliai nutraukti karinius veiksmus, kaip gestą atsakant į KMK prašymą. Radikalusis karo vadas Šamilis Basajevas taip pat sutinka laikytis ugnies nutraukimo. Rusų pajėgos ignoruoja paliaubas. 2005-ųjų vasario

24 d. Kareivių motinos Londone susitinka su Zakajevu, dalyvaujant keliems Europos parlamentarams, ir sudaro Taikos memorandumą. *Po dviejų savaičių Aslanas Maschadovas nužudomas rusų specialaus padalinio reido metu.*

Po Maschadovo mirties Kremliaus teiginys, jog čečėnų separatistų vyriausybė buvo ne kas kita kaip krūva teroristų, beveik pasitvirtino. Naujuoju Čečėnijos prezidentu tapo nuosaikus musulmonų mokslininkas Abdul-Halimas Sadulajevas, kurio Vakaruose praktiškai niekas nežinojo. Dėl jo kandidatūros pavyko sutarti skirtingiems lauko vadams, nes jis buvo silpnas. Jo išrinkimas nebuvo teisiškas kaip Maschadovo, kuris buvo išrinktas tarptautinėje arenoje pripažintų demokratinių rinkimų būdu. Jis neturėjo Maschadovo užsispyrimo siekti taikos su Rusija. Tuo metu, kai Vakarai ir islamistinis pasaulis pešėsi ramindami Kremlių ir išduodami Čečėniją, savižudžių karių išpuolių padaugėjo. Radikaliojo sparno įtaka gerokai išaugo. Vienas pirmųjų dalykų, ką padarė naujasis Čečėnijos prezidentas, buvo Šamilio Basajevo, teroristinio karo vado, pakvietimas į vyriausybę.

– Basajevas yra teroristas, – sakiau Zakajevui. – Nemanau, kad jūs galėtumėte būti toje pačioje valdžioje.

– Tu tampi visiškai toks pat kaip Busho administracija, – atkirto Achmedas. – Ko jūs iš mūsų norite? Jau dešimt metų rusai mus žudė – 40 procentų mūsų populiacijos sunaikinta– ir niekas nieko nesako. Dabar visi pasipiktinę Basajevu. Aš jo nekviečiau į vyriausybę ir nebūčiau to daręs, jei priklausytų nuo manęs. Su juo kovojau visą politinės karjeros laikotarpį. O dabar nori, kad pasitraukčiau ir palikčiau jam vadžias? Gerai, aš pasitraukiu. Nebeliks nė vieno, kas atsvertų radikalus. O kas bus tiems, kurių įsitikinimai kaip mano? Juk mes – vis dar žmonės. Mūsų jaunoji karta auga ir namuose, ir išsibarsčiusi po visą Europą. Jie sakys,

Zakajevas pasitraukia? Basajevas – mūsų lyderis? Tai reikštų Basajevo pergalę su rusų ir Vakarų pagalba. Ne, aš kovosiu toliau.

Per kelias savaites po Maschadovo mirties įsiliepsnojo karšti debatai tarp dviejų pagrindinių Čečėnijos nepriklausomybės ideologijų: Zakajevo, pasisakiusio už vakarietišką demokratinę valstybę, ir Movladi Udugovo, kuris tikėjosi kurti griežtai islamistinę respubliką. Kaip po Antrojo pasaulio karo okupuotose Europos šalyse, Čečėnijos miestuose ir kaimuose bei kovotojų stovyklose kalnuose buvo klausomas Laisvasis radijas, kad klausytojai išgirstų emigravusius politikus, kalbančius apie laikus „po pergalės". Zakajevo ir Udugovo vizijos susidūrė dviejuose jų interesus palaikančiuose interneto puslapiuose, *ChechenPress.info* ir *KavkazCenter.com*. Abu tinklalapiai turėjo tūkstančius lankytojų Rusijoje, Vakarų Europoje ir Čečėnijoje.

Saša čečėnų išdavystę priėmė labai giliai į širdį. Jis ėmė dažnai rašyti į *ChechenPress* tinklalapį. Zakajevas negailėjo vietos jo pasisakymams. *ChechenPress* tapo Sašos tribūna; 2005–2006 m. jis parašė daugiau nei šimtą atsiliepimų, pavadintų *Kremliaus vilkolakiai*, *Michailo Trepaškino heroizmas* ir *Politkovskajos žudikai mėto pėdas*.

Savo misiją palaikyti ryšį su čečėnais jis priėmė labai rimtai, tarsi prievolę. Kartą man prasitarė, jog sau atrodė kaip „vienas tų vokiečių, kurie padėjo žydams".

– Karui pasibaigus, aš būsiu likęs vienintelis rusas, kurį čečėnai vis dar vadins draugu, – sakė jis, – o Achmedas – galbūt vienintelis čečėnas, kuris dar norės kalbėtis su rusais. Mes abu derėsimės dėl kitos taikos sutarties.

Vienu metu jis Marinai pasakė:

– Mes su Achmedu – tarsi broliai. Reikėtų mus palaidoti vieną šalia kito. Ne Londone. Čečėnijoje.

14 skyrius

„Mažytė atominė bomba“

2006 m. birželio 8 d., Maskva. Valstybės Dūma išleidžia įstatymą, suteikiantį FSB teisę siųsti specialiąsias komandas naikinti „teroristinių grupuočių“ užsienyje.

– Įstatymo pataisos suteikia galimybę operacijos dalyviams FSB nuožiūra naudoti teroristus ir bazes, įsikūrusias už Rusijos Federacijos ribų, kad būtų sukliudyta valstybei gresiantiems pavojams, – teigia Michailas Grišankovas, Dūmos Saugumo komiteto pirmininko pavaduotojas.

Kai Putinas buvo antrą kartą išrinktas prezidentu, saugumo tarnybos laisvai marširavo valdžios koridoriais. Daugiau nei 70 procentų aukščiausių tarnautojų buvo FSB pareigūnai. Praktiškai visos televizijos atsidūrė po Kremliaus padu, regioniniai lyderiai buvo pavergti, o Dūmoje neliko opozicijos. Po Liberaliosios

Rusijos subyrėjimo ir nepavykusio Ivano Rybkino bandymo kandidatuoti į prezidentus, disidentų grupelė Londone suvokė, jog konstitucinėmis priemonėmis FSB neįmanoma išguiti iš Kremliaus. Tačiau nepraradome vilties: įvykiai kaimyninėje Ukrainoje parodė, jog yra ir kitų būdų.

Taikiomis priemonėmis įvykdytas Maskvos remto autoritarinio režimo nuvertimas Ukrainoje 2004-ųjų pabaigoje ir 2005-ųjų pradžioje, Nepriklausomybės aikštėje Kijeve įsikūrusios minios dėka, buvo didžiausias Putino trukdis. Tai nuslopino jo siekį atkurti Sovietų Sąjungą, gretimose valstybėse įtaisius jam pavaldžias administracijas. Oranžinė revoliucija pateikė pavyzdį, kaip nuversti režimą pačioje Rusijoje. Tarp šio recepto ingredientų buvo masinis, nesmurtinis protestas gatvėse, kurį kurstė pilietinių organizacijų tinklas nestabilumo momentu, pavyzdžiui, besikeičiant valdžiai. (Oranžinė revoliucija prasidėjo protestu dėl balsų skaičiavimo, kuris, kaip manoma, buvo suklastotas.) Žinia, kad Borisas Berezovskis buvo įsivėlęs į Ukrainos įvykius, pylė dar daugiau druskos Kremliui ant žaizdos.

Nuo 2004-ųjų pradžios Ukraina tapo pagrindiniu dėmesio objektu Borisui, Sašai ir man. Iškart po konflikto Kijeve Borisas tylomis pervedė 40 milijonų dolerių Oranžinei stovyklai, tai leido protestams gatvėse išsilaikyti beveik du mėnesius. Kai Viktoras Juščenka, demokratinis Maskvos remiamo kandidato Viktoro Janukovičiaus oponentas, buvo pašalintas mįslingu bandymu apnuodyti 2004-ųjų rugsėjį, mes stipriai nusivylėme. Ant svarstyklių atsidūrė ne tik Ukrainos, bet ir viso posovietinio bloko ateitis. Laimei, Juščenkai pavyko išgyventi ir jis laimėjo antrame, atidžiai prižiūrimame, rinkimų rate. Po Oranžinės revoliucijos pergalės IFCL įsteigė savo biurą Kijeve ir ruošėsi panaudoti jį kaip prietiltį panašiai taikiai revoliucijai Rusijoje.

Prieš Oranžinę revoliuciją su Saša ir Felštinskiu stengėmės atskleisti paslaptį, kuri buvo autoritarinio prezidento Leonido Kučmos režimo Ukrainoje Achilo kulnas: Kijevo žurnalisto Georgijaus Gongadzės nužudymą 2000-ųjų rugsėjį. Daugelis manė, jog kritiškasis žurnalistas buvo nužudytas Kučmos paliepimu. Gongadzės nužudymas įplieskė sąmokslo teorijos galimybę, kuri pažadino Ukrainos visuomenę ir tapo pagrindiniu Oranžinės stovyklos šūkiu. Po revoliucijos Saša, Felštinskis ir aš patvirtinome Ukrainos prokurorams, jog tiriame Gongadzės bylą, kuri, kaip ir kėsinimasis nunuodyti Juščenką, taip ir liko neištirta.

Kai Ana Politkovskaja buvo nušauta 2006-ųjų spalio 7 d. Maskvoje, sutapimai su Ukraina atrodė stulbinantys. Ji buvo bene daugiausiai kalbanti Putino kritikė Rusijoje. Ar Ana vaidino tą pačią kankinio rolę kaip ir Gongadzė Ukrainoje? Ar jos nužudymas galėjo įžiebti FSB režimo žlugimą 2008-ųjų prezidento rinkimuose?

Abi pusės suvokė gilią Anos mirties reikšmę politikoje ir viena kitą kaltino. Kalbėdamas spaudos konferencijoje Vokietijoje spalio 10 d., prezidentas Putinas Anos nužudymu kaltino neįvardytus oponentus, siekusius pakenkti jo režimui.

– Turime patikimos informacijos, kad nemažai nuo Rusijos teisingumo besislapstančių žmonių ilgai puoselėjo idėją kažką paaukoti, kad sukeltų antirusiškų jausmų bangą pasaulyje, – teigė Putinas. Kitą savaitę, kalbėdamas *Frontline Klube* Londone per Politkovskajos minėjimą, Saša Litvinenka kaltino Putiną jos žmogžudystės užsakymu.

2006-ųjų spalį vyravo paranojiškos nuotaikos. Kremlius ir Londono grupė kaltino vieni kitus žmogžudyste ir sąmokslo teorija, kurios praktiškai reiškė tą patį. Abi pusės kaltino priešininkus žmogžudystėmis, siekiant suversti kaltę oponentams.

Tai buvo Sašos istorijos kulminacija. Praėjus trims savaitėms nuo tada, kai Ana buvo nušauta, nešina krepšiu kasdienių prekių savo namų Maskvoje lifte, ir likus metams iki Putino žingsnelio žemyn po dviejų prezidentavimo kadencijų Rusijoje, Saša buvo paslaptingai apnuodytas.

Skambutis iš *Echo Moskvy* radijo nuskambėjo šeštadienį, 2006-ųjų lapkričio 11 d.: „Ar galite patvirtinti, jog Aleksandras Litvinenka buvo apnuodytas?"

Buvau Paryžiuje, pakeliui į Londoną, nieko apie tai nežinojau, todėl įsijungiau internetą pasitikrinti. Pranešimas atsirado Achmedo Zakajevo tinklapyje, *ChechenPress.info*, kuriame buvo skelbiama, jog lapkričio 1 d. Saša buvo apnuodytas. Įtariama, kad tai – FSB žmonių darbas.

Susisiekiau su Saša telefonu. Jis gulėjo mažoje Šiaurės Londono bendruomenės ligoninėje netoli savo namų. Jo balsas skambėjo energingai.

– Tris dienas vėmiau, kol jie mane nuvežė į ligoninę. Gydytojai mano, jog apsinuodijau suši, bet žinau, kad ne.

– O kas tas italas? – paklausiau. Zakajevo tinklapyje buvo rašoma, kad Saša prastai pasijuto suvalgęs suši su Mario Scaramella, apie kurį dar nebuvau girdėjęs.

– Na, mes kartu buvome suši bare, jis galėjo ko nors įberti man į sriubą.

Iš pradžių dingtelėjo, kad to jau būtų per daug. Italas, pilantis nuodus jam į sriubą? Jis tikrai apsinuodijo suši, galvojau.

Paskambinau Marinai. Jis sakė, jog gydytojai rado bakteriją jo organizme, kurios „pavadinimo net neįmanoma ištarti. Jie skyrė jam antibiotikų."

– Gerai. Rytoj būsiu Londone.

Man susidarė įspūdis, kad nieko pavojingo ten nevyksta. Nemačiau Sašos iki trečiadienio, lapkričio 15 d. Jis vis dar labai prastai jautėsi. Pradėjau truputį nerimauti: dvi savaitės – jau kiek ilgokas laiko tarpas kęsti apsinuodijimo maistu negalavimams.

Tai, ką pamačiau atvykęs į Barnet ligoninę, manęs nė kiek nenuramino. Saša buvo laikomas sterilioje aplinkoje. Turėjau užsimauti plastikines pirštines ir užsirišti prijuostę prieš eidamas į palatą ir negalėjau liestis prie jo, idant netyčia neperneščiau jam pašalinės infekcijos.

– Jis neutropeniškas, – pranešė gydytojas, tai reiškė, jog baltųjų kraujo kūnelių skaičius buvo sumažėjęs. Tai nutinka, kai kaulų čiulpai sustoja gaminti ląsteles, reikalingas kovoti su infekcija. Joks apsinuodijimas maistu negali to sukelti.

– Kodėl? – paklausiau.

– Nežinome. Teoriškai gali būti virusas, kažkas panašaus į AIDS, arba nežinoma reakcija į pradžioje duotus antibiotikus, arba didelė dozė kokio nors chemoterapinio preparato, arba dėl didelio radioaktyvaus spinduliavimo. Tačiau jis nebuvo prie jokio radioaktyvaus šaltinio ir jam nebuvo taikyta chemoterapija. Jo ŽIV testas neigiamas. Tiesą sakant, esamesuglumę.

– O mes įtariame nešvarius žaidimus, – tariau. – Ar pranešėte policijai?

– Kol kas priežastis gali būti nepiktybinė arba mirtina. Negalime jiems pranešti, kol nesame patys įsitikinę. Kol kas laukiame toksikologų ataskaitos.

Saša buvo sulysęs ir papilkėjęs. Jis nevalgė jau dvi savaites, o gyvybę palaikė kraujo perpylimai. Tačiau jis vaikščiojo po palatą ir atrodė nusiteikęs kovingai.

– Kai prasidėjo, galvojau mirsiu, – pasakojo jis. – Tačiau akimirksniu išgėriau kokius tris litrus vandens ir sukėliau vėmimą,

kad išvalyčiau skrandį. Tie mulkiai manęs nesiklausė. Kai pasakiau, jog man nuodus pakišo KGB, jie norėjo iškviesti man psichiatrą. Turi pasirūpinti, kad tai atsidurtų britų spaudoje.

– Aš jau paskambinau porai žurnalistų. Tačiau nė vienas nesirengia nieko skelbti be policijos ar ligoninės patvirtinimo. Kai turėsime toksikologų išvadas, žinosime, kas tau yra.

Iki tol Sašos ir Boriso dėka buvau tapęs neįtikėtinų nepaprastų įvykių aiškinimų specialistas, o šis įvykis atrodė labiausiai neįtikėtinas. Iš kitos pusės, prieš mane stovėjo labai sergantis žmogus, kurio ligai nebuvo kitokio paaiškinimo, tik apnuodijimas.

– Papasakok apie tą italą.

– Italas čia niekuo dėtas. Įvardijau jį tyčia kaip masalą. Tikrasis žmogus – Andrejus Lugovojus, bet, prašau, laikyk tai paslaptyje. Stengiuosi jį atvilioti atgal į Londoną.

Saša buvo iš anksto viską apgalvojęs. Jis buvo įsitikinęs, jog Lugovojus, buvęs Boriso *ORT* apsaugos vadovas, jį apnuodijo. Kai apie jo negalavimą buvo pranešta Rusijoje, Lugovojus paskambino iš Maskvos ir palinkėjo greitai pasitaisyti.

– Pasakiau Lugovojui, kad įtariu italą, kad jis jaustųsi saugiai ir grįžtų manęs pribaigti, – jis ironiškai šyptelėjo.

Beveik prieš metus, kai Borisas šventė savo šešiasdešimtmetį išnuomotoje pilyje už Londono, Saša, Marina, Andrejus Lugovojus ir aš sėdėjome prie vieno staliuko. Tuo metu jis beveik neįstrigo man į atmintį; niekuo neišsiskyrė iš kitų šimto ar dviejų šimtų svečių. Tačiau ligoninėje Saša man pasakė, jog nuo to pokylio Lugovojus netikėtai intensyviai pradėjo su juo bendrauti. Maskvoje jie niekad nebuvo artimi.

Atlikęs keturiolikos mėnesių kalėjimo bausmę, kai buvo apkaltintas ryšiais su Gluškovo bandymu pabėgti iš kalinimo įstaigos, Lugovojus ėmėsi verslo ir jam puikiai sekėsi. Jis pelnėsi iš naujo Rusijos lobyno – nepaprastai šoktelėjusių naftos kainų. Jo

pagrindinis verslas buvo apsaugos agentūra, kuri suteikė asmens sargybinius šimtams naujųjų Maskvos turčių. Jis gyrėsi Sašai apie savo daugiamilijonines investicijas į maisto ir paslaugų sferą. Siūlė Sašai dirbti kartu; būtų galėjęs tapti jo žmogumi Londone. Be jokios abejonės, buvo nemažai britiškų apsaugos kompanijų, kurios domėjosi Rusijos rinka.

Saša turėjo įtakingų ryšių apsaugos kompanijose, su kuriomis dirbo. Per metus jie susitiko du ar tris kartus. Nors nieko apčiuopiamo įgyvendinti nepavyko, tačiau perspektyva atrodė viliojanti. Jo paskutinis susitikimas su Lugovojumi vyko lapkričio 1 d., *Pine* bare *Millennium* viešbutyje, praėjus dviem valandoms po susitikimo su Mario Scaramella. Lugovojus atsivedė su dar vieną rusą, kurio Saša anksčiau nebuvo sutikęs.

– Jo akys atrodė žudikiškos, – pasakojo Saša. Jis juk pažino tokius tipus.

Kitą rytą į ligoninę atėjome su Borisu, kuris, kaip ir aš, iš pradžių manė, kad Sašos negalavimus sukėlė paprasčiausias apsinuodijimas maistu. Saša atrodė pastebimai prasčiau. Jo plaukai pradėjo slinkti; jis išpešė sruogą, kad pademonstruotų. Jis smarkiai kentėjo nuo virškinimo sistemos sutrikimo, vos galėjo prakalbėti ar nuryti seiles. Gydytojai pradėjo jam duoti nuskausminamuosius. Jie vis dar negalėjo nustatyti negalavimo priežasties.

Susisiekiau su prof. Johnu Henriu, pagarsėjusiu toksikologu iš St. Mary ligoninės, kuris išgarsėjo, bent jau Rusijoje, kai 2004-aisiais nustatė Viktoro Juščenkos negalavimo priežastį vos pamatęs jo veidą televizoriaus ekrane. Jis sakė, jog prieš jį panaudotas dioksinas, o netrukus laboratoriniai tyrimai tą patvirtino.

Telefonu profesoriui Henriui nusakiau simptomus.

– Plaukų slinkimas yra talio požymis, – sakė jis. – Tačiau kaulų čiulpų veiklos sutrikimas skamba keistokai. Ar jo raumenys nusilpę?

Talio, sunkiojo metalo, naudojimas Jungtinėje Karalystėje buvo uždraustas, tačiau bet kurioje Vidurio Rytų parduotuvėje buvo galima jo nusipirkti kaip žiurkių nuodų. Jis veikia iš lėto naikindamas nervinių ląstelių membranas. Išgyvenusieji dažniausiai turi ilgalaikių neurologinių problemų. Slaugė iš Kataro buvo atsidūrusi laikraščių antraštėse aštuntajame praeito amžiaus dešimtmetyje, kai perskaičiusi Agathos Christie romaną *Palšas žirgas* aptiko nuodijimo taliu pėdsakus. Nuodijimas taliu buvo sąmokslo teorijos, įsukusios Jasiro Arafato mirtį, pagrindas. Kai kas sako, jog CŽV ketino sutrikdyti Fidelį Castro slapta dėdami talio į jo batus, tikintis, jog nuslinks jo barzda, antakiai ir plaukai nuo galvos.

Remdamasis tais pasakojimais ir profesoriaus Henrio spėjimu, galiausiai įkalbėjau reporterį Davidą Leppardą iš *Sunday Times* aplankyti Sašą ligoninėje. Leppardas buvo tas, kuris teikėsi išklausyti keistas teorijas jau anksčiau; būtent jis paviešino istoriją apie Pavelą – žmogų su parkeriu. Žinoma, jis suprato, jog be objektyvių patvirtinimų dėl nuodų nebūtų galėjęs rašyti straipsnio, tačiau žurnalistas pasirodė kaip tik tuomet, kai toksikologiniai tyrimai parodė nešvaraus žaidimo pėdsakus. Dėl to buvo labai patogus laikas paruošti išskirtinę medžiagą sekmadieniniam laikraščiui. Jis paėmė interviu iš Sašos Barnet ligoninėje ketvirtadienio vakarą.

Lapkričio 15 d., Maskva. Kalbėdamas Dūmoje Rusijos generalinis prokuroras Jurijus Čaika paskelbia apie bendradarbiavimo su Britanijos karališkąja prokuratūra susitarimą. Jis pažymi, jog Anos Politkovskajos nužudymą tiriantys pareigūnai patikrins teoriją, ar žurnalistės žudikai gali turėti ryšių su tam tikrais asmenimis Londone.

◆

Ketvirtadienį, lapkričio 16 d., buvome sutarę dėl strateginio susitikimo su Borisu ir lordu Timu Bellu, jo žiniasklaidos patarėju. Tuo metu su Borisu tvirtai tikėjome, kad Sašai buvo įpilta nuodų. Nebuvome tikri dėl atsakymo į klausimą *kodėl*, tačiau neabejojome dėl atsakymo į klausimą *kas*: kas dar be Kontoros norėtų pakenkti Sašai? Norėjome sukelti žiniasklaidą.

Timas Bellas atrodė labai susidomėjęs.

– Borisai, – jis tarė, – visų akyse atrodai aršiausias Putino priešas: tiek politinis, tiek asmeninis, tiek ideologinis. Protingi žmonės tiki, kad šiame kare esi gerųjų pusėje, nors tavo motyvai gali ne visiems pasirodyti aiškūs. Paprastiems žmonėms visa tai gan neaktualu, nes kalba eina apie politinius žaidimus tolimoje šalyje. Tačiau šįkart situacija kitokia. Britų žemėje įvykdytas nusikaltimas; pasikėsinimas į žmogaus gyvybę. Ši istorija bus įdomi daugeliui žmonių; jie atkreips į tai dėmesį. Bėda, kad daugelis žmonių *nenorės* tikėti, jog tai – Putino darbas. Žmonės instinktyviai priešiškai nusiteikę tokiai minčiai, kad valstybių prezidentai gali užsakinėti žmogžudystes. Kuo aiškiau atrodys, tuo jie bus labiau linkę neigti. Atsidursi prieš potvynio bangą ir būsi Putino priešas. Jei žmonės nenorės manyti, jog tai padarė Putinas, jie greičiausiai manys, jog tai – tavo darbas. Kuo garsiau skelbsi, kad čia jo darbas, tuo realiau, kad viskas atsisuks prieš tave.

Penktadienio, lapkričio 17 d., vakare gavome toksikologinio tyrimo išvadas. Dabar jau turėjome oficialius duomenis, jog Saša buvo apsinuodijęs taliu. Marina paskambino iš ligoninės tai pasakyti. Jos balse girdėjosi šioks toks palengvėjimas. Bent jau sužinojome, kas nutiko. Gydytojai paskyrė jam priešnuodžių.

Tuo metu užvirė tikras pragaras. Į Barnet ligoninę atvyko ginkluotas policijos būrys kaip tik tada, kai Saša jau buvo paruoš-

tas perkelti į Eustono universitetinę ligoninę, aukščiausio lygio gydymo įstaigą Britanijoje. Kol jie aiškinosi, Marina pasinaudojo proga peržiūrėti Sašos ligos istoriją, kurią surašė jį prižiūrėjęs gydytojas. Man ją perdavė pasiuntinys į Boriso biurą, kuriame buvome įsikūrę, nedelsdami persiuntėme ją į Niujorką. Iki tol emigrantų tinklas Amerikoje padėjo rasti geriausiai išmanantį nuodijimo taliu specialistą.

Tuo metu kitas policijos būrys susirinko Achmedo Zakajevo namuose Muswell Hille.

– Jie išsivežė Toliką, – telefonu pranešė Zakajevas. Kol Marina buvo ligoninėje, Tolikas po pamokų ėjo pas Zakajevus.

– Nepatikėsite, – pasakojo jis. – Aštuoni farai atvažiavę trimis automobiliais, sakė, jog jiems įsakyta jį paimti. Jie išgąsdino mano vaikaičius. „Kodėl jie suėmė Toliką?“ – klausinėjo jie.

Nuskubėjęs į Eustono universitetinę ligoninę pamačiau, jog greitosios pagalbos mašina su policijos palyda mane aplenkė. Durys į Sašos aukštą buvo užrakintos. Per langą pamačiau du policininkus, stovinčius koridoriaus gale. Kai pamojavau, kad atkreipčiau jų dėmesį, iš lifto išniro du rimtais veidais ir kostiumus vilkintys vyrai. Akivaizdu, kad jie atvyko aplankyti tą patį pacientą.

– Ar galėčiau paklausti, kas jūs toks? – paklausė vienas iš jų.

– O kas jūs tokie?

Jis parodė savo pažymėjimą ir užsirašė mano duomenis. Šie vyrai buvo iš *Scotland Yard* antiteroristinio padalinio. Jie paprašė manęs palikti juos dienai su Saša, kad galėtų jį apklausti. Stengiausi susisiekti su Marina, bet niekaip negalėjau jos rasti. Negalėjau nieko padaryti. Nuėjau išgerti.

Vos tik atsisėdau bare netoliese, sulaukiau Zakajevo skambučio:

– Jie laiko Mariną.

– Ką?

– Ji paskambino man iš ligoninės telefono. Jie paėmė jos mobilųjį telefoną ir neleidžia nei pasimatyti su Saša, nei išeiti. Toliko telefonas taip pat išjungtas. Kai policija jį pasiėmė, sakė man, kad nuveš jį pas Mariną, bet to nepadarė. Aš jau važiuoju į ligoninę, – nerimo Zakajevas.

Mes beveik kartu atsidūrėme Sašos aukšte. Pasirodė uniformuotas pareigūnas.

– Norime susitikti su ponia Litvinenka.

– Ji negali šiuo metu su jumis susitikti.

– Ar ji uždaryta?

– Ne, neuždaryta. Bet ji negali su jumis susitikti.

Farai visur vienodi, pamaniau. Su jais įmanoma tik vienu būdu susitarti.

– Na, jei ji neateis čia po penkių minučių, mes skambiname spaudos atstovams ir pranešame, kad ją suėmėte.

– Prašau palaukti. Susisieksiu su viršininku.

Po dviejų minučių pasirodė tas pats detektyvas, su kuriuo jau kalbėjausi. Akivaizdu, kad jis čia viskam vadovavo.

– Klausykite, turiu jūsų atsiprašyti, – tarė jis. – Mūsų vyrukai truputį persistengė. Jie iš vietinės policijos ir nežino, kas čia vyksta. Jiems buvo liepta saugoti liudininkus.

– Kodėl jūs laikote vaiką?

– Jis buvo policijos nuovadoje, o šiuo metu jį jau veža atgal į Zakajevų namus. Dar kartą atsiprašau.

Po kelių akimirkų jie atvedė Mariną.

– Vaikinai, ačiū už išgelbėjimą, – tarė ji. – Jie ką tik grąžino man telefoną.

Moteris virpėjo, bet vis tiek bandė šypsotis. Buvo jau po vidurnakčio. Zakajevas nuvežė ją namo.

◆

Šeštadienio rytą pakeliui į Eustono universitetinę ligoninę paėmiau profesorių Henrį. Mums važiuojant, jis aiškino, jog talis „yra beskonis, bespalvis ir bekvapis. Užtenka maždaug gramo nužudyti žmogui. Pirmas dešimt dienų jo poveikis pasireiškia kaip įprasto apsinuodijimo maistu. Plaukai pradeda slinkti tik po dviejų savaičių, per kurias žudikas turi marias laiko dingti. Tai idealus nuodytojų ginklas", – pasakojo jis.

Ligoninėje jis išdėstė paskaitą apie talį jaunam daktarui:

– Organizmas stengiasi nuo jo išsivalyti šalindamas per žarnų sieneles, tačiau jis labai greitai įsiurbiamas atgal. Priešnuodis veikia sulaikydamas jį žarnose.

Jie davė Sašai tamsiai mėlynas piliules. Dideles piliules buvo ypač skausminga ryti, kai burna taip išopėjusi. Tačiau jis buvo drąsus karys. Jis iš karto pripažino Henrį.

– Žinau, kad padėsite man išsikapstyti, profesoriau, – tarė jis.

– Tau visai neprastai sekasi, – atsakė Henris, stengdamasis pakelti jam ūpą. – Noriu pažiūrėti, kiek turi jėgos. Suspausk mano ranką. Na, tu tikrai stiprus!

– Galėčiau daryti atsispaudimus, jei ne tie vamzdeliai, – patenkintas atsakė Saša.

Tačiau mums išėjus iš palatos, Henris atrodė suglumęs.

– Labai keista. Mes gydome jį nuo talio, tačiau nuo talio turėjo nusilpti raumenys, o taip nėra.

Parodžiau jam toksikologinio tyrimo išvadas iš Barnet ligoninės.

– Matai, – tarė jis, – čia parašyta, kad talio kiekis organizme padidėjęs, tačiau tik „tris kartus viršija normą". Tiek yra per mažai, kad sukeltų tokius simptomus.

Sekmadienį laikraščiuose pasirodė straipsnis: *Rusų šnipas apnuodytas Londone. Antiteroristinė policija imasi tyrimo.*

– Saša nėra šnipas, – pasipiktino Marina. – Jis niekad nešnipinėjo. Kodėl vadina jį šnipu?

– Mums šiuo metu tai turėtų mažiausiai rūpėti, – atsakiau jai.

Sėdėjome ligoninės kavinėje apačioje. Sašą visai neseniai perkėlė į intensyvios priežiūros skyrių, *dėl viso pikto*, kaip sakė daktaras. Sašos galimybę išgyventi tuo metu jie vertino 50 procentų.

Marina buvo užsidėjusi tamsius akinius. Lauke būriavosi žurnalistų minia, tačiau negalėjo iki jos prisiartinti. Ligoninė ėmėsi papildomų saugumo priemonių, kad išlaikytų atstumą. Kai tik *Sunday Times* prabilo, spaudos atstovai ją persekiojo, priversdami naudotis galiniu išėjimu iš ligoninės. Reporteriai iššniukštinėjo jos adresą Muswell Hille. *Scotland Yard* paskyrė du pareigūnus, kurie ją lydėjo – kad nenutiktų ko nors blogo.

Ji dar nebuvo pasirengusi kalbėtis su spaudos atstovais.

– Juk pažįstate mane, – sakė man ir Zakajevui. – Čia jūsų žaidimas. Noriu laikytis nuo jo atokiau kuo ilgiau.

Iš tiesų tik pradėjau pažinti Mariną. Vėliau, jau po Sašos mirties, prisiminiau mūsų pokalbius, kuomet ji nusprendė pasirodyti žiniasklaidai. Ji viską darė ryžtingai ir gracingai, nepaisant jos nenoro būti dėmesio centre. Ji darė tai dėl Sašos, tarsi naujakurio žmona, kuri meta į šoną skalbinius ir pagriebusi kritusio vyro šautuvą gina savo namus.

Kol jis buvo ligoninėje, Marina tyliai tvardėsi dėl šios nelaimės. Neapleido namų ruošos, laikėsi Toliko grafiko, sugebėjo savo emocijas užspausti savyje, ir tik paraudusios akys galėjo išduoti sielvartą. Matydavau ją keliskart per dieną, ji niekad neparodė jokio nusivylimo ženklo ar kažko, dėl ko vertėtų sunerimti.

Vėliau man papasakojo, kaip ji sugebėjo ištverti tas savaites.

– Tiesą sakant, niekad netikėjau, kad jis gali mirti. Nei tada, kai sakė, jog jam išgyventi yra 50 procentų galimybė, nei vėliau. Jei būčiau pripažinusi, jog jis gali mirti, būčiau palūžusi. Tačiau vis kartojau sau, jog tai – dar viena krizė, trečioji mūsų santuokoje. Pirmoji buvo jam atsidūrus kalėjime, antroji – kai bėgome iš Turkijos. Naudojausi savitvardos įgūdžiais, kuriuos jau anksčiau buvau išsiugdžiusi. Tai buvo tarsi nėrimas į sraunią upę: tu plauki pasroviui, tikėdamasis geriausio ir darydamas tai, ką mažų mažiausia reikia daryti. Laikai galvą virš vandens.

Kitame ligoninės aukšte stovėjo ginkluota policijos apsauga. Be Marinos, tik Zakajevui, Borisui ir man buvo leidžiama įeiti į palatą. Bet kuris kitas panoręs su juo susitikti anksčiau turėjo gauti mūsų leidimą. Tačiau ne per ilgiausiai ir patys su juo matėmės. Didžiąją dalį laiko jis praleido su antiteroristiniais detektyvais; iki sekmadienio vakaro jie jau turbūt dvidešimt valandų kalbėjosi su juo. Jie akivaizdžiai lenktyniavo su laiku, stengdamiesi išpešti kuo daugiau informacijos.

Pirmadienio rytą vėl apsilankė profesorius Henris. Jam pasirodžius po pokalbio su Sašą prižiūrinčiu gydytoju, jo veido išraiška nieko gero nežadėjo.

– Tai ne talis, – pareiškė jis. – Jo kaulų čiulpai visiškai nefunkcionuoja, o raumenys vis dar stiprūs – jei būtų talis, viskas būtų atvirkščiai. Dabar jie prižiūri jį taip, kaip perdozavusį chemoterapinio preparato, nors jis to nedarė. Esmė, kad šioje situacijoje priežastis nebėra tokia svarbi. Jie labiausiai susirūpinę poveikiu, pasireiškia staigus organų sutrikimas. Jis silpsta.

– Bet jie rado talį Barnete.

– Čia ir yra mįslė. Jis tikrai gavo mažą dozę talio *ir* kažko kito... – staiga jis pats save pertraukė. – Arba, minutėlę. Galbūt tai buvo radioaktyvus talis.

Reikia būti mokslininku, kad spėtum sekti profesoriaus Henrio mintis. Mažas radioaktyvaus talio kiekis, tai yra izotopas, negali padaryti jokios *cheminės* žalos Sašos organizmui, pavyzdžiui sukelti raumenų silpnumo. Tačiau jis padarytų didelę *radioaktyvią* žalą, pavyzdžiui, naikintų kaulų čiulpus ir priverstų slinkti plaukus. 1957-aisias taip nutiko KGB dezertyrui Nikolajui Chochlovui, į kurio arbatą sovietų agentai įpylė radioaktyvaus talio.

– Bet jie juk patikrino Sašą dėl radioaktyvumo ir nieko nerado, ar ne?

– Taip, jie tikrino. Du kartus. Tačiau ligoninės gali aptikti tiktai gama spinduliavimą. Jei tai buvo alfa spinduliai, niekas nepastebėjo. Turiu prisipažinti, kad neprisimenu iš fizikos, ar talis spinduliuoja alfa, ar gama spindulius.

Yra dvi radiacijos rūšys: stiprios energijos, skvarbusis spinduliavimas, vadinamas gama spinduliais, ir silpnos energijos spinduliavimas – alfa spinduliai, kurie neprasiskverbia net pro popieriaus lapą, jau nekalbant apie žmogaus odą. Medicinos mokymo įstaigose dėsto tik apie gama spinduliavimą: žmonės su tuo susidūrė sprogimų Hirosimoje ar Černobylyje metu. Gydytojai taip pat naudoja gama spindulius izotopinių diagnozių metu, kuomet suleidžia mažą kiekį gama spinduliuojančios medžiagos pacientui, o tuomet stebi išskyrimą skanavimo kameroje, kad aptiktų vėžines ląsteles. Tačiau alfa radiacija medicinoje nenaudojama, ir nėra tinkamų prietaisų ją aptikti ligoninėse. Jei Saša būtų prikimštas alfa spinduliuojančios medžiagos, joks įprastas medicinos prietaisas to neaptiktų.

Tačiau jo organizmas juos pajuto. Alfa spinduliavimas aplinkoje yra nekenksmingas; jis neprasiskverbia pro odą. Tačiau jei alfa spindulius skleidžiantis objektas patenka į organizmo vidų – praryjant ar kvepiant – jis greitai išplinta į visus organus ir audi-

nius, įsiskverbia į kiekvieną ląstelę ir puola iš vidaus. Žemos energijos alfa radiacija kaip trumpalaikis ginklas yra labai efektyvus norint sunaikinti bet kokią gyvą ląstelę. Jos taikiniu tampa DNR molekulės branduoliuose, kurias išskaido į gabalėlius, o tada ląstelės miršta. Ypač pažeidžiamos yra greitai besidalijančios ląstelės žarnų sienelėse, kaulų čiulpuose ir plaukų šaknyse; tokie ir buvo Sašos simptomai.

Pirmadienį man paskambino profesorius Henris:

– Peržiūrėjau savo knygas. Talis skleidžia gama spindulius. Jie būtų aptikę jį ligoninėje. Reikia ieškoti alfa spinduliuojančių objektų. Man reikės pasikalbėti su *Scotland Yard.*

Pirmas dalykas, kurio Saša paklausė pirmadienio rytą, buvo spaudos reakcija. Ar jie pagaliau suprato? Ar jie teisingai suprato, kad jį apnuodijo Kontora? Jis vis dar tęsė savo kovą ir stengėsi iš paskutiniųjų.

– Saša, lauke stovi dešimt operatorių iš televizijų ir penkiasdešimt reporterių. Pats žinai, geriau kartą pamatyti, nei dešimt kartų išgirsti. Kad galėtume padaryti didesnį įspūdį, man reikėtų tavo nuotraukos. Tokio, kaip dabar atrodai, – tariau nedrąsiai.

Marina pervėrė mane žvilgsniu.

– Paduok man veidrodį, – paprašė Saša.

Ji išėjo paieškoti veidrodžio.

– Kokia galimybė man išgyventi? – paklausė jis, pasinaudodamas proga, kad likome vieni.

– Jie duoda tau 50/50 galimybę, bet tu esi stiprus...

– Žinau, žinau, – pertraukė jis. – Klausyk, noriu parašyti pranešimą tuo atveju, jei man nepavyktų. Įvardyk tą suskį. Ana [Politkovskaja] to nepadarė, bet aš padarysiu. Už mus abu. Išversk viską į taisyklingą anglų kalbą, o aš pasirašysiu. Tu viską turėsi, dėl viso pikto.

– Gerai, turėsiu, bet mes paviešinsime kartu, kai iš čia išsikapstysi.

– Be abejo.

Jis sunkiai kalbėjo. Visgi jam diktuojant pranešimą pastebėjau kai ką naujo jo tone. Pirmą kartą jis man davė nurodymus tokiu tonu, kuris užkirto kelią bet kokiems prieštaravimams. Visą laiką pastebėdavau jo savotišką berniukiškumą. Jis man skirdavo suaugusiojo vaidmenį, kurio pritarimas jam buvo labai svarbus. Dabar jis buvo užaugęs, pasitikintis savimi ir kalbėjo, kol viską užsirašinėjau. Atrodė, kad per tris savaites jį dvidešimčia metų pasendinę nuodai suteikė išminties ir pasitikėjimo. Vėliau, kai Marina pasakojo man apie „kitokį Sašą“, kuris savo tvirtąją pusę jai parodydavo itin retai, atpažinau būtent ją.

Marina atnešė veidrodį. Apie minutę Saša save apžiūrinėjo. Liko patenkintas – jis atrodė baisiai.

Rytojaus dieną jo nuotrauka, kupina kančios ir paniekos, mirgėjo milijonuose televizorių ekranų visame pasaulyje. Tuo tarpu jo pomirtinis laiškas, kurį pasirašė prie Marinos ir kitų liudininkų akių, gulėjo užklijuotas voke, mano viešbučio seife.

Atnešiau jam laikraščius. Jo nuotrauka buvo tituliniuose puslapiuose.

– Gerai, – nusprendė jis. – Dabar jie neišsisuks.

Tai buvo jo paskutiniai žodžiai man.

Lapkričio 21 d., Maskva. Keletas Dūmos deputatų spėja, jog už Litvinenkos apnuodijimo slypi Borisas Berezovskis ir Achmedas Zakajevas.

– Dėl tvirtų Berezovskio ryšių su čečėnų teroristais yra pagrindas tikėti, jog jie galėjo suorganizuoti Politkovskajos žmogžudystę ir Litvinenkos apnuodijimą, – tvirtina buvęs FSB vadovas Nikolajus

Kovaliovas. Kitą dieną Tomas Parfittas, Guardian *korespondentas Maskvoje, rašo:*

– Tikrai nepanašu, jog Kremlius davė nurodymą pašalinti poną Litvinenką. Jis paprasčiausiai nebuvo to vertas <...> [bet] Berezovskio alibi nėra toks tvirtas – kaip ir kitų asmenų, kurių išdavimo prašo Rusija. <...> Jiems reikia įrodymų pagrįsti savo teiginiams, neva sugrąžinti į Rusiją jie susilauks atpildo. Liberalios žurnalistės mirtis ir „FSB priešo" apnuodijimas turėtų įtikinti teisėją Timothy Workmaną.

Kitas dvidešimt keturias valandas Sašai buvo duodama daug raminamųjų, jis prarasdavo sąmonę. Didžiąją dienos dalį tą trečiadienį, lapkričio 22 d., bendravau su spauda, sekė virtinė įsibėgėjusio propagandinio karo su Kremliumi interviu. Pagaliau vakarop man pavyko atvykti į ligoninę. Žiūrėjau į jį per palatos stiklą. Per paskutinę dieną jis dar labiau suseno; dabar atrodė kaip septyniasdešimties metų senukas: nuplikęs, išsekęs, belikę vien kaulai ir oda. Saša nevalgė jau dvidešimt dvi dienas. Pas jį buvo keletas svečių: George'as Menziesas, jo advokatas; Andrejus Nekrasovas, filmų kūrėjas; Achmedo Zakajevo šeima; Borisas su Lena. Valteris Litvinenka, jo tėvas, atskrido iš Rusijos ir pakaitomis su Marina budėjo prie lovos: jis naktimis, ji – dienomis.

Trečiadienį, prieš jai išvykstant nakčiai namo, Saša staiga prabudo ir įsmeigė į ją akis.

– Brangusis, aš važiuoju namo, – tarė ji. – Rytą grįšiu.

– Marina, aš tave myliu.

Tai buvo paskutiniai jo žodžiai žmonai.

Tą naktį sustojo jo širdis, ir buvo prijungtas dirbtinis kvėpavimas. Jis nebeatgavo sąmonės, o lapkričio 23 d., trečiadienį, 21

val. 21 min., mirė. Tuo metu prie jo budėjo tėvas. Ligoninės personalas paskambino Marinai, kai tik ji grįžo namo po dieninės pamainos. Ji pasiėmė Toliką ir nuvažiavo atgal į ligoninę.

2006 m. lapkričio 24 d., Londonas. Prie universitetinės ligoninės susirinkusiems reporteriams perskaitomas Sašos pranešimas:

„Noriu padėkoti daugeliui žmonių. Savo gydytojui, slaugėms ir ligoninės personalui už jų pastangas. Britanijos policijai, kuri mano bylos imasi energingai ir profesionaliai ir prižiūri mane bei mano šeimą.

Noriu padėkoti Britanijos vyriausybei už tai, kad priglaudė mane. Man garbė būti Britanijos piliečiu. Noriu padėkoti Britanijos žmonėms už jų palaikymą ir paramą.

Dėkoju savo žmonai Marinai, kuri visada šalia manęs. Mano meilė jai ir sūnui neturi ribų.

Tačiau gulėdamas čia aiškiai girdžiu atplasnojantį mirties angelą. Gal ir pavyktų nuo jo paspukti, bet turiu pripažinti, kad mano kojos negali nešti taip greitai, kaip norėčiau.

Todėl manau, kad dabar tinkamas laikas pasakyti porą dalykų žmogui, kuris atsakingas už tai, kad čia atsidūriau.

Gal tau ir pavyks mane nutildyti, tačiau ta tyla brangiai kainuos. Tu įrodei esąs toks barbariškas ir negailestingas, kokį tave laiko priešiški kritikai. Tu įrodei, jog nejauti jokios pagarbos gyvybei, laisvei ir civilizuotoms vertybėms. Tu įrodei, jog nesi vertas savo posto, nevertas civilizuotų vyrų ir moterų pagarbos.

Galbūt tau pavyko nutildyti vieną žmogų. Tačiau protestantų staugimas iš viso pasaulio visą gyvenimą spengs tavo ausyse, pone Putinai.

Teatleidžia tau Dievas už tai, ką padarei ne tik man, bet ir visai mylimai Rusijai ir jos žmonėms.“

◆

Galbūt paklausius profesoriaus Henrio į ligoninę buvo atgabentas alfa radiacijos detektorius. Arba Sašos kraujo mėginys buvo kruopščiai ištirtas Atominių ginklų institute Aldermastone, Berkširo grafystėje, branduolinėje Britanijos laboratorijoje. Bet kuriuo atveju, po Sašos mirties pareigūnai atrado medžiagą, kuri jį nužudė: tai buvo vos pastebimas radioaktyvus izotopas polonis-210, alfa spindulių šaltinis.

Man apie tai pranešė Zakajevas, paskambinęs trečią valandą nakties. Jis papasakojo, kad radiacijos nepraleidžiančia įranga apsiginklavę policijos pareigūnai atvažiavo į Muswell Hillą praėjus vos valandai, kai Marina ir Tolikas grįžo iš ligoninės. Jie liepė pasiimti tik būtiniausius daiktus ir nedelsiant išeiti iš namų, nes jų gyvybėms grėsė pavojus. Likusią nakties dalį moteris su berniuku praleido pas Zakajevus. Žmonės šviesiai geltonais kombinezonais, guminiais batais, pirštinėmis ir dujokaukėmis visą likusią naktį aptvėrė namą ir apdengė plėvele pievelę, zujo Sašos namuose. Vietą saugojo policijos pareigūnai.

Scotland Yard detektyvai prašė mūsų niekam neužsiminti apie radioaktyvių medžiagų panaudojimą. Reikėjo įvertinti pavojų kitiems žmonėms ir užtikrinti, jog naujienos apie radiaciją nesukeltų visuomenės panikos. Tačiau rytą sielvarto apimtas Valteris Litvinenka visgi davė užuominą prie ligoninės susirinkusiems reporteriams.

– Mano sūnų nužudė mažytė atominė bomba, – tarė jis raudodamas.

Po pietų vidaus reikalų ministras Johnas Reidas paskelbė, jog Saša Litvinenka buvo nužudytas radioaktyviu preparatu. Sveikatos apsaugos agentūra *(HPA)* pridūrė, jog tai buvo „mirtina dozė“. Londone kilo tikras chaosas. *HPA* pareigūnų ir policijos

būriai pasiėmę radioaktyvumo detektorius važinėjo po miestą, sekdami Sašos pėdsakais, o kiekvieną jų judesį fiksavo TV naujienų komandos. Šimtai žmonių skambinėjo tiesiogine *HPA* telefono linija. Britanijos nepaprastųjų padėčių komitetas, paskutinį kartą susirinkęs po metro sprogdinimų, susirinko aptarti susiklosčiusios situacijos. Žinių redaktoriai nėrėsi iš kailio ieškodami branduolinės fizikos ekspertų specialiems pasisakymams jų laidose. Per kelias valandas milijonai britų tapo polonio, Rusijos politikos ir Boriso Berezovskio sąmokslo teorijų ekspertais. Visas pasaulis išgirdo Sašos, kaip pirmosios branduolinio teroristų išpuolio aukos, vardą.

Teko laukti dvi savaites, kol pareigūnai davė leidimą Sašos laidojimui. Jo kūnas kėlė didelį pavojų aplinkai; iškart po mirties jis buvo nugabentas į slaptą pastatą, o jo palata ligoninėje kruopščiai dezinfekuota. Jį skrodę patologai vilkėjo nuo spinduliavimo apsaugančius drabužius. Galiausiai mums pranešė, jog kūnas bus grąžintas specialiame užplombuotame karste, kurį paskyrė *HPA*. Jei šeima panorėtų jį kremuoti, jiems būtų reikėję laukti dvidešimt aštuonerius metus, kol radioaktyvumas suirtų iki saugaus lygio – beveik aštuoniasdešimt polonio-210 pusamžių.

Prieš laidotuves užvirė karštas ginčas dėl paskutinės Sašos staigmenos. Mums aptarinėjant laidotuvių planus, Achmedas Zakajevas pareiškė, jog Saša turi būti palaidotas musulmonų kapinėse, nes dieną prieš mirtį jis atsivertė į islamą. Paaiškėjo, jog lapkričio 22 d., Sašai prieš pat prarandant sąmonę, Achmedas į ligoninę atsivedė mulą (musulmonų dvasininką), kuris sukalbėjo atitinkamą maldą. Achmedas tvirtino, jog Saša mirė kaip musulmonas.

Nieko nežinojau apie mulą ir įtūžau ant Achmedo. Saša niekuomet nebuvo religingas; tiesą sakant, jis netgi prasitarė man,

kad nesuprasdavo tokių žmonių. Vienintelė jo aistra buvo laimėti savo mūšius ir įrodyti savo tiesą. Taip, jis dažnai sakė – „Aš esu čečėnas“, bet ir aš sakiau tą patį. Nors nesu musulmonas. Tai buvo solidarumo posakis, bet tikrai ne tikėjimo išraiška. Nereikia pamiršti ir to, kad paskutinę dieną jis negalėjo blaiviai mąstyti.

– Žinau, kodėl jis taip pasielgė, Achmedai, – pasakiau. – Jis jautė kaltę už tai, ką Rusija padarė Čečėnijos žmonėms, ir norėjo gražiai pasielgti. Panašiai kaip vokiečio noras tapti žydu po holokausto. Tai klaida. Ji nepadės. Esant dabartinei situacijai pasaulyje, pripažinkime, rusų propaganda padarys viską, kad nukreiptų dėmesį nuo žmogžudystės į atsivertimą. Žaidi jų labui.

– Aš nežaidžiu, – atkirtoAchmedas. – Viskas buvo tinkamai atlikta, tad jis – musulmonas.

Achmedas buvo labai užsispyręs. Tačiau kaip tik tas užsispyrimas neleido Rusijai laimėti karo su Čečėnija, kol neišžudė visos užsispyrėlių tautos.

– Nesu įkalbinėjimo ekspertas, – tariau, – bet esu biochemijos ekspertas. Su tokiu kiekiu nuskausminamųjų, kiek jis gavo tą dieną, nemanau, jog galėjo labai blaiviai mąstyti.

– Tikėjimas nėra blaivaus mąstymo klausimas, – atsakė Achmedas.

Dėl šio nesutarimo kreipėmės į Mariną.

– Geriau visi tikėkime bet kokiu Sašos noru, – patarė ji išmintingai. – Galite rengti savo apeigas mečetėje, o mes rengsime savąsias koplyčioje.

Marina norėjo palaidoti Sašą nekreipdama dėmesio į jo tikėjimą.

Gruodžio 7 d., pilant lietui, kol policija atitvėrė žiniasklaidos atstovus atokiau, Saša buvo nuleistas į duobę Londono *Highgate* kapinėse. Jo kapavietę supo paminklai žymiems Viktorijos laikų

žmonėms ir keliems ateistams, tarp jų – Karlui Marksui ir fizikui Michaelui Faraday'ui.

Mirtis supa pasaulį tarsi rėmas paveikslą: ji žymi baigtį ir suteikia apibrėžtumo. Ką tik nutrūkusi gyvybė yra tarsi užbaigtas paveikslas, įrėmintas parodai – negalima nieko keisti, pridėti ar koreguoti; jokių pagražinančių potėpių, jokių galutinių štrichų. Gyvenimas užbaigtas ir ant jo uždėtas autoriaus parašas. Tačiau šis sustingęs formų ir spalvų derinys visiems laikams lieka jo žiūrovams – kabo ant sienos, kur jį kritikuoja arba giria.

Sašos gyvenimas, kai tik jis pasibaigė, tapo prasmingesnis, svarbesnis negu buvo iki 2006-ųjų lapkričio 1 d.

Susidūręs su Sašos mirtimi suvokiau, kad jo asmenyje regėjau pasikeitimo stebuklą. Kai juoda tampa balta, teisinga ir neteisinga apsikeičia vietomis, mirtis ir išganymas pakeičia bausmę ir atpildą. Per šešerius metus nuo to laiko, kai jis pabėgo iš Rusijos, išgąsdintas ir sutrikęs uždaros žudikų grupuotės narys, jis tapo svarbaus žygio dalyviu ir už tai mirė kankinio mirtimi. Tegaliu pasakyti, jog Saša buvo didingesnis žmogus už daugumą.

Marinai neegzistavo rėmai.

– Jis buvo toks nežemiškas, jis taip mane brangino, mane vis dar palaiko ta energija, tarsi būtume surišti kartu. Nemanau, kad kada nors tai baigsis.

15 skyrius

VEIDRODŽIŲ KARALYSTĖ

2007 m. vasario 1 d., Maskva. Kalbėdamas spaudos konferencijoje Kremliuje, prezidentas Putinas pažymi, jog slaptosios Rusijos tarnybos nelaikė Litvinenkos svarbiu taikiniu, todėl nebuvo tikslo vargintis jį nužudyti.

– Jis nežinojo jokių paslapčių, – teigia Putinas. – Prieš atleidimą iš FSB Litvinenka tarnavo apsaugos padalinyje ir neturėjo prieigos prie valstybės paslapčių.

Tą pačią dieną Scotland Yard *praneša baigę savo tyrimą ir išsiuntė Litvinenkos bylą Karališkajai prokuratūrai nuspręsti, ar reikia kažką kaltinti šiuo nusikaltimu. Bylos turinys nebuvo atskleistas.*

– Kai pirmą kartą buvo pranešta apie *Watergate* bylą, Baltieji rūmai nustūmė ją į šalį kaip *paprastą vagystę.* Tuomet vienas po kito išlindo vis svarbesni faktai ir Niksonui ėmė svilti padai, – pasakojo George'as Menziesas mums pietaujant po kurio laiko nuo

Sašos mirties. – Sašos byla taps Putino *paprastu nunuodijimu*. Turiu nuojautą, kad ši žmogžudystė bus ištirta.

George'as atkreipė dėmesį į mano paskaitą apie polonį-210 kaip nužudymo įrankį. Aiškinau jam, kad teismo medicinos istorijoje Sašos žmogžudystė išsiskirs savo ironiškumu: polonis yra geriausias, bet kartu ir prasčiausias kada nors išrastas žudymo įrankis.

Tas, kuris nusprendė panaudoti polonį, kad nužudytų Sašą, taip elgėsi todėl, kad galimybė jį aptikti buvo artima nuliui. Chemiškai jis nėra lengvai nustatomas: toksikologinė laboratorija rado tik labai mažą kiekį talio, teršalo, kuris gamina polonį. Polonis nėra tas elementas, kurį aptiktų radioaktyvumo detektoriai, nes įprastinis *Geigerio* matuoklis sukonstruotas fiksuoti tiktai gama spinduliavimą. Polonis turbūt yra pati nuodingiausia medžiaga visoje Žemėje: mažiausias jo kiekis yra mirtina dozė, o vieno gramo užtektų išžudyti pusę milijono žmonių. Tačiau žmogui jis visiškai nepavojingas, kol nėra nuryjamas ar įkvepiamas. Svarbiausia tai, kad polonis dar niekad nebuvo naudojamas ką nors nužudyti, todėl nieko stebėtino, jog visa ekspertų bendruomenė – toksikologai, policija ir terorizmo ekspertai – negalėjo apie jį numanyti. Laimei, visiškai atsitiktinai fenomenalios Sašos ištvermės dėka jį pavyko rasti. Jam buvo duota didelė dozė. Jei Barnet ligoninėje jis būtų miręs per pirmąsias dvi savaites, mirtis būtų susieta su taliu, tai reikštų, jog bet kas galėjo jį apnuodyti.

Ironiška tai, kad pagaliau aptikta medžiaga tapo akivaizdžiu įkalčiu. Joks žudikas-mėgėjas – kad ir kiek pinigų jam būtų už tai sumokėta – negalėjo panaudoti polonio.

Laisvai samdomam žudikui tokio kiekio, koks buvo panaudotas prieš Sašą, būtų neįmanoma gauti. Polonis yra griežtai kontroliuojama medžiaga, išgaunama branduolinėse laboratorijose ir naudojama įrenginiuose, panaikinančiuose statinę elektrą. Ten

jis laikomas labai mažais kiekiais. Pasak daktaro Johno Harrisono iš Sveikatos apsaugos agentūros, Saša gavo mažiausiai 3 gigabekerius radioaktyvios medžiagos, tai prilygsta maždaug šimtui mirtinų dozių. Norint gauti tokį polonio kiekį iš tų produktų, kurių galima įsigyti rinkoje, reikėtų prisipirkti šimtus neseniai sugedusių statinės elektros prietaisų ir sukurti technologiją polonio išskyrimui, sodrinimui ir vartojimui. Mėgėjui tai būtų praktiškai neįmanoma.

Bet kuris žmogus, sugalvojęs panaudoti polonį kažkam nužudyti, privalėtų nepaprastai gerai išmanyti fiziką, mediciną ir radioaktyvių medžiagų priežiūros procedūras, jau neminint žinių apie polonio gamybą ir skirstymą. Trumpai tariant, reikėjo genijaus pagalbos ir didžiulių šaltinių – prieigos prie polonio – norint sudaryti tokio pobūdžio žmogžudystės planą specialiai šiam atvejui. Šiuo nusikaltimu būtų galima apkaltinti tiktai oficialią organizaciją, turinčią žmonių, išmanančių tokį mokslišką nunuodijimą.

97 procentai, t. y. 85 gramai per metus, žinomos polonio gamybos vyksta Rusijoje. Dalis eksportuojama pramoniniam naudojimui, daugiausia į JAV. Polonį išgaunantis rusų branduolinis reaktorius dirba stebimas Tarptautinės atominės energijos agentūros *(IAEA)* sargybinių, kurie pasirūpina, kad kiekvienas produkcijos ciklas būtų aprašytas ir pažymėtas, nors *IAEA* paties polonio neregistruoja.

2006-ųjų gruodžio 18 d. rusų portalas *Gazeta.ru* citavo Jekateriną Šugajevą, *Techsnabexport* – vienintelės kompanijos Rusijoje, turinčios teisę oficialiai eksportuoti polonį-210 – atstovę spaudai.

– Polonį išgauti ir laikyti yra ypač sudėtinga, – aiškino ji. – Šį mandatą turi tik Sarovas [branduolinis kompleksas, senoje sovietinėje ginklų gamykloje netoli Samaros miesto]. Niekam kitam neleidžiama jo gaminti.

Anot Šugajevos, gamybos ciklas prasideda bismuto (metalo) neutronų veikimu Ozersko branduoliniame reaktoriuje, netoli Čeliabinsko. Iš ten pusgaminiai siunčiami į Sarovo kompleksą. Iš bismuto masės rafinuojamas polonis, sodrinamas ir supakuojamas. Polonis-210 išgaunamas mėnesinio ciklo metu ir išskirstomas į kapsules, kurios sudedamos į užplombuotus konteinerius. Tuomet konteineriai krovininiais lėktuvais iš Sankt Peterburgo terminalo eksportuojami klientams Jungtinėse Valstijose. Vienos šimtosios gramo ką tik pagaminto polonio kapsulės turinys penkis tūkstančius kartų viršija mirtiną dozę.

Kai polonis-210 slopsta – pusė ciklo yra 138 dienos, vadinasi, jog pusė bet kokio kiekio nuslopsta per pirmas 138 dienas, tuomet per kitas 138 dienas lieka tik 25 procentai nenuslopusio kiekio ir t. t. – jis virsta švinu, visiškai neradioaktyviu metalu. Mažėjant polonio kiekiui, didėja švino kiekis. Išmatuodamas švino santykį polonio mėginyje tyrėjas gali nusakyti, kiek mėginiui laiko, ir nustatyti tikslią jo gamybos datą. Be to, gamybos procesas palieka būdingas izotopų priemaišas iš kiekvienos partijos. Lyginant švino turinį ir priemaišas iš dviejų polonio mėginių, tyrėjas turėtų nusakyti, ar jie iš tos pačios partijos, pagaminti toje pačioje laboratorijoje tą pačią dieną.

Rusiško polonio mėginius britų teisėsauga tikriausiai gavo iš Amerikos šaltinių. Sašos organizme rastas polonis-210 buvo palygintas su poloniu-210, kuris buvo eksportuotas į Jungtines Valstijas. Sprendžiant iš švino kiekio ir izotopų išsidėstymo, tyrėjai galėjo tiksliai nustatyti partiją ir nuodų pagaminimo datą – nebent, žinoma, jie buvo pagaminti neteisėtame reaktoriuje, kuriame nestovi *IAEA* sargybiniai.

2007-ųjų pavasario pradžioje britų pareigūnai dar nebuvo patvirtinę jokios informacijos apie polonio šaltinį. Tačiau beveik

nėra abejonių, jog branduolinių kompleksų fizikai, dirbantys su slaptosiomis Britanijos tarnybomis, tiksliai žino, kur ir kada egzotiškieji nuodai, kuriais buvo nužudytas Saša, buvo pagaminti.

Kai atrandamas polonis, istorija tampa detektyvo svajone. Jis tarsi nematomi nuodai palieka pėdsakus ant visko, ką paliečia, ir jo neįmanoma nuplauti. Panaudojus tinkamą įrangą, galima aptikti net ir pačios mažiausios koncentracijos polonio pėdsakus; užtenka net vienos mili dalelytės. Tarkim, jei kas nors įjungia šviesą viešbučio kambaryje poloniu užteršta ranka, šviesos jungiklis bus radioaktyvus ištisus mėnesius. Pagal ant fotelio paliktą radioaktyvios medžiagos kiekį tyrėjas gali nustatyti, ar tai buvo kairė, ar dešinė ranka, kuri paliko pėdsakus, ar ranka buvo užteršta iš išorės, ar radioaktyvumas sklido iš nuodus prarijusio žmogaus prakaito lašelių. Kitaip tariant, žudiko ir aukos paliktus pėdsakus įmanoma atskirti.

Scotland Yard detektyvai aptiko keletą polonio pėdsakų Londone ir už jo. Išleidžiant šią knygą, dar nebuvo jokios oficialiai patvirtintos informacijos. Nepaisant to, pakankamai svarbios informacijos nutekėjo patikimais šaltiniais į Londono laikraščius, kad būtų galima susidaryti bemaž aiškų vaizdą, o tyrėjai iš esmės patvirtino tą Marinai.

Per kelias valandas po Sašos mirties *HPA* radioaktyvių šaltinių ieškotojai aptiko ir uždarė keletą poloniu užterštų vietų, tarp jų *Itsu* – suši restoraną Piccadilly gatvėje, kur Saša susitiko su Mario Scaramella, ir barą *Millenium* viešbutyje, kur jis gėrė arbatą su rusais. Tęsdami tyrimą, polonio žemėlapyje pažymėjo tuzinus kitų vietų; galutiniame sąraše buvo įvairūs biurai, restoranai, viešbučių kambariai, namai, automobiliai ir kelių šalių lėktuvai. Šimtai žmonių visoje Europoje buvo užteršti poloniu, plintančiu iš *mažos atominės bombos* epicentro Londone. Aprimus įvykiams,

tyrėjai, galima sakyti, puikiai skaitė žemėlapį. *Scotland Yard* darbuotojas pasakė Marinai:

– Mes tiksliai žinome, kas tai padarė, kur ir kaip.

Vieną rastų polonio pėdsakų paliko Saša. 2006-ųjų lapkričio 1 d. rytą jis dar buvo švarus. Detektyvai jo kišenėje rado bilietą, kuris nuvedė juos iki autobuso, kuriuo tą dieną važiavo į Londono centrą. Autobuse nerasta jokių polonio pėdsakų.

Maždaug 18 val. Achmedas Zakajevas jį pasiėmė iš Boriso biuro ir vežė namo į Muswell Hillą. Po šios kelionės Zakajevo mersedesas tiesiog spinduliavo radiacija, kurią Saša paliko ant priekinės keleivio sėdynės.

Greičiausiai jis buvo apnuodytas *Millenium* viešbučio bare apie 17 val. Tyrėjai rado arbatinuką, kuriame buvo įpilta nuodų; šis vėliau užteršė visą virtuvę, taip pat ir indaplovę. Polonio koncentracija viešbučio bare buvo didžiausia iš visų tirtų vietų. Jis buvo pasklidęs oru – tai įrodo, jog milteliai buvo supilti į arbatinuką. Septyni baro darbuotojai ir keli klientai gavo teigiamus polonio testo rezultatus.

Išėjęs iš *Millennium* baro iki to laiko, kol Zakajevas jį pasiėmė, Saša stabtelėjo pas Borisą, kur pasinaudojo faksu. Ant šio aparato taip pat buvo rasta radioaktyvių dalelių.

Viskas, ką lietė grįžęs namo, buvo smarkiai užteršta. Radioaktyvumo kiekis pirmas tris negalavimo dienas – t. y. kol nuvyko į ligoninę – buvo milžiniškas. Pagal pirminius paskaičiavimus, prireiktų daugiau nei 100 000 svarų sterlingų, norint išvalyti namą, kad jame vėl būtų galima gyventi. Po šešių mėnesių Marina ir Tolikas vis dar negalėjo grįžti namo.

Iš visų su Saša bendravusių žmonių didžiausias pavojus kilo Marinai, nes ji labiausiai juo rūpinosi ir valė namus tas tris dienas, kol jis intensyviai vėmė. Testai parodė, kad jos organizme buvo polonio – laimei, nepakankamai daug, kad sukeltų sveikatos su-

trikimų. Visų nuostabai jo lygis nebuvo netgi toks aukštas, kad paliktų antrinius pėdsakus. Tai svarbu, nes iš to galima suprasti, jog kiekvienas, kuris paliko radioaktyvaus polonio pėdsakus, jo gavo ne iš Sašos. Labiausiai tikėtina, kad toks žmogus pats turėjo kontaktą su poloniu. Tolikas taip pat buvo namuose visas tas tris dienas, tačiau turėjo žymiai mažiau fizinio kontakto su tėvu, todėl išvis nebuvo užterštas.

Be Sašos, polonio pėdsakus palikinėjo Andrejus Lugovojus. Kartu su savo palydovu Dmitrijumi Kovtunu, Lugovojaus mokyklos draugu ir armijos bičiuliu, kuris taip pat buvo GRU veteranas, Lugovojus du kartus susitiko su Saša: spalio 16 d. ir lapkričio 1 d.

Skleisto radioaktyvumo lygis net nekėlė klausimo, kad Lugovojus ne pats buvo užsiteršęs poloniu, bet jį naudojo, nes jis paliko aiškius pėdsakus. Kūnas susilpnina polonį prieš išskirdamas jį su prakaitu; kiekis, kurį reikėjo praryti, kad žmogus paliktų tokius pėdsakus kaip Lugovojaus, būtų beveik mirtinas.

Kai *Scotland Yard* išleis kompiuterinę radiacijos sklidimo simuliaciją, bus įmanoma pasakyti tiksliai, kur ir kaip buvo gabenami nuodai prieš jiems patenkant į Sašos arbatinuką. Šiuo metu tegalima pasakyti, kad Lugovojus palikinėjo radioaktyvius pėdsakus *prieš* jiems patenkant į Sašos organizmą lapkričio 1 d. Pavyzdžiui, Lugovojus užteršė odinę sofą Boriso kabinete, kai susitiko su juo spalio 31 d.

Polonio pėdsakų liko ir po ankstesnio Lugovojaus vizito Londone spalio 16–17 d.: viešbučių kambariuose, biuruose, restoranuose ir *British Airways* lėktuve, kuriuo jis skrido į Maskvą. Kaip tik to vizito metu buvo užterštas *Itsu* suši restoranas Piccadilly gatvėje – tas pats, kuriame Saša susitiko su Mario Scaramella. Šis sutapimas iš pradžių buvo sukėlęs painiavos, kol nebuvo išsiaiškinta, jog lapkričio 1 d. Saša ir Scaramella sėdėjo prie skirtingo

staliuko negu Lugovojus, Saša ir Kovtunas buvo užėmę prieš dvi savaites.

Vis dar neaišku, ką Lugovojus darė su poloniu Londone, kai viešėjo čia spalio 16 d. Pagal vieną hipotezę, jis du kartus bandė įberti nuodus į Sašos maistą; pirmasis, galbūt *Itsu* restorane, neišdegė, todėl prireikė ir antro bandymo, kuris buvo sėkmingas. Pagal kitą hipotezę, spalio 16 d. susitikimas buvo generalinė repeticija.

Tačiau manau, kad yra dar vienas aiškinimas: operacija spalio 16 d. nepavyko, bet paliko užterštumo pėdsakus; trumpai tariant, jie susimovė. Tad lapkritį jie pasiuntė profesionalų žudiką, *trečiąjį žmogų*. Tarpininkai buvo reikalingi tik tam, kad suvestų smogiką su taikiniu. Trečiojo žmogaus teoriją spaudoje paviešino buvęs šnipas Olegas Gordijevskis, kuris citavo savo anoniminius šaltinius. Operacijoje dalyvavo „aukštas azijietiškų bruožų vyras", kuris į Londoną spalio 31 d. atskrido iš Hamburgo. Jį užfiksavo oro uosto apsaugos kameros, ir tada jis dingo be pėdsakų. Į Britaniją jis pateko su vienos Europos šalies pasu, tačiau tyrėjams nepavyko atsekti jo nė viename viešbutyje ar nustatyti skrydžio iš šalies registracijos.

Policija Marinai nedavė jokių užuominų, patvirtinančių trečiojo žmogaus teoriją, tačiau jie taip pat jos neatmetė. Viskas sutampa su tuo, ką man ir kitiems sakė Saša: Lugovojus atsivedė vyrą, kurio jis niekada nebuvo matęs, jis turėjo „žudikiškas akis".

Galiausiai buvo dar vienas žmogus, Vladislavas Sokolenka, kuris buvo pastebėtas su Lugovojumi lapkričio 1 d. Jo vaidmuo neaiškus, nors poloniu jis nebuvo užterštas.

Nėra jokių abejonių, kad į daugelį klausimų bus atsakyta teismo metu – *jeigu* kaltininkus pavyks patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Jei Karališkoji prokuratūros tarnyba nuspręs, kad

neįmanoma ko nors konkrečiai apkaltinti, tuomet policija galės atskleisti bylos duomenis. Tuomet pamatytume ne tik tikslų polonio žemėlapį, bet ir minučių tikslumu sudėliotą Sašos, Lugovojaus bei kitų Londono centre vaikščiojančių žmonių buvimo vietų aprašą pagal *CCTV* stebėjimo kamerų medžiagą.

Šiai istorijai kažko trūktų, jei nebūtų apsvarstytos ir kelios kitokios žmogžudystės teorijos, kurios buvo atmestos, kai išlindo polonio pėdsakai.

Pirmiausia buvo Mario Scaramella, nelaimėlis politikos konsultantas, atsidūręs netinkamoje vietoje netinkamu laiku. Jo ryšys su Saša – Italijos politikų kivirčai dėl senų, neįrodytų spėjimų, neva Italijos ministras pirmininkas Romano Prodi – buvęs KGB šnipas nuo šaltojo karo laikų. 2004-aisiais Saša liudijo Italijos parlamento komisijai, kuri tyrė gandus, jog jis girdėjo savo vadovą generolą Trofimovą minint Prodi kaip *mūsiškį*. Tačiau pokalbis su Trofimovu vyko 2000-aisiais, kai Italijoje 1999-ųjų spalį įsiplieskė Prodi-KGB skandalas. Trofimovas galėjo pakartoti gandus. Bet kokiu atveju nelabai tikėtina, jog kažkas 2006-aisiais naudotų polonį, kad nužudytų Sašą už neesminį pasisakymą 2004-aisiais. Scaramellos polonio testas buvo teigiamas, tačiau aptiktas kiekis – labai mažas.

Buvo ir Julia Svetličnaja, diplomuota rusaitė, kuri išpopuliarėjo teigdama, jog Saša planavo šantažuoti „rusų oligarchą", bet ne Berezovskį, o tą, kuris „palaikė ryšį su Kremliumi ir pačiu Putinu". Svetličnaja susitiko su Saša rinkdama medžiagą savo knygai, po to jiedu susirašinėjo.

Buvo daugybė tikimybių, kad buvę Sašos kolegos iš URPO ar kiti prastos reputacijos FSB pareigūnai turėjo motyvą jį nužudyti. Ši teorija tapo labai populiari sužinojus, kad Rusijos *Specnaz* būrys naudojo Sašos nuotrauką kaip pratybų taikinį.

Buvo ir dar vienas pranešimas iš Jurijaus Šveco, buvusio KGB pareigūno, gyvenančio Vašingtone, kad Saša buvo nužudytas dėl duomenų rinkimo prieš „garsų Kremliaus asmenį“, nes rinko medžiagą komercinio kliento užsakymu.

Visos šios teorijos negali būti patikimos dėl dviejų dalykų: jos nepajėgia paaiškinti, kaip buvo gauta prieiga prie polonio, ir kaip į jas gali būti įtrauktas Andrejus Lugovojus.

Mano nuomone, joks vidutinio rango pareigūnas, joks samdinys, jokia skubiai surinkta smogikų komanda negalėjo be leidimo gauti tokios medžiagos, kuri, kaip bebūtų, yra tinkama masiniams teroro išpuoliams, kaip ir bet koks kitas masinio naikinimo ginklas. Polonis-210 yra nuodingesnis už juodligę ir nė kiek nenusileidžia plutoniui, norint pagaminti branduolinį užtaisą. Tik patys aukščiausi Rusijos valdžios pareigūnai galėjo gauti tokios medžiagos. Esu įsitikinęs, jog Rusijos vyriausybėje visus reikalus, susijusius su Londono disidentų grupele, asmeniškai tvarko prezidentas. Operacija Londone paprasčiausiai negalėjo būti vykdoma be jo žinios.

Andrejų Lugovojų įtraukti į šį projektą galėjo tik labai įtikinantys argumentai. Jis nėra vargšas; jo kapitalą galima vertinti tarp 20–25 milijonų dolerių. Nepanašu, kad būtų tai daręs dėl pinigų. Jis neturėjo jokio motyvo žudyti Sašą. Tik ypač stiprus interesas galėjo priversti jį įsitraukti.

Kam reikėjo taip stengtis, kad nužudytų nuomojame name Muswell Hille gyvenantį žmogų? Šioje vietoje sutinku su Putinu: viskas, ką Saša buvo padaręs ar dar galėjo padaryti, nebuvo verta tokių rūpesčių. Jis nebuvo galutinis taikinys; jo mirtis buvo priemonė, siekiant padėti galutinį tašką. Labai svarbų tašką, kuris pateisintų tokias priemones. Yra tik vienas tikėtinas žmogžudystės motyvas – tas, kurį lordas Timas Bellas įvardijo dar prieš polonio-210 atradimą ir Andrejaus Lugovojaus įsitraukimą – pri-

kabinti žmogžudystę kitai pusei Putino ir Berezovskio interesų mūšyje.

Nepaisant *Scotland Yard* įsitikinimų, kad žino, „kas tai padarė, kur ir kaip", nepanašu, kad jie kada nors matys įtariamuosius teisiamųjų suole. 2007-ųjų gegužės 22 d. generalinis Jungtinės Karalystės prokuroras, seras Kenas Macdonaldas, pareikalavo išankstinio Andrejaus Lugovojaus išdavimo, „kad jam būtų galima pateikti kaltinimus dėl žmogžudystės ir atiduoti Londono teismui, kur būtų ištirtas jo neįprastai sunkus nusikaltimas". Tačiau Rusijos prokurorai jau anksčiau buvo pasakę, jog niekas nebus išduotas, tad išleidžiant šią knygą tikrai nebuvo panašu, jog jie būtų linkę keisti savo nuomonę. Užuot pagelbėjusi britų tyrimui, Rusijos vyriausybė nutarė pradėti savąjį.

Rusų tyrimas surengtas tarsi veidrodinis britiškojo atspindys: yra detektyvai, liudytojai, įtariamieji ir darbinė teorija, visa tai atsveria bet ką, ką gali pasiūlyti britai. Bet kokios britų išvados turi rusiškas kontrišvadas, kiekvienas pareiškimas – kontrpareiškimą. Jie netgi ėmėsi atsakomosios retorikos. Rusai naudoja klasikinę dezinformacijos taktiką, kuri primena senąją KGB taktiką, kaip ir pati žmogžudystė. Kremliaus kontroliuojama spauda puola Vakarų žiniasklaidą šaltojo karo stiliaus propaganda.

2007-ųjų kovo 8 d. *New York Times* numeryje interviu su Lugovojum buvo rašoma, jog rusų teorija jį laiko ne Litvinenkos žmogžudystės kaltininku, bet *nukentėjusiuoju*, pasikėsinimo nužudyti, naudojant polonį jo vizito Londone spalio 16 d., auka. Jis teigė, kad vežėsi polonio pėdsakus į Maskvą ir atgal į Londoną, kai kažkas jį apnuodijo. Rusų teigimu, įtariamaisiais laikomi Zakajevas ir Berezovskis.

2007-ųjų balandį rusų tyrėjai atskrido į Londoną apklausti Boriso ir Achmedo, kas prilygo *Scotland Yard* detektyvų vizitui

į Maskvą, kur jie apklausė Lugovojų ir Kovtuną 2006-ųjų gruodį. Atsakydami į tai, kad britai įtariamuoju dėl Sašos nužudymo laikė Lugovojų, rusai atkeršijo apkaltindami Borisą ir Zakajevą pasikėsinimu į Kovtuno gyvybę. Kadangi byla niekad nepateks į teismą, klausimas, kas nužudė Sašą, taip ir liks oficialiai neatsakytas. Spauda ir toliau pristatinės *subalansuotą* vaizdą. Be teisėjo sprendimo Sašos žmogžudystė taps lygiosiomis dviejų sąmokslo teorijų varžybose, kurių kiekviena primena antrąją. Skirtinguose veidrodžių salės galuose – su Sašos lavonu viduryje – stovi du pagrindiniai šio pasakojimo veikėjai: Borisas ir Putinas, du mirtini priešai. Visgi tai vieno iš jų darbas. Spręsti lieka kiekvienam pagal savo nuožiūrą.

Vienas mano draugas iš Maskvos pasakė:

– Tau atrodo, kad kaltas Putinas. Nieko stebėtino, nes dirbi Borisui ir gyveni Vakaruose. Aš gyvenu Maskvoje, ir Putinas yra mano prezidentas. Ne tik prezidentas, bet ir tas, kurį – pagrįstai ar ne – dievina ir gerbia dauguma tautiečių. Jis atgaivino mūsų nacionalinę savigarbą ir pasitikėjimą. Jis tarsi Anglijos karalienė. Jei bent akimirkai įsivaizduočiau, kad jis gali būti žudikas, negalėčiau gyventi šioje šalyje. Todėl turėtų būti Borisas, nepaisant visų įrodymų, kokius gali pateikti. Borisas *turi* būti tas niekšas.

Tas draugas priklauso geresniajai Rusijos daliai, jos sąmoningai pusei. Jis nori tikėti, kad tai – Boriso darbas. Dauguma, esu įsitikinęs, mano priešingai: jie tiki, jog tai – Putino darbas; ir tuo didžiuojasi! Jų akimis Litvinenka buvo išdavikas, o prezidentas jį prigavo. Su poloniu. Viskas labai puiku. Kaip tik tai valdžia ir privalo daryti.

Šis atvejis puikiai iliustruoja, kaip giliai išsilavinę rusai panirę į iliuzijas dėl savo valdžios. Jegoras Gaidaras yra buvęs ministras pirmininkas, kuris kartu su Čiubaisu kūrė ekonomines Rusijos

reformas Jelcino prezidentavimo metu. Tarptautinėje arenoje Gaidaras yra labai gerbiamas asmuo, šiuo metu yra vienos ekonomikos ekspertų grupės direktorius Maskvoje. Pasirodo, mirštant Sašai jis buvo Airijoje, kur dalyvavo Nacionalinio Airijos universiteto konferencijoje. Nors niekas apie tai nepranešė, tačiau bene keisčiausias posūkis susijęs su Litvinenka buvo tas, jog lapkričio 24 d. rytą Gaidaras taip pat buvo apnuodytas.

Tai, kas nutiko, jis aprašė 2006-ųjų gruodžio 7 d. laiške *Financial Times*. Straipsnis pavadintas *Kaip buvau apnuodytas ir kodėl neabejoju, jog už to slepiasi Rusijos politiniai priešai.*

„Kai perlipau konferencijų salės slenkstį, susmukau universiteto koridoriuje, – rašė Gaidaras. – Labai prastai prisimenu tolesnius įvykius. Atskubėjusieji į pagalbą, kai gulėjau ant grindų, mane rado kraujuojančia nosimi, iš burnos plūdo kraujas ir vėmalai. Buvau išblyškęs, netekęs sąmonės. Atrodė, kad mirštu."

Praleidęs naktį Airijos ligoninėje, Gaidaras užsispyrė grįžti į Maskvą, kur buvo kruopščiai patikrintas. Jo „gydytojas negalėjo paaiškinti tokių ženklių pokyčių organizme jokiais medicinai žinomais negalavimais". Gaidaras įsitikinęs, jog buvo apnuodytas, ir jei būtų susmukęs penkiolika minučių anksčiau, dar savo viešbučio kambaryje, būtų miręs.

„Kam iš Rusijos politikų prireikė mano mirties 2006-ųjų lapkritį Dubline? – klausė jis. – Beveik iš karto atmečiau galimybę, kad prie to buvo prisidėję Rusijos vadovai. Po Aleksandro Litvinenkos mirties lapkričio 23 d. Londone, dar viena žiauri žymaus ruso mirtis tą pačią dieną būtų tas dalykas, kurio rusų pareigūnai mažiausiai norėtų. <...> Veikiausiai tai reiškia, kad už to slepiasi kai kurie akivaizdūs ar slapti Rusijos pareigūnų konkurentai. Tie, kurie suinteresuoti ir toliau radikaliai kenkti Rusijos santykiams su Vakarais."

Savo laiške Gaidaras tiksliai neįvardijo „Rusijos pareigūnų konkurentų“. Tačiau vėliau keletas rusiškų interneto tinklapių atskleidė Gaidaro laiško ne kam kitam, o George'ui Sorosui, faksimilę, tikriausiai kaip atsaką jo linkėjimui pasveikti. Asmeninis, betarpiškas kreipimasis į George'ą buvo siųstas 2006-ųjų lapkričio 29 d. Jame Borisas Berezovskis buvo įvardijamas kaip įtariamasis dėl Gaidaro apnuodijimo. Kalbėdamas apie Borisą, Gaidaras prašo Soroso, kad šis „primintų [Vakarų] visuomenei“ apie tai, „su kuo turime reikalų“.

„Pagrindinis jo tikslas šiandien yra pakenkti V. V. Putinui, susilpninti jo režimą, – rašė Gaidaras. – Jo naudojamos priemonės [tam tikslui pasiekti] kenkia Rusijos santykiams su Vakarais.“

„Kaip ne itin geras Kremliaus draugas, – tvirtino Gaidaras, – Sorosas būtų „labai veiksmingas“ nuplėšti Borisui garbę. Jis pasiūlė, kad Sorosas apkaltintų Borisą „bendradarbiavimu su tarptautiniais teroristais“.

Nutekėjusi informacija sukėlė tikrą audrą tarp liberalių žmonių. Dauguma ragino Gaidarą išsižadėti šio laiško kaip falsifikato. Tačiau Gaidaras tylėjo. Galiausiai Sorosas be išsamesnių komentarų pranešė Niujorko reporteriui, jog tikrai gavo šį laišką.

2007-ųjų balandžio pradžioje Berlyno oro uosto išvykimo salėje susidūriau su Katia Genjeva, garsia liberale iš Maskvos, kuri lydėjo Gaidarą į Dublino konferenciją. Man buvo smalsu sužinoti daugiau. Ar realu, jog Gaidaras paprasčiausiai buvo apsinuodijęs maistu ir apsikvailino dėl menkniekio?

– Dieve, Aleksai! Kaip gali taip sakyti? – pasibaisėjusi atsakė Katia. – Jis vos nemirė. Aš taip pat buvau apnuodyta.

Paaiškėjo, kad tą rytą ji pusryčiavo su Gaidaru. Matyt, gavo mažesnę dozę, tad jos simptomai buvo žymiai švelnesni, bet negalavo keturis mėnesius, ir jos gydytojai buvo įsitikinę, jog ją apnuodijo kažkokia nežinoma medžiaga. Moteris neabejojo, kad

tai buvo pasikėsinimas nužudyti. Ji taip pat patvirtino laiško Sorosui autentiškumą.

– Ar įmanoma, kad Kremlius šantažavo Gaidarą šmeižti Borisą? – pasidomėjau.

– Žinoma, ne, – atsakė Katia. – Jegoras Timurovičius nuoširdžiai tiki, kad už to slypi Berezovskis.

Dėl vieno dalyko sutinku su Gaidaru. Jo apnuodijimas buvo susijęs su Sašos ir turėjo sustiprinti poveikį visuomenėje. Yra tik dvi vertos dėmesio teorijos paaiškinti šiuos įvykius su dviem pagrindiniais įtariamaisiais. Jei vienas iš jų nėra žudikas, vadinasi, jog kitas – būtent jis.

2007 m. balandžio 16–17 d., Maskva. Tūkstančiai protestuotojų susiremia su riaušių malšintojais Maskvos ir Sankt Peterburgo gatvėse dvi dienas trunkančiose antiputiniškose demonstracijose. Baltieji rūmai rusų pareigūnų reakciją vadina diktatoriška. Stebėtojai pažymi, jog neramumai gali būti į taikios revoliucijos preliudija, panašios į tas, kurios nuvertė Ukrainos ir Gruzijos vyriausybes.

– Anksčiau CŽV būtų siuntę pinigus šalių opozicinėms jėgoms. <...> Dabar opozicinės jėgos finansuojamos per įvairių institucijų bei fondų sistemą. Tai tikriausiai paaiškina, kodėl tokių organizacijų šioje šalyje pridygo kaip grybų po lietaus, – pastebi buvęs Sovietų Sąjungos vadovas Michailas Gorbačiovas.

2007 m. balandžio 19 d., Londonas. Laiške vidaus reikalų ministrui Johnui Reidui Jurijus Fedotovas, Rusijos ambasadorius Jungtinėje Karalystėje, ragina Britanijos vyriausybę nedelsiant imtis veiksmų prieš neseniai pasklidusius Berezovskio komentarus, kviečiančius nuversti Putino režimą. „Abejingumas gali turėti įtakos dvišaliams santykiams“, – perspėjama laiške. Prie laiško taip

pat pridedama Rusijos generalinio prokuroro Jurijaus Čaikos pasirašyto orderio suimti Berezovskį kopija.

Rašydamas apie mirtį negali nesusimąstyti apie savo mirtingumą. Saša mirė mano akyse pačia baisiausia įsivaizduojama mirtimi: ilga, kankinančia ir neišvengiama. Atominio sunaikinimo vizijos – nuo grybo formos debesies Hirosimoje iki sprogimo Černobylyje, kuris persekioja mano kartą, paversdamas milijonus žmonių neurotikais – grįžo į mano vaizduotę, kol stebėjau, kaip jis nyksta. Nuo pat tos akimirkos, kai nurijo arbatą, jam neliko šansų išgyventi: gydytojas sakė, jog ta dozė, kurią gavo, *dvigubai* viršijo tą, kuri išplito Černobylio katastrofos epicentre. Visi gavę Černobylio dozę mirė per dvi savaites. Sašos atvejis įeis į medicinos istoriją kaip vienintelis pavyzdys, susidūręs su tokia didele radiacijos doze iš vidaus: iš pradžių – skrandžio ir žarnyno sutrikimo simptomai; vėliau – latentinis periodas, kuomet, palyginus, jaučiamasi visai neblogai, kas vadinama *vaikščiojančio vaiduoklio* faze. Jos metu organizmo ląstelės, praradusios funkcionuojančias DNR grandines, veikia iš inercijos, kol pagaliau visi organai ir jų sistemos viena po kitos nepagydomai sutrinka. Pats blogiausias būdas mirti, kokį tik galima įsivaizduoti.

Vis dėlto iš to, ką žinau, sunku įsivaizduoti prasmingesnę ir garbingesnę mirtį. Saša, buvęs puikus operatyvininkas, nustatė savo nužudymo kaltininkus ir žmogų, jį pasiuntusį atlikti šį darbą, dar prieš surenkant visus įrodymus apie žmogžudystės įrankį. Sąmokslo teorijų meistras ne tik pasiūlė vieną labiausiai neįtikėtiną teoriją, bet savo mirtimi sugebėjo pateikti patį geriausią įrodymą. Jis visas ankstesnes teorijas padarė tikėtinomis, atskleisdamas tiesą visiems susprogdintų daugiabučių gyventojams, žmonėms, ėjusiems į Maskvos teatrą, Jušenkovui, Ščekočichinui, Anai Politkovskajai ir pusiau išnaikintai čečėnų tautai, jų žudikus paviešindamas visam pasauliui.

P. S.

Aklavietė

2008-ųjų vasara, Londonas. Jau daugiau nei metus, kai asmeninis gyvenimas sudužo, Marina taikėsi prie neplanuoto politinio vaidmens ir visuomenės dėmesio.

Dar Maskvoje, iš karto po žymiosios 1998-ųjų spaudos konferencijos, demaskuojančios FSB, Saša jai pasakė:

– Jei man kas nors nutiks, turėsi keliauti po pasaulį ir pasakoti žmonėms, kas nutiko ir kodėl.

Tuo metu ji nekreipė į tai dėmesio; susidūręs su visagaliu priešu kaip su problemomis mokantis dorotis mechanizmas, jis veikiausiai regėjo apgaulingą miražą, neva jį visuomet apsaugos draugai. „Kam mes galime rūpėti?“ – tuomet galvojo ji.

O dabar kaip tik tai ir darė: keliavo iš vienos šalies į kitą reklamuodama *Disidento mirtį*, susitikdama su politikais, pasakodama jiems savo istoriją, duodama interviu įvairioms televizijoms, nuolat stebėdamasi vyro pranašyste:

– Kaip jis prieš dešimt metų galėjo žinoti, kad aš pati rengsiu spaudos konferencijas ir dar anglų kalba?

Tačiau dabar mudu su Marina, praleidę nesuskaičiuojamas valandas kartu, rašydami šią knygą, tapome artimiausiais draugais. Tarp mūsų išsivystė ypatingas bendravimo stilius: iš dalies prieraišus, iš dalies ironiškas; tai turbūt buvo vienintelis būdas tvarkytis su tokiomis sudėtingomis temomis. Rengdamas knygos turą tapau jos spaudos atstovu ir stengiausi apriboti žiniasklaidos poreikius ir kišimąsi.

Kiekvienas žurnalistas norėjo iš pirmų lūpų išgirsti apie priešmirtinę Sašos agoniją; apie tai, ką Marina išgyveno jo mirties naktį, kaip patyrė šoką, kai apsauginius rūbus vilkintys policininkai atvyko išvežti ją ir Toliką iš namų, kurie dar metus buvo pavojingi dėl radioaktyvumo. Ji vis iš naujo turėjo prisiminti tuos metus su Saša Rusijoje; kaip susipažino ir įsimylėjo vienas kitą; kaip gyveno; kaip jis buvo įkaltinas; pabėgimą į Turkiją ir Londoną; vyro pasididžiavimą tapus britu.

Kaskart, pasakojant savo istoriją, jos akys priplūsdavo ašarų, o balsas pradėdavo drebėti. Klausytojai likdavo apstulbę. Tik po kelių mėnesių ji sugebėjo ištarti *po Sašos mirties*, nes anksčiau vis vartodavo kitokius žodžius, pavyzdžiui, *po to, kas nutiko Londone* arba *po tos nakties*.

Iš pradžių buvau dėl jos labai sunerimęs.

– Neprivalai to daryti, jei nenori, – sakydavau po kiekvieno interviu, kol suvokiau, jog pakartotiniai tų įvykių išgyvenimai buvo savotiška terapija. Ji kalbės apie Sašą tol, kol kas nors klausysis, ir „netgi ilgiau“, nes, kaip pati aiškino, tai suteikia jai pojūtį, tarsi jos vyras būtų kažkur netoliese.

Ji labai nerimavo dėl Toliko. Nors daug kalbėjo apie Sašą, tačiau visuomet vengdavo minėti savo sūnų. Kam nors apie jį pra-

dėjus klausinėti, trumpai atsakydavo: „Jis neblogai tvarkosi" arba „Jis laikosi gerai", taip parodydama, jog tai nėra tinkama tema.

Bent jau iš išorės Tolikas atrodė kaip ir visi paaugliai. Jam gerai sekėsi mokykloje, turėjo draugų, domėjosi mergaitėmis ir nuolat keisdavo savo ateities planus – nuo sportininko iki slaptųjų tarnybų karjeros, nuo kompiuterių iki muzikos ar dizaino. Bet jis akivaizdžiai vengė kalbėti apie tėvo mirtį. Jei apie tai buvo rodoma per televizorių, vaikas išeidavo iš kambario, o ko nors paklausus apie Sašą, neatsakydavo. Jis buvo nuvestas pas psichologą, tačiau specialistas priėjo išvadą, jog „žinant aplinkybes, sakyčiau, kad vaikiui viskas gerai".

Norėdamas numalšinti Marinos nerimą pasiknaisiojau po klinikinius psichologinius tyrimus apie netektį vaikystėje. Man labai patiko dr. Marvino Eisenstadto straipsnis, kuriame jis rašė, jog „tarp žymiausių menų, mokslo ir politikos veikėjų buvo tris kartus daugiau tokių, kurie patyrė ankstyvas netektis, nei didžioji žmonių dauguma". Straipsnyje *Tėvų netekties santykis su genialumu* dr. Eisenstadtas nusprendė, kad „gedulas ugdo didybę".

Tačiau kitas tyrimas pateikė statistiką, jog tėvų netekę vaikai yra labai linkę į psichologines problemas ir nusikalstamumą. Mokslininkai nustatė, jog viskas priklauso nuo vaiko santykių su likusiu gyvu tėvu ar motina: ar jis be galo daug pasieks, ar links į nusikalstamumą.

2007-ųjų gegužės 22 d., praėjus šešiems mėnesiams po Sašos mirties, seras Kenas Macdonaldas iš Karališkosios prokuratūros paskelbė, jog Britanija sieks Andrejaus Lugovojaus išdavimo iš Rusijos, kaltindama jį žmogžudyste. Tai, apie ką laikraščiai rašinėjo keturis mėnesius, galiausiai tapo tikra. Išgirdau šią naujieną Niujorke ir paskambinau Marinai.

– Tenka prisipažinti, kad klydau, – juokavau.

– Klydai du kartus, – patikslino ji. – Pirmą, kai sakei, jog britai nedrįs nieko apkaltinti, o antrą, kai sakei, jog niekada neklysti.

– Bet aš vis tiek laikausi savo nuomonės, – tvirtinau. – Anksčiau ar vėliau britai prieis ribą, ir mums teks tęsti kovą vieniems.

Tarp Rusijos išeivių Londone niekad nesibaigė debatai dėl to, kiek Britanijos vyriausybė pasiruošusi susiremti su Rusija dėl Sašos žmogžudystės.

Aš tvirtinau, kad Rusija neišduos jokio įtariamojo. Polonio kaip žmogžudystės įrankio atradimas aiškiai nurodė Rusijos valstybės įsikišimą, kuri jokiais būdais neleis Lugovojui ar Kovtunui, ar bet kam kitam žinančiam, iš kur gauta ši medžiaga, liudyti Britanijos teisme. Žvelgiant jų akimis, jie verčiau nušautų šiuos liudininkus pakeliui į oro uostą nei leistų įlipti į lėktuvą, skrendantį į Londoną. Be to, buvo ir visiškai įstatymiškai pateisinama priežastis netenkinti Britanijos prašymo: Rusijos Konstitucija draudė savo piliečių išdavimą, tad Rusijos atstovai įspėjo britus – tiek oficialiai, tiek neoficialiai – kad šie net nebandytų prašyti išdavimo.

Mano manymu, Britanijos prašymas, kad Rusija išduotų įtariamąjį, žinant, jog jis bus atmestas, būtų netikslingas. Rusijos atsisakymas nepaliktų Britanijai kito pasirinkimo, tik taikyti baudžiamąsias priemones. Rusija už tai keršytų, tai tęstųsi, kol kas nors pirmas suklystų. Britanija turėjo pernelyg daug interesų Rusijoje – nuo daugiamilijardinių investicijų iki bendradarbiavimo kare su terorizmu. Pasirinkusi šį kelią ji būtų daugiau praradusi nei išlošusi.

– Jie neišdrįs, – sakiau Marinai. – Jie nutrauks šią bylą.

Tačiau du augaloti policininkai, Jay'us ir Colinas, su Marina bendravę pareigūnai iš *Scotland Yard*, manė kitaip ir priminė

mums seną pasakojimą apie karinio laivyno siuntimą gelbėti *civis Britannicus*.

– Reikia pažinoti mūsų bosą, kad suprastumėte, jog joks politinis spaudimas negali būti toleruojamas, – sakė jie. – Kai tik turime įrodymų, mes persekiojame įtariamąjį, nepaisant jokių kliūčių.

Kadenciją baigiantis Tony Blairas laikėsi tokios pat nuostatos.

– Nėra jokių diplomatinių ar politinių barjerų šio tyrimo kelyje, – Marinos džiaugsmui paskelbė jis.

Nesvarbu, kas tai buvo – britiška garbė, šio proceso nepriimtinumas ar *Scotland Yard* užsispyrimas, – turiu pripažinti, jog neįvertinau britų vyriausybės ryžto.

– Bet kodėl tik Lugovojų? Argi ne Kovtunas palikinėjo polonio pėdsakus visoje Europoje? – klausiau pasirašydamas ant *Disidento mirties* kopijų Jay'ui ir Colinui, kad šie pristatytų jas antiteroristinei komandai.

– Taip nusprendė Karališkosios prokuratūros prokurorai, – paaiškino jie. – Matote, jei Kovtunas būtų čia, Londone, mes, be abejo, jį sučiuptume, apklaustume ir palaužtume; turime pakankamai tvirtą motyvą jo suėmimui. Tačiau išdavimui reikia svaresnių įrodymų, nes neturime galimybės apklausti įtariamojo – jis eitų tiesiai į teismą. Prokurorai nusprendė, jog mūsų surinktų įrodymų pakanka laisvės atėmimui Lugovojui, bet nebūtinai ir Kovtunui.

Skambėjo įtikinamai. Jei Kovtuno palikti polonio pėdsakai Hamburge neatrodė pakankamai tvirti įrodymai, tai jų surinkta medžiaga prieš Lugovojų turėjo būti išties rimta. Gal jie turėjo apsaugos kamerų užfiksuotą vaizdą, kaip jis kažką įpylė į Sašos arbatą? O gal rado tuščią polonio kapsulę su pirštų antspaudais?

Tačiau iš policijos nieko daugiau išpešti nepavyko. Tam tikrų įrodymų, kaip jie sakė, negalėjo atskleisti net ir Marinai. Tai sudarytų išankstinį nusistatymą byloje, o įrodymai taptų beverčiai teisme. Kai tik turės Lugovojų savo rankose, mes viską sužinosime. Kol kas belieka jais pasitikėti.

Tačiau Lugovojus taip ir nepasirodė prie Britanijos krantų. Jay'us ir Colinas, kurie nebuvo tarptautinių santykių ekspertai, galbūt nuoširdžiai tikėjosi, jog sulauks įtariamojo, tačiau Britanijos galvos tikrai žinojo, jog to nebus. Ką visgi rezgė britai?

Užsienio reikalų ministerija atsakymą suformulavo labai aiškiai: tai buvo „visiškai kriminalinis atvejis" be jokio politinio ar saugumo tarnybų įsipainiojimo. Įvykdyta žmogžudystė, nustatytas įtariamasis, reikalaujama išdavimo. Nieko neįprasto.

Man tai skambėjo veidmainiškai. Jie žinojo, jog už žmogžudystės slypi Kremlius, tačiau norėjo išvengti atviros konfrontacijos su Rusija, kurios nebūtų laimėję. Todėl pasirinko švelnesnį „visiškai kriminalinį atvejį", žinodami, jog teismas neįvyks. Be abejo, jie numatė pakliūsią į aklavietę, kurioje nė viena pusė nesusiteps rankų. Puikus diplomatijos pavyzdys.

Kaip ir buvo galima tikėtis, Rusija ramiai atmetė išdavimo prašymą. Dabar visų akys nusisuko į Londoną. 2007-ųjų liepos 16 d. Davidas Milibandas, naujasis užsienio reikalų ministras Gordono Browno vyriausybėje, kreipėsi į parlamentą. Kaip atsaką į Rusijos atsisakymą išduoti įtariamąjį, jis paskelbė, jog vyriausybė ketina išvaryti keturis rusų diplomatus, suspenduoti antiteroristinį bendradarbiavimą ir sugriežtinti vizų režimą pareigūnams. Nuo tos dienos rusų pareigūnai turėjo stoti į eiles Britanijos konsulate, kaip ir bet kuris kitas turistas. Milibandas pabrėžė, jog tai buvo apgalvotas ir atsakingas sprendimas stebint, kaip nenoriai rusai bendradarbiauja atliekant kriminalinį tyrimą.

Sankcijų našta neabejotinai gulė ant FSB. Kaip skelbė laikraščiai, išvaryti diplomatai buvo aukščiausi FSB pareigūnai Londone. Tarp kelių rusiškų saugumo agentūrų – nuo milicijos iki kovos su narkotikais skyriaus – FSB buvo išskirta dėl dvišalių santykių atšalimo. Tame neabejotinai glūdėjo užslėpta žinutė: mes žinome, kas atsakingas už Litvinenkos mirtį. Tačiau oficialiai buvo laikomasi skrupulingo taktiškumo, o sankcijos buvo paskelbtos kaip atsakas į įtariamo nusikaltėlio neišdavimą, bet jokiu būdu neužsimenant apie Rusijos oficialių pareigūnų bendrininkavimą žmogžudystėje.

Kreipimesi į parlamentą Milibandas pripažino, jog Rusijos įstatymai užkerta kelią savo piliečių išdavimui, tačiau pasiūlė, jog norėdamas bendradarbiauti Kremlius galėjo įvesti Konstitucijos pataisą.

– Ši situacija nėra vienetinė. Kitos šalys įvedė pataisas savo konstitucijose, pavyzdžiui, darant Europos arešto orderį veiksmingesnį, – nekaltai kalbėjo jis.

Tai vienu metu buvo ir apgalvotas Kremliaus įžeidimas, ir strategija, kuri vedė į aklavietę. Nieko daugiau nebuvo galima tikėtis, nebent atsakomojo britų pareigūnų išvarymo iš Rusijos. Lugovojus liks Maskvoje visiems laikams; teismo Londone nebus; įrodymai apie Rusijos valdžios pareigūnų bendrininkavimą niekada nebus atskleisti. Viskas taps tik propagandų varžytuvėmis, kurios palaipsniui išblės.

– Šuo suurzgė, bet neįkando, – sakiau Marinai.

– O ką norėtum, kad jie padarytų? – ji paklausė.

– Iš pradžių užtektų ir to, kad oficialiai pareikštų, jog tai buvo valstybės remiamas teroristinis išpuolis. Jie turėtų atšaukti ambasadorių iš Maskvos ir viską patikėti Saugumo tarybai, – drąsiai kalbėjau, nors ir pats netikėjau, jog kažko panašaus būtų galima tikėtis.

◆

Labiausiai pasisekė Dmitrijui Kovtunui, kurio pavardės nebuvo prašomų išduoti asmenų sąrašuose.

Iš pradžių neatrodė, kad jam tai išeitų į naudą.

Londono laikraščiai pirmiausia jį įvardijo įtariamuoju kartu su Andrejumi Lugovojumi 2006-ųjų lapkričio 21 d., kol Saša universitetinėje ligoninėje kovojo su mįslingu negalavimu. Kitas tris dienas Lugovojaus-Kovtuno duetas karštligiškai lakstė po Maskvą, ieškodami vietos spaudos konferencijai. Jokia vyriausybei paklusni žiniasklaidos institucija negalėjo jiems pasiūlyti savo eterio; matyt, Kremlius tuo metu nebuvo pasiruošęs valdyti situacijos, o tai labai neramino minėtąjį duetą: galbūt jie bus palikti likimo valiai? O gal jų išvis atsikratys? Jiems skubiai reikėjo pasirodyti viešai.

Galiausiai lapkričio 24 d., dieną po Sašos mirties, Echo Moskvy radijas – senosios Gusinskio žiniasklaidos imperijos liekana ir vienintelis nepriklausomas balsas šalyje – suteikė jiems galimybę. Jų abiejų veiduose *Youtube* rodomuose vaizdeliuose aiškiai matėsi išgąstis. Veikiausiai juos labiau gąsdino ne tai, kokius įrodymus prieš juos galėtų surinkti *Scotland Yard*, o tai, ką su jais darys Maskva. Jų žinutė buvo tokia: mes čia, gyvi ir sveiki.

Jie pranešė jau apsilankę Britanijos ambasadoje Maskvoje siūlydami bendradarbiavimą ir būtų sutikę vykti į Londoną duoti parodymų. Jie tuo metu dar nežinojo apie radioaktyviuosius pėdsakus, kuriuos palikinėjo. Paaiškėjo, kad vyrai užteršė poloniu-210 ir ambasados laukiamąjį.

Prasidėjus kalboms apie polonį, porelė dingo iš visuomenės akiračio. Gruodžio 4 d. į Maskvą atvykusiems *Scotland Yard* detektyvams buvo pasakyta, jog Kovtunas ir Lugovojus tą dieną buvo paguldyti į ligoninę, uždarą kliniką, kuri tiria radiacijos poveikį.

Tuo metu buvo praėjęs mėnuo nuo to laiko, kada jie galėjo pajusti kokį nors poveikį, tad nebuvo jokio tikslo juos laikyti ligoninėje. Nukentėję nuo radiacijos poveikį patiria labai staigiai, tad jei jie iš karto nepatyrė jokių simptomų, kokie kankino Sašą, vėliau jų tikėtis nereikėjo. Po pokalbio Echo Moskvy radijo laidoje ir vizito Britanijos ambasadoje buvo aišku, kad Kovtunas ir Lugovojus buvo visiškai sveiki, nors jų paliekami radioaktyvūs pėdsakai rodė stiprų, tačiau iš esmės nekenksmingą išorinį užterštumą. Akivaizdu, kad nematomi šios krizės vadovai paprasčiausiai norėjo juos pašalinti iš įvykių sūkurio.

Greičiausiai kaip tik Kovtunas vadovams kėlė daugiausia rūpesčių. Nepalenkiamiesiems *Sctoland Yard* detektyvams buvo pagaliau leista apklausti jį ligoninėje gruodžio 5 ir 6 dienomis, tačiau vėliau vienas pareigūnų man sakė:

– Mes nebuvome tikri, ar tikrai susitikome su Kovtunu. Tas vyras buvo subintuotas, tad galėjome matyti tik jo akis ir lūpas.

Kitą dieną viena Rusijos naujienų agentūra pranešė, kad Kovtunas atsidūrė komoje.

– Radiacija paveikė jo gyvybiškai svarbius organus, ypač kepenis ir inkstus, – reporteriams pranešė neprisistatęs medikas. Tačiau po kelių valandų Kovtuno advokatas tai paneigė.

– Aš ką tik patikrinau. Tai [pranešimas] buvo provokacija. Kovtuno savijauta patenkinama, – tvirtino jis.

Su Lugovojum viskas priešingai. Jis pasirodė svečiams iš Britanijos gruodžio 9 d. ir nebuvo niekaip užmaskuotas. Iš to spėjome, kad Kovtunui buvo kažkas negerai.

Tuo metu Vokietijos prokurorai pareiškė kaltinimus Kovtunui dėl radioaktyvių medžiagų vagystės. Jie sakė, jog polonio pėdsakai, kuriuos paliko pakeliui iš Hamburgo į Londoną, neatitiko tokių, kokius galėtų palikti, jei spinduliuotų iš organizmo vidaus. Jis buvo užsiteršęs išoriškai.

Ką visa tai galėtų reikšti? Ar pranešimas apie komą tebuvo pretekstas siekiant išvengti tolesnio britų pareigūnų tardymo ar būdas įtikinti Kovtuną bendradarbiauti su jo vadovais, ar dar kas nors kita? Ar ligoninėje tikrai gulėjo Kovtunas, ar jis buvo pakeistas kitu žmogumi? Galbūt jis pabėgo po pasirodymo *Echo Moskvy* radijo laidoje...

Du mėnesius laužėme galvas dėl to, kas galėjo nutikti Kovtunui. Staiga jis atsirado vienos Rusijos televizijos eteryje 2007-ųjų sausio 30 d. Jis buvo plikai nuskusta galva, kiek sulysęs, bet akivaizdžiai laimingas. Prieš keturias dienas *Guardian* laikraštis citavo „aukštesniuosius Britanijos valdžios pareigūnus", kurie sakė, jog kaltinimai bus pateikti tik Lugovojui. Nuo to laiko Kovtunas galėjo atsikvėpti, kol vyko vaidai dėl Lugovojaus išdavimo.

Britų sprendimas įvardyti Andrejų Lugovojų kaip vienintelį kaltininką neramino mane dėl vienos priežasties: mūsų grupei kilo pavojus sulaukti galimos nelaimės. Įspėjau Borisą tikėtis blogiausio: FSB gali imtis apgalvoto žingsnio, paaukoti Lugovojų, kad susietų jį su mumis. Pavyzdžiui, galėjo priversti jį *prisipažinti*, neva polonį gavo iš Achmedo Zakajevo, čečėnų *teroristo* – tai derintųsi su Sašos atsivertimu į islamą mirties patale. Pagal šią versiją Saša būtų miręs atsitiktinai, nes rankose laikė neteisėtą radioaktyvią medžiagą.

Jie taip pat galėjo priversti Lugovojų pripažinti, kad įsigijo polonio ir juo nunuodijo Sašą pagal Boriso Berezovskio nurodymus, tokiu būdu pagrįstų teoriją, neva Borisas paaukojo Sašą, kad apšmeižtų Vladimirą Putiną. Išpešę iš Lugovojaus tai, ko reikia, FSB uždarytų jį kokiame slaptame kalėjime iki gyvos galvos ir paleistų su nauja tapatybe arba paprasčiausiai nudėtų. Pasinaudodami Lugovojaus *parodymais*, galėtų persekioti Borisą

arba Achemdą. Arba abu. Abi teorijas puikiai lydėtų *neginčijami įrodymai*, kuriuos prieš Lugovojų surinko *Scotland Yard*.

Iš tikrųjų Kremliaus propaganda *jau* pradėjo platinti abi minėtas interpretacijas. Jie nesilaikė kažkurios vienos, bet neabejojau, kad tikrai tai padarytų, jei Lugovojus atliktų savo vaidmenį.

Borisas nekreipė dėmesio į mano nuogąstavimus.

– Tu nepažįsti Volodios. Jis niekad nepaaukos saviškio, kad ir kaip logiškai viskas atrodytų. Jis negali išsižadėti ištikimo pareigūno, kuris ką tik įvykdė jam patikėtą misiją. Jis verčiau įteiks jam medalį.

Tačiau Lugovojus veikiausiai taip nesijautė. Jo baimė tapti atpirkimo ožiu buvo labai akivaizdi surengtoje spaudos konferencijoje 2007-ųjų gegužės 31 d. – netrukus po jam pareikštų britų kaltinimų. Jis teigė, jog Borisas ir Saša dirbo Britanijos žvalgybai ir bandė jį įtraukti. Dėl šios „netikėtos naujienos" būtų beprasmiška pešti iš jo „prisipažinimą"; jo vadovams dabar jau nebuvo tikslo jį piešti kaip polonio vagį ar Boriso pasamdytą žudiką.

Itin prastai nusiteikęs Lugovojus trumpai pasisakė *Echo Moskvy*. Jis pasakojo, kaip Saša suorganizavo jo susitikimą su *verslo partneriais* iš Londono saugos kompanijos *Risk Management, Ltd*, kurie, kaip jis vėliau suprato, buvo MI6 agentai. Apsvarstęs pasiūlymą nusprendė jo atsisakyti.

– Bet kokį mano kontaktą su Litvinenka atidžiai stebėjo slaptosios britų tarnybos, – skelbė jis. – Jis tikrai negalėjo būti nužudytas be jų žinios ir pritarimo.

Taip pat išreiškė savo baimę tapti atpirkimo ožiu:

– Esu įsitikinęs, kad Karališkoji prokuratūra kaltindama mane, o ne Rusijos pareigūnus ar slaptąsias tarnybas, iš tikrųjų siūlo Rusijai kompromisą. Jūs, t. y. Rusija, nekalbate apie [MI6] ryšius su Berezovskiu, Litvinenka ir Lugovojumi, o mes mainais už tai

nereikšime jokių kaltinimų slaptosioms Rusijos tarnyboms bei prezidentui. <...> Aš kategoriškai su tuo nesutinku, kategoriškai! Tik pamanykit, jie rado rusišką Jamesą Bondą, kuris prasibrauna į branduolinį centrą ir tada šaltakraujiškai nunuodija savo bičiulį. Vienišas teroristas – Lugovojus! To nebus. Aš apginsiu savo gerą vardą!

Tai buvo gudrus ėjimas: bet kokioje būsimoje *išpažintyje* jis turėtų pakartoti viską, ką pasakė apie MI6. Tik nedaugelis žmonių patikėtų, jog MI6 per Borisą vadovavo Sašos žmogžudystei ar gavo neteisėtą bombą čečėnams. Atsidusau su palengvėjimu. Žinoma, negalėjome sužinoti, ar Saša turėjo ryšių su MI6, tačiau dėl vieno buvo aišku: po tokių kaltinimų būtų gerokai kebliau viską suversti į mūsų pusę išpešant Lugovojaus išpažintį.

Stebėtina, tačiau tarp galybės besidominčių Litvinenkos byla Vakaruose buvo ir tokių, kurie neatmetė ir neteisėtos bombos teorijos. 2008-ųjų pavasarį *The New York Sun* ir Londono *Independent* pranešė apie teoriją, pagal kurią MI6 naudojo Sašą machinacijoje perimti polonį iš Lugovojaus tariamai čečėnams, tačiau iš tikrųjų – britų antiteroristiniams šnipams. Marina dėl to įsiuto:

– Kaip kažkas gali platinti tai, kas prieštarauja elementariai logikai? Esmė ta, kad Saša mirė nežinodamas nuo ko.

Independent turėjo išspausdinti jos atsakymą: „Jei mano vyras būtų žinojęs, kad jis buvo apnuodytas poloniu-210, būtų apie tai pasakęs savo gydytojams – ir ne vien dėl to, kad kentė neapsakomus skausmus."

Tai, kas Londone atrodė pamatuotas sprendimas, Maskvoje buvo suvokiama kaip pliaukštelėjimas per veidą.

Prašymas išduoti Lugovojų apstulbino Putiną. Iš savo šaltinių Maskvoje sužinojome, kad jo analitikai buvo nuraminę, jog reikalavimo išduoti tikrai nebus. Jie teigė, kad britai nepradės kovos

būdami silpnesniųjų pozicijoje. Kiti europiečiai ir amerikiečiai stengtųsi nesikišti. Rusijos įtakos skleidėjai Londone – investuotojų bendruomenė – turėtų spausti vyriausybę nežudyti žąsies, padėjusios auksinį kiaušinį. Be to, Britanija puikiai žinojo apie konstitucines kliūtis Rusijos piliečio išdavimui.

Todėl sulaukęs prašymo Putinas nekreipė dėmesio į protingą pasiūlymą traktuoti jį kaip *visiškai kriminalinį* atvejį; prezidentas nė minutės negalvojo apie tokią tikimybę.

Jis išliejo pyktį palankiausio TV eterio metu, kalbėdamas grupelei *Naši (mūsiškių)* aktyvistų, Kremlių remiančiam jaunimui, kurie pasižymėjo sužlugdydami liberalų sambūrį. Putinas kalbėjo savo vasaros rezidencijoje, vilkėjo kasdienius drabužius ir aiškino užsienio politiką saujelei mielų, sportiškų paauglių iš visos Rusijos.

– Mūsų partneriams Britanijoje reikia persodinti smegenis, – kalbėjo jis neslėpdamas pašaipios šypsenėlės, kas jaunuoliams sukėlė džiaugsmo. – Jie vis dar laikosi rudimentinio kolonistinio požiūrio <...> [tačiau] Rusija, ačiū Dievui, niekada nebuvo britų kolonija.

Ji laikysis aukštai ir gins savo orumą.

Tuo metu dar nemokėjau labai gerai įžvelgti Putino nuotaikų iš jo viešų pasisakymų, bet žinojau apie jam būdingą įtūžį, savotišką karingumo savitaigą. Kalbėdamas jis primindavo dziudo kovotoją, kaip grasindamas apipjaustyti žurnalistą dėl Čečėnijos ar žadėdamas panaudoti vėzdą prieš Borisą. Prezidentas buvo akivaizdžiai supykęs. Jis suasmenino britų prašymą išduoti Lugovojų.

Politikai ir žinovai Londone niekaip nemokėjo paaiškinti jo reakcijos. Kodėl jis taip supyko? Kam viską dar labiau iškelti, kai galima būtų atsitraukti kuo toliau nuo skandalo? Kodėl negalima

žaisti pagal britų pasiūlytą lygiųjų modelį ir tyliai palaidoti šį reikalą konstitucinėje aklavietėje?

Tačiau Borisui viskas atrodė labai aišku.

– Argi nematote – šis žmogus pamišęs, – gūžtelėjo pečiais Borisas. – Nepamirškite, kad jis siuntė Lugovojų į Londoną! Jį pykdo tai, kad britai iškėlė sceną žinodami, kad negaus Lugovojaus. Jis įsitikinęs, kad jie tai padarė iš keršto, norėdami įžeisti Rusiją – vadinasi, jį. Jie dar užpylė druskos ant žaizdos siūlydami jam pakeisti Konstituciją, kas buvo užuomina į jo diktatorystę. Jis įsitikinęs, kad nebuvo visiškai nieko blogo pašalinti Sašą – Tėvynės išdaviką. Jis mano, kad aš manipuliuoju britais. Tas jį dvigubai supykdo.

Po *kolonistinės* Putino kalbos Maskvoje prasidėjo tikras vajus prieš britus. Britų mušimas tapo naujausiu mados klyksmu. TV kanalai tarpusavyje konkuravo kuo skubiau leisdami antibritiškas laidas. *Naši* būriai Maskvoje šūkaudami persekiojo ambasadoriaus Tony Brentono automobilį. Britanijos palaikymas tapo nepatriotiškumo įrodymu. Britanijos piliečiai Maskvos verslo bendruomenėje staiga pastebėjo, kad jų tautybė tapo problema – kai kurie vietiniai partneriai nepaisydami nieko tęsė su jais darbą, tuo tarpu kiti laikėsi nuo jų atokiau. Tuomet įvyko Britanijos tarybos užpuolimas.

Viena garbi kultūrinė organizacija buvo įsteigusi savo biurus Maskvoje, Sankt Peterburge ir Jekaterinburge, kur dalijosi verslo ryšiais ir rengė egzaminus norintiems į Britaniją išvykti studentams. Ištisus mėnesius vietiniai pareigūnai kaltino Britanijos Tarybą įvairiausiomis nuodėmėmis nuo mokesčių vengimo iki protų nutekėjimo skatinimo. Galiausiai 2007-ųjų gruodžio 14 d. užsienio reikalų ministras Lavrovas atmetė visas aplinkybes ir tiesiai šviesiai pareiškė:

– Šią vasarą Britanija tyčia pradėjo bloginti tarpusavio santykius išvarydama mūsų diplomatus, sustabdydama ryšius su Federaline saugumo tarnyba antiteroristinėse operacijose ir sugriežtindama vizų režimą. Tokie dalykai diplomatijoje negali būti toleruojami, todėl imsimės atsakomųjų priemonių iki sausio 1 d. sustabdydami Britanijos Tarybos veiklą visuose miestuose, išskyrus Maskvą.

Britai užvirė pykčiu. Britanijos Tarybos uždarymas buvo neteisėtas, ir jie tvirtino nepaklusią įsakymams ir tęsią darbus po Naujųjų metų atostogų. Esant būtinybei žadėjo kreiptis į teismą, kad gautų apsaugą nuo valdžios priekabiavimo. Jie tvirtino, kad Litvinenkos byla neturėjo nieko bendro su politika ar kultūriniais mainais; tikrai gaila, kad Rusijos pusė visiškai kriminalinį atvejį politizavo, o kultūrinę organizaciją paėmė įkaite.

Negalėjau neįsivaizduoti Putino šypsenėlės, kai jis tai skaitė; mintis, kaip Britanijos ieškovas paduoda į teismą Rusijos vyriausybę Rusijos teisme tikriausiai jį labai smagino. Jis parodytų tiems kolonistams, kas bosas jo namuose! Prieš Naujųjų metų išvakares milicijos ir FSB pareigūnai pradėjo *lankyti* Britanijos Taryboje dirbančius rusus jų namuose. Svečiai paprastai ateidavo jau vėlai vakare *draugiškai pasišnekučiuoti*. Įbaugintiems darbuotojams ir jų šeimoms pasakojo, kad – kol kas – neturi nieko asmeniško prieš juos, tačiau jautė pareigą kaip valstybės saugumo pareigūnai įspėti apie jų darbdavius, kurie vertėsi nelegalia veikla, jau neminint gerai žinomo, nors ir neoficialaus fakto, kad slaptoji saugumo tarnyba MI6 ilgai naudojosi Britanijos Tarybos priedanga šnipinėjimams.

Nepraėjus net savaitei po *draugiškų pasišnekučiavimų* kampanijos pradžios britai nusileido. Jie atsisakė planų kreiptis į teismą ir uždarė savo biurus Sankt Peterburge ir Jekaterinburge dėl „susirūpinimo jiems dirbančių rusų saugumu“.

Vėliau atėjo *British Petroleum* eilė.

Iki to momento *TNK-BP*, bendra įmonė su *Tyunem Oil Company*, kuri sudarė ketvirtadalį *BP* produkcijos ir beveik penktadalį jos rezervų, buvo vadovėlinis sėkmingo investavimo Rusijoje pavyzdys, kuris atsilaikė prieš Putino kampaniją iš naujo nacionalizuoti energijos sektorių. Kitiems taip nepasisekė. Oligarchas Michailas Chodorkovskis 2003-iaisiais nepaklusęs Kremliaus norams buvo įkištas į kalėjimą po bandymo parduoti savo *Jukos* naftos akcijas *Exxon Mobil* kompanijai. Po to *Jukos* buvo išdalyta FSB generolams iš Putino palydos, kurie tapo naftos magnatais. Naftos milžinas *Sibneft*, kurią valdė Borisas Berezovskis kartu su Romanu Abramovičiumi, dar 2001-aisiais buvo valstybės išpirktas, o didžioji dalis pinigų plaukė į Romos – Putino pakaliko – sąskaitą. (Vėliau Borisas padavė Romą į teismą dėl skirtumų tvirtindamas, jog jam buvo grasinama savo dalį parduoti pigiau. Knygos rašymo metu dviejų milijardų ieškinys laukia savo eilės Aukštesniajame Londono teisme. Gynyba neigia kaltinimus. Abi pusės įsitikinusios savo pranašumu ir kyla į mūšį Britanijos teisme dėl vieno prieštaringiausių moderniosios Rusijos istorijos įvykių – su Kremliumi susijusių oligarchų kilimo ir smukimo.)

Tačiau *TNK-BP* vis dar tebebuvo privati, penkiasdešimčia procentų užsienio investuotojų valdoma įmonė. Visuomenėje vyravo nuomonė, kad ši išimtis taikyta dėl asmeninių Putino simpatijų Tony Blairui dar tomis dienomis, kada jis buvo pirmas tarp Putino draugų Vakaruose.

Vos per kelias 2008-ųjų kovo savaites *TNK-BP* pradėta pulti iš visų pusių. Milicija surengė reidą ir apieškojo firmos pastatą Maskvoje. 148 jos darbuotojai iš kitų šalių buvo išvaryti dėl vizų režimo pažeidimų. Po reido buvo suimti du broliai, kurių vienas dirbo *TNK-BP*, o kitas buvo susijęs su Britanijos Taryba. Jie buvo

kaltinami pramoniniu šnipinėjimu. Mokesčių inspektoriai užkrovė įmonei atgalinio poveikio mokesčių naštą, sudarančią 1,5 milijardo dolerių, o gamtos apsauga šaukė į teismą dėl tariamos žalos Rusijos gamtai. Tuomet ir firmos vadovas, britas Robertas Dudley, kuris nepaisė rusų akcininkų reikalavimo atsistatydinti, buvo pakviestas į prokuratūrą duoti parodymų dėl Darbo kodekso pažeidimų. Į laikraščius nutekėjo informacija, jog Kremliaus planas buvo atsikratyti *BP* ir tada leisti Kremliui ištikimiems savininkams išpirkti grupės *TNK* akcijas.

Ekonominis puolimas tęsėsi. Pasigirdo pranešimų, kad didžiosios Rusijos kompanijos savo planuotas multimilijardines investicijas iš Londono gali perkelti į Honkongą dėl *nepalankios atmosferos* Britanijoje.

– Stebėtina, ką dabar galime stebėti, – kartą man pasakė vienas artimas teisininkas iš Londono. – Miestas visa gerkle rėkia taikytis su rusais. Recesija jau čia pat, tad kiekvienas tikisi, jog atkeliaus rusų pinigai ir juos išgelbės išpirkdami bankrutuojančius bankus, išsaugodami dešimtis tūkstančių darbo vietų. Ką, tavo manymu, turėtų daryti vyriausybė: saugoti darbo vietas ar rodyti principus prieš Putiną dėl kažkokio mirusio vyruko? Bet kokiu atveju visi jau žino tą pasirinkimą.

Jei ir buvo žmogus, kuriam *kolonistinis* Putino proveržis suteikė palengvėjimą, tai buvo Andrejus Lugovojus Maskvoje. Prezidentas teigė, kad jo išdavimo reikalavimas buvo Rusijos orumo įžeidimas. Iki to momento Lugovojus nebuvo tikras, kuriame FSB hierarchijos labirinte buvo priiminėjamas sprendimas dėl jo. Dabar tapo aišku, kad nuo galvos nenukris nė plaukas be aukščiausios grandies pritarimo, o aukščiausios grandies pozicija buvo pakankamai aiški: mes ginsime Lugovoją, nes jis – vienas mūsiškių.

Prezidentas nepaliko abejonių. Lugovojus buvo nekaltas; jei ne dėl žmogžudystės, tai bent jau dėl išdavystės. Todėl po Putino kalbos Lugovojus visiškai pasikeitė. Jis susikūrė sau naują pasaulio viziją pagal Putiną.

Kitoje spaudos konferencijoje Echo Moskvy, kuri buvo transliuojama ir Londone per telekonferenciją, jis nebebuvo tas panikuojantis, paliktas likimo valiai vyrukas, kuris vienodai bijojo tiek jį persekiojančių britų, tiek savo vadovybės Rusijoje. Dabar jis buvo savimi pasitikintis patriotiškas pareigūnas, pasirengęs aukotis dėl savo Tėvynės, besididžiuojantis savo šalimi, kuri jį palaikė išbandymų metu. Paklaustas apie galimą valstybės vaidmenį Sašos nunuodijime, jis staiga išliejo pagiežą Vakarų sąmokslui prieš Rusiją.

– Mane užaugino kaip patriotą, esu Rusijos pareigūnas <...> ir manau, kad jūsų klausimas išduoda jūsų požiūrį į Rusiją, šaltojo karo rudimentą. Jūs tik pažvelkite: vos Rusija atnaujino patrulinius strateginių bombonešių skrydžius po dvidešimties metų pertraukos, jūs visi – atsiprašau, visas Vakarų pasaulis – sunerimote. Lyg visi gali skraidyti, tik ne Rusija! Manau, Rusija turi ne tik rengti tuos patrulinius skrydžius, tačiau rengti savo pilotus galimiems mūšiams ore, kad neliktų nesusipratimų, nes Rusija niekad nebebus šešėlyje. Rusija savo laiku buvo didžiausia jėga pasaulyje ir [dabar], ačiū Dievui, ji sugebėjo atsitiesti ir stovės, net jei kažkam ir nepatinka. Ir jūs visi turėsite su tuo susitaikyti. Vakar Prancūzijos prezidentas Sarkozy barė Rusiją dėl kategoriškumo energetikos klausimais, dėl naftos ir gamtinių dujų. Draugai, niekas nekaltas, kad jūs neturite naftos ir dujų!

– Taip pat norėčiau atkreipti jūsų dėmesį į tai, kad visi Britanijos imperijos turtai buvo sukrauti liejant kraują karuose dėl kolonijų. 400 metų jūs apiplėšinėjote pasaulį, o dabar pjaunate derlių. Dabar jūs demokratai. Viskas šaunu. Turite pakankamai

pinigų, tad galite sau leisti pamokslauti likusiam pasauliui. Tačiau pažvelkite, Britanijos verslininkai šią situaciją priima rimčiau ir realiau. Nepaisant to, ką sakė [Tony] Blairas ar bet kuris kitas ministras pirmininkas sakys ateityje, viskas sulėtės.

Tai buvo naujasis Lugovojus, Putino pamėgdžiotojas. Jis buvo *mūsiškis*, tarpininkas.

Efektyvi Putino parama akimirksniu padarė Lugovoją žvaigžde, nacionalistų didvyriu – patriotu, kurį neteisingai apkaltino užsieniečiai, siekdami apdergti Rusijos reputaciją. Net jei jis ir padarė tai – kas čia blogo, jei pašalintas priešas? Praėjus septynioms savaitėms po Putino kalbos, Lugovojus pranešė apie dalyvavimą parlamento rinkimuose su Vladimiro Žirinovskio – pirmaujančio Vakarų priešo Rusijos politikoje – vedamais nacionalistais. Gana greitai, pasipuošęs šokiruojančiais kaklaraiščiais ir besipuikuojantis kalnų slidinėjimo įdegiu, jis dalyvavo Dūmos rinkimų kampanijoje, būdamas antroje Žirinovskio sąrašo vietoje. 2007-ųjų gruodžio 2 d. Andrejus Lugovojus tapo Dūmos nariu, kas suteikė jam teisinę neliečiamybę netgi pačioje Rusijoje. Jis sėdi Dūmos Saugumo komitete.

Po Sašos mirties nusprendžiau visiems laikams palikti akademinę smėlio pilį. Vieninteliu mano energijos vertu dalyku laikiau siekį susekti Sašos žudikus. Niekas kitas negalėjo padaryti to geriau nei aš, tačiau reikėjo visiško atsidavimo. Todėl 2007-ųjų balandį tapau Litvinenkos teisingumo fondo prezidentu, kurį įsteigėme su Marina ir Borisu Londone. Prie mūsų taip pat prisijungė žymi žmogaus teisių advokatė Louise Christian.

Mano požiūris dabar visiškai pasikeitęs. Anksčiau mano bendravimas su Borisu buvo pagrįstas asmeninėmis simpatijomis jam ir politinėmis antipatijomis Putinui, tačiau niekad nesivėliau į jų vaido keliamas emocijas. Nesakau, kad nekenčiau Putino

taip, kaip Borisas; man Putinas atrodė tiesiog dar vienas KGB tipas, beširdis valstybinės mašinos sraigtas ir mano draugo priešas. Neidealizavau Boriso; žinojau jo nuodėmes ir silpnybes, tačiau maniau, jog jos neperžengė leistinų ribų (nors buvo ir tokių, kurie dėl to galėjo su manimi ginčytis). Galima buvo sakyti, kad priėmiau Boriso priešpriešą su Putinu kaip sportines varžybas ir tiesiog pasirinkau labiau patinkančią pusę.

Tačiau Sašos žmogžudystė viską pakeitė. Konfliktas peraugo į naują lygmenį: įsipainiojo mirtis, barbariška mano draugo žmogžudystė. Tai nebuvo politinis žaidimas ar dviejų išpuikusių asmenybių susidūrimas. Įžvelgiau šios padėties sąsajas su Šekspyru: Hamletas irgi suprato, jog fechtuotojų varžybos iš tikrųjų buvo kova iki mirties. Iki tol atrodė, kad viskam galima rasti civilizuotą paaiškinimą, o sąmokslo teorijos tebuvo vaizduotės vaisius, tačiau dabar paaiškėjo, kad žaidžiama tikrais ginklais, kurių smaigaliai išmirkyti nuoduose. Tad viskas, kas įvyko anksčiau, nusidažė kitomis spalvomis. Kova dėl pinigų ir galios, išdavystės, sulaužytos ištikimybės, pats istorijos kontekstas – viskas buvo susiję su baisiais nusikaltimais. Kad ir kas benutiktų Danijoje, privalu tarnauti teisingumui! Sašos žmogžudystė tapo absoliučiu matu, moraliniu pagrindu, priskirtu dviem priešiškoms komandoms: tegul Borisas būna gobšiausias kapitalistas, o Putinas – altruistiškiausias patriotas, bet žmogžudystė lieka žmogžudyste. Pirmą kartą suvokiau, jog šalia Boriso taip pat atsidūriau taikinyje. Pirštinė buvo mesta, taisyklės pakeistos. Tai nebuvo sportinės varžybos – tai jau buvo karas.

Todėl nebuvau abejingas; žiūrėdamas į Putiną, liejantį savo įniršį ant britų kolonializmo televizijos eteryje arba užsienio politikos klausimu skelbiantį, jog „bet kuris įžeidęs mus, neišgyvens nei trijų dienų“, jaučiau, tarsi jo įniršis buvo atgręžtas ir į mane asmeniškai; jis galėtų man ir mano šeimai padaryti tą patį, ką ir

Sašai su Marina. Todėl mūsų trijulė – Marina, Borisas ir aš – tapome vieninga komanda su žūtbūtine misija: prigauti Putiną, kol jis nepprigavo mūsų.

Tačiau kaip mums jį prigauti? Jis turi visišką Rusijos kontrolę savo rankose. O norint jam pakenkti už jo valstybės sienų, būtina visų Vakarų vyriausybių pagalba, kas, sprendžiant iš jų veiksmų, atrodo itin sudėtingas uždavinys.

Britai jau padarė viską, ką galėjo, ir netgi daugiau, nei tikėjausi. Jie pasirinko apdairų žingsnį, vedantį į aklavietę; likusios ES šalys žvelgė kitu kampu. Vokietijos poziciją įkūnijo buvusio kanclerio Gerhardo Schröderio susidomėjimas pelningu darbu vienoje Rusijos dujotiekio kompanijų, kas Vokietijos spaudoje ir parlamente davė pagrindo spėjimams apie glaudžius santykius su Putinu (nors ponas Schröderis tai paneigė). Iš pradžių daug tikėjomės iš Nicholaso Sarkozy, kol jis neišskubėjo į Maskvą padėti prancūzų kompanijai perimti naftos gamybos dalies, pasinaudodamas nusmukdytų britų nesėkme Rusijoje.

Tačiau didžiausią pasipiktinimą vis dėlto sukėlė Amerikos prezidentas. Kaip tik tuo momentu, kai Britanijos vyriausybė rengė sankcijas, George'as W. Bushas savo nuomonę Litvinenkos atžvilgiu parodė pakviesdamas Putiną į malonų priėmimą savo šeimos viloje Kennebunkporte. Tai buvo kur kas daugiau nei tradicinis JAV prezidento mandagumas priimant kitos valstybės galvą: per visą Busho prezidentavimo laikotarpį Putinas buvo vienintelis užsienio valstybės lyderis, vakarieniavęs su jo šeima. Kodėl? Juk Bushas po metų turės baigti kadenciją. Kam afišuoti jų asmeninę draugystę tokiu metu? Ką šie du žmonės turi bendro? Ar jis visai prarado padorumą?

– Viskas dėl naftos, – nervinosi Borisas. – Garantuoju, kad jie aptarinėjo naftos sandėrius, kai Bushas baigs kadenciją. Matai,

Putinas turi grandiozinę strategiją – palenkti į savo pusę Vakarų lyderius per naftą ir dujas. Jis norėjo tą padaryti su Tony Blairu per *BP*, tačiau nepavyko, galbūt dėl Sašos. Jam idealiai išdegė su Schröderiu. Dabar vilioja Romano Prodi. O kalbant apie Bushus, nafta yra šeimos verslas; žinai, kad jie palaikė ryšius su Chodorkovskiu, nužiūrinėdami *Jukos?* Vargšas Miša, jis grįžo į Rusiją manydamas, kad ryšiai su Bushu suteikė jam neliečiamybę! Tačiau jie išdavė jį. Dabar jis pūva kalėjime, o jie bičiuliaujasi su Putinu. Žino, kad jis valdo Rusijos naftą, todėl nori su juo bendradarbiauti tuo metu, kai abu paliks prezidento postus.

Su Marina norėjome vykti į Ameriką piketuoti palei prezidento vasarnamį, tačiau pasitenkinome savo nusivylimą pareikšdami laiškais *New York Times* ir *Wall Street Journal*: „Pakviesdamas prezidentą Putiną pietų su šeima, prezidentas Bushas padėjo likviduoti žalą, kurią patyrė pono Putino reputacija po žmogžudystės. [Bushas] nuvylė savo sąjungininkus Britanijoje ir paskatino Kremlių tęsti priešų naikinimą tiek savo šalyje, tiek užsienyje. <...> Amerikos prezidentui nuolat pritariant ponui Putinui, nepanašu, jog Sašos žudikai netolimoje ateityje susilauktų teisingumo. Mums telieka tikėtis, jog ateinanti administracija bus mažiau naivi ir įžvelgs tą pavojų, kurį kelia radiocheminį ginklą Vakarų valstybės sostinėje panaudojęs režimas."

Paaiškėjo, jog ne mes vieninteliai taip į viską žiūrėjome. 2008-ųjų pavasarį, be mūsų pastangų jį paveikti, Jungtinių Valstijų Kongresas paskelbė neįtikėtiną rezoliuciją, reiškiančią „didžiulį susirūpinimą galimu Rusijos vyriausybės organų dalyvavimu rengiant pono Litvinenkos žmogžudystės planą bei dėl radioaktyvių medžiagų saugumo bei platinimo". Be to, jau išsiuntus knygos rankraštį į spaustuvę, gavome dar vieną dovanėlę: neįvardytas MI5 pareigūnas, kalbėdamas BBC *Newsnight* laidoje sakė, jog esama „labai svarių priežasčių tikėti", kad Sašą nužudė FSB.

– Tą padarė Rusijos valstybė, o ne koks atskiras kenkėjiškas pareigūnas, – teigė jis.

2008-ųjų gegužę Marina pagaliau atvyko į Vašingtoną, patekdama į pačią JAV prezidento rinkimų kampanijos karštinę. Aiškiai jautėsi artėjantis pokyčių metas. Abi pusės smerkė žymų prezidento Busho pasisakymą apie Putiną, kuris 2001-aisiais pranašavo Rusijos demokratijos katastrofą: „Pažvelgiau šiam žmogui į akis ir pajaučiau jo sielą."

– Galėjau [Bushui] pasakyti. Jis buvo KGB agentas, vadinasi, jog neturi sielos, – komentavo Hillary Clinton, o senatorius Johnas McCainas pareiškė: – Pažvelgiau jam į akis ir pamačiau tris raides: K, G ir B.

– Matai, šioje šalyje ne visi tokie beviltiški, – tariau Marinai mums besišildant prieš saulę pertraukos tarp susitikimų Capiton Hille metu. – Kaip sakė Churchilllis, iš amerikiečių visada reikia laukti, kad jie priims teisingą sprendimą – bet tik tada, kai išbandys visas kitas priemones. Galbūt Sašos mirtis juos pažadins.

– Churchillis, McCainas – koks skirtumas? – atsakė ji. – Ar ne banaliai nuskambėtų, jei pasakyčiau, kad geriau jis būtų gyvas?

2008-ųjų gegužę antroji Putino prezidentinė kadencija artėjo prie pabaigos. Mūsų galva, tai atvėrė naują galimybę; teoriškai Kremliaus sargybinio pakeitimas gali padaryti Putiną pažeidžiamesnį.

Istorija parodė, kad vienintelis būdas pasiekti pergalę Rusijoje buvo ankstesnio demono išvarymas. Chruščiovas tai padarė Stalinui, Jelcinas – Gorbačiovui, o Putinas – Jelcinui, tad buvo galima pagrįstai tikėtis, kad kitas valdytojas tą patį padarytų Putinui. Sašos žmogžudystė, kaip ir 1999-ųjų gyvenamųjų daugiabučių sprogdinimai, galėjo tapti jo Achilo kulnu.

Be to, jo biografija buvo sutepta ir kitų žmonių krauju. Be mūsų grupelės Londone buvo daugiau labai piktų žmonių, kurie negalėjo sulaukti, kol Putinas pasitrauks iš Kremliaus, kad galėtų atgaivinti senas bylas: *Kursko* įgulos šeimos; karo Čečėnijoje aukos; įkalinti *Jukos* savininkai; teatro apgulties įkaitų giminės ir t. t. Iš šitų įsimintinų įvykių buvo galima sudaryti rimtų kaltinimų Putinui rinkinį, kurį kitas vadovas galėtų prieš jį panaudoti, jei iškiltų politinė būtinybė.

Žinoma, Putinas irgi tą suprato. Didžiausia intriga paskutiniaisiais jo prezidentavimo metais, kuri sulaikė kvapą viso pasaulio politologams, buvo tai, ar jis pažeis Konstituciją ir pasiliks trečiai kadencijai, ar atsitrauks ir savo likimą atiduos į įpėdinio rankas.

Jis tikrai būtų galėjęs likti savo poste, jei būtų panorėjęs. Jam pataikaujanti Dūma būtų pritarusi bet kokiam sprendimui. Tačiau jį kankino hamletiška dilema: galbūt jis nenorėjo likti poste, tačiau negalėjo sau leisti jo netekti.

Iš kitos pusės, vaizduotėje jis regėjo savo garbaus pasitraukimo vaizdą ir įžengimą į išskirtinį buvusių valstybių viršūnių klubą šalia Jimmių Carterių ir Tonių Blairų – įtakingų, gerbiamų ir už nieką neatsakingų žmonių. Be to, dabar jau buvo pakankamai turtingas ir daug kartų viršijęs savo slaptą norą, kurį kadaise išdavė Borisui: „Noriu būti Berezovskiu". Pagal 2007-aisiais pasaulio spaudoje plitusią analizę, sudėtingų finansinių sandėrių dėka Putinas slapta „įgijo turto iš Rusijos energijos sektoriaus, verto 40 milijardų dolerių: iš trisdešimt septynių procentų *Surgutneftegas*, vertų 18 mlrd.; daugiau nei keturių procentų *Gazpromo*, 13 mlrd.; pusės *Gunvor*, šveicarų naftos pardavimo kompanijos, 10 mlrd." Jis pateko į turtingiausių pasaulio žmonių dešimtuką!

Tačiau visa tai galėjo dingti akimirksniu, jei naujasis Kremliaus valdovas imtųsi jo paties ginklų prieš jį. Žinoma, ryškiausios

figūros buvo du rimčiausi jo kritikai: buvęs ministras pirmininkas Michailas Kasjanovas ir buvęs šachmatų čempionas Garis Kasparovas. Politiniai nykštukai buvo išmesti iš televizijos ekranų dėl griežtos cenzūros. Tačiau jis žinojo, kaip lengvai varžovas galėtų pavergti žmonių širdis ir protus, sutelkdamas jų dėmesį į valdžioje esančiųjų trūkumus. Jis negalėjo rizikuoti leisdamas sąžiningus ir laisvus rinkimus. Jei ir pasitrauks, tai jo pasekėjas turi būti *mūsiškis*.

Tačiau apie jį nebuvo tinkamų žmonių užimti jo vietą. Vieni buvo per silpni, kiti – nepatikimi. Jie bijojo vieni kitų ir brangino Putino besąlygiško lyderio išskirtinumą. Juos baugino mintis gyventi be jo. Sunaikinus demokratijos mechanizmą ir be konkurencingo bei patikimo įpėdinio jis buvo tarsi bevaikis monarchas – vienintelis, galėjęs užtikrinti stabilumą. Didieji oligarchai ir saugumo bei armijos tarnybos sutiko dėl vieno dalyko: jo pasitraukimas sukeltų pražūtingą klanų kovą. Jis daug kartų sakė, jog ketina laikytis Konstitucijos ir pasitraukti, tačiau bet kuris iš *mūsiškių* minios, tarp jų ir galimus įpėdinius, vis prašė jo dar kartą viską persvarstyti.

Grupelė rašytojų ir menininkų rašė atvirą laišką, raginusį „dėl Tėvynės neišeiti“. Prokremlinės visuomeninės organizacijos ragino jį ir toliau valdyti „bet kokiu atveju“. Oficialūs Jungtinės Rusijos – biurokratų partijos – asmenys siūlė idėją sukviesti neįprastą konstitucinę asamblėją, kuri įsteigtų jam naują postą iki gyvos galvos – Aukščiausiojo lyderio – kuriam kitas prezidentas būtų pavaldus.

Galiausiai jis pasirinko tarpinį variantą: pasitraukti, tačiau tik sąlyginai, ir toliau valdžią laikyti savo rankose. Naujuoju prezidentu nutarė statyti drovų ir nepiktybiškai atrodantį Dmitrijų Medvedevą, jo patikimą administracijos vadovą, kuris nepanašu, kad galėtų veikti savo nuožiūra. Sau rezervavo ministro pirminin-

ko postą, kuris leistų per daug nenutolti nuo valdžios. Formaliai jis būtų pavaldus naujajam prezidentui, tačiau iš tikrųjų, trumpam į prezidento postą iškėlus minkštąjį Medvedevą, jis bent jau kurį laiką galėtų valdyti per atstumą. Vėliau, jei pamatys, kad jo protežė tvarkosi gerai ir neatrodo, kad galėtų atsigręžti prieš savo valdovą, galbūt pasitrauktų visam laikui; arba, esant reikalui, galėtų bet kuriuo momentu susigrąžinti prezidento postą. Net ir trumpa pertrauka jo sugrįžimą padarytų visiškai konstitucinį: tai nebūtų trečioji, o nauja pirmoji kadencija.

Dėl viso pikto, jei statytinis pajutęs valdžios skonį užsikrėstų didybės manija, Putinas pastatė keletą sargybinių, kurie informuotų jį ir leistų pasirengti bet kokiam netikėtumui iš naujojo Kremliaus valdovo: apsupo būsimą prezidentą savo patikimiausiais pakalikais, į jo komandą įkišo savo patarėjus saugumo ir užsienio politikos klausimais bei pasiskyrė sau Jungtinės Rusijos, kuri valdė Dūmą, pirmininko postą. Dūmos pritarimas buvo reikalingas skiriant jį ministru pirmininku.

Medvedevo išrinkimą – kuris buvo pagrįstas Putino paskyrimu į ministro pirmininko postą – tarptautiniai stebėtojai laikė apgaulingu, o žiniasklaida pasmerkė jį kaip valstybės diriguotą *Potiomkino balsavimą*. Tačiau Vakarų lyderiai greitai susitaikė su rezultatais. Britanijos premjeras Gordonas Brownas buvo pirmasis, nuskubėjęs pasveikinti naujojo Rusijos prezidento.

Žvelgiant iš Londono, naujasis politinis darinys Maskvoje su dviem valdžios centrais – nominaliu ir realiu – atrodė pasmerktas neveikimui. Putinas turėtų būti dar labiau paranojiškai ir karingai nusiteikęs negu tuo atveju, jei būtų pažeidęs Konstituciją ir pasiskelbęs prezidentu iki gyvos galvos. Dabar jį turėjo be paliovos kankinti košmarai, kaip jo kūrinys atsisuka prieš jį patį,

o kiekvienas savarankiškas Medvedevo žingsnis, net ir nekaltas, jam primintų sąmokslą. Jo perdėta kontrolė gali vis labiau erzinti Medvedevą. Greitu laiku Medvedevo ir Putino patikėtiniai gali pradėti šnibždėti savo bosams: „Atsikratykite jo, kol jis neatsikratė jūsų". Kremlius atsidurtų ant paralyžiaus ir kovos dėl valdžios svarstyklių.

Taigi nesugalvojant nieko geriau, tokia ir būtų mūsų strategija: laikytis savo vietoje, didinti spaudimą ir išnaudoti dueto nesutarimus. Jų ryšius tvirtinantys klijai yra Putino antivakarietiška ir antidemokratinė politika. Kol ji išsaugos savo įtaką, jis erzins Vakarų pasaulį, o mes pasistengsime pasinaudoti sukeltu nerimu. Tačiau jei Medvedevas nuspręs laikytis politikos įstatymų ir išsivaduos iš Putino apynasrio, jam prireiks visos įmanomos amunicijos, kad galėtų susitvarkyti su savo vadovu taip greitai ir ryžtingai, kaip Putinas susitvarkė su jį į prezidento postą iškėlusiais oligarchais. Mes visada pasirengę padėti.

Tačiau mūsų arsenale buvo dar vienas ginklas, kurį galėjome panaudoti netgi greičiau, nelaukdami reikšmingų pokyčių Rusijoje, kol Vakarai nugalės savo baimes: atviras Sašos nužudymo tyrimas Londone. Atviras tyrimas yra ypatingas Britanijos teisingumo bruožas, pasaulyje pagarsėjęs po princesės Dianos bylos, kuriame koroneris, turintis teisminį statusą ir galią šaukti liudytojus bei prisiekusiuosius, svarsto įtartinos mirties duomenis. Nėra jokių kaltinimų, kaltintojų ir ginamųjų, o sprendimas tiktai patvirtina mirties priežastį: natūrali, nelaimingas atsitikimas ar savižudybė. Tačiau atviras bylos tyrimas su žiniasklaidos pagalba atskleistų visus įrodymus; taip būtų visam pasauliui parodyti Sašos žudikai. Lai gėdijasi tie, kurie verčiau būtų linkę palikti Litvinenkos bylą užmarščiai.

2007-ųjų spalio 11 d. Marina, lydima parlamentarės Lynne Featherstone, susitiko su užsienio reikalų ministru Davidu Milibandu. Jis pasirodė draugiškas ir šiltas, tačiau pripažino, jog prie prašymo išduoti Lugovojų vyriausybė galėjo labai mažai padaryti „dvišaliuose santykiuose“. Marina pasiteiravo, ar vyriausybė remtų jos viešą kampaniją. Pavyzdžiui, ar būtų galima tikėtis, jog Užsienio reikalų ministerija surengtų jai susitikimą su Vakarų Europos viršūnėmis? Jis atsakė neigiamai; jai reikėjo pačiai tuo pasirūpinti. Ar ji bent jau galėjo pranešti spaudai apie susitikimą su užsienio reikalų ministru? Ne, susitikimas buvo labai privatus.

Tuomet įsiterpė Lynne Featherstone ir sugadino ministro nuotaiką sakydama:

– Bet Marina turi teisę į atvirą tyrimą, ar ne?

Po kelių savaičių Marina sulaukė Milibando laiško, kuriame jis patarė nereikalauti atviro tyrimo. Policijos surinktų įrodymų paviešinimas iš anksto sudarytų tam tikrą nusiteikimą prieš Lugovojaus teisminį procesą ir tik apsunkintų jo išdavimą.

Ji dvejojo. Priešinimasis Britanijos vyriausybei buvo rimtas žingsnis. Iki tol ją vedė tai, ko, kaip ji įsivaizdavo, būtų norėjęs Saša; dabar ji jau nebebuvo tokia tikra. Ministras jos prašė nepakenkti jo pastangoms, neva jos pačios labui, tuo tarpu mes su Borisu sakėme, kad vyriausybė paprasčiausiai norėjo nusiplauti rankas, kad Lugovojus niekuomet nebus išduotas ir taip viskas paklius į aklavietę, o tai būtų patogiausia išeitis visoms pusėms, nes būtų išvengta skandalo, o konfliktas su laiku išnyktų.

Marina nuėjo pasikalbėti su policija, jaunesniaisiais antiteroizmo tyrėjais, kurie buvo labai malonūs tuos kelis mėnesius po Sašos mirties, tačiau jie buvo tvirtai nusiteikę prieš atvirą tyrimą.

– Tai sunaikintų mūsų bylą prieš Lugovoją, – sakė jie.

– Tai kaip jūs ketinate jį prigriebti?

– Na, galbūt ne iš karto, bet po kelerių metų jis sumažins savo apsaugą ir išvyks į užsienį. Tada galėtume sučiupti jį per Interpolą.

– Bet kol tai įvyks, galbūt galėtumėte paskelbti tai, ką žinote apie tuos, kurie pasiuntė Lugovoją į Londoną?

– Tyrime nesvarstėme nusikaltimo motyvo. Mes išliekame neutralūs dėl potencialaus užsienio vyriausybės vaidmens. Tik rinkome įrodymus prieš Lugovoją.

Tai buvo paskutinis lašas. Ji grįžo ir uždegė man žalią šviesą.

„Paprašiau savo advokatų pateikti prašymą jo didenybei Koroneriui, kad būtų surengtas atviras mano vyro žmogžudystės tyrimas, – rašė ji laiške *The Times* laikraščiui 2008-ųjų gegužės 28 d. – Darau tai prieš *Scotland Yard* ir Davido Milibando valią <...> Lugovojus niekad nebus išduotas. Negaliu laukti dar dešimt metų su menka viltimi, kad jų taktika duos vaisių. Jei negaliu regėti teisingumo, tai bent jau noriu žinoti visą tiesą. Įrodymai laikomi Londone. Negaliu sau leisti, kad jie ten taip ir liktų amžinai <...>

Mane liūdina tas faktas, kad britai kaltina vien poną Lugovoją. Kažkas jį pasiuntė su užduotimi ir davė jam nuodus, kuriuos pagamino, dozavo, išbandė ir supakavo kažkas kitas <...> Ekspertai teigia, jog [Britanijos vyriausybė] turėjo nustatyti [polonio] kilmę. Noriu, kad ataskaita būtų perskaityta koronerio teisme. Galbūt tuomet Rusija teiktųsi paaiškinti, kaip tokia medžiaga, kuri gaminama aukščiausiu lygiu saugomame pastate, galėjo patekti į pono Lugovojaus lagaminą viešbučio kambaryje, Londone.

Žmonės man sako, kad tiesos atskleidimas dar labiau pakenktų Britanijos santykiams su Rusija. Rizikuojama dešimties mili-

jardų svarų investicijomis. Veikia ir geopolitinis faktorius. Man sako, kad nekiščiau nosies į problemas. Bet į visa tai galiu atsakyti: aš nesu problema. Problema yra tie žmonės, kurie pasiuntė poną Lugovojų į Londoną su masinio naikinimo ginklu lagaminėlyje. Jei jie galėjo tiek toli žengti, norėdami atsikratyti mano vyro, tai pabandykite įsivaizduoti, kiek jie galėtų eiti, iškilus didesniems rūpesčiams. Problemos neigimas jos nepanaikins; tik dar labiau ją pablogins.

Rusija [dabar jau] turi naują prezidentą. Dmitrijus Medvedevas nėra susitepęs ankstesnio režimo nusikaltimais <...> Jo rankose galia apvalyti Rusiją nuo mano vyrą nužudžiusių žmonių, tačiau nesu tikra, ar jam užtektų drąsos. Jei jis neišdrįs, taps jų įkaitu. Tačiau jei išdrįs, jam bus reikalingi *Scotland Yard* užplombuoti įrodymai. Atviras tyrimas Londone turės daug įtakos Rusijai; jis gali nusverti į šviesiąją arba tamsiąją pusę."

Knygos rašymo metu koroneris vis dar svarstė Marinos prašymą.

Tą naktį, kai laiškas buvo išsiųstas laikraščiams, Marina kai ką susapnavo. Ji buvo Maskvoje, o Saša buvo ką tik paleistas iš kalėjimo; jis labai greitai užmigo jų lovoje. Ji tylomis išslinko pro duris į miškelį šalia jų kvartalo. Ten užkūrė nedidelį lauželį, kad sudegintų jo kalėjimo uniformą – nedidelė raganiška tradicija, kad apsaugotų nuo grįžimo į nelaisvę. Buvo šalta, vis labiau temo, o krentant sniegui ugnis degė nenoriai. Ten toliau, gatvės pakraštyje, pasirodė tamsūs ir bauginantys žmonių kontūrai. Jie ieškojo jos. Ji žinojo, kad jei pavyktų sudeginti drabužius ir užgesinti laužą kol jie nesurado, viskas baigtųsi geruoju. Tačiau ugnis degė taip lėtai, o tamsūs šešėliai vis artėjo...

Padėka

Ši knyga nebūtų pasirodžiusi be Bruce'o Nicholaso iš *Free Press* entuziazmo, įžvalgumo ir uolios pagalbos. Jis atidavė savo širdį ir išmintį palaikydamas mūsų siekį ir tvarkė skyrių po skyriaus, todėl jaučiame jam pagarbą už nuoširdų bendradarbiavimą. Kitiems iš *Simon & Schuster* abejose Atlanto pusėse, ypač Judithai Hoover, mūsų pagalbininkei dėl anglų kalbos, visiems iš gamybos komandos pasistengusiems, kad šis projektas būtų užbaigtas laiku, nors daugelis netikėjo, kad pavyks tai padaryti. Mūsų palydovas nepažįstamuose autorystės tyruose, nuostabusis Edas Victoras, patvirtino savo legendinio darbštumo reputaciją. Keli šaltiniai ir draugai nepanoro būti įvardyti dėl visiems suprantamų priežasčių. Liekame visiems jiems skolingi, žinoma, kaip ir tiems, kurių vardai minimi knygoje.

Esame apdovanoti nuostabiais draugais, kurie palaikė Sašą jo paskutinėje kovoje ir padėjo bei rūpinosi Marina sunkiu periodu: Zakajevų ir Berezovskių šeimos, Georgeas Menziesas ir Jane,

Olga Konskaja ir Andrejus Nekrasovas, Nikolajus Gluškovas ir Julijus Dubovas, lordas Timas Bellas ir Jennifer Morgan. Olegas Gordijevskis ir Vladimiras Bukovskis nusipelno atskiro pagyrimo už jų draugystę ir įžvalgą.

Valteris ir Zinaida buvo šalia Marinos, kai jai to reikėjo, o Valentina buvo tikras nelaimėje pažintas draugas. Aleksas nebūtų išgyvenęs tų mėnesių, jei ne Anukampos ir Timoshos suteiktas prieglobstis ir patogumai.

Marina ypač dėkinga Jayui ir Colinui iš *Metropolitan* policijos, taip pat Giacomo Croci už apsaugą.

Labiausiai dėkingi esame Svetlanai, kuri nepaliko mūsų nuo pat Antalijos iki *Highgate* kapinių. Taip pat Tolikui už mamai suteiktą paguodą, stiprybę ir viltį.

Goldfarb, Alex

Go-137 Disidento mirtis: Aleksandro Litvinenkos nunuodijimas ir KGB sugrįžimas / Alex Goldfarb, Marina Litvinenko ; iš anglų kalbos vertė Rimvydas Kuzas. – Kaunas : Obuolys [i.e. MEDIA INCOGNITO, 2009]. – 456 p. : iliustr.

ISBN 978-609-403-052-9

Buvusio Rusijos saugumo pareigūno Aleksandro Litvinenkos „Sašos" nužudymas 2006 m. lapkritį – nunuodijant retu radioaktyviu elementu poloniu-210 – sukėlė tarptautinę sensaciją. Polonis, ko gero, yra toksiškiausia medžiaga Žemėje: vieno gramo užtenka nužudyti milijoną žmonių. Bet naudotis juo nepavojinga, kol neįtrauki į plaučius ar nenuryji. Po susitikimo sušių bare su pora buvusių KGB agentų per kelias savaites sveikas keturiasdešimt trejų metų vyras mirė ligoninėje išsekęs, nuplikęs nuo „mini atominės bombos". Mirties patale Litvinenkos žudikais įvardijo buvusius darbdavius, Rusijos FST, KGB įpėdinę, ir V. Putino režimą. Polonio pėdsakų rasta Vokietijoje ir lėktuvuose, iš kurių galima atsekti, kaip Rusijos vežėjai atgabeno mirtiną nuodą. Bet kas nutiko iš tikrųjų? Ką žinojo Litvinenka? Kodėl jis buvo nužudytas?

UDK 323.2(470+571)+327(470+571+410)

Alex Goldfarb, Marina Litvinenko
DISIDENTO MIRTIS

Iš anglų kalbos vertė *Rimvydas Kuzas*
Redaktorė *Raimonda Kavaliauskienė*
Viršelio adaptacija *Andrius Morkeliūnas*
Maketavo *Alma Liuberskienė*

28,5 sp. l. Užsakymas Nr.
Išleido OBUOLYS®
(OBUOLYS yra registruotas
UAB „MEDIA INCOGNITO" leidybinis ženklas)
Butrimonių g. 9, LT-50220 Kaunas.
Tel.: +370 699 37779
knygos@obuolys.lt | www.obuolys.lt

Spausdino spaustuvė

PRINT IT

Gamyklos g. 27, LT-96155 Gargždai
Tel.: 8 46 420300, info@print-it.eu

ISTORIJA, KURIOS KREMLIUS NENORI GIRDĖTI...
BYLA, KURIOS SKOTLAND JARDAS NEGALI IŠTIRTI.

Buvusio Rusijos saugumo pareigūno Aleksandro Litvinenkos nužudymas 2006 m. lapkritį sukėlė tarptautinę sensaciją. Ir ne tik dėl mirties aplinkybių - nunuodijimo retu radioaktyviu elementu *poloniu-210*. Polonis, ko gero, yra toksiškiausia medžiaga Žemėje: vieno gramo užtenka nužudyti milijoną žmonių. Bet naudotis juo nepavojinga, kol neįtrauki į plaučius ar nenuryji. Po susitikimo sušių bare su pora buvusių KGB agentų per kelias savaites sveikas keturiasdešimt trejų metų vyras mirė ligoninėje išsekęs, nuplikęs nuo „mini atominės bombos". Mirties patale Litvinenka žudikais įvardijo buvusius darbdavius, Rusijos FST, KGB įpėdinę, ir V. Putino režimą. Polonio pėdsakų rasta Vokietijoje ir lėktuvuose, iš kurių galima atsekti, kaip Rusijos vežėjai atgabeno mirtiną nuodą. Bet kas nutiko iš tikrųjų? Ką žinojo Litvinenka? Kodėl jis buvo nužudytas?
Visą Aleksandro Litvinenkos gyvenimo ir mirties istoriją Kremlius norėtų užkasti kartu su juo. Artimiausias disidento draugas Aleksas Goldfarbas ir Aleksandro našlė Marina - vieninteliai, galintys ją papasakoti iš pirmų lūpų, neaplenkdami dramatiškų scenų Maskvoje, Londone ir Vašingtone. *Disidento mirtį* skaitysite kaip politinį trilerį, tačiau Litvinenkos istorija gerokai fantastiškesnė ir baisesnė už bet kokį romaną. Ne veltui perskaičiusios vos 22 puslapius rankraščio, dėl teisės ekranizuoti šią istoriją ėmė varžytis net kelios kino kompanijos. Aukcione už *Disidento mirties* ekranizacijos teises *Columbia Pictures* paklojo pusantro milijono dolerių.

Filosofijos mokslų daktaras **Alexas Goldfarbas** yra mokslininkas disidentas, kuris paliko Rusiją aštuntajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje ir pradėjo dirbti Kolumbijos universitete. Kai 1991 m. sugriuvo Sovietų Sąjunga, jis pradėjo dirbti George Soroso fonde, vadovavo labdaros projektams Rusijoje. Tada susidraugavo su Aleksandu Litvinenka, padėjo jam įsikurti Anglijoje ir rėmė jo pastangas memuaruose atskleisti Rusijos saugumo tarnybos „darbo" metodus. Šiuo metu A. Goldfarbas yra Boriso Berezovskio įkurto tarptautinio Piliečių teisių fondo direktorius.

Marina Litvinenko susipažino su Aleksandu per savo trisdešimt pirmąjį gimtadienį 1993 m. Tuomet jis buvo jaunas FST pareigūnas. Jie susituokė, netrukus gimė sūnus. 2000 m. visi trys pasiprašė politinio prieglobsčio Jungtinėje Karalystėje. Šiuo metu Marina gyvena Londone su dvylikamečiu sūnumi.

OBUOLYS
SENSACINGI FAKTAI
ISBN 978-609-403-052-9
9 786094 030529
www.obuolys.lt